

ARANY JÁNOS
ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Toldi trilógia

TOLDI

1846

**„Mostan emlékezem az elmúlt időkről,
Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról...”**

Ilosvai

Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben.

Rémlik, mintha látnám természetes növést,
Pusztító csatában szálfá-öklelését,
Hallanám dübörgő hangjait szavának,
Kit ma képzelnétek Isten haragjának.

Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országon;
Ha most feltámadna s eljöne közétek,
Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.

Hárman sem bírnátok súlyos buzogányát,
Parittyaköveit, öklelő kopjáját,
Elhülnétek, látva rettenetes pajzsát,
„És, kit a csizmáján viselt, sarkantyúját.”⁴³

ELSŐ ÉNEK

**„Nyomó rúdat félkezével kapta vala,
Buda felé azzal utat mutatja vala.”**

Ilosvai

1

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.

Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolga
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.

⁴³ Az ezen „_” jeggyel felhozott helyek Ilosvaiból vannak átvéve. A. J.

Ösztövért kútágas, hórihorgas gémmel
 Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
 Óriás szunyognak képzelné valaki,
 Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

Válunál az ökrök szomjasan delelnék,
 Bögölyök hadával háborúra kelnek:
 De felült Lackó a béresek nyakára,⁴⁴
 Nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára.

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
 Meddig a szem ellát pusztá földön, égen;
 Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán,
 Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán.

Széles országútra messze, messze bámul,
 Mintha más mezőkre vágyna e határrul;
 Azt hinné az ember: élő tilalomfa,
 Ütve „általútnál” egy csekély halomba.

Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében?
 Ládd, a többi horkol boglya hűvösében;
 Nyelvel a kuvasz is földre hengeredve,
 A világért sincs most egerészni kedve:

Vagy sohasem láttál olyan forgó szelet,
 Mint az, aki mindjárt megbirkózik veled,
 És az utat nyalja sebesen haladva,
 Mintha füstokádó nagy kémény szaladna?

Nem is, nem is azt a forgószelet nézi,
 Mely a hamvas utat véges-végig méri:
 Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél,
 Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél.

És amint sereg kél szürke por ködéből,
 Úgy kel a sohajtás a fiú szivéből;
 Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
 Mintha szive-lelke a szemében volna.

⁴⁴ „Felült Lackó.” Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevéből bágyadtan a munkára ráunt. A. J.

„Szép magyar leventék, aranyos vitézek!
 Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek.
 Merre, meddig mentek? Harcra? Háborúba?
 Hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba?

Mentek-é tatárra? mentek-é törökre,
 Nekik jóéjszakát mondani örökre?
 Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
 Szép magyar vitézek, aranyos leventék!”

Ilyenforma Toldi Miklós gondolatja,
 Mely sovárgó lelkét mélyen szántogatja;
 S amint fő magában, amint gondolkodik,
 Szíve búbanatban összefacsarodik.

Mert vitéz volt apja: György is, álnok bátyja,
 A királyfi mellett nőtt fel, mint barátja;
 S míg ő béresekkkel gyűjt, kaszál egy sorban,
 Gőgösen henyél az a királyudvarban.

Itt van immár a had, Laczfi nádor hada,
 Itt kevély hadával Laczfi Endre maga;
 Délcegen megűli sárga paripáját,
 Sok nehéz aranyhím terheli ruháját;

És utána nyalka, kolcsagos legények,
 Tombolván alattok cifra nyergü mének:
 Nézi Miklós, nézi, s dehogy veszi észbe,
 Hogy a szeme is fáj az erős nézésbe.

„Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?”
 Kérdi Laczfi hetykén, csak amúgy félvállra;
 De Toldinak a szó szívébe nyilallik,
 És olyat döbben rá, hogy kívül is hallik.

„Hm, paraszt én!” emígy füstölög magában,
 „Hát ki volna úr más széles e határban?
 Toldi György talán, a rókaelkü bátya,
 Ki Lajos királynál fenn a tányért váltja?

„Én paraszt? én?” - Amit még e szóhoz gondolt,
 Toldi Györgyre szörnyű nagy káromkodás volt.
 Azzal a nehéz fát könnyedén forgatja,
 Mint csekély botocskát, véginél ragadja;

Hosszan, egyenesen tartja félkezével,

Mutatván az utat, hol Budára tér el,
S mintha vassá volna karja, maga válva,
Még csak meg se rezzen a kinyújtott szálfá.

11

Nádorispán látja Toldit a nagy fával,
És elámul rajta mind egész hadával.
„Ember ez magáért” Laczfi mond „akárki;
Nos fiúk, birokra, hadd lássuk, ki áll ki?
Vagy ki tartja úgy fel azt a hitvány rúdat,
Amellyel mutatja e suhanc az útát?”
Szégyen és gyalázat: zúg, morog mindenki,
Egy paraszt fiúval még sem áll ki senki!

12

De ki vína bajt az égiháborúval,
Szélveszes, zimankós, viharos borúval?
És ki vína Isten tüzes haragjával,
Hosszu, kacskaringós, sistergő nyilával?
Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága
S nem megunt előtte Isten szép világa;
Jaj-keserves annak, aki jut kezébe,
Mehalt anyjának is visszarí ölébe.

13

Elvonúl a hadnép hosszú tömött sorban,
Toldiról beszélnek az egész táborban;
Mindenik mond néki nyájasat vagy szépet,
Mindenik derít rá egy mosolygó képet;
Egyik így szól: „Bajtárs! mért ne jössz csatára?
Ily legénynek, mint te, ott van ám nagy ára.”
Másik szánva mondja: „Szép öcsém, be nagy kár,
Hogy apád paraszt volt s te is az maradtál.”

14

Elvonúl a tábor, csillapul morajja:
Ezt a szél elhordta, azt a por takarja;
Toldi meg nagybúsan hazafelé ballag,
Vaskos lábnyomától messze reng a parlag;
Mint komor bikáé, olyan a járása,
Mint a barna éjféli, szeme pillantása,
Mint a sértett vadkan, fű veszett dűhében,
Csaknem összeroppan a rúd vas kezében.

MÁSODIK ÉNEK

... hogy Budából Tholdi György megjő vala,
Öccsét... gyakran feddi vala.'

Hosvai

1

Így vesződék Miklós, nyers, haragos búban,
De van drága dolog otthon Nagyfaluban:
Tán kigyúlt a ház is, úgy füstöl a kémény,
Nagy kolonc köszönget a kút méla gémén.

A malac-nép sí-rí; borju, bárány béget;
Aprómarha-nyáj közt van szörnyű ítélet;
A fehérchseléd közt a beteg se lomha:
Holmi kis vásárnál népesebb a konyha.

2

Egy cseléd vizet tesz félakós bögrében,
Mely ha forr a tűzön s nem fér a bőrében,
Akkor a baromfit gyorsan belemártja,
Tollait letörli, bocskorát lerántja.

Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul;
Más a vékonypénzű nyulat szalonnázza,
Hogy csöpögjön zsírtól ösztövér csontváza.

3

Másik a malacot láng felett hintálja,
Szorit kés fokával bőrig borotválja;
Bort ez csobolyóban, az kecsketömlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben...

4

- Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy-házban,
Hol a dinom-dánom régen volt szokásban?
Toldi Lőrincnének most van-é a torja?
Vagy menyegzőjének hozta így a sorja?
Tán megunta gyászos özvegysége ágyát,
S másnak adta élte fonnyadó virágát?

5

Nincs halotti tora Toldi Lőrincnének,
Napja sem derült fel új menyegzőjének;
Másért sütnék-főznek, másért lakomáznak:
György van itthon, első szülötte a háznak.

6

Toldi György nagy úr volt. Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek, s arra büszke mája,
Sok nemes vitéze, fegyveres szolgája,
Sok nyerítő méne, nagy sereg kutyája.

Látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népnek pusztító fajával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Más felét magának tarsolyába tenni.

7

György az édesanyját hidegen köszönté,
Bár ez a lelkét is majd elébe önté!
„Hát a másik hol van?” fanyalogva kérdi.
Senki sem hinné, hogy kedves öccsét érti.
„Szénát hord szegényke künn a béresekkal,
Hívatom -” de György úr ezt rikoltja: „Nem kell!”
Nem kell! és e két szó úgy esik anyjának,
Mintha a szívébe nagy kést mártanának.

8

Nem kell? - Ím azonban kelletlen, hivatlan
A fiú betoppan; szíve égő katlan,
Belsejét még most is fúrja és faragja
Szégyenítő bújja, búsító haragja.
Mégis, mindamellett - mily Isten csodája! -
Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája:
Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,
Valami - nem tudom én azt kimondani.

9

Amint látja Györgyöt hirtelen, váratlan,
Karja ölelésre nyílik akaratlan;
De az eltaszítja testvérét magától,
Göggösen fordul el jó atyjafiától.
A szegény anyának könny tolul szemébe,
Köszívű fiának sírva lép elébe,
Reszkető ajakkal, keze fejét gyúrván,
Ott reménykedik, de György korholja durván:

10

„Úgy anyám! kecsegtess ölbeli ebedet,
Ójad fúvó szélből drága gyermekedet;
Mártsad tejbe-vajba, mit se kímélj tőle,
Majd derék fajankó válik úgy belőle.

Most van a dandárja⁴⁵ réten a munkának,
De foga nem fülük ahhoz e gazdának;
Mint kopó, megérzi a zsíros ebédet,
S tövel-heggyel össze hagyja a cselédet.

11

„Így sirattad mindig, én ha mondtam néha:
Nem válik belőle semmi, csak nagy léha,⁴⁶
Hogy parasztnak is rossz, lebzsel készakarva,
Noha birna dolgot, mert erős, mint marha.

Most tehetd ablakba: húsa és kövére
Szépen nő naponkint anyja örömére...”
Szóla György s kitoldá a szót egy kacajjal,
Melyre Miklós felbúg tompa, hosszú jajjal:

12

„Átok és hazugság minden ige szádban!
Egy betű való sincs, Toldi György, a vádban.
Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette,
Úgy szeressen Isten, ahogy engemet te!

Rossz vagyok parasztnak, rossz vagyok vitéznek,
Béresek között is től cudar csihésnek:⁴⁷
Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba,
Vesztenél, ha tudnál, egy vizes kanálba.

13

„Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek;
Száz mérföld a világ, erre is, arra is:
Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is.

De ami az enyém, azt elviszem innét:
Add ki, bátya, tüstént, ami engem illet;
Add ki a jussomat: pénzt, paripát, fegyvert:
Azontúl - az Isten áldjon minden embert.”

14

„Itt a juss, kölök; ne mondd, hogy ki nem adtam!”
György kiált és arcul csapja, szintúgy csattan.
Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje,
Bosszuállás lelke költözik beléje;
Szeme, mint az acél, a szikrát úgy hányja,

⁴⁵ »Dandárja«: halmaza, csoportosa. Nálunk használtatik. A. J.

⁴⁶ »Léha«, gyáva, henye. A. J.

⁴⁷ »Csihés«: kin a többi kifog, belőle tréfát, csúfot űz, s mindenkinél alább való. A. J.

Ütni készül ökle csontos buzogánya;
György ijedve hátrál, odavan egészen:
E csapás utolsó szélütése lészen;

15

S Györgyöt e csapással hús verembe tennék,
Isten kenyereből hol többé nem ennék,
Hol, mint egy repedt csont deszka közé kötve,
Ítéletnapig sem forradozna össze:

De midőn az öccse épen megrohanja,
Elsikoltja magát s közjük fut anyja,
Testével takarja Györgyöt és úgy védi,
Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti.

16

Most a szörnyü gyermek karját elereszté,
Fejét és szemeit búsan lefüggeszté,
S mintha most ocsúdnék forró-hideg lázból,
Tántorogva ment ki az apai házból.

Méne elbusulva, némán haragjában,
És leült az udvar távolabb zugában,
Ott fejét a térdén tenyerébe hajtá,
S zokogott magában, de senki sem hallá.

HARMADIK ÉNEK

„Öccsére, Miklósra nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.”

Ilosvai

1

Bezzeg nem busultak ám az ősi házban,
Szintén eltörődtek az evés-ivásban.
Fölkelvén pedig jó Toldi György asztala:
„Vitéz ő szolgái rudat hánynak vala.”

Ifju vér, öreg bor fickándott erőkbén,
A fa dárda vígan perdült jobb kezökben;
Mindenik kötődött, hangosan nevetve,
S mint szilaj csikóé, magas volt a kedve.

2

Toldi György meg, amint torkig itta-ette,
Egy öreg karszékbe úr-magát vetette,
És az eresz alól gyönyörködve nézi,
Hogyan játszadoznak csintalan vitézi;
Majd, midőn meglátta a telek lábában

Ülni öccsét Mikóst nagy-busan magában,
Föltámad lelkének szennyes indulatja,
S nagyfejű legényit ily szókkal biztatja:

3

„Hé fiúk! amott ül egy túzok magában,
Orrát szárnya alá dugta nagy buvában;
Gunnyaszt, vagy dög is már? lássuk, fölrepül-e?
Meg kell a palánkot döngetni körüle!”

4

Mint kutyák közé ha nyulfiat lökének,
Kaptak a beszéden a szilaj legények,
Döng a deszkabástya Miklósnak megette,
Miklós a kudarcon ,búskodik’ felette.

Mert fölélni könnyű, könnyű nemcsak ésszel,
Hanem ököllel is, és megfogni kézzel,
Hogy csak őt bosszantja mind e vastag tréfa,
Mely ugyan fejétől sem járt messze néha.

5

Toldi tűr azonban, bárha nem békével;
Birkozik nagy lelke fellázadt dühével;
Majd meggyőzi magát s megvetéssel tűri,
Szolganép belőle a csúfot hogy űzi.

Mert e nép eperszem volna haragjának,
Bosszuló karjától úgy elhullanának,
Mint a Sámsonétól, kiről írva vagyon,
Hogy ezer pogányt vert egy álcsonntal agyon.

6

Túrte Miklós, túrte, ameddig túrhette,
Azzal álla bosszút, hogy csak fel sem vette;
Úgy mutatta, mintha nem is venné észre,
Fülét sem mozdítá a nagy döngetésre.

De, midőn egy dárda válla csontját érte,
Iszonyatosképen megharagutt érte,
S melyen ült, a malomkő-darabot fogta,
Toldi György bosszantó népe közé dobta.

7

Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?
Ki tudja, hol áll meg s kit hogyan talál meg?
Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallos alatt fejed!
Víz sem mossza rólad le a gyilkos nevet!

Elvadulsz, elzüllöl⁴⁸ az apai háztól,
Mint amely kiveret kan elzüllik a nyájtól:
Ki egyet agyarral halálosan sérte,
Ugy aztán kimarta őt a többi érte.

8

Elrepült a nagy kő, és ahol leszálla,
Egy nemes vitéznek lőn szörnyű halála:
Mint olajütőben szétmállott a teste,
És az összetört hús vérolajt ereszte.

Vérit a poros föld nagy-mohón felnyalta,
Két szemét halálos hályog eltakarta,
S aki őt eloltá, az a veszedelem
Mindenik bajtársnak fájt, csak ő neki nem.

9

György haragja pedig lészen rendkívüli,
Mert vitéz szolgáját igen keserüli.
Másfelől örül, hogy gyilkos a testvére,
Kit hogy elveszessen, most esik kezére.

Most ravasz szándékát, melynek úta görbe,
Eltakarja törvény és igazság örve,
És, hogy öccsét bíró hírivel megrontsa,
El kell fogni nyomban, az kemény parancsa.

NEGYEDIK ÉNEK

**,Igen keserüli Miklóst az ő anyja:
Titkon ezért őtet éléssel táplálja.'**

Ilosvai

1

Mint a hímszarvas, kit vadász sérte nyíllal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére,
És ezerjófűvet tépni a sebére;

Jaj! de a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az ezerjófűvet írul sem találja,
Minden ág megtépte, tüske megszaggatta,
Úgyhogy még aléltabb most az isten-adta:

⁴⁸ 'Elzüllik': elvadulva elkóborol. A. J.

Úgy bolyonga Miklós. Nyakán ült a búa,
Oldalát kikezdte annak sarkantyúja,
S mint bezárt paripa, mely fölött az ól ég,
Szíve a mellében akkép hánykolódék.

Bujdosik az ,éren', bujdosik a ,nádon',
Nincs, hová lehajtsa fejét a világon.
Hasztalan kereste a magánosságot,
Mert beteg lelkének nem lelt orvosságot.

És mint a toportyán,⁴⁹ ha juhász kergette,
Magát egy kiszáradt nagy nádasba vette:
Ott is azt susogta a nád minden szála:
Széles e világon nincsen árvább nála.

Nádtors lőn az ágya, zsombok⁵⁰ a párnája,
Isten kék egével földve a tanyája,
Mígnem a sötét éj szárnya alá vette
S fekete ponyvából sátort vont felette.

Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosuló hajnal hasadtáig.

Mert félt a szunyogtól, félt a szúrós nádtól,
Jobban a nádasnak csörtető vadától,
Félt az üldözőknek távoli zajától,
De legis-legjobban Toldi nagy bajától.

Hanem amidőn már szépen megpitymallott,
És elült a szúnyog, és a zaj sem hallott,
Akkor lelopódzott a fiú fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére;

Aztán álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjtte éjszakára;
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.

⁴⁹ »Toportyán«: réti farkas. A. J.

⁵⁰ »Zsombok«: zsombék. Mint fazok - fazék stb. A »zsombik« zsombéknak hibás kiejtése. A. J.

De a kínos éhség azt is irigyelte,
Hajnali álmából csakhamar fölverte,
S addig ösztökélte, addig korbácsolta,
Míg a rétet összevissza barangolta;

Fölkereste fészkit a réti madárnak,
Szárca-, vadrucának, bibicnek, sirálynak,
Házukat feltörte és kifosztogatta,
Tarka tojásikkal éhét elaltatta.

Vadmadár-tojással éh-szomját elervén,
Szörnyen hányta a hab a jövőnek tervén:
Merre menjen? mihez fogjon? uramfia!
Nincsen hő lelkének hová fordulnia.

Mert elmenne könnyen, el is bujdokolna,
Ha az édesanyja előtte nem volna:
Jaj, de majd ha róla hírt nem hallanának,
Megrepedne szíve az édesanyjának.

Három napig magát ekkép vesztegette,
Harmadik nap a nád megzörrent megette,
Azt gondolta farkas, meg se moccan karja,
Mert ellátta, hogy őt csak testvére marja.

Pedig Bence volt az, régi hű cseléde,
Akit anyja küldött fölkeresésére,
Ki nagy zokogással nyakába borulva
Így szólott Miklóshoz egy kis idő múlva:

„Jaj! eszem a lelked, beh jó, hogy megellek,
Harmadnapja már, hogy mindenütt kereslek;
Tüvé tettem érted ezt a tenger rétet,
Sose hittem, hogy meglássalak ma téged.

Hogy’ vagy édes szolgám? nem haltál meg éhen?⁵¹
Nem evett meg a vad ezen a vad réten?
Itt a tarsolyom, fogd, és egyél szépen; ne!
Sült hús, fehér cipó, kulacs bor van benne.”

⁵¹ »Szolgám«: kedveskedő megszólítás ifjabbhoz, nem tekintve az egymás közti úr- vagy szolgai viszonyt. A. J.

Azzal a hű szolga szemét az ökléhez,
S öklét megtörölte ócska köntöséhez,
Letérdelt a földre, tarsolyát letette,
Ami csak volt benne, sorra mind kiszedte.

Asztalt is terített, csak úgy hevenyéből,
Az üres tarsolyból, meg a födeléből,
A cipót, kulacsot, pecsenyét rárakta,
Végre két almával a módját megadta.

Akkor elővette csillagos bicskáját,
Megkínálta vele kisebbik gazdáját;⁵²
Toldi a jó késsel a cipót fölszelte,
S a cipóval a hust jóízűen nyelte.

S mily örömmel nézte Bence, a hű szolga!
Jobban esett, mintha maga falta volna;
Mintha ő is ennék, úgy mozgott a szája,
Néha szinte könnybe lábadt ősz pillája.

Mikor aztán Miklós az éhét elverte,
Bence a kulacsnak nyakát kitekerte:
A kulacs sikoltott és kibuggyant vére
Az öreg szolgának a keze fejére.

Ez meg a vörösbort urára köszönte,
Néhány kortyot előbb nyelve mellé önte,
S míg azt a fiúnak nyujtá jobb kezével,
Megtörölte száját inge elejével.

S a bor az öreget jókedvre tüzelve,
Hogy' kinyilt a szíve! hogy' megoldott nyelve!
Kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján,
(Ostoros gyerek volt annál néhanapján);

Azután fordítá apjára, anyjára,
Györgyre a bátyjára, végre önmagára,
S tán a szó belőle, míg a világ, folyna,
Ha Miklós szomorún így nem kezdte volna:

⁵² »Kisebbik gazda«: a gazda fia vagy öccse. Így a nőnek a férje öccse: »kisebbik ura«. A. J.

14

„Haj! be zokon esik most hallgatnom téged!
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
Máskor, a tűzhelynél tengerit morzsolva,
Ítéletnapig is elhallgattam volna.

Hányszor elbeszélted apám vitézségét!
Majd éjfél vetette minden este végét;
Aztán mily sokára tudtam elalunni!
Hajnalig se birtam a szemem lehunyni.

15

„Ami volt, az nincs már: ami jó volt, elmúlt;
Más pennával írnak; sorsom balra fordult;
Gyilkosságba estem, lettem bujdosóvá,
Hej, ki tudja, mikor leszek bele jóvá?

De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja,
Mert azért az árvák gondviselő atyja;
Tán veszett nevemet is lemossa vérem,
Mit fejemre költe drága jó testvérem.

16

„Nem születtem arra, érzem ezt magamban,
Hogy itt békamódra káka között lakjam;
Nem is teremőztem béresnek, villásnak,
Hogy petrencét hordjak akárki fiának.

Már csak arra várok, hogy bealkonyodjék,
A világ mezőről haza takarodjék,
És akkor nyakamba veszem az országot,
Szél sem hoz felétek énrólam ujságot.”

17

Nagyon elbusúla Bence a beszéden,
Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen,
Hallgatott sokáig s majd elfakadt sírva,
Bocskorán körmével keresztetket írva.

Végre megszólamlott s nagyon szépen kérte,
Ne nehezteljen meg Miklós gazda érte:
De ő ezt a dolgát bolondságnak tartja,
Hogy fejét ily rögtön bujdosásnak adja.

18

„Látod jó kis gazdám: György úr nemsokára,
Három-négy nap mulva, visszamegy Budára:
Akkor, ami elmúlt, feledségbe mégyen,
Kiskirály leszesz te az egész vidéken.

Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet,

Kik, mint gyermekünket, úgy szeretünk téged?
Itt hagynád a Bimbót s Lombárt, a hajszását.⁵³
Kiknek hét vásáron sem találni mását?

19

„Itt hagynád sokféle kedves multságod?
Párjával malomba ki emelne zsákot?
A malomkövet ki ölténé karjára
Molnárlegényeknek álmélkodására?
Ne menj, édes szolgám, jaj, ne menj messzére,
Egész Nagyfalunak keserűségére;
Jaj! ne hagyd bitangul az ős Toldi házat,
Ne taszítsd a sírba jó édesanyádat.”

20

Így rimázkodott az, de kevésbe vette,
Fejét rázta Miklós, ahol nem szerette;
Hanem, amint anyját hozta fel végtére,
Követ hengerített a fiú szívére.
Nem felelt sokáig Bencének szavára,
Csak nézett sohajtva a susogó nádra,
S addig-addig bámult a susogó nádra,
Nagy meleg könnycsepp ült szeme pillájára.

21

S mintha törlené csak arca verítékét,
Tenyeréhez törlé hívatlan vendégét:
Végig a kisujján a könny földre csordult,
Ő pedig Bencéhez ily szavakkal fordult:
„Mondd meg ezt, jó Bence, az édesanyámnak:
Gyászba borult mostan csillaga fiának:
Egykorig nem látja, még nem is hall róla;
Eltemetik hírét, mintha meghalt volna.

22

„De azért nem hal meg, csak olyaténképen,
Mint midőn az ember elrejtezik mélyen,
És mikor fölébred bizonyos időre,
Csodálatos dolgot hallani felőle.
Rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja,
Még a csecsszopó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szíve örömében.”

⁵³ »Bimbó, Lombár»: ökrök nevei. A. J.

Ezt izente Miklós. Akkor a hű szolga
Az üres kulacsot tarsolyába tolta;
Megtörülte szépen csillagos bicskáját,
Összehajtogatta szalonnás ruháját.⁵⁴

Aztán a tarisznyát félvállára vette,
Búcsut vévén, lábát útnak egyengette:
Ment is volna, nem is; gyakran visszanézett,
Végre a töretlen nád közt elenyészett.

ÖTÖDIK ÉNEK

„Az éren és nádon Miklós bujdosik vala.”

Ilosvai

1

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vont,
És kiverte szépen koporsószegével:
Fényes csillagoknak milljom-ezerével;
Végre a szép holdat előkerítette
S ezüst koszorúnak fejtül odatette.

2

Miklós pedig indult a szokatlan útra,
Magát jobba-jobban a nádasba fúrta:
De mintha kötéllel vonták volna hátul,
Nem birt elszakadni az édesanyjátul.
Vissza-visszanézett: hej, pedig mi haszna?
Egy teremtés sincs ott, akit megláthatna,
Mégis visszanézett, sőt meg is fordulva,
Búcsut venni indult egy kis idő múlva.

3

S amint visszafelé méne, mendegéle,
Egy helyütt a zsombék csak lesüpped véle:
Réti farkas fészke volt épen alatta,
Benne két kis kölyke rítt az isten-adta.
Mecsajnálta Miklós hogy reájok hágott,
Símogatta a két árva kis jószágot,

⁵⁴ »Szalonnás ruha«: darabka vászon a tarisznyában, melybe szalonnát vagy más zsiradékot takarnak.
A. J.

Mint a juhász-bojtár, amikor kaptja,
A komondor kölyköt végig simogatja.

4

Kár volt simogatni; csak vesztére tette;
Mert megzörren a nád hirtelen megette;
Jó az anya-farkas szörnyü ordítással,
Rohan a fiúnak, birkoznak egymással.
Fel-feláll a farkas hátulsó lábára,
Méri éles körmét Toldi orcájára,
Csattog a fejr fog vérszopó inyében,
S mintha szikrát hányna, csillog a holdfényben.

5

Toldi pedig magát serényül forgatja,
Öklének csapásit sűrűn osztogatja:
Ömlik a vér száján és orrán a vadnak,
Nagy meredt szemei szörnyen kidagadnak.
Nyelve a szájában meg nem tudna férti,
Csattogó fogával azt is összevérzi,
Mint veszett kutyáé csorog véres nyála;
Senki sem látott már dühösb vadat nála.

6

Miklós a kötődést unni kezdi végre,
Lábát sem restelli hini segítségre,
S mint midőn a bika dolgozik szarvával,
Fölveti a farkast egy erős rugással.
Messze az avasba esik a vadállat,
Nagy darab helyütt letördeli a nádat,
És amint lehulla puffanó eséssel,
Nagyot üt a földre hangos nyekkenéssel.

7

De lám, mintha ördög volna belé bújva,
Egyet hengeredik s talpra ugrik újra,
Elordítja magát keserves haraggal,
S mégyen új csatára köszörült fogakkal.
Körmeit Miklósnak a vállába mártja,
Száját a fejénél két araszra tátja
S hátulsó lábával úgy szorítja térdét,
Pusztítsa el Isten a kegyetlen férgét!

Ez még csak mehetne, de most jó a nagya:
 Ordít a hímfarkas s hátul megtámadja;
 - Mit csinálsz most Miklós? jaj, dehogy birsz vélek!
 Ezer lelked volna, mégis megölnének. -
 Semmi baj! az néki a tulajdonsága,
 Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága:
 Kisegíti magát, sohase féltsétek,
 Nem válik belőle farkasoknak étek.

Mert amint a nőtény öltre ment s birokra,
 Megszorítja torkát Toldi két marokra;
 Csak kifordult körme a fiú nyakából,
 Kifogy minden erő a horgas-inából.
 Szeme is kidülled, véres könnyel telve,
 Mint egy nagy csoroszlya, lóg ki zöldes nyelve:
 Nem kiment belőle, bennszorult a pára,
 Ahogy eltátotta, úgy maradt az álla.

Akkor fogja Toldi, jót kanyarít véle,
 És a kanhoz vágja, mely rohan feléje;
 Fölkel az dühösen, s hogy megint lecsapja,
 Párját fekhelyéből mérgesen harapja.
 És pedig világos, hogy megint fölkelne,
 Ha Miklós előre néki nem felelne:
 De úgy elpaskolja most a nőtényével,
 Hogy világ végéig sem támad többé fel.

Toldi a vadaktól így megmenekülván,
 Megpihent kevésbé egy zsombékra ülvén;
 A farkas-fiakban sem volt már lehellet,
 Eltaposva nyúltak Toldi lába mellett.
 Távolabb fekütt az anyjok, meg a párja;
 Tisztán süttött rájuk a hold karikája,
 Hidegen tekintett a rét fenekébe,
 Mint egy arany tepsí, szétmeredt a képe.

Miklós az elméjét mindenképen hányta,
 Nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta,
 Hanem gondolkozott az ő farkasáról,
 Őt elnyelni vágyó rossz szívű bátyjáról.
 De hát mért akarja bátyja őt megenni,

Mért akar hóhéra, nem testvére lenni?
Vagy mikor járt Miklós néki ártalmára?
Mért feni agyarát jó atyjafiára?

13

Mert hiszen, ha példát farkasokról vészen:
Ott is a rosszabbik az ő bátyja lészen:
Fészkit oltalmazza a mezőnek vadja,
Ki nem ingerelte, azt meg nem támadja.
Vagy ha néha gyomra készti öldöklésre,
Nem bánt senkit aztán ha csillapul éhe;
Akkor is barmoknak tizedelve nyáját,
Megkiméli mindég a maga fajtáját.

14

De az ő testvére - de az ő testvére,
Ki mondja meg neki: mért tör életére?
Nem csillapul máskép, csak vérével, szomja?
Vagy ha birtokából jó öccsét kinyomja?
Hátha annak, aki szomjuhozza vérit,
Mint a farkasoknak most, megadná bérít?
Vagy talán emberben tartósabb a pára,
És azért nincs Györgynek végső éjszakája?

15

...Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékod,
Jaj ne vess bosszúdnak véres martalékot.
Tudd meg: a legyilkolt atyafinak vére
Bosszuért kiált fel az egek egére.
Tudd meg: ha megölnéd tennen testvéredet,
Akkor meggyilkolnád örök életedet;
Ne félj, fenn az Isten; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető bosszuállás dolgát.

16

- Most, mintha valami ötlenék eszébe,
Hirtelen felállott s a vadakhoz lépe,
Gyorsan fölvetette őket a vállára,
Úgy indult veszélyes éjjeli útjára.
Ment nagy sebbel-lobbal a nád erdejében,
Nagy hosszú sikátort fűrt azon mentében.
Hátul a két farkas csüngött a sarkáig,
Vissza sem tekintett az anyja házáig.

HATODIK ÉNEK

„Anyja Tholdi Györgynek Miklóst szánja vala.”

Ilosvai

1

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára,
Gyepszálon fejrlik Toldi Lőrinc háza;
Háta megett annak nagy gyümölcskert zöldel,
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.

Kertre nyílik a ház egyik ajtócskája;
Ott van Toldinének a hálószobája;
Rozmarin bokor van gyászos ablakában:
A körül leskődik a fiú magában.

2

Farkasait Miklós, amint oda ére,
Letevé a kertnek harmatos gyepére.
Ő meg, mintha lopni jőne, lábujjhegyen,
Édesanyja záros ajtajához megyen,
Soká hallgatózik, mindenütt hiában;
Mert csak egy szű perceg a szemöldökfában;
Zörgetne is, nem is; bátorsága nincsen,
Csak úgy tétovázik keze a kilincsen.

3

Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz benne?⁵⁵
Máskor a sárkánnyal is birokra menne;
Édesanyját félti igen-igen nagyon,
Nehogy a zörejre szörnyen felriadjon.

Az is megeshetnék, hogyha így fölverné,
Ablakát, ajtóját megnyitni se merné,
Hanem zajt csinálna hangos sikoltással,
S tán nem is tudnának szólni majd egymással.

4

Azért a két farkast fölveszi vállára:
Elkerül a háznak másik oldalára:
Minden élő állat elpihent ott, kinn, benn:
Még csak a kutyák is alusznak egy színben.

Nyitva áll az ajtó: látszik a György ágya:
Hosszu fejr kendőt terít a hold rája;
Alatta pediglen a ház ereszének
őrálló legényi sorban heverésznek.

⁵⁵ »Félsz«: népies, »félelem« helyett. A. J.

5

Minden alszik. Miklós sem tétoáz sokat,
Küszöbre fekteti le a farkasokat,
Aztán a lándzsákat a kezébe kapja,
Melyek a fal mellé voltak támogatva;
Órállók ruháit földre szegzi vélek,
Hogy ne kelhessenek, majd mikor kelnének,
S bemegy a szobába. Jaj! most Toldi Györgyöt
Ha még el nem vitte, elviszi az ördög.

6

Ott lesi Miklós a szúnyogháló mellett,
Györgyből mikép hortyog ki s be a lehellet;
Egy marokszorítás - s ha száz lelke volna,
Mégis elhallgatna, többet nem horkolna.
De Miklós elkezd: „No megölhetnélek,
Megérdemelnéd, ha rávinne a lélek,
Hanem most egyszer nem leszek ártásodra,
Csak hogy itt is voltam, azt adom tudtadra.”

7

Azzal a két farkast az ölébe vette,
Az öreg nyoszolya szélire fektette,
Így beszélve nekik: „tente, tente szépen:
A testvérbátyátok fekszik itten épen.”
Maga pedig ment a benyíló szobába,
Melyben asztalnál ült anyja gyászruhába:
Asztalon két öklét egymásra fektette,
Búbánatos fejét arra eresztette.

8

Hasztalan leskődött ott az édes álom,
Nem birt általtörni a szomoruságon,
És utoljára is csalással ejté meg,
Köntösét elkérte a hideglelésnek;
Úgy furá magát be tarkójába hátul,
Futkosott sarkáig s vissza a sarkátul,
Összezsibbasztotta, megrészegítette:
Ennyibe került, míg elszenderíthette.

9

Még így sem sokáig tartott szunnyadása:
Elrebbenté Miklós csendes kopogása;
Felriadt az asszony, mihelyt meghallotta,
De Miklós előre így bátorította:
„Édes anyámasszony, ne féljen kegyelmed:

Nem hozok a házra semmi veszedelmet,
Jóllehet, hogy éjjel járok, mint a lélek,
De ha nappal jönék, tudja, megölnének.”

10

Nem is félt az özvegy, amint ezt hallotta,
Karjával a fiát általszorította,
Egy fillér kis darab, de annyi hely sincsen,
Hová az orcáján csókvetést ne hintsen.
„Jaj, hát látlak ismét! be sose gondoltam,
Majd kétségbeestem, érted majd megholtam,
De Istenem minek beszélek oly nagyon:
Bátyádurad itt a másik házban vagyon.”

11

Ennyit mondott anyja; többet nem is szólna,
Ha mindjárt a széles Hortobágyon volna,
Ott is úgy ölelné, szíve elfogódnék,
Szája hosszú néma csókra kulcsolódnék.
Érzi Miklós, hogy mint reszket az ölében,
Tán lerogyna, ha ő nem tartaná szépen;
Pedig ő is szörnyen meg vala indulva,
Nem is felelt mindjárt, csak jó idő múlva.

12

Tartani akarta magát, de hiába!
Mintha tűt szúrnának orra cimpájába,
Vagy mintha alatta reszelnének tormát,
Tekerő nyilallást érze olyanformát.
Megáradva hulla könnye két szemének
Az ábrázatjára kedves szülőjének,
S mint mikor két hegyről összefut a patak,
A kétféle könnyek egybeszakadtanak.

13

Végre szívét Miklós megkeményítette,
Szemét anyja őszes hajához értette,
Összeszedte magát s fölegyenesedvén,
Valahogy erőt vett rínivaló kedvén.
És szólott anyjához következő szókkal:
„Hagyjon fel kegyelmed kicsinyég a csókkal;
Szakmány módra van rám mérve minden óra:
Jöttem kegyelmedhez búcsuvevő szóra.

14

„Nem remélem, hogy itt maradásom legyen
György miá, kit Isten akárhová tegyen;
Végre még gyilkosa lennék, attól félek...
Nem! az sosem leszek - arról nem beszélek, -
Hanem annyit mondok: ne busuljon kelmed;
Vesse ki szivéből azt a nagy félelmet:
Nem azért megyek el, hogy vissza ne jöjsek;
Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg.

15

„Nagy erőt érzek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szérűn és malomban;
Édesapámnak is hallám vitézségét:
Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét?
Felmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak,
Olyat, ami nem lesz bátyám szégyenére,
Sőt irígység miatt megszakad a lépe.

16

„Azért szépen kérem, édes anyámasszony,
Sohase aggódjék, sohase sirasson;
Aki meg se halt még, minek azt siratni,
Mikor a halott sem fog halott maradni...?”
Többet is beszélne még a szülőjének,
Ha az ebek alatt nem üvöltenének,
De mihelyt ezt hallá, mindjárt észrevette,
Hogy imént egy dolgát balgatagul tette.

17

A kutyák haragját nem egyéb okozta,
Hanem hogy a farkast az udvarba hozta;
Mármost felugatják ezek a cselédek;
Azért csak rövidre fogta a beszédet:
„Nincs időm továbbra hogy maradjak itten,
Kegyelmedet pedig áldja meg az Isten;
Áldja meg az Isten ezen a világon:
Még a másikon is, szivemből kívánom.”

18

„Áldjon meg, áldjon meg!” ...anyja eddig mondta,
Hogy ki áldjon? vagy kit? azt csak úgy gondolta;
Tudta, hogy az, aki a szívet vizsgálja,
Minden kívánságát benne megtalálja.
Hát mikor melléről elszakadt a gyermek!

Kínját elbeszélni nyelve nincs embernek:
Lelke volt talán a lánc közöttük, aki
Nem kikapcsolódott: tövestül szakadt ki.

19

A kutyák azonban nyíttak és szűköltek,
Csúnya üvöltéssel az ajtóig jöttek,
Feltápázkodtak a szolgák ügyel-bajjal,
Györgyöt is fölverték a fertelmes zajjal.
„Ki járt itt? mi járt itt?” így óbégatának,
Hogy a két farkasra reá akadának.
„Ez a Miklós dolga! ezt más nem tehetete!
Utána! utána! ilyen szedtevette!”

20

S mint mikor egy fészek lódarázs fellázad,
Olybá képzelhetni most az egész házat:
Bukdosnak egymásban a széles tornácon,
Futkosnak szanaszét gyalog vagy lóháton.
Merre? vagy hová fut? azt egyik sem tudja,
A bolondok útát jobbra-balra futja;
Végre György úr őket összeszidva rúdul,
Megy elül s a többi mind utána zúdul.

21

Hallja-é az özvegy e vadászi lármát,
Kürtölést, kurjantást, kopók csaholását?
Hallja, mint kiáltják: elébe! elébe!
S tudja ki elébe? hogy Miklós elébe?
Nem! ezt ő nem hallja. Eltűntén fiának
Gyöngé lábainai megtántorodának,
Lehanyatlott szépen a megvetett ágyra:
Isten tudja, meddig tart az ájulása.

HETEDIK ÉNEK

**„Oly igen megszáná az asszony siralmát,
Mondá, hogy megállja nékie bosszuját.”**

Ilosvai

1

Kinek az ég alatt már senkije sincsen,
Ne féljen: felfogja ügyét a jó Isten.
Toldi Miklósét is lám miként felfogta:
A holdat egy vastag felhőbe burkolta;
Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,

Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott:
Az Isten haragja megütött egy hajdút,
Vége lett azonnal, még csak el sem jaidúlt.

2

Nem vette tréfára Toldi György a dolgot,
Hogy az istennyila feje körül forgott,
Elszéledt kutyáit visszakürtöltette,
Kósza népe is mind összegyűlt megette:
De bizony közel volt akkor már a reggel,
Hogy haza vergődött az ázott sereggel,
S az volt a legnagyobb bosszusága neki,
Hogy, amit elgondolt, még sem vihette ki.

3

Miklós messze tette magát azon éjjel,
Szembeszállt esővel, villámmal és széllel,
És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte.
Ki volt útitársa a kietlen pusztán?
A nap ment utána a kék égen úszván:
Elérte, elhagyta; otthagya magában,
A barátságtalan nedves éjszakában.

4

Háromszor hagyá el. Negyedik nap, délben,
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében:
Bámult Miklós, mert ő olyat sosem látott,
A hegyet bámulta, nem a délibábot.
Sietett, sietett, ámbár vala fáradt;
Estenden meglátta a budai várat;
S még nem ment le a nap, midőn odaére
Híres nevezetes Rákos mezejére.

5

Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel,
Pest alatt ért össze utasunk az esttel.
Találkoztak pedig egy temető mellett,
Temetőben új sír dombja sötétellett.
De miféle sírnak sötétlik ott dombja,
Arra Miklósnak most van is nincs is gondja:
Hosszu gyászruhában - mindenható Isten! -
Édesanyja bókol egy pár új kereszten.

Pedig nem anyja volt, csak szakasztott mása,
 Követ meglágyítna keserves sirása;
 Hát Miklós ugyan hogy ne szánná meg nagyon,
 Holott neki kőnél lágyabb szíve vagyon?

Meg is esett szíve, oda is ment hozzá,
 Hogy kiért? miért sír? tőle tudakozá,
 És a gyászos özvegy (mert özvegy volt nyilván)
 Így felelt szavára keservesen sírván:

„Jaj, fiam! ne kérdezd az én esetemet:
 Ma temettem el két vitéz gyermekemet:
 Duna szigetében gyilkolá meg egy cseh,
 Isten a pokoltól soha meg ne mentse.”

Többet nem szólhatott, ezt is csak tördelve:
 Nagy zokogás miatt elállott a nyelve;
 Letérdelt a sírnak fekete dombjára,
 S nyögött, leborulván a két keresztfára.

Sokáig tartott így. Miklós pedig várta,
 Hadd szűnjék az asszony keserves sirása;
 Szűnt is egyszer aztán, legalább úgy látszott:
 Nem rí oly erősen, egy kicsit juházott.

Akkor monda néki: „Hallom, amint hallom,
 Az asszony baját, de nem értem, megvallom;
 Két fiát megölték, ki ölé meg és mért?
 Ha megölték: nincs, ki vért kívánjon vérért?”

Főlegyenesedék e szavakat hallván,
 S erőt vett az asszony kegyetlen fájdalmán;
 Sovány is, halvány is volt az ábrázatja,
 Csak a két nagy szeme sötétellett rajta.

„Vért a vérért, mondod? O jaj! senki sincsen,
 Az én keservembe ki belé tekintsen;
 Pusztá a szívem, mint kopár őszi tarló,
 Amelyről leszdedte a kalászt a sarló.”

Toldi pedig monda: „Ne sírjon kegyelmed,
 Csak nem támad már fel a két vitéz gyermek:
 De ne legyen nekem az Isten Istenem,
 Ha bosszút nem állok érettök a csehen.

Hanem kérem szépen (s látja, nem hiában),

Mondja el a dolgot isten-igazában;
Özvegy édesanyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegyasszonyt.”

11

Ekkor a bús asszony nekibátorodva,
Hogy’ esett, mint esett, mind elpanaszolta:
Duna szigetében öklelődzik egy cseh,
S szörnyüképpen szolgál neki a szerencse;
Kérkedik nagy fennen, magát hánya veti,
A magyar nemzetet csúfra emlegeti:
Sok bajnok kiment már életre, halálra,
Özvegyet, árvát és jajszót hagyni hátra.

12

Tegnap állt ki az ő két levente fia;
Nem volt félországban olyan pár dalia,
Nem volt a világon olyan jó két gyermek:
És most egymás mellett egy sírban hevernek!
Elrémult a világ; nem is akadt már ma,
Aki a kegyetlen csehvel szembe szállna;
Pedig megint ott lesz a szigetben reggel,
Istent káromoló gőgös beszédekkel.

13

Így megértve Miklós a bajnak mivoltát,
Tovább az asszonnyal nem közlötte dolgát,
Hanem köszönt s indult Pestnek városába,
Menet nagy dolgokat forgatván magába’.
Utcáról utcára ment nagy sebbel-lobbal,
Mintha ott a járást ő tudná legjobban,
Pedig csak ödögött előre meg hátra:
Kebelén kenyerere, hátán volt a háza.

NYOLCADIK ÉNEK

„..... Király.....

Ha tartaná Miklóst otthon, írja nagy kárnak.’

Ilosvai

1

Toldi György pediglen kigondolta bölcsen,
(Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem)
Kigondolta, mondom, kifőzte magában:
Miképp legyen úrrá öccse vagyonában.
Hát előbb mint Miklós, ő is Budán termett,

Hogy Lajos királynál megássa a vermet.
Fel is ment, mihelyest leszállott a lórul,
S ilyen ajánlást tett a szegény fiúrul.

2

„Felséges királyom! keserű az nékem,
Amit jelenteni gyász kötelességem;
Keserű, mert vízzé csak nem válik a vér,
Csak testvér marad az, aki egyszer testvér.”

Itt elhagyta, s mintha erősen zokogna,
Szemét egy kendővel ugyancsak nyomkodta;
Veres lett a szeme a nagy dörzsölésre,
De könnyet a király nem vett benne észre.

3

A király azonban ilyenképen szóla:
„Nem is hallottam még, hogy testvéred volna,
Udvaromba miért soha nem vezetted,
Be sem is mutattad, meg sem ismerttetted?”

György pedig felele: „Oh, uram királyom!
Nekem az kiváltkép szégyenem és gyászom,
De, -” (s nagyot sohajtott erre az egy dé-re),
„Érdemetlen volna királyom kegyére.

4

„Miklós a tizedik esztendőben járván,
Kimúlt szegény apánk s ő elmaradt árván,
Apja helyett apja én akartam lenni,
S belőle, mint illik, jó vitézt nevelni:

De korhely, buta lón: jóra semmi kedve,
Hon maradt, betyárnak, pórnak nevedve;
Pedig erő benne volna módnélküli:
De mi haszna? lebzsel és a bajt kerüli.”

5

Felelt a jó király: „Ejnye bizony nagy kár,
Mégis rosszul tetted, hogy róla hallgattál,
Azt mondád: igen nagy erő lakik benne:
Csodálnám, ha harcra kedve mégsem lenne.

De ami elhaladt, nem mult el végképen,
Hozd fel őt, hadd lássam, hozd fel, kérlek szépen,
Megtanul, majd meglásd, az én iskolámban;
Ha nem, úgy is elmegy egy közember-számban.”

„Köszönöm, köszönöm felséged kegyelmét,
Méltatlan öcsémről ily jó hiedelmét,
De jaj! minden késő: öcsém el van veszve,
Szántszándékkal való gyilkosságba esve!

Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat,
Megölé némelynap szerető szolgálmat...”
Monda György és nyögve egy kőszentre borult;
A király ránézett s képe elkomorult.

Hogy miért borult el a király orcája,
Azt nem mondta Györgynek, ez sem tudokálta;
Hallgattak sokáig; végre a felséges
Király így töré meg a nagy csendességet:

„Mégis van egy módon kegyelem számára,
Hozasd fel a fiút mielőbb Budára:
Egy erős cseh ví bajt Duna szigetében,
Sok derék vitézem mult ki már kezében.

„Hadd jöjön fel öcséd és álljon ki azzal:
Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal,
Ha győz, úgy derék fi, méltó kegyelemre;
Ha nem, úgy vétkeért meg leszen büntetve.”

Ezt mondá a király; de nem örült rajta
A jó szívű bátya, sőt ekkép sohajta:
„Jaj! mérthogy öcsémnek már ez is későn jön:
Elment, bujdosóvá lett az egész földön.

„Hová, hová nem lett? elosont a háztól,
El sem búcsuzott, csak a kapufélfától,
Híre, hamva eltűnt, elveszett az útja;
Él-e, hal-e már most? a jó Isten tudja.”

Így sopánkodott György álnoksággal telve,
Hej pedig hamis volt néki teste-lelke,
A foga fejjét mindjárt kimutatta,
Beszédének sorját emígy fordította:

„Neki már világ és törvény szerint vége,
Jól tudom, rám nézne földi öröksége:
El is foglalhatnám, elvehetném joggal,
Hogyha úgy akarnék bánni a dologgal.

De azt mondaná majd egyik avagy másik,

Toldi György az öccse birtokára vágyik.
Lám ni! azt a háztól világra zavarta,
Aztán fogta, minden földét elfoglalta.

11

„Pedig Isten mentsen, hogy így elfoglaljam,
S a világ bosszantó rágalmait halljam!
Aztán meg ki áll jól, hogy reám nem törne,
S elvett birtokaért öcsém meg nem ölne.

Ezt én nem akarom és nem is tanácsos,
Hanem im letésem széked zsámolyához:
Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja,
Királyi adomány-képen annak adja.”

12

Elmondá Toldi György és hajlonga mélyen;
A király kilátta, mi szándéka légyen;
Kitalálta szépen a fő gondolatot,
Melyet Toldi György úr szépen elhallgatott:

Királyi levelet ohajtott felőle,
Hogy öccsét könnyebben kitudja belőle,
Ha netán kegyelmet nyerne idő múlva,
És az öröksége után felindulna.

13

Hidegen mosolygott a felséges király,
S így fogá meg Györgyöt saját szavainál:
„Öcséd örökségét, jól van, elfogadom,
S rá te vagy legméltóbb, tehát néked adom:

Olyan feltétellel adom pedig néked,
Hogyha holnap a cseh bajnokot kivégzed.
Vár fokára tűzöd a levágott fejet:
Úgy nyered királyi függő pecsétemet.”

14

Toldi György veresebb lón a főzött ráknál,
Homályosan látott a szép napvilágnál,
A faragott képek táncoltak körüle,
Csak kicsibe mult el, hogy el nem szédüle;

Aztán egy hidegség végig futott rajta,
Fázott, mégis izzadt; elsápadt az arca,
Elsápadt, hogy annyi vér se maradt benne,
Mennyi egy szúnyognak egyszer elég lenne.

Megszólamlott aztán végre valahára,
S így felelt szomorún a király szavára:
„Mondom: nekem nem kell az öcsém vagyója,
Én lemondtam róla, lelkemet ne nyomja.”

Így szólott s köszönt a felséges királynak,
Hazament s nekiállt otthon a hajának,
Nekiesett tépni, homlokát öklözni:
Csak lesték a szolgák: kell-e már kötözni.

KILENCEDIK ÉNEK

**„Bika rugaszkodván, kötél szakadt vala...
Miklósna akkoron sok máj adatott vala’**

Ilosvai

1

Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok kémény fejrlik fenn a holdvilágban;
Barna zindelytetők hunyázkodnak alább,
Megborítva mintegy a ház egész falát.

Azt hinné az ember: a padláson laknak,
Azért csinálták azt sokkal magasabbnak;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer újra kezdve.

2

Sok bolyongás után végre kifáradva,
Letelepült Miklós az utcán egy padra;
Úri nép jött-ment ott; asszony, lány és férfi,
Miklós nézte őket, el is unta nézni.

Aláfüggesztette fejét nagy bánatban,
Mert egy pénze is nincs üres tarsolyában,
Pedig négy nap óta csak gombát mit evett,
Melyet vándorolva útfélen szedhetett.

3

Hirtelen nagy lárma, nagy sikoltás támad:
Tűz van-é vagy árvíz, vagy víják a várat?
Nincsen tűz sem árvíz, nem is jó ellenség,
Hanem van egy másik rémítő jelenség:

Egy nagy szilaj bika fut a keskeny utcán,
Valahogyan vágóhidrul szabadulván;
Bömböl és sikangat, és a vért szagolja,
Mely füléből ömlik s szügyét végig folyja.

4

Mészáros legények merre láttak, széjjel
Iramodtak egy-egy hurkoló kötéllel,
És míg magok biztos helyre nem jutának,
Addig rá sem értek szólni a kutyának.

Volt pedig a hídnál hat erős szelindek,
Utána uszíták a bikának mindet,
A kutyák szaladtak, nem is voltak restek,
A bika fülének és marjának estek.

5

Mihelyt egyik kutya a fülét megvérzé
S fülében a bika a fájdalmat érzé,
Elbődüle szörnyen és lerázta őket,
Elszórá füléről a fülönfüggőket.

Hullottak az ebek, hogy jobban sem kellett,
Nagyokat püffentek a házfalak mellett,
Egy-egy darab fül, hús ha maradt szájokban,
Agyarkodva rágták kínos haragjokban.

6

A vágólegények csak kiálták: „fogd, fogd!”
De a veszett állat karikára forgott,
S amely kutya egyszer hozzá közelített,
Annak ő szarvával repülni segített.

Egyiket bedobta a szomszéd udvarra,
Másiknak a bélit ontotta ki szarva,
A vágók pedig, hisz’ mit tehettek másat?
Biztaták keményen a - döglött kutyákat.

7

A bika azonban, mint a zúgó szélvész,
Nem nézte az útnak sem hosszát, sem szélét:
Annak tartott, akit elül-utol talált,
Futá minden ember a bizonyos halált.

Sikolt a fehér nép, esve már kétségbe;
Férfiak kiáltják: elébe, elébe!
De egy sincsen, aki elébe fordulna,
Hanem még a fűru-lyukba is bebúna.

8

Toldi nem futott el, csak felállott szépen,
S a bikát bevárta az utcaközépen.
„Mit akarsz te fickó! tán bolond vagy? nem ládd
A dühös bikát, hogy jön egyenesen rád?”

Látta Miklós bizony, hogyne látta volna?

„Csak kiáltozzatok” - magában gondolta,
S elbocsátá a szót a két füle mellett,
Minthogy látni mármost a bikához kellett.

9

Mert alighogy Miklóst a bika meglátta,
Rémitőt sikkantott és a port kapálta,
Azután úgy szórta a földet szarvával,
Mintha szérűn pelyvát forgatna villával.

Egyszersmind erősen nekirugaszkodva
Szarvát öklelőre nagy-le bocsátotta.
„Odavan! vége van! jaj, jaj!” sikoltának
Minden ablakából a pesti utcának.

10

Dehogyan! lábával elébe toppantott,
Rémitő szavával erősen kurjantott:
E fogással visszahökkenté a marhát,
S azon pillanatban megragadta szarvát,
Vágószékre voná két szarvánál fogva,
A mészárosokat előkiáltotta,
Nagy-sokára el is jöttek azok oztán,
Erős köteleket és pányvákat hozván.

11

Megköték a bikát vastag gerendához,
Szarvát lenyügözték az első lábához;
A nép széjjeloszlott; a vágó legények
Egy kis házikóba fekünni menének.

Miklós meg leült a vágóhid szélére,
Ott akarván tanyát fogni azon éjre;
Fejének párnája a szín ágasa volt,
Lepedőt sugárból terített rá a hold.

12

De a mészárosok nem engedék neki,
Hogy a vágószínen magát pihenje ki,
Egy jó darab májat kilöktek elébe,
S menjen onnan, mondák, „anyja keservébe.”

„Ez hát a jutalma száz meg száz életnek,
Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek -”
Gondolá s a májat ott a földön hagyta,
Jött egy éhes kutya, annak odaadta.

13

Aztán ment az utcán. Sok helyütt susogta
Valaki: „ez volt az, aki szarvon fogta;”
Sok helyen látott még egy-két emberképet,
Ablakból, kapuból amint visszalépett.

Aztán becsapódott az ablak táblája,
Hallott a kapukon kulcsnak csikorgása,
Aztán csendesség lőn, hideg, embertelen;
„Hát nekem” mond Toldi „hol lesz már tűzhelyem?”

14

Hányféle dolgok nem jutottak eszébe!
Előtte lebegett édesanyja képe,
Mint mikor hozzá ment búcsuvétel végett,
S nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett.

Akkor is oly csendes méla éjszaka volt,
Akkor is oly tisztán csillogott le a hold,
Akkor is ki volt ő mindenünnen zárva,
Nyughelyet nem adott senki éjszakára.

15

Majd az édesanyja képét odahagyva,
Az özvegyasszonyra repült gondolatja,
Hogy’ sírt a kereszten, két kezét hogy’ törte,
Amiért a vad cseh két fiát megölte.

Fogadása jut most eszébe s így sohajt:
„Oh mikép víhatnék holnap én avval bajt?
Hol vagyon paizsom, páncélom, fegyverem?
Fog-e a cseh bajnok szembeszállni velem?

16

„Oh! bizony mit sem hajt a cseh bajnok énrám,
Kinevet, kigúnyol és félvállról néz rám,
Vagy talán hozzá még közel sem bocsátnak,
»Félre innen, rongyos!« mondják, ha meglátnak.”

S nagyon elbusítá Miklóst e gondolat,
Lassan ment az utcán, sohajtott nagyokat,
Meg-megállt, szemét a föld felé meresztve,
Mintha lába előtt valamit keresne.

17

Egyszer föltekinte, képe is felvidult,
Azt gondolnák, hogy fut, úgy menésnek indult,
Ment, ment egyenesen a temetőkertbe,
Hol imént a síró gyászos asszonyt lelte.

Könnyü eltalálni, mi lehetett célja:

Volt a két fiúnak fegyvere, páncélja;
„Felveszem azt,” mondta, és örült előre:
Jaj! hogy ez az öröm is elpártolt tőle.

18

Össze-visszajárta a temetőkertet,
De nem lelt abban egy elátkozott lelket:
Hol keresse mármost az özvegynek lakját?
Budapest városát sok ezren lakják.

Látta, hogy hiában minden akaratja,
Erős fogadását hiába fogadta;
Könnyű díbdáb játék maga, esküvése,
Pajos gyermek a sors, csak úgy játszik véle.

19

És mivelhogy szállást az élők nem adtak,
Elpihent tanyáján hideg halottaknak;
Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj sírt arra örökösök helyett.

Fölnézett az égre, az országutjára;⁵⁶
Keservesen gondolt bujdosó voltára;
S mint amely madár van elröppenő félben,
Úgy tett a reménység hervatag szívében.

TIZEDIK ÉNEK

„Anyja Tholdi Györgynek szolgát azon kéré,
Jó Tholdi Miklósnak ha lészen szüksége,
Akkor rozskenyeret eleibe tégye.’

Ilosvai

1

A játszi reménység amidőn imette⁵⁷
A boldogtalannál hitelét vesztette,
Álmodt küld szemére, kecsegtető álmot,
Avval édesíti a nyomoruságot.

Toldi is álmában cseken győzedelmet
És nyert a királytól vétkeért kegyelmet;
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drágább örömkönnyü anyja két szemében.

⁵⁶ „Országútja”: tejút az égen. A. J.

⁵⁷ »Imette«: ébren, nem álomban.

2

Lódobogás hallék: elrepült az álom,
Feltekinte Toldi a szép holdvilágon,
Messze látott volna, hanem hogy nem kellett,
A lóhátas ott ment a temető mellett.

S ki volt a lóhátas? Nem hitt a szemének,
Midőn abban a vén Bencét ismeré meg:
„Hé! ki az? hová mész? te vagy, öreg Bence?
Istenem! nem lehet! milyen nagy szerencse!”

3

Bezzeg mondhatná is már a tisztos szolga,
Hogy nem a vén Bence, hanem ez s ez volna,
Mikor Toldi Miklós letépte lováról
S minden port lecsókolt ráncos orcájáról!

De Bence mindebből egyebet nem értett,
Csak hogy sírból ugrott reá egy kisértet;
Hosszasan leckézte Miklós a vén szolgát,
Míg fel bírta fogni a dolog mivoltát.

4

Hanem mikor aztán felfogta eszével,
Halála napjáig sem feledheté el;
Nem feledheté el soha az uradta,
Mint ijedt meg a nagy örömnél miatta;
Mint nem hitt szemének egészen, csak félig:
Csontjait hogyan megtapogatta végig;
S hogy megeredt a könny két öreg szeméből,
Mint a záporosó Isten fellegéből.

5

Az öröm, a panasz jó sokáig tart,
Elbeszélte Miklós, ami történt rajta,
De tudnivaló, hogy nem beszélt folytában:
Anyját kérte minden tizedik szavában.
„Hogy van édesanyám? nem beteg-e szegény?
Búskodik-e nagyon elveszett gyermekén?
Nála dőzsöl-e még s mit csinál a másik?
Jaj! szegény anyámmal úgy-e rosszul bánt?”

6

De értésül adta Bence a fiúnak,
Magát anyja miatt sose adja búnak,
György sem háborítja, odahagyta másnap,
Nem is repeszté meg szivét a nagy bánat;
Csak látni szeretné Miklóst minden áron,

És ha feltalálja széles e világon,
Fölkeresi, bizony-bizonnyal ígérte,
Ha ötven mérföldet kell is menni érte.

7

„Nem is egyébiránt indított el engem
Fölkeresni téged, Miklós, édes lelkem,
Hanem hogy legyek hű ápoló cseléded,
Gondoskodjam róla, mikor mi szükséged.

Akármerre jársz-kelsz, ott legyek sarkadnál,
Legyek segítségül, ha bajba akadnál...”
Ezt mondotta Bence s ezenkívül mennyit!
Ki győzné azt versbe szedni valamennyit!

8

Arra határozták, hogy csak ott meghálnak;
Bence egy abrakot adott a lovának,
Abrak is, kenyér is volt a kápa mellett,
Nem röstelte Bence az efféle terhet;

Egy öblös tarisznyát is emelt a kápa,
Könyökig nyúlt Bence a nagy tarisznyába;
Kihúzott valamit, és így szóla: „Itt van;
Nesze, szolgám, madár-látta cipót⁵⁸ hoztam.

9

„Édes anyádasszony ezt neked küldötte,
Maga dagasztotta, maga is sütötte,
És megparancsolta erős-kegyetlenül,
Hogy saját kezedbe adjam szegetlenül.”

Azzal átaladta, kést is adott mellé;
Néki veti Miklós és ugyancsak szelné:
De nem hogy a cipó válna el derékon,
Hanem a kés tört el, pedig nem volt vékony.

10

Az öreg csodálta: „Ejnye! hogy a kőben
Fúttá úgy meg a szél az átalvetőben!”
Nézte a kést: hová illik a darabja,
Gondolá: jó volna, ha összeragadna.

Hanem Miklós bizony nem esett kétségbe,
Hogy éhen hal, midőn kenyér van kezébe’:

⁵⁸ »Madár-látta cipó« vagy »kenyér«: Így kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában útról vagy mezőről hozott. A. J.

Feltöré a cipót tétovázás nélkül,
S íme egy darab vas hull ki közepébül.

11

Felvette a vasat lába mellől Bence:
Hát nem vas-darab volt, hanem vasszelence,
Könnyen felnyitotta, nem volt semmi zárja,
Bele nézett, hát csak elállt szeme szája:
Vert arany volt benne, nem kettő, sem három,
Hanem amióta megvan a világon,
(Pedig kenyérének javát már megette)
Annyit sosem látott, azt erősítette.

12

Hát Miklós nem örült a váratlan kincsen?
Hogy ne örült volna, abból semmi sincsen,
Szörnyűképen örült, ugrált örömében,
A holnapi napot forgatá eszében:
Hogy' veszen majd fegyvert, szép ruhát magának!
Hogyan veszi fejét a cseh Mikolának!
Hogy' lesz ez? hogy' lesz az? - De hányféle hogy-ot,
Hányféle szép dolgot össze nem álmodott!

13

Mikor mind a ketten eleget örültek,
Megolvasni a pénzt egy sírdombra dültek;
Toldi a tokjából egyenként szedte ki,
Bence pedig tartá a két markát neki.
És így szóla Bence: „No te öreg tenyér!
Ilyet sosem kaptál, bezzeg viszkethetnél.⁵⁹
De minek beszélek, a szám majd hibázik -”
Nem biz az, kerek szám lett: kijárta százig.

14

„Most hallgass szavamra, jámbor szolga Bence:
Nesze tedd el, itt van kilencvenkilence;
De a századikat könnyű helyütt hagyom:
Megisszuk, mivel most magas kedvem vagyom.”
Váltig ellenkeznék benne a hű szolga,
Ha nyergén kulacsa ki nem száradt volna:
Kívül nedves ugyan, a harmat megeste,
De a belsejébe csiholni⁶⁰ lehetne.

⁵⁹ »Viszkethetnél.« A nép tenyere viszketéséből azt jósolja, hogy pénzt fog kapni. A. J.

⁶⁰ »Csiholni lehetne«: szikrát fogna a szárazság miatt. A. J.

Nem is messze kellett fáradni avégett;
Csak közel találtak egy szegény csapszéket:
Szennyes is, rongyos is volt az öreg csárda,
Oda illett volna Hortobágy síkjára.

Egy szomjú kútágas ácsorgott előtte,
Bence nyerges lovát amellé kötötte;
Toldi pedig bément: sötét volt a házba',
Belevágta fejét a szemöldökfába.

„Hé kocsmáros! hol vagy? a teremburádat!
Alszol, vagy meghaltál? mért nem gyújtsz világot?”
„Dehogyan alszom, (kit hoz a forgószél megint?)
Itt a mécs, bor is lesz: itce kell-e vagy pint?”

„Nem kell pint, sem itce, hiába is adnád,
Egy csöppet se hozz, vagy hozz egy öreg kannát!”
Elűhmgette magát a csaplár e szóra,
Gondolván magában: most akadt ivóra.

Bence a tarisznyát béhozta ezalatt:
Miklósnak ugyancsak jól esett a falat,
Rakta is szaporán, alig győzte nyelni,
Három sem érkeznek vele versent enni.

Mikor pedig a nagy kanna megérkezett,
Mint a birkozásnak, neki gyűrekezett;
Felhajtá majd félig az öt pintes pohárt;
Bence megsokalta: „Az Istenért! megárt.”

„Árt, nem árt, én azzal keveset gondolok,
Terád pedig kicsit tartozik a dolog;
Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze,
Temessük el azt ma, itt van, ígyál, nesze!”

Avval odaadta az edényt Bencének:
Reszketett a keze az öreg legénynek,
Nem is bátorkodott inni egyszer sokat;
Mindig megolvasta titkon a kortyokat.

Míg ezek történtek a felső asztalon,
A kemencénél megpendült a cimbalom:
Egy öreg cimbalmos hevert a szurdékban,
Már alutt, de fölkel, hallva, hogy vendég van.

Toldi meg a kannát felkapá kezébe,

És kipattant vele vígan a középre:
Ivott is, táncolt is: majd leszakadt a ház,
Bence mindig mondta: „Megárt a bor, vigyázz.”

20

„Árt, nem árt, én avval nem gondolok! haj rá!” -
És az öreg kannát magasan felhajtá,
„Búsoljon a lovad, elég nagy a feje;
Nem volt ilyen kedvem, van száz esztendeje.
Kannát nekem csaplár! pintet az öregnek!
Mert nehéz a kanna: kezei remegnek.”
Mégfogadta a szót a bormérő ember:
Bence a pintesből iszogatotott renddel.

21

„Haj rá! haj! lakjuk el a búbánat torát;
Álmos a csaplárunk: igyuk meg a borát!
Igyál vén cimbalom: mindjárt rád locsolom.”
„Belém inkább uram: amúgy iszonyodom.”
„Magadéból ingyen! hallod-e kocsmáros!
Tégy úgy, mintha innál.” „Uram! nem lesz káros?”
„Ha csak ennyit tudtok,” monda Miklós, „inni:
Igya meg a föld a maradékot: így ni!”

22

S végigönté a bort a szoba földjére:
Rázta fejét Bence s így tett rá, hogy: „éjnye!”
Toldi pedig rakta ugyancsak a táncát,
Verte a fejével a mestergerendát.
Széles jókedvében kurjantott nagyokat,
Ivott, megint táncolt: megint ivott sokat;
De mértéket tartott az öreg cimbora:
Csak apránként fogyott a pintesből bora.

23

Egyszer elhallgatott, Miklós nem dorgálta;
Nehéz lett a feje, húzta a lócára,
Elszaladt előle a boglyakemence,
Felborult ültéből, úgy elgyengült Bence.
Toldi is beléunt a mulatozásba,
Asztalon leborult két izmos karjára:
(Meztelen karjában dagadtak az erek)
Úgy aludt el, úgy hált a hatalmas gyerek.

TIZENEGYEDIK ÉNEK

„Meg kell ma itt halni tudod egyikünknek;
Nem szükség a hajó oztán holt embernek.”

Ilosvai

1

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába’,
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.

Betekint félszemmel egy törött ablakon,
Hát csak a cimbalmost látja benn egy padon,
Kinn sem lát egyebet az öreg szolgánál,
Aki dolgát végzi jó Rigó lovánál.

2

Aztán széttekinte Pesten és Budában,
Nézegette magát a széles Dunában:
Duna folyóvíznek piros lett a habja,
Közepén egy barna csónak úszott rajta.

A csónakban Toldi, nem egyéb, evezett,
Messze felborzolta a lapát a vizet;
Fényes apró csöppek hulltak a magasból,
Mintha zápor esnék piros kalárisból.

3

Csakhamar is átkelt Toldi a nagy vízen,
Megköté csónakját a budai részen,
Kiszállott belőle s nagy-sebesen méne,
Hogy keressen olyat, ami neki kéne:

Szép aranyos fegyvert és ruhát magának,
Cifra új szerszámot jó Rigó lovának,
A Rigónak, akit hozott hű szolgája,
Mert otthon is az volt kedves paripája.

4

Vett is amit kívánt: paizst, szépet, nagyot;
Dolmányán a szabó parasztot⁶¹ nem hagyott,
Mindenütt belepte az aranypaszománt;
Vett sisakot, páncélt, hét tollú buzogányt,

Kopját is, gerelyt is, mindenféle fegyvert,
Melyeket Budán a legjobb kovács vert;

⁶¹ »Paraszt«: pusztá, csupasz. A. J.

Ezüstös, aranyos, sallangos szerszámot;
Egy szó annyi mint száz: mindent megvásárlott.

5

Hogy a csárdába ért, felöltözött szépen,
Tollas buzogányát forgatá kezében,
Akkor bútt fel a nap az ég karimáján,
Meg is akadt szeme a fiú ruháján.

A Rigó sem az volt, aki tegnap estve,
Sárral, úti porral szürke színre festve,
Hanem fekete, mint a fekete bogár,
Elsikamlott szórén a fényes napsugár.

6

Hát mikor ráadták a nyalka szerszámot,
Mint illet neki, hogy ragyogott, csillámlott!
Mikor hátára ült jó gazdája Toldi,
Körülnézte magát s elkezdett táncolni.

Akkor „hopp!” s mint a szél, aki most szabadul,
Vitte Toldit a ló oly kegyetlen vadul;
Bence könnyes szemmel ballagott utána;
Fájt, hogy búcsút sem vett tőle kis gazdája.

7

Mi történt ezalatt a budai szélen?
Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;

Róla, mint az öklöm (ha kicsit nem mondok),
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok:
Messze kiösmerszett a többbitől, bátor
Egymást érte ottan a sok úri sátor.

8

Drága karos rengők dagadóra tömve,
Bársonnyal bevonva, arannyal áttörve,
Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.

Egy öreg szék is volt a kellő közepen,
Fényes drágakővel kipitykézve szépen,
Nagy arany körmével a földet karmolta,
Mely bársony pokróccal szinte bé volt vonva.

A sátrak el voltak rekesztve korláttal,
 Tilos volt parasztnak lépni azon által;
 Kívül fegyveres nép és tömérdek ember
 Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.

Duna partjáig nyúlt a korlát kétfelül
 Nagy üres tér maradt a korláton belül,
 Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
 Lenne, ha a marhát oda eresztenék.

10

Duna-partban egy nagy zászló volt felütve,
 S tarka-barka csónak a nyeléhez kötve;
 Nemkülönben pedig a pesti oldalon
 Lobogó odafenn, csónak volt a habon.

Széles utca a víz: ember a sövénye;
 Közepén a sziget nyúlik fel beléje,
 Gyilkos sziget volt ez: már hetednap óta
 Vérrel élt, mikép a vérszopó pióca.

11

Egyszer jön a nagy cseh Buda vára felől,
 Táncol nagy lovával a korláton belől;
 Káromkodik csúnyán, a magyart böcsmérli:
 Hogy nincs, aki merje magát vele mérni.

De ime hirtelen a pesti oldalon
 Nagy örömjaj támad és nagy riadalom:
 Ismeretlen bajnok fekete paripán
 Vágtat a zászlóhoz és mérközni kíván.

12

Sisakellenzője le vagyon bocsátva,
 Csúcsáról fehér toll libeg-lobog hátra;
 Toldi (mert hisz' ő volt) a tollat levészi,
 Mindjárt ott teremnek a király vitézi,

S eveznek a tollal, mint hogy tisztök tartja,
 A cseh bajvívóhoz a budai partra;
 Vérszín a cseh tolla, fölcseréli vele:
 A bajra hívásnak volt e dolog jele.

13

Ezalatt a várba gyors híradók mentek.
 A király lejött és sok nagyúri rendek,
 A két bajnok pedig csónakon egyszerre
 Indult s érkezett meg a bajvívó helyre.

Ott Miklós, mihelyest partot ért a lába,

Csónakát berúgta a széles Dunába:
Mintha korcsolyázna, futott az a habon,
Partba vágta orrát a pesti oldalon.⁶²

14

Cseh vitéz kérdezé: miért cselekedte,
Hajóját a Dunán hogy eleresztette?
„Nem egyébért, vitéz” Miklós így felelt meg,
„Hanem hogy egy csónak elég egy embernek:
Egyikünknek itt ma gyászos lesz a vége,
S nem lesz a halottnak hajóra szüksége.”
Monda Toldi, avval kezét összetette,
Buzgón fohászkodva Istent említette.

15

Azután így szóla: „Vitéz! addsa kezed:
Te sem bántál soha, én sem sértettelek;
Ha haragunnál is, egy órád sincs hátra,
S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna?”
Erre a cseh nyújtá vaskesztyűs tenyerét,
Hogy összeroppantsa vele Miklós kezét;
Észrevette Miklós a dolgot előre,
S a cseh barátságát jókor megelőzte.

16

Összeszedte Toldi roppant nagy erejét,
S megszorítá szörnyen a bajnok tenyerét;
Engedett a kesztyű és összelapúla,
Kihasadozott a csehnek minden ujja.⁶³
S mint mikor tavasszal, ha lágy idő fordul,
A házak ereszen a jégcsap megcsordul:
Úgy csordúlt ki a vér minden ujja végén.
Elszörnyedt a bajnok Toldi erősségén.

17

Aztán megragadta Toldi csak úgy kézzel,
Rángatta a csehet szörnyű erejével,
Ropogott keze közt, elolvadt a teste;
Végre így könyörgött a cseh térdre esve:
„Kérlek édes fiam! ne kívánd halálom,
Minden vagyonomat ím neked ajánlom,
Tizenkét vitéznek drága sok marháját,
Vitézlő magammal minden apródságát.”

⁶² Szájhagyomány szerint. A. J.

⁶³ Szájhagyomány szerint. A. J.

Toldinak a szíve hajlott a kérésen,
 „Legyen úgy” felelte, „marhádat elvészem,
 De azt is korántsem magamnak kívánom,
 Két vitézt megöltél: az anyjoknak szánom.

Most, mint alamizsnát, megadom életed.
 Hanem tégy hit alatt erős ígéretet:
 Hogy habár mély tenger nyelné el hazádat,
 A mi országunkra mégsem teszed lábad.”

Mindent felfogadott a bajnok ijedten,
 S békével mentek a csónak felé ketten:
 Hát egyszer a nagy cseh, nekihúzkodva,
 Toldihoz hátulról hozzávág orozva.

Szerencse, hogy Toldi a Duna tükrében
 Meglátta s megkapá a kardot kezében.
 Leborult a nagy cseh: „Kegyelem! irgalom!”
 „Eredj, kérd Istentől: útid megmutatom.”

S amely kardot ő az álnok csehtől elvett,
 Avval adott néki örökös kegyelmet.
 Íziben⁶⁴ elmetszé fejét a testétől,
 Piros lett a nagy kard gazdája vérétől.

Toldi felmutatja a fejet a kardon,
 Nagy rivalgás támad kétfelől a parton:
 Tapsolnak, kiáltnak, zászlót lobogtatnak;
 Buda nagy hegyei visszakurjongatnak.

TIZENKETTEDIK ÉNEK

„Király azért ötet fejéhez választá,
 És tizenkét lóra neki hópénzt adata.”

Ilosvai

Mikor Toldi Miklós megfogá a csehet
 És az ijedtében legott térdre esett,
 Igen megörvendett a felséges király,
 Könnybe lábadt szeme a nagy öröm miá,

S így szólt az urakhoz, kik mellette voltak:
 „Úgy hiszem, ez a cseh nem fog víni holnap;

⁶⁴ »Íziben«: hamarjában. A. J.

Most akadt emberre, aki megtanítja:
Máskor hogy' gyalázza a magyart s hogy' szidja.

2

„De ki az a bajnok? nem ösmered Toldi?
Ki ismeri? Én nem tudom elgondolni;
Nincs egy jóra való vitéz országomban,
Akit ne ismerjek s nevét meg ne mondjam:
De ily erőt, mint amely van e vitézben,
Én nem tapasztaltam soha emberkézben;
Félek, nem magyar lesz; pedig nem lenne szép,
Ha más vlná ki a magyar becsületét.

3

„Egyébíránt, legyen magyar avvagy német,
Nagy csapástól menti meg a magyar népet;
El is veszi tőlem jutalmát gazdagon,
Toldi gyilkos öccse részét neki adom.”
Toldi György e szóra csak úgy hűle-fűle,
Szétnézett, hallja-e más is ökivűle?
Összesúgtak-búgtak az úri emberek:
Hogy gyilkos öccse van, annak örültenek.

4

Mikor pedig Miklós a csehet kiszabta,
S kisebbik darabját kardján felmutatta,
Tüstént parancsolá király ő felsége,
Tizenkét aranyos vitéz menjen érte.
El is mentek azok szép zászlós sajkával,
S vitték a királyhoz Toldit nagy pompával.
A király szólt: „Bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved s mutassad vitézi arcodat.”

5

Térdre esett most a király lábainál
S így kezdette Miklós: „Oh felséges király!
Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó,
Hogyan lettem azzá? tudj' a mindentudó.
Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba,
S elzaklatott bátyám a széles világba:
Én meg idejöttem feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.”

Ily bátran beszéle Miklós a királynak,
 Felnyomá rostélyát acél sisakjának:
 Halvány is, piros is volt az ábrázata,
 Mert bánat és öröm osztozának rajta.

Tetszett a királynak szép fiatal képe,
 Azért nyájasan ily kérdést tön elébe:
 „Nemdenem a Toldi Lőrinc fia volnál?”
 Miklós a fejével ráütött e szónál.

Akkor az urakhoz fordult a felséges
 Király s ekkép tartott hatalmas beszédet:
 „Urak! hű vetézim! ide hallgassatok,
 Mert nem tréfaság az, amit most hallotok:

Toldi György testvére ez a vitéz gyermek,
 S György azon van, hogyan ásson ennek vermet,
 Hogyan zárhatná ki öccsét örökéből,
 Hogy' tagadhatná ki a nemzetségéből.

„Tudom minden csínyát, mert végére jártam;
 Azért most szemébe mondom neki bátran:
 Árván maradt öccsét parasztnak nevelte,
 Mert nagy erőt sejtett benne s irigyelte,

Mert attól félt, hogy a Miklós erős karja
 Az ő hírét-nevét homályba takarja;
 Mert - de'jszen tudja azt az ő gonosz lelke,
 Öccsét rangja szerint miért nem nevelte.

„Azt is tudom, hogy ő ingerlé a minap,
 S úgy talált megütni egy bosszantó inast;
 Kivallák szolgái, mi módon tartatott
 A testvéröccsére embervadászatot.

Nem úgy van, Toldi György? de úgy van! a király
 Minek volna, ha nem tudná, ki mit csinál?
 Egy ilyen testvérré annyi rosszat kenni,
 Ki csupán magától ennyire bírt menni!”

Nagy tetszés követte a király beszédét,
 Zsenge korához ily ritka bölcsességét:
 Toldi György pedig lesüté fejét mélyen,
 Csakhogy a föld alá nem bútt szégyenében.

A király most szemét Miklóssra vetette.

Vállát kegyelmesen meg-megveregette;
És monda nyájasan: „Ifju vitéz, állj fel:
Eladott a bátyád, de többször nem ad el.

11

„Én neked a földön ím kegyelmet adok;
Kérd Istent, remélem Isten is adni fog;
Bírad békességben birtokod, ha rád száll,
Nem volt az, mióta megvan, jobb gazdánál.
És hogy haragosod ne legyen a szomszéd,
Íme bátyád önként neked adja részét:
Vértagadó testvér! nemde úgy van? érted?
Hogy ősi birtokod öcsédnek ígérted?”

12

György meredt szemeket vetett a királyra,
Hej dehogy mert nem-et mondani szavára!
Mert villogott szeme, és iszonyú pogány
Harag sötétellett a király homlokán.

„Jól van”, mond a király, „igen a felelet?
Jól van! Erről még ma írsz öröklevelet;
Most pedig, miután így kipróbáltalak,
Mondom: udvaromnál többé ne lássalak.”

13

Megszólalt most Miklós: „Felséges királyom!
Bátyám birtokára egy cseppet se vágyom;
A magamé sem kell, legyen tied, bátya,
Teljék vele fősvény szived kívánsága;
Csak azon könyörgök mostan felségednek:
Vegyen be sergébe, csupán közembernek;
Jó az Isten, jót ad: megszerezi kardom,
Amire szükségem leszen, avval tartom.”

14

Felelt a nagy király: „Ne légy olyan gyermek;
Hogyan vennélek én hitvány közembernek?
Királyi fejemhez választalak téged
S mán kezdve tizenkét lóra jár hópénzed.”

De míg ezt elmondta, azalatt leoldott
Derekáról egy nagy cifra rezes kardot:
Gyémánt a cifrája, arany volt a reze,
Toldinak nyújtotta s monda: „Kösd fel, nesze!”

Semmit se mondhatna s adhatna királya,
 Ami Toldinak ily örömet csinálna,
 Pénzért, gazdagságért hej dehogy cserélne:
 Dárius kincsének még oda sem nézne.⁶⁵

Azért akarta is szépen megköszönni,
 De a szó nem akart a nyelvére jönni,
 A király azonban nem neheztelt érte,
 Mert az együgyű szív nyelvén nagyon érte.

És hogy örömében ne maradjon hiány,
 Hogy beteljék mindaz, amit szíve kíván,
 Épen mintha álma kezdődne most elől,
 Anyját látja jöni a korlátok felől.

Elfelejtett mindent és futott elébe,
 Kimélve szorítá páncélos ölébe,
 Nem szólott egyik sem, nem sírt, nem nevetett,
 Csak az öreg Bence rítt a hátok megett.

Végre a nagy öröm, mely szívöket nyomta,
 Mint a terhes fölleg, mérgét kiontotta,
 Szemökből a zápor bőségesen hullott,
 Akkor könnyült szívvel Toldiné így szólott:

„Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
 Csakhogy szép orcádat még egyszer láthatom;
 Be szép vagy! be nagyon illel leventének!
 Isten sem teremtett tégedet egyébnek.”

Miklós pedig monda: „Nem megjövendőltem,
 Hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem?
 De nem köszönöm azt magam erejének:
 Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.

Mármost Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk,
 Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt élünk:
 Valaha tán ő is hozzám édesedik;
 Ha nem, irigykedjék, míg el nem temetik.”

*

⁶⁵ »Oda sem néz neki«: tréfás kitétel, körülbelül ennyit tesz; észre sem veszi, rá sem hajt. A. J.

Így szerette anyját a daliás gyermek,
Szívét nem bántá még nyíla szerelemnek;
Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága,
Azután sem lépett soha házasságra.

Rettenetes vitéz támadott belőle,
Kalász-módra hullt az ellenség előtte,
Védte az erőtlent, a királyt, országot;
Csuda-dolgairól írtak krónikákat.

Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának,
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömet tanyázott a víg cimborákkal.

Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen civódó gyermeket:
De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fennmaradt örökre.

TOLDI ESTÉJE

1847-1848

Első ének

„Tholdira királynak egyszer lőn haragja...
Három esztendeig nem ment bé udvarba.”

Ilosvai

1

Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele,
Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.

Megpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek: „benneteket várlak!”
Megrezdül a feje sok öregnek erre:
Egymásután mégis mennek a nyughelyre.

2

Így pihent akkor is; így tekintte vissza;
Síma volt a mező, a menny pedig tiszta;
Milliom kis naptól ragyogott a mező:
Akárhova nézett, csak azt látta: ez ő!

Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán,
Ott egy kis bogáron, s a gyepek pókfonalán,
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön ia-fiát.

3

Sokfelé tekint, módja is volt ebben,
De most Nagyfalura nézdegélt legszebben,
Nagyfalu helységben a Toldi kertjére:
Tán az őszi fáknek hulló levelére?

Tán az árnyékokra, hogy mind arcra esnek,
S leborulva hosszan, tőle búcsút vesznek?
Tán a kurta pejre, mely, ahol csak leli,
A felmagzott burját nagybúsan legeli?

4

Tán erre, tán arra... tán a kőkeresztre,
Mely egy kis domb alján földbe volt eresztve?
Sem erre, sem arra: Toldit, az *öreget*
Nézte, hogyan térdel a sír dombja megett.

Nincsen már hajának egy fekete szála,
Öveig lenyúlik szép ezüst szakálla,
Szép fehér szakálla, melyet, amig térdel,
Kebelére kulcsol összefont kezével.

5

Imádkozik ottan csendesen és mélán,
Néha egy könny csillog szeme alsó héján,
Néha, de csak ritkán, megmoccan az ajka,
Ám egy hang, mi nem sok, annyi sincsen rajta.

Feje felett átment a zimankós élet,
Tele most hideg, de csendes tiszta tél lett,
Három éve már, hogy nem az udvart lesi,
Hanem a megígért jobb hazát keresi.

6

Három éve történt, hogy az agg levente
A király haragját ősz fejére vette,
Gáncsolván az udvart, annak puha kényét,
Csinosabb szokásit és olaszos fényét.

Szállka volt szemében a sok díszpalota,
Szüntelen csak zsémbelt: „nem való ő oda,”
Míg, szaván marasztva, elküldé a király:
Hazamene halni, és most holt hire jár.

7

Megavult az ős ház, a zápor lemosta,
Az idő, e vén sas szörnyen megrugdosta.
Érzi a megoszlás napját, hogy eljőve,
Földre kívánczik majd mindenik köve.

Apró szelek, mikor repülni tanulnak,
Födeléből egy-egy lécközét lefűnak;
Egyszer majd nekivág a zivatar apja,
Beleölti szarvát és a földhöz csapja.

8

Ott van még az ablak, mely a kertre nyílik,
De rozmarinbokor benne már nem díszlik;
Ott van a kis ajtó, de hej megvetkezett!
Belőle a szú is régen kiéhezett.

Rozsdás a kilincse; sarka, amint fordul,
Mintha fájna néki, ríva megcsikordul,
Pedig tudja bölcsen, merre van a nyitja;
S emeli az öreg Bence mikor nyitja.

Bence Toldinak volt fegyvernök vitéze,
 Sokszor volt urával háborúban része,
 Akkor csak komázott a kaszás halállal,
 Most inkább rőzsefát vinne görnyedt vállal⁶⁶

Hej! pedig öreg már, sírban a fél lába,
 Épen olyan, mint az apja hajdanába',
 Apja, a *vén Bence*, kitől nemcsak nevet,
 Hanem hűséget is mintegy örökbe vett.

10

Az öreg fegyvernök megállt a küszöbön,
 Észrevette Toldit túl a keskeny kövön;
 Mutató ujjával befogá ajakát,
 A köhögéstől is türtőztette magát,

A lovat vigyázta, mert itatni kellett. -
 Azonban felállott Toldi a sír mellett,
 Inte a cselédnek s parancsolta neki:
 Egy kapát, egy ásót hozzon egyszerre ki.

11

Kötve hitt a szolga saját füleinek,
 Hej szerette volna megkérdeni: minek?
 Veteményezésnek nincs immár ideje,
 Nem is volt e kertben, van húsz esztendeje.

Így töprenkedék, de csak felment azonban,
 Lelt ásót és kapát négy kamara lomban,
 Lehozá, - az ásót a földbe ütötte
 S szemeit urára kérdeve függesztette.

12

De Toldi Bencére nem is igen nézett,
 Fogta, a gyepen egy kis helyet pécézett,
 Négy lépés a hossza, széle csak felényi:
 Nem nehéz dolog azt ásóval kimérni.

Bence meg csak nézte, tűnődván magában:
 Mit akar gazdája sírhalom hosszában?
 Sírhalom tövében annak ásnak árkot,
 Aki nem lát többé fényes napvilágot.

⁶⁶ Célzás az ismert mesére: »A halál és az öreg.« A. J.

13

Nagy szeget ütött ez a Bence fejébe,
Gondolkozott, hogy-mint kerüljön elébe?
Tudta, hogy Toldinál áros a felelet,
Századik szavára alig szól egy felet.

Azért nem is merte megkérdezni tőle,
Csak nézett hol őrá, hol az ásott földre:
Vitéz Toldi Miklós galambósz fejére
S a keskeny gödörnek fekete földére.

14

Végre feltalálta, hogyan jusson szóhoz,
S ekkép szólamolt meg, nyulván az ásóhoz:
„Hadd segítsek, uram; illetlen az nékem,
Hogy itten, kezemet összedugva, nézem,
Úgysem ástam én sírt - haótátul óta...”
Itt beszédét rögtön félbeszakította
S nézett gazdájára hunyorított szemmel,
Lesve, hogy felel majd igennel, vagy nemmel.

15

De urának nem volt kedve azt ráhagyni,
Egy szóval se mondta, sír lesz-e hát, vagy mi?
Mint a befagyott tó, nyugodt volt az arca,
Nincs szél a világon, ami felzavarja.
Bencének ez a kép egy betűt se mondott,
Sőt tán még nevelte az előbbi gondot,
Sötét szomorúság, mint egy messze felleg,
Hírt adott szelével, hogy veszély közelget.

16

Toldi nem bocsátván el az ásó nyelvét,
A kapát vevé fel a hűséges cseléd:
Csak folyt, csak folydogált szó ne'kül a munka,
Végre Bence a nagy hallgatást elunta:
Nem is hallgatását unta el annyira,
Titkos félelemnek furdalá a nyila:
Akkor kell a sír, ha a háznál halott van,
De ahol halott nincs, minek ásnak ottan?

17

Mégsem mert kezdeni egyenesen belé,
Csak amúgy távolról kerülgetett felé:
„Nagy jó uram, tréfán kívül, megkövetem,
Hogy mi sírt ásnánk most, sehogy sem hihetem.
Igaz, sírnak indult az egész formája,

Épen egy emberre van kimérve szája,
Széle, hossza megvan, s ha kiássuk mélyét,
Át-alhatja benne egy halott az éjét.

18

„Oh, de hát, mennybéli szentséges angyalok!
Ki belé fekügyék, hol vagy a halott?
Máskor volt halottunk, mint terített kéve,
Kiterítve szépen csata mezejére;
Akkor volt halottunk s nem temettük őket,
Most nincsen, és mégis vájjuk ezt a földet;
Az egész házunknál nincs egy árva lélek
Rajtunk kívül, akit ebbe temetnének.”

19

Bence itt egy kissé elhagyá beszédét,
Letörlé tenyérrel arca verítékét,
Két öreg markán a nedvet eldörzsölte,
Hogy ne csússzon ki a kapanyél belőle.
Időt akart adni, hogy feleljen Toldi,
De a vén Miklósnak nem jött kedve szólni;
Hogy tehát az idő ne teljék hiába,
Visszament beszéde kerékvágásába:

20

„Aki volt halottunk, kedves életében,
Csendes sírban fekszik eltemetve régen:
Kedves nagyasszonyunk, Toldi Lőrinc nője,
Annak a neve van metszve, ezen kőre.
Elkopott az írás - dejszen nem is csoda,
Negyven éve lesz már, hogy bevésték oda;
Elmosá a zápor - dejszen csak hadd mossa:
Úgysem soká lesz már, aki azt olvassa...”

21

Főlegyeneselek e szavakat hallván
S végignézett Toldi a sír pusztá halmán:
Szemei sokáig, sokáig nyugvának
Mohos kökeresztjén jó édesanyjának.
De nem szóla semmit, mintha néma volna,
Rátekinte a vén fegyverhordozóra,
Szeme járásából nem tetszett ki harag,
Mintha mondaná, hogy: „beszélj, nem bántalak”.

Hát beszélt is Bence, mert nagyon kilátta,
 Hogy ma őrá szorult a beszéd magára:
 „Szegény édesapám, jó öreg Benedek!
 Nyugossza meg Isten sírjában kelmedet,
 Nyugossza meg Isten a haló-porában,
 Mert hű és igaz volt élete folytában,
 Hűséges cseléde volt kegyelmed annak,
 Akinek lábánál csontjai porladnak.

„Kelmednek is régen behantoltuk sírját,
 Azóta hányadik újesztendőt írnak!
 Nem is kívánczik másik házba kelmed,
 Tán inkább fiának ássuk ezt a vermet.”
 Így beszélt a szolga elérékenyülve
 És bágyadt szeméből könnycseppet törőle;
 Rátekintett Toldi a kicsiny halomra,
 Mely a *másik* Bence földi részét nyomta.

Alul a kereszten, alul a sírhalmon,
 Alig látszott már ki a földből az a domb,
 Sőt talán a szem már meg sem lelte volna,
 Ha lapú és burján fel nem verte volna.
 Arra néze Toldi s eszébe jutottak,
 Amikért szerette a szegény halottat, -
 De semmit se szólott, mintha néma volna,
 Visszatette lábát a kemény ásóra.

Foly a munka, csak foly, ásnak együtt, ásnak,
 De egy árva szót se szólnak egymásnak;
 Foly a munka, csak foly, vége sincs már messze,
 És még, hogy mit ásott, csak gyanítja Bence.
 Megszólal még egyszer faggatózás-képen:
 „Oh! talán ez a sír a *György* úré lészen,
 Talán összeszedték elszórott csontjait,
 Azt akarja uram eltemetni ma itt...?

„Oktalan csevegés! magam is rátérek,
 Hogy bizz éretlenség, amiket beszélek,
 Mintha nem jól tudnám, Toldi György hol vagy
 Gonosz végre jutván medvevadászaton:
 Rút halállal halt meg, vadállat levágta,

Messze völgy hollója két szemét kivájta,
Kullogó farkasok rajta sorsot húztak:
Így lett vége a rossz testvérnek, fiúnak.”

27

Elkészült az árok. Toldi benne áll,
Kilátszott belőle ősz haja, szakálla;
Bence még a gödröt egyengette, - térden,
Hogy kapája inkább a fenékre érjen.
Toldi felnézett rá s megszólala: „Bence!”
„Mit paran...?” felelt ez, a többi szót lesve,
Várta nagy sokáig, mit beszél gazdája, -
Egyszer a vén Toldi így kezdé hozzája:

28

„Bence, fegyveremnek régi hordozója,
Figyelmezz szavamra emberséges szolgál;
Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót,
Jó öreg cimborám, hallgasd meg ez egy szót:
Láttam az életnek minden változását;
Látom most napomnak végső hanyatlását;
Jártam a tömött rend között, melyet kaszált -
Most fejemre várom a kaszást, a halált.

29

„Lajos, büszke Lajos! magyarok királya!
Voltam én is hű, de nincs annak hálája;
Tudja a te lelked, hogy ki és mi voltam,
S betöréd fejemet, mert igazat szóltam.
Adjon Isten neked, adjon a hazának
Erősebb karokat, mint ezek valának;
Adjon tanácsadót, jobbat mint én valék
S tudja Isten, meddig lehettem volna még.

30

„Nincsen az élethez tovább ami kössön,
Aki volt, az régen itt pihen hűvösön;
Kardomon sötétlik három évi rozsdá,
Róla ellenségvér soha le nem mossá.
Még tán bírtam volna, de már annak vége,
Nincsen a hazának énreám szüksége:
Nem kell a kalász, ha hó nap megérlelte,
Jobban kell a burján, aki azt felverte.

31

„Vándor-madár lelkem: jól érzi magába’,
Hogy ma-holnap indul melegebb hazába.
Neki már e földön minden olyan fagyott!
Neki én leroskadt hideg hajlék vagyok.

Sírom ez. Kevés nap vár üresen engem -
Te, öreg barátom, te temess el engem...
Ide temess akkor s ne tégy semmi jelet,
Csak, amivel ástam, ezt az ásónyelet.”

32

Elhallgatta Bence a Miklós beszédét,
Lelkére is vette, de kivált a végét,
Zokogott, de el volt a képe takarva,
Eltakarta azt a kereszt egyik szarva.

Úgy sírt, mint az eső, lelkéből a bánat,
Lágyabb szive lévén, mint a gazdájának,
Kinek szeme nyugton nézett üregéből,
Mint sötét tengerszem mély völgy fenekéből.

33

S immár az esthajnal, mintha város égne,
Felsütött pirosan, tüzesen az ég;re;
Majd lohadt a láng és ami ott marada,
Csak szén, csak korom lőn: a sötét éjszaka.

Romba dőlt a szép nap fényes palotája,
Pusztta és hideg lett annak omladványa,
Embertelen bagoly fogott benne tanyát
S elkezdé sívítani halálhozó dalát.

34

Jó Toldi azonban másra figyelmezett:
Egy lóhátásra, ki éppen most érkezett;
Régen elpusztult az ősi kert gyepe,
Nem kellett, hogy azt az útas megkerülje.

Észrevette Bencét s odamenvén hozzá,
Hol legyen gazdája, tőle tudakozá;
De Bence egy szónak sem birt lenni ura,
Csak mutatott kézzel a kivájt odura.

35

Akkor a lóhátas így kezde szólni:
„Jöttem kegyelmedhez, nagy jó uram Toldi,
Jöttem kegyelmedhez, mint hírmondó követ,
Fényes Budavárból hozván a hírt jövet.

Régi jó baráti ottan kegyelmednek

Az öreg bajnokra visszaemlékeznek,
Visszaemlékeznek sok csuda dolgára
S engem ily szavakkal küldenek hozzája:

36

„Eredj, fiam, eredj Pósfalvi János,
Nézd meg a vén Toldit: beteg-é, halálos?
Beteg-é, halálos, hogy kezét sem bírja,
Vagy talán már épen el is nyelte sírja?
S mondd meg ezt a hírt, hogy ha beteg, haljon meg
Ha meghalt, sírjában hétszer forduljon meg:
Mondd meg neki, hogy a hős magyarnak vége,
Leányágra szállott régi dicsősége.

37

„Játék van Budában, fényes harci játék,
Sok magyar kidőlt már, de egy olasz áll még:
Olasznak süt a nap, annak áll a világ,
Magyar! este van rád, neked jóéjszakát.
Karján a pajzs, melyet viadalban nyere,
Rajta országcímer, hazánk szép címere;
Eladó a címer, nem is nagyon drága:
Nem arany, nem ezüst, - kis vér a váltsága.

38

„De nincs a hazában, hiába keresnél,
Amely azt kiváltsa, egy kanál becses vér,
Ami van, az olcsó, nincsen semmi ára,
Ingyen öntik a vár szomju piacára.
Most az olasz, mint egy hím páva, kevélyen,
Országcímerünkkel hazájába mégyen...”
„A pokolba mégyen!” rivalkodik Toldi,
„Vén sas, ifjodjál meg, nem érsz rá meghalni!”

39

És az ősz levente, e szavakat szólva,
Kiugrék a sírból, mintha ifju volna;
Háborús tenger lőn lelke, melynek habja
Tűzokádó hegytől fel vagyon forralva.
S monda: „Vidd hírül az öreg cimboráknak,
Hogy a vén bajnokot sír fenekén láttad:
De a lelke ott lesz a viadaltéren;
Vérbosszúját állni az idegen véren.

...,„Menj, vakard meg, Bence, kurta pej lovamat,
Étellet, itallal újíts föl magamat,
Pincémbe tekerd ki a bedagadt csapot
S hozz öreg bort, attól ifju kedvet kapok.

Te meg, Pósfalvi, jőj be vendégemül,
Hálj nálam, sötét lesz elmenned egyedül,
Légy vendégem és lásd: isten-igazában
Hogy' iszik, hogy' vigad a magyar buvában.”

41

Akkor bemenének. Benn a tág szobában
Ivott és vígadott Toldi haragjában,
Birkozott a borral, erejét próbálván
És meggyőzte a bort, erős lábon állván.

Bence, meg a másik, eláztak mellőle.
Toldi is ledőlt egy kopott medvebőrre:
De csak úgy boronga szemein az álom,
Mint ha árnyék napfényt kerget a határon.

Második ének

„Egy olasz vitéztől mind elejtetének.”

Ilosvai

1

A hajnal, az égnek gyönyörű tündére,
Nem üle ki másnap az ég küszöbére,
Tán bizony beteg lett, ágyba lévén esve,
Hogy ki sem pillanta sem reggel, sem estve.

A puszták határit sűrű köd takará,
Mely egész nap röstelt fölmenni, vagy alá,
Nagy, nehéz, fojtó köd, milyen az embernek
A lelkét is nyomja, rátapad tehernek.

2

Toldi ment az úton, csak másodmagával,
Be lévén fődözve nagy vastag ruhával:
Teste béburkolva őszi nap ködével,
Lelke bús haragnak sötét fellegével.

„Hm” köhinte néha; néha felsohajta.
Nagy lehet az a bú, hogy erőt vesz rajta,
Nagy lehet nyakán e hároméves gyermek,
Hogy az erős Toldi sem bírja a terhet.

3

„Elvadult a vén sas” - gondolá, „de lesz még,
Sokszor lesz *ilyen* nap, mikor fölkeresnék,
Mikor vén karjaim és rozsdás fegyverem
Örömet megvennék e kis szón: kegyelem;
De adhat kegyelmet, adja bár halmazzal:
Ha eddig nem adta: most nem élek azzal!
Nyakamon penészik az unalom örve,
Testem meg van törve, lelkem meg van ölve!

4

Jött azonban a dél, bárha nem süt a nap,
Jön az éj, bár holdja nem világol annak,
Sem egy szelet holdja, sem egy szem csillaga.
Hogy magát legalább látná az éjszaka.
Végre egy hús szellő addig erőlködött,
Hogy messze zavarta a nagy lomha ködöt;
A piros hajnalnak volt az csipős szele,
Mely a Toldi útján harmadikszor kele.

5

Ébred a zaj reggel híres Budavárban,
Ősz Lajos királynak fényes udvarában,
Áll a harci játék, vagy inkább csak állna,
Ha mérközni bajnok, már csak egy is válna.
Vált ugyan még eddig minden nap, de mennyi,
S mindnek meggyalázva kellett visszamenni:
Mert halálos vért az olasz bár nem ontott,
Tíz is megfekünte egy nap a porondot.

6

Nagy is volt az olasz, sok erő fért belé,
Fekete mén lova nehezen cipelé,
Sokat nyomott rajta páncéla, fegyvere,
De csontos teste volt a legsúlyosb tereh.
Hetykén járt alá s fel ország címerével,
Faggatá a népet gúnyoló beszéddel,
Szíve a szerencsén hólyaggá fuvódott,
S gyakran éles szókkal így csúfolódott:

7

„Nem vagyok én tenger idétlen csodája,
Hogy elálljon rajtam utca szeme-szája;
Nem is jöttem ide, pórázon vezetve,
Táncomat mutatni, mint valamely medve.
Sőt a szemfényvesztést sem oly nagyon értem,

Hogy magát ily sok nép összetörje értem:
A szemfényvesztésnek csak *egy* módját tudom...
Aki meri nézni, jőjön, megmutatom.

8

„De ugyan ki jőne? melyik merne jőni,
Gyenge ábrázatját kövön összetörni...?
Ne lopjuk az időt: felment annak ára;
Jobb, hogy minden ember hazamegy dolgára; -
Én is ezt a címet hazaviszem innét,
Mivelhogy ez engem örökösen illet:
Jó’jtszakát, magyarok, ámbár reggel vagyon:
Váratok piacát én immár elhagyom.”

9

Mint a bőszült gulya, ha vérszagot érez,
Bömbölve fut össze a kiomlott vérhez:
A lázadt magyarok azonképen vannak,
Mind az olasz felé törnek és rohannak.
Mennydörgést felülmúl vészes ordítások,
Látszik, de nem hallik fogcsikorgatások?
Mint a tengerhabok, egymást zúgva tolják
S amint neki dőlnek, recseg a nagy korlát.

10

Feláll a király is hímzett sátorában,
Mind a két ajaka reszket haragjában,
Homlokán a ráncok sűrűbbre vonódnak,
Szeme széjjelvillog, orcái kigyúlnak.
Egyszersmind előáll két derék levente,
Egy édesanyának szülötte, nevelte,
Egyformák tetőtől talpig épenséggel,
S szólnak a királyhoz tanult emberséggel:

11

„Szépen megkövetjük felséges királyunk,
Hogy hitvány beszéddel színe elé állunk,
Nem tehetünk róla, mert a vérünk lázad,
Égeti lelkünket e szörnyű gyalázat.
Ím az országcímert, négyes szalagjával,
Négy ezüst szalagján hét oroszánjával,
Koronás, keresztes, hármassal zöld hegyével
Egy bitang kalandor játékon nyeré el.

„Tiszteljük, becsüljük az olaszt mi otthon,
De magyar hazánkban rajtunk ki ne fogjon,
Ne kössön velünk ki, csúffá ne tegyen, mert
Megharagszunk, aztán nem nézzük az embert.

Sohse lásson úgy föl hústorony testével,
Szeme föl se nyíljék kocka-szerencsével:
Gyermeki játszásnak mi a dicsősége?
Rója fel, hogy annak sírás lesz a vége.

„Vagy talán azért van úgy elkevélyedve,
Hogy vele kitűzni senkinek sincs kedve?
Nincs, mert nem játékra való ez a dolog,
Melyben egy nemzetnek böcsülete forog.

Nem játszhatnék, midőn haragszik a magyar
És hazájáért nem orra bukni akar:
Szégyen és kacajgúny a bukás jutalma:
De dicső az ember hazájáért halva.

„Azért megkövetjük felséges királyunk,
Mi e csúfolóval mostan szembeszállunk,
Szembeszállunk pedig nemcsak kopjaszálla,
Hanem, ahogy illik, életre s halálra.

Nem való játékra az efféle dolog,
Melyben egy országnak becsületi forog:
Gyalázatos élet a bukás jutalma:
De dicső a bajnok, a hazáért halva.”

Míg az egyik szólott, fejjel a testvére
Ráüte a szókat, mintha ő beszélne;
Hallgatá a népség, mint valamely papot,
Vini mind a kettő engedelmet kapott.

Az olasz kivonta - s végignéze kardján,
Fényes lapját kétszer végigfente karján,
S megfordult a lóval egy álló helyében,
Körülhordva szemét a temérdek népen.

A nép mit se hajtott az olasz vitézre,
Mintha fénylő kardját nem is venné észre;
Most már bizonyosnak hitte a diadalt,
Tudta, kinek híják a két szép fiataalt, -

Azt is, kinek híják, azt is, hogy ki fia,

Azt is, hogy mindkettő nagy vitéz dalia;
Kik midőn a korlát közzé bejövének,
Rájok minden szemből nevetett a lélek.

17

Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő,
Egy napon és órán hajtá őket egy tő,
Iker magzatai egy édesanyának,
Szemre, szívre, főre hasonlók valának.
Mint midőn egy szárra két szép gyümölcs forrad.
Mindenik megsínyli, ha az egyik sorvad:
Úgy hangzottak össze a legkisebb vágyban;
Ittak egy pohárból s háltnak egy ágyban.

18

Lóránt az idősebb - alig néhány perccel
Néha, midőn tréfált, büszke is volt ezzel;
Bertalan az öccse, - de magasabb nála,
Legalább oly fokkal, mint egy haja-szála.
Ezen esett néha szóbeli feszengés;
Nem is vala köztük komolyabb versengés,
Mígnem a két ifju azt az időt érte,
Mikor mindenik szív a magáét kérte.

19

De midőn ama szép korra eljutának,
Melyben már az ifju örvend a leánynak,
Mikor elbájolja minden, ami szűzi,
És, ha mit az eldob, kebelére tűzi;
Mikor - oh, élet rövid paradicsoma!
Egy virág, egy fűszál, vagy csak lába nyoma,
Egy vonás, egy semmi... rája emlékeztet,
És a szívben meleg forrást gerjedeztet;

20

Mikor, mondom, e szép korra eljutának:
Szerelmére gyúltak ketten egy leánynak;
Kende Rózsa volt az, Kende Pál magzatja,
Büszkébb vala rá, mint őseire, atyja.
Annak szánta lányát, akit keble választ,
De ez a fiúkban nem birt tenni választ;
Szíve mindenikhez egy mértékbe' vonzá
A kettős szerelmet egyszerre viszonzá.

21

Váltig mondja Lóránt, váltig is izenget,
Hogy ő az idősebb, s az idősebb enged;
Bertalant is gyötri a testvéri bánat:
Ő az ifjabb, úgymond, és az ifjabb várhat.

Százszor a leányt ők nevezik biróvá:
Egyszer sem tehetik részre-hajolóvá,
Míg nyomos tanáccsal közbeszól az apja
És a döntő percet három évre szabja.

22

És már a kitűzött három év letelvén,
Nem enyhíte semmit az ifjak szerelmén;
Hiába kereste mindenik a halált,
Mert csak hírre-névre, dicsőségre talált.

Ismeré azt minden, a két forgótollat,
Mely elüljár mindég, hol veszély van s hol had;
Ismeré a kardot, melyhez oly hű társa,
Valamint a két szem egy közös látásra.

23

Ott valának, midőn Lengyelország népe
Másodízben térdelt nagy Lajos elébe,
Ki utólszor vont a fegyverét, - a litván
Zendülők haragját hódolni tanítván.

Ott valának, midőn a gőgös Velence,
Az Ádria-tenger mátkája, kegyence,
A föld kincsesháza és a világ ura,
A magyar fegyvertől békeszót koldula.

24

Jelen voltak nemrég a nápolyi harcon,
Hol vérbűne díját elvevé az *asszony*,
Ki Lajosunk öccsét birta hajdan férjül,
És még nem számolt be a kiontott vérrül,

Amiért hogy András ő általa vesze.
Most elérte Isten bosszuálló keze
Gyilkoló vasától négy dühös magyarnak, -
Neve... bár ne volna... vesszen a cudarnak!

25

És már a kitűzött három év letelvén,
Nem könnyíte semmit a leány küzdelmén;
Szomorún adá ki az utolsó választ:

Kettő nem bírhatja, hát egyet se választ. -
De én messzehagytam a beszédem sorját;

Ha! mint forr a népség! hogy zsibong a korlát!
Az olasz csak rám vár, lova hetykén táncol;
Maga pedig így szól és homlokot ráncol:

26

„Gyermekek, ez a hely nem tinektek való,
Fussatok, eltapos itt a katona-ló...
Hír ne'kül hazulról minek távozáatok?
Sírva-ríva keres az édesanyátok.”
Így csúfolta őket az olasz előre;
De a két levante nem ijedt meg tőle,
Vérvörös tollukat kapák mind a ketten
S küldék neki ilyen erős izenettel:

27

„Mondd meg az olasznak, a bitang lelkének,
Fogja meg zabláját csúfoló nyelvének,
Az gyermek, akinek nyelve a fegyvere,
Nyelvet öltögetni mi nem tudunk vele:
De ha kedve is van, bátorsága is van
Víni bajnok módra: íme tollunk, itt van.
Válasszon közülök, tűzze sisakjához,
Könnyű a választás, mindenik halálos.”

28

Ezt hallván az olasz, nevetésre fakadt,
Kéklő sisakjához tűzte a tollakat,
Melynek a legcsúcsán a maga nagy tolla,
Egy fekete sas-szárny, volt hátrahajolva.
Kiszakasza ebből két parányi szálat,
Küldé a fiúknak s vele gúnyos választ:
„Jöjön mind a kettő, vagy, nem bánom, annyi,
Ahánynak egy-egy szál pelyhet győzők adni.”

29

A magyar leventék átaláltak egyszerre
Csapni az olaszra, ketten egy emberre,
Nyilat húztak; a nyíl esék Bertalanra,
Megölelte bátyját és indult rohanva.
Lova mintegy úszott a levegőégen,
Dárdáját előre szögezte keményen:
Dárda, ember és ló úgy suhant előre,
Mint egy óriási szárnyas nyíl, kilőve.

Megállott az olasz, mintha kőszirt volna
 S messziről száguldó szélvésszel dacolna;
 A ló sem moccant meg, még a fülhegye sem,
 Ahogy azt előre szögezé hegyesen.

De midőn alig volt ötlépésnyi távol,
 Egyet szökött hajsza, mintegy csak magától,
 Míg gazdája nagyot billente a dárdán,
 A magyar vitéznek hónaljába mártván.

A derék levente lováról ledőle;
 Meghorkant a szép ló és elszaladt tőle,
 Futkosott gazdátlan s addig meg sem állott
 Míg mind le nem hányt a nyeregszerszámot.

Elbusúlta magát a másik dalia,
 Látván, hogy elesett kedves atyjafia:
 Megereszti főkét és vágtatva nyargal
 Az olaszra, kivont széles görbe karddal.

Nagy volt a csapás, mit a levente mére
 Az olasz vitéznek sisakos fejére,
 De mégis nagyobb, bár csak balkézzel adta,
 Mellyel az idegen a csapást fogadta.

Elszakadt a kardvas épen a tövében,
 Markolatja maradt az ifjú kezében,
 Parittyázott a vas - felrepült ragyogva,
 Aztán eltemette magát a homokba.

Mig ezt cselekedte izmos balkezével,
 Jobbjával a súlyos dárdát emelé fel
 (Súlyos volna másnak, de neki csak álom)
 S megcsapá vele a szegény ifjat vállon.

Egybe' visszarántá. Dőlt a test utána,
 Mert nyakába akadt a bárdnak szakállá:
 Fővel esett, lábát felfogá kengyele,
 Bokros paripája futni kezdett vele.

És elfutott volna megbokrosult lova
 Fennakadt testével Isten tudja hova, -
 Kövön törte volna össze ifju fejét,
 Szomjú főveny inná szétloccsant velejét:

De nem óhajtotta ily csúnya halálát

Az olasz levente: kapta nagy dárdáját,
Szügyébe hajítá a szép paripának:
Visszatántorodva lerogyott az állat.

35

A király orvosi most elésiettek,
Kezők alá venni az elesetteket:
Megörültek mindjárt s paizson emelve
Vitték onnan őket nyúgodalmas helyre.
Seböket kimosták tiszta forrásvízzel,
Bekötözték szépen, drága balzsamírral;
Mikor ők elhagyták, jött az édes álom,
Aki legjobb orvos ezen a világon.

36

Aki legjobb orvos, aki legjobb dajka,
Vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka,
Vagy folyam az élet s halál közti mesgyén,
Egyik partja innen, a másik túl esvén.

E folyón az ifjak ellenkező partra
Váltanak egymástól; - Isten úgy akarta:
Lóránt az életre, szerelemre virrad,
Bertalannak enyhet a nyugasztó sír ad.

Harmadik ének

„Nagy öklelő fáját hogy fölhányja vala
Lajos király kérdi, vajjon kicsoda volna.”

Ilosvai

1

Az olasz, a téren egyedül maradva,
Ballagott kevélyen, el se volt fáradva;
Hajszála se görbült a nagy viadalban,
Nemhogy nehéz sebet kapott volna abban.

Nyargalódzik fejr lován a *hirdető*,
Bő köpenyeg rajta, mint egy nagy lepedő;
Köntösén islőggal, arany-ezüst hímmel
Írva és kivarrva sok szép jeles címer.

2

„Magyarok,” kiáltja, „címeres vitézek!
Idegen bajvívók s mindenféle népek!
Nyílik a sorompó életre-halálra,
Ország címerének szabadítására.”

Monda, és kinyitván a magas korlátot

Három ízben kürtölt, háromszor kiáltott:
„Megnyílt a sorompó életre-halálra,
Ország címerének szabadítására.”

3

Zúg-morog a népség, néz hátra, előre,
Várja, hogy bajvívó valahonnan jőne,
Nyitva a sorompó és a rézkürt harsog,
De vitéz nem akad, aki vína harcot.

Szerbe-számba vette a hadieszközét -
S elhagyá az olasz a sorompók közét.
Felállt a király is, szégyenült haraggal,
És indulni készült a többi urakkal.

4

Ekkor a várkapus kürtjével jelt adott,
Patkók csattogása messziről hallatott,
A király megállott, az urak is szinte,
Nagyot várt a népség, mind arra tekint.

Pej paripán vágat egy iszonyú barát,
Ki magára öltött egy durva szőr harát,
Mely feje bubjától a sarkáig leér, -
Derekán keresztül kötve vastag kötél.

5

Rőt csuklyája megől a képe sem látszik,
Mert levonta mélyen, egész az orráig,
Egyebütt takarja szakálla, bajusza,
Mint fejr zászlócska, szellőháton uszva.

Öklelő dárdája, melyet bal kezén hord...
Vélnéd, hurcol egy nagy pusztai kútostort;
Olyan hosszú, mondom, de nem oly hajlékony,
Vendégoldálnak sem lenne biz' az vékony.

6

Csípejéről görbe kardja lóg, szertelen,
Jóval alul ér az a vaskos kengyelen.
Rezes volt valaha, most is látszik rajta,
Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta.

Kétfelől a kápán két tömérdek fegyver -
Egy hadi szekerce s egy buzogány hever:
Otromba két szerszám, ordasnál ordasabb,
Nem kímélte tőlük a cigány a vasat.

Ennyiből áll rajta az egész fegyverzet. -
De hátra van még egy csudálatos szerzet:
„Ahol jó” nevetnek, akik arra néznek,
„Rozsdás fegyvernőke a rozsdás vitéznek!”

Balfelől belepte egy nagy öblös paizs,
Ami nagy lenne, ha tekenő volna is;
Teherkép emeli, nem ótalom végett,
Nem óróla szabták ahhoz a mértéket.

A paizs megől egy néminemű dárda
Rozsdás rőt fejével kandikál ki hátra;
Szélességre ugyan ásonak is elég
Lenne, ha elvágnák a hosszának felét.

Kétfelől a nyergen egy-egy szál parittyá,
Erős bikabőrnek hátából hasítva,
Lóg le, mint valamely óriás bocskora,
Bennök egy-egy kő, mint a fejem akkora.

Hátul a nyeregnél feküttek a nyilak;
Ezek is megannyi szárnyas kopjafiak;
Vállán az öregnek van az erős kezij,
Elszörnyed az ember arra csak ránézni.

Jobb kezében, amit nem várt esetre tart,
Egy pár meztelen vas, igaz fringia kard,
Hosszu, görbe, széles - nagy az ő mivoltok,
Sömörként borítják véres rozsdafoltok.

Így körültámasztva sok nehéz fegyverrel
Lassabban poroszkált a ló a teherrel,
Ellenben a másik, az ijesztő barát,
Csakhamar elérte a bámulók sorát.

Összenézett a nép, nézett, de hallgatott
S a lovas barátnak nagy sikátort adott,
Mint mikor a Vörös-tenger kettéválván
Habjai csendesen ültek egymás vállán.

De midőn a szolga odaért ügetve,
Kifakadt a népnek a nevető kedve,
Kifakadt s azonnal magas fokra hágott,
Üzvéen az öregből sok bolond csúfságot.

Kérdi egyik: „Hogy” az ócska vasad, bátya?

Hátha vásárt ütnénk: sokan vagyunk, látja.”
„Atyafi! eladó a hasadt tekenő?”
Rikácsol egy félhang: „Ugyan hozza elő.”

12

Jól hallotta Bence, (mert hiszen hogy ő volt,
Arra tán nem is kell vesztegetni a szót)
Egy betűig hallá, de tűntette magát,
Mintha nem értené a csufolók szavát.
Derekát azonban kezdte egyengetni,
Kár, hogy csak a nyakát tudta hátrább vetni;
Virgonc legénysége is eszébe jutott,
Próbálta, ha tudná, amit akkor tudott.

13

Megsodorta bajsztát, de az visszahajla
S mely elébb volt csákó, lett belőle kajla;
Néha meg-megrántá a zabolaszárat
S ijedtében majd leült a jámbor állat.
A pajzán suhancok méginkább nevelték
E hiuságért az isten-teremtettét:
„Félre, félre, nyargal a szilaj paripa;
Fusson, aki futhat; ember-halál lesz ma!”

14

Bence jobbra-balra sandalít félszemmel,
Káromkodni volna kedve, csakhogy nem mer,
Komoly ráncba szedi szemöldöke táját,
„Megvetem,” gondolja, „a csufolók száját.”
Ballag nagy-begyesen, a kacaj követi,
Mert sehogysem illik e méltóság neki,
Úgy se’, mintha rozsdás sisakja helyére
Üstöt borítana borzas vén fejére.

15

Ócska mentéjéről perém és paszománt
Csüng előre-hátra fülek, farkak gyanánt,
Nadrága még birná, csakhogy, az átkozott -
Szörnyűség! a térdin hogy’ megfogyatkozott.
Sárga csizmáján nincs egy mákszemnyi sárga,
Legöregebb lenne az a zsibvásárba’;
De a sarkantyúján van ám rozsdá elég,
Tán bizony kincsásók a föld alatt lelék.

16

Ballagna begyesen, de, ebanya lova,
Egyszer csak megáll s nem megy se té, se tova:
„Co fel, sárga, co fel!” biztatja hiába,
Nem mozdúl a sárga, leragadt a lába.

Hátra tekint Bence: „Ejnye veszetthordtát!”
Négy-öt erős fickó tartja lova farkát;
Felejtí mérgében, hogy félni kellene
S ily szavakat szórat a bosszuság vele:

17

„Cudarok; zshiványok, haramiafajták,
Kik az embert fényes délbe' megtámadják, -
Léhűtő pocsek nép: ezelőtt húsz évvel
Bántatok volna így szegény jó gebémmel!

Birnám csak én is úgy, mint akkor, vén tagom.
Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon;
Most is megmutatnám ugyan, ki az ember,
Csak ne volna rajtam ennyi súlyos fegyver.”

18

Vesztetre beszéltél; szegény jámbor öreg,
Egymást érik a nagy pajzson a kövek,
Kushad Bence vitéz, fejét aláhúzza,
Hogy valamiképen a kő be ne zúzza.

„Üssük, üssük, ott mász a tekenősbéka!
És foly a legénység csintalan játéka,
Még tovább is folya, ha a szörnyü barát
Meg nem hallaná az ingerkedők zaját.

19

Meghallotta ám és hátra is tekintett,
Szólni ugyan nem szólt, csak kezével intett,
Öklelő dorongját magasra emelé,
Rázta fenyegetve a pajkosok felé.

S mint mikor vesszőjét sejtve a mesternek,
Az iskolás fiúk pisszenni se mernek:
Hirtelen elnémult a vihogó lárma;
Tőlük ugyan Bence akár fején járna.

20

Most az ősz barátára fordult a figyelem,
Ki lovát ugratta a bajvívó helyen;
Nem kövér a pej ló, de csontjai nagyok,
Szép simára kefélt szőre pedig ragyog.

Kitetszik belőle, hogy nemes a vére,

Szinte örül, hogy ma táncolhat kedvére,
Kényesen hordozza az erős leventét,
Látszik, hogy az Isten sem hámba teremté.

21

A barát a lóval karikára forgott,
Felhányta magasan a nehéz dorongot
S megkapá marokkal, - vagy tán meg se kapta
Csak, mint könnyű pálcát ujjain forgatta.
Zúgott a nehéz rúd, kavarván a szelet,
Nagy tányért csinált a barát feje felett.
Fényes karikát írt hegye a fegyvernek,
Mint ha tüzes üszköt csóváltat a gyermek.

22

Álmélkodik a nép, eláll szeme-szája,
A vitéz karoknak erejét csudálja,
Suttog babonáról, kételkedve morog:
Nincsen Istentől e szemmel látott dolog.
Van, ki a barátban Toldira ismerne,
De vénelli Toldit oly nehéz fegyverre;
Másik ügysegélylyel állítja, hogy megholt
Az öreg Miklós, - ő temetésén is volt.

23

Olyan is van elég, aki, ha csak lehet,
Szörnyíti erősen a csudás híreket,
Sőt, ha mástól nem hall, jobban esik neki,
Ha maga csinálhat és azt terjesztheti.
Egyik ezek közül azt a mesét lelte,
Hogy e biz' a meghalt Toldi Miklós lelke;
Elragadt a félsz, a sziveket eltelé, -
Még aki nem hitte, az is borzadt belé.

24

Kérdezi a király: ki s kicsoda volna,
Ha már az ősz bajnok, Toldi, odavolna?
„Azt mondatok nekem, hogy a vén sas nem él:
De hol venné magát hasonlatos személy?
Akár nagy termetét és őszöreg fejét,
Akár pedig nézem iszonyú erejét:
Mindenhogy' csak a vén Miklóst lelem benne,
Ily szakasztott mása honnan is teremne?”

Az urak egymásra néztek, de nem szóltak,
Látszott képükön, hogy zavarodva voltak,
Nem akadt közülök aki szót emeljen,
Mindenik azt várta, hogy másik feleljen.

Végre monda egyik: „Hihető, hogy csak ál
- Mint a gúnya rajta - a bajusz és szakáll;
Hiszen bírja, bírja vén ember is vasát
De csak fiattól telik e gyorsaság.

„Aztán a vén Toldi - nagy híre volt annak,
Urát is adhatom mindenkor szavamnak -
Nem soká élt, hogy az udvart idehagyta
Vakmerő goromba beszédnek miatta.

Elkövetett bűnét vette-e szívére?
Vagy csak a vénségtől állott meg a vére?
Akárhogy, akármint, de őt testi szemmel
Nem látta azóta földönjáró ember.”

A király megrázta ősz fűrtit hajának,
Ködöt vont szemére néminemű bánat,
„Tudom”, monda, „tudom; emlékezem arra
Az oly sokszor megbánt - »távozzák« - szavamra.

Emlékezem, mikor voltam olyan gyenge,
Hogy az igazmondást nem bírák el szembe; -
Mert zsémbes, de hű volt a vén Toldi nálam:
Keserű orvosság durva fakanálban.

„Akkor is... de nem jut már eszembe szava -
Úgy emlékezem, hogy néki lett igaza,
Megbántam a dolgot, nemsoká hogy elment,
S hej örömmel adtam volna a kegyelmet:

De ti azt mondatok, már minden hiába,
A király haragját elvitte sirjába...
Mely hazugságot én most megbocsátanék,
Csak volna életben a régi szolga még.”

A király e szókon méla gondba merült,
De vidult azonnal, orcája kiderült:
Nemcsak látja már, hogy erősek az inak,
Mennydörgő szavát is hallja vén Toldinak.

Mert míg az urakkal a király szót váltott,

Háromszor kerülte az meg a korlátot;
Nem kerüli többször, kiáll a középre
S így rivalkodik a körülálló népre:

30

„Hát én itt magamban körös-körül járjak,
Mint a nyomtató ló, vagy a kerge állat?
Talán azt hiszitek, hogy útam-veszetten,
Szándékomon kívül csak idetévedtem
És azért kerengek, hogy a rést, amelyen
Szabadúlni tudnék, valahol megleljem?
Háborgós nyila! hát nem akad egy kölyök,
Aki szembeálljon, mikor víni jövök?

31

„Hogy nem ért a szórul...? vagy hol az a talján?
Most jön erejét fitogtatni, hadd lám!
Vagy talán odébb állt az országcímerrel,
Szégyellve, hogy ahhoz jut oly könnyű szerrel?
Ó! hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját
S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját;
Nem elég, hogy szabad címet hagyja rátok, -
Védni azt a sírból járjon fel apátok?”

32

Így kiált a csuklyás, elég értelmesen;
Félreáll az olasz, nem venné észre sem,
Hej dehogy mutatná magát víni késznek,
Csak ne szégyellné, hogy annyian ránéznek.
Felzökken lovára, amely szinte görnyed,
Nyomul a középre káromkodva szörnyet:
„Vén pap, mit keressz itt? meguntad életed?”
„Olasz! neked hoztam utolsó kenetet.”

33

Azzal egyberoppan a két erős bajnok.
Toldi a nyeregben jobbra-balra hajlong,
Jobbra, balra rántja tanult lova száját
S játszva kikerüli az olasz dárdáját.
Szúr aztán az olasz a semmin nagyokat,
Mint a vénasszony, ki négy szemmel varrogat, -
Cérnát vonna tübe... épen mellette jár -
Csak, ahová kéne, fokába nem talál.

34

Megharagszik egyszer a nagy bálvány olasz:
„Gyilkolom a lelkét! hát engem csúfol az?
Öklelő dorongját vállán hordja veszteg
Védd magad - mert véged, ha én hozzákezek.

Elhibázza Toldit, mint előbb, a dárda,
De mikor mellé jut és ez nem is várta,
Kardot ránt az olasz - a szőr-csuklya reped, -
Megrémül a sok nép: „no barát, jaj neked!”

35

Jaj is volna, bizony, vagy tán jaj se volna,
Szörnyet halna Toldi, egy ígét se szólna:
De acél-sisak van a szőr-csuklya megett,
Másszor is kapott az oly ütést eleget.

Kardot ránt az öreg, de míg azt kivonja,
Hármat csap az olasz sebesen, egy nyomra:
Peng harmadszor a kard, elakad középen,
Csonka vaskó marad gazdája kezében.

36

Nekihúzalkodik a barát is, kapja,
Ahogy Isten bírni adta, oda szabja;
Féluton a kard-él az olasz nyakához,
Sose hal meg, ha e vágás nem halálos:

De látván, hogy eltört ellenfele kardja,
Iszonyú csapását rögtön visszatartja
És kiáltja Bencét, hogy ez egy heverő
Kardot a vitéznek hamar hozzon elő.

37

Megfogadja Bence, a kard elérkezik.
Most sokáig tartó vívás keletkezik:
Kar feszül kar ellen, szablya szablyát penget; -
Egytestvér a két kard; hát egyik sem enged.

Kétszer csapnak össze, annyiszor pihennek;
Harmadszor dühösen megint összemennek;
Maga Toldi is már ühmgetésre kezdi,
Látván, hogy erejét oly hiába veszti.

38

Megharagszik aztán s odavág olymódra,
Hogy legény korában is számot tett volna:
Felfogá a másik a csapást, de élit
Egymásba rótt a két kard, szinte félig.

Nem bírta az olasz kardját megtartani,

Recsegve-ropogva tágultak inai:
Repül a hegyes kard szárnya-szabadjában
És billegve áll meg egy sorompó-fában.

39

Az olasz elugrott: ezer szerencséje!
Mert iszonyút vág most a barát feléje,
Olyat, hogy utána rándult maga ferdén
És csak kicsi tartá, hogy megmaradt nyergén.

Káromkodik egyet, ott van buzogánya
(Félmázsa, ha nem több) zúdítja utána,
Sejti amaz és a lóserényre fekszik,
Annak köszönje, hogy haláltól menekszik.

40

Az idegen bajnok gyorsan visszafordul,
Vér fut a szemébe, részeg, de nem bortul,
Él, hal, neki mindegy, rohan a barátja,
Ágaskodik a ló, villámlik a dárda:

Mintegy el akarja ellenét gázolni, -
Csakhogy nem ereszti ám oly közel Toldi:
Szügyének feszíti nagy öklelő fáját,
Úgy buktatja hanyatt a lovat s gazdáját.

41

Ekkor a vén Miklós leugrik lovárul
És kivont fegyverrel az olaszhoz járul;
A király engedne: „Kegyelem!” kiáltja,
De elébb járt a vas, Toldi Miklós bárdja.

Maga lóra pattan, maga Bencének int,
Azzal utat veszt a sokaság közt megint:
Megfélemlik a nép, csak bámul utána, -
Míg el nem csapódnak egy közel utcára.

42

Nagy hallgatás után ébredez a zsibaj,
Először csak egyes, kérdő hangjaival,
(Szálankint először; úgy lehet mondani;)
Felelet helyen is mind kérdést hallani:

„Ki volt ez? mi volt ez? ördög-e, vagy barát?
Mért fel nem fődözte a királynak magát?
Mért hódolni nem ment? vagy semmi szüksége
Földi jutalomra, földi dicsőségre...?

Lett aztán zaj elég, sok szónak sok alja,
A hírnök azonban kürtjét megfuvallja:
Harsog tölcser-szája a fonatos réznek,
Elcsitúl a láрма és mind odanéznek.

Felkiált a hírnök: „Ha van, aki meri
Állítani, hogy az ősz bajnokot ismeri,
Álljon elő bátran és ha igazat szól,
Jutalmát veszi a felséges királytól.”

Mindjárt is előáll Pósfálvi János
És meghajtva térdét így szól a királyhoz:
„Felséges uram, én esküszóval merem
Állítani, hogy az ősz bajnokot ismerem.

Tegnapelőtt este én vittem neki hírt,
Hogy az országcímer idegen kézre birt,
Ettem, ittam vele, láttam is táncolni:
Sose menjek haza, uram, ha nem Toldi.”

E szavakkal önte a királyba lelket.
Kapott is jutalmul két szép nemestelket,
Hátraszól a király a nagyurak felé:
„Írjátok meg” úgymond „aranyos levelét.”

Egyszersmind az urak közül kiválogat
Fényes öltözetű életes embert sokat:
Toldi után küldi: híják nyomba’ vissza:
Sehogy ott ne hagyják, szörnyen rájuk bízza.

De a nép sokallja mindezt sorra lesni,
Ujjongatva ömlik Toldit fölkeresni,
Azt hinné az ember: tűz felé szaladnak,
Majd felfordul a vár, oly robajjal vannak.

A királynak sincsen kedve lent maradni;
Négyszemközt akarja Toldit elfogadni:
Nem bízik magához (föl is azért megyen)
Hogy a *négy szem* közzül *kettő* száraz legyen.

Negyedik ének

„Dicsérete, tisztességi lön barátoknak.”

Ilosvai

1

Immár Toldi Miklós, és öreg szolgája,
A Dunán átkelve Rákosmezőn jára,
Toldi elül, Bence utána csendesen,
Nem dobban az úton lovaik lába sem,
Körme sík homokba csuklóig lehalad,
Nyom előttük sincsen, utánok sem marad;
Ha maradna is, azt mindjárt egyenlőre
Söpri az éjszaki szélnek fölözője.⁶⁷

2

Ballag a vén Toldi, tépelődve ballag,
Ki tudná, mit gondol azért, hogy csak hallgat?
Látom én: a folyó, azért hogy hallgatag,
Mélyebb szokott lenni, mint a csörgő patak.
Bence sem szólott még, amióta jönnek;
De a hallgatást nem soká bírja ő meg:
Csak az első egy szót ejtené ki Toldi,
Majd ki tudná ő a többijét pótolni.

3

Úgy intézte a sort, hogy gazdája mellé
Érkezzék, de mintha észre nem is venné;
Akkor hol köhentett (nála szokott próba),
Hol pedig lovával ögyeledett szóba.
Avval is kénytelen volt felhagyni aztán,
Bölcsen átallatta hogy semmit sem használ;
Mentek, mendegéltek még egy jó darabot,
Egyszer a vén Miklós e szókra fakadott:

4

„Nem hiába ástunk földalatti vermet:
Lásd, Bence, a földön már meg sem ismernek;
Mesévé csinálnak maholnap engem is,
Amiről azt mondják: hisszük is azt, nem is.”
Itt elhagyta kissé, vagy épen elakadt -
Érzé, hogy ha még szól, mindjárt sírva fakad;
Így sem óhatá, hogy titkon el ne lepje
Szeme ősz pilláit könnyjének egy cseppje.

⁶⁷ Szérű-eszköz. A. J.

5

Nem sok idő kellett, csak amíg az ember
Kettőt avagy hármát pillantana szemmel,
Hogy megint erőt vett szívéen az ősz Toldi
S folytatván beszédét, ígyen kezdé szólni:

„Időnek előtte krónikába tesznek,
Még szemökkel látnak s ihol már se hisznek;
Tán sokallják ami vén karomtól telik:
Mennydörgős nyila! hát kinek keveselik?

6

„Büszke Lajos király, ravasz vén ember te!
Jobb szemed volt másszor; karomat ismerte,
Ismeréd a testört, aki hajdanában
Testével takart el sok nehéz csatában.

Most nem ismersz, ugy-e, bár erőmet látod?
Hm! hogy' ismerhetnél minden vén barátot?
Hidegen vonítasz a dologra vállat -
Vén király! a róka nem rókább tenálad.

7

„Vagy talán azt várta, hogy mint földi fereg,
Lábaihoz csúszok és kegyelmet kérek?
Mért kérjek kegyelmet? amiért a gyermek,
Kit goromba szülék ok nélkül megvernek?

Én kérjek kegyelmet? én, holott ő vétett? -
Hisz te látod, Bence, te látod mivé tett!
Elsötétült lelkem, mint a sötét árnyék,
Ollyá lettem, mintha már földön se járnék.

8

„Mit vétettem azzal, hogy kikeltem bátran
És korcs udvaráért a királyt dorgáltam -
Melyben már alig van egy jó magyar bajnok,
Csak holmi lányképű, ugrándo-zó majmok?

Fájt, hogy a magyarból olasz bábót csinál,
És szemébe mondtam: ez nem szabad, király!
Ha megromlik a nép régi jó erköl-cse:
Mit ér a világnak csillogó kenőcse?

9

„Nem vénség az, ami engem sírba teszen,
Régi kardját, íme, most is birja kezem,
Fájdalmim, ha vannak, nagynéha gyötörnek:
Óh, ez a penészes tunyaság, ez öl meg!

Nem áhítom én a *nagy király* kegyelmét -

De *Lajost* szerettem... most is szeretem még;
Hozzá vonz a lelkem... Mi haszna? mi haszna?
Bújj el öreg: halj meg; ne nyisd szád panaszra.”

10

Erővel nyomá ki utolsó szavait; -
Mint, ha szűk edényből öntenek valamit,
Utoljára mindig legnagyobbat buggyan:
Oly formán szakadt ki őbelőle a hang.
Elfordult sebesen, alighogy kimondta,
Szőrcsuháját mélyen a szemére vonta,
Úgy nézett a széllal farkasszemet, soká,
S könnye csordulását a *nagy porra* fogá.

11

Pest felől azonban, mint valamely felleg,
Porral és morajjal a sok nép közelget,
Nagy ujjongatás lesz, mihelyest belátják:
Toldi! a mi Toldink! örömmel kiáltják.
Egymást töri a nép, úgy nyomul előre,
Hogy meglássa Toldit; siet nyakrafőre:
Karikába veszik, elfogják az útját,
Köszöntik jelekkel, hanggal, ahogy tudják.

12

A lovasok közzül pedig egy úr kivál,
Mondván: „Toldi Miklós! köszöntet a király,
Régen tartogat már számodra kegyelmet,
És nem vala szükség azt újra kinyerned;
Meg is adta volna százszor és nem egyszer,
De híre futamlék, hogy már sírban fekszel:
Most, midőn ezt a hírt így meghazudtolád,
Jöszte, vedd kegyelmét, mit ő kész szívvel ad.”

13

Így szóla, és mikor véget ért a beszéd,
Nyújtá a vitéznek barátságos kezét:
Késsett elfogadni - szeme csak tébolygott,
Mintha nem is hinné Toldi ezt a dolgot.
Akármerre tekint, minden ember képe,
Minden ember szeme ragyog örömébe’:
Csak, lám mondom, ő néz tétovázó szemmel;
Elszokott, hiába! még örülni sem mer.

Majd az öröm lángja őt is átalhatja,
Szeme kezd lobogni, jobb kezét odadja:
De, mintegy akarván örömét titkolni,
Indultában ekkép dörmölgődik Toldi:
„Óh én vén szakállam, hívatlan vendégem,⁶⁸
Ím Budára hívat most a király éngem,
Tán meg is csufolnak ott az ifjak éngem,
De király parancsa: fel kell menni nékem.

Ám, ha megállandod ott a te bosszúdat
És megtanítandod most serdült ifjakat:
Gyönggyel megfűzetlek, mint jó szakállamat.
Ha pedig szégyenbe hozod tenmagadat:
Szálankint tégedet én el-kiszaggatlak,
Város piacára, szemétre kihánylak.
Azért úgy mutassad; ősz szakáll, magadat,
Hogy aranyba, gyöngybe téged foglaljanak!’

A nép helyeselve integet egymásnak,
Vége-hossza nincsen az ujjongatásnak,
Toldihoz tolúlnak, egymást nyomva, törve,
Akit a szép ruhás urak vettek körbe.
Más csoport az öreg Bencét fogja körül:
Szegény jámbor szolgál! majd meghal, úgy örül:
„Megmondtam” dicsekszik, „hogyan lesz belőle!”
Pedig sose mondott semmit meg előre.

Fogdossák a markát, kérdik, ismerkednek:
„Ej no, Bence bátya, jut eszébe kendnek:
Mikor itt s itt - tudja?”... s mondtak olyanokat
Mikből sose hallott a jó öreg, sokat.
„Hogy van Bence gazda? alig ismerni rá.”
„Cimbora, most kendnek falut ad a király.”
- „Meg is érdemelne, ugyesg’én, igazán:
Van egy faluára ereje a hazán.”

⁶⁸ Csaknem szóról szóra Ilosvaiból. A. J.

Bence azt se tudta, mely felé tekintsen,
 Hogy mindnek odadja, annyi keze nincsen,
 Szájának is kéne lenni vagy ötvennek,
 Hogy felelni győzzön, aki kérd, mindennek.

Csak nézett mosolygva, hol ide, hol oda:
 Bal kezével mente-gombjain kapkodva,
 Jobbja meg a nép közt kézről-kézre járván -
 Kifogott az öröm, kifogott az árván.

Nem tágít a népség, egymást töri, tolja;
 Még jobban gyülekszik, nemhogy eloszolna;
 Aki hozzá nem fér, hogy vele beszéljen:
 „Éljen Bence!” kiált, „a jó Bence éljen!”
 „Megvan a vén Bence? lássuk a vén csontot!”
 - „Ezt hajigálták meg valamely bolondok?”
 - „Ki bántotta Bencét, a pokolra termett?
 Akasztófa kéne annak az embernek.”

- „Hol az öreg Bence, Toldi vén dárdása?
 Fel kell őt emelni, hogy mindenki lássa! -”
 „Emeljük, emeljük! hisz’ vagyunk elegen:
 Így la, mindenestül, hogy hamarább legyen!”
 Azzal nekidőlnek, ahogy tőlük telik,
 És Bencét lovastul vállukra cepelik;
 Fészkelődött elébb egy kissé az állat,
 De majd belenyugszik, mivel úgyis fáradt.

Csakhogy a hideg nem rázta szegény szolgát;
 Látva, hogy’ felvitte Isten az ő dolgát;
 Két fejjel nagyobb most, annyival kilátszik:
 Egyik a lováé, magáé a másik.
 Nézett jobbra, balra, hátra és előre:
 „Istenem, Istenem!” ennyi telt ki tőle,
 „Istenem, Istenem! ejnye bizony! no lám!”
 Tördelé rebegve, „sohase gondolám.”

Toldi pedig, menvén elül az urakkal
 Kezde alábbhagyni minden búbánattal;
 Hátra-hátra nézett s Bence diadalán
 El-elmosolyodék, irigylé is talán.
 Minek irigyelné? tudja, kiért teszik:

Hol kedves a vendég, ebe sem éhezik;
Aztán neki volt már része dicsőségben...
De sohasem annyi, mint ma lesz egy végben.

23

Mert, amint Pest város utcáira jutnak,
Emberből van ottan peremje az útnak;
Tán, ha a felséges király maga jőne,
Annak sem lenne már annyi sok nézője.
Nem is *nézők* ezek: mindnek szája tátva:
„Éljen Toldi! éljen!” harsogják kiáltva;
Összeroppan a hang - sőt a kopasz falak,
Messziről azok is „Toldit” kiáltanak.

24

Minden ablak nyitva s emberfővel tele
Annyira, hogy hátul semmit sem lát fele;
Minden ház gerince valóságos nyereg,
Sorra ülnek rajta lármás sühederek.
Némelyik a kémény tetejére mászott,
És, mint szélkatona, kézzel hadaráz ott, -
Akármely felől jő, vastagon vagy vékonyan:
„Toldi! éljen Toldi!” nem hallik egyéb hang.

25

Az öreg Miklósnak felderül orcája,
Árnyékos búbanat nem vet foltot rája:
Ilyen az ég, ha a felhők felszakadnak
S este szép pirosan visszatekint a nap.
Ki gondol akkor rá, hogy mindjárt lemegyen?
Örömszín terül el síkon, völgyön, hegyen;
Maga az esőcsepp a mezőn, az sem könny
Olyankor, hanem mind-mind megannyi szem gyöngy.

26

Akármerre tekint, nem látni egyebet
Csak felé sugárzó száz meg ezer szemet,
Fennrázott süveget, karok emelését,
Mint örvendő lelkek szárnya lebbenését.
Látni ablakában csaknem minden háznak
Lelkes hölgyeket, kik fejr kendőt ráznak,
Nevét is kiáltják, de az zajban vész el,
Mint ha mennydörgéskor árva méh döngéssel.

Egyszer, mint a zápor, kezdének rászállni
 Az elaggott ősznek gyenge szép leányi:
 Bokréták, virágok; - télizöld növények,
 Melyek, mint a szép hír, halálban is élnek.

Hullanak magára, hullnak a lovára,
 Előtte, megette - elmenő útjára,
 Pesten is, Budán is; míg, a várhoz érve,
 Meg nem álla Toldi, az urakat kérve:

„Édes jó barátim, akiket jobbadán
 Én kapattam egykor fegyvert fogni csatán,
 Most ti váljatok el tőlem, hírüladni,
 Hogy nem fog sokáig Toldi elmaradni:

Házikóm van itten; elmúlt három éve,
 Hogy lábbal se voltam fordulva feléje -
 Mint jóféle gazda most oda elnézek,
 Nem hordták-e még el tőbül a szélvészek.

„Levetem e zubbonyt; - páncélom is rozsdás;
 Jó-magamnak sem fog ártani a mosdás,
 Poros a küzdőhely, nem úgy mint a szőnyeg,
 Porral fedi arcát az ott öklözőnek.

Hisz talán még rajtam is fog a pipere,
 Belőlem is válik palota embere,
 Rajtam is megakad holmi cifra rongy még...
 Eh, barátim, hagyján! úgy kileszek, hogy még.”

Nem hinnék az urak amit Toldi fogad,
 Hogy nem csak kijátssza minden ő dolgokat,
 Nem bocsátának el, ha jutna eszekbe,
 Olyas eset, mikor Toldi szavát szegte.

De meghisznek neki és bátran elválnak
 Megvinni a hírt a felséges királynak;
 Az öreg vitézt és hű szolgáját pedig
 A tapsok, *éljenek*, házához követik.

Ötödik ének

**„Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném héttollú botomat.”**

Ilosvai

1

Nem palota volt az öreg Toldi háza,
Nem is kendőzé azt festék színe-máza:
De elég tágas volt, hogy a vén levente
Örömét, haragját kitombolja benne

Míg Budán tanyázott. Most üres és néma,
Csak egy-egy köhentés hallik benne néha;
Vén kapus köhécsel... azaz ő csak kezdi,
Kap rajt' az üres ház s hangját megereszti.

2

Ide ment be Toldi, Bence is követte;
A kapus kinézett s a kaput betette;
Künn meg a nép minden kis jelre vigyázva,
Bámészkodni kezd az ütött-kopott házra.

Nem is néztek úgy meg házat soha többet,
Sem ahhoz hasonlót, sem annál különbet;
Azt se néznék másszor... most is mindhiába
Nem akar kijöni annak a gazdája.

3

Amint az ősz bajnok egy szobába nyitott,
Jól esett a szemét körülhordozni ott,
Nem volt pedig abban drága kárpit, szőnyeg,
Sem egyéb divatja annak az időnek;

Fegyverek barnálltak sorjában a falon;
Szű-sereg rágódott a tölgyfa asztalon,
Ágyak, puha székek, drága rengők helyett
Medvebőrös lócák álltak a fal mellett.

4

Mégis úgy tett Toldi, szétnézve örömmel,
Mint ha ismerősök közé jut az ember:
Rémlett neki, mintha a bozontos medve,
A sok ócska fegyver, mind reánevetne.

Legott sorra nézte az ölő készséget:
„Vén kardom, beh régen nem láttalak téged!
Hogy' vagy, öreg láncsa? hát te gerely, kopja?
Mint pirul szegény, hogy itt a rozsdá fogja!

5

„Ősz barátom, Bence, azt hagyom meg neked:
Tisztogasd ki szépen őket szegényeket;
Régi rozsdás szerszám vagy te már magad is,
Dörzsöljétek egymást, hadd fogjon rajtad is.
Fénylenünk kell, öreg, fénylenünk még egyszer!
Mért ne lenne fényes, bár kopott, a fegyver!
Ne búsulj, ne őszülj, kenyeres cibora:
Hátra még nekünk a vénasszonyok nyara.

6

„Voltam már halott is; - nem érzem hogy élek,
Három évig hálni járt belém a lélek:
Most élni akarok, Bence pajtás, élni,
Mint ahogy’ az ember jó világát éli!
Mint most ezt a kámzsát, elvetem a gondot,
Három esztendőmnek jó éjszakát mondok, -
Van még hátra talán vagy háromszor három,
Pajtásul azokhoz az örömet várom.”

7

Monda s e szavakkal: „Most eredj pokolba!”
Eldobá a kámzsát, messzi egy zugolyba!
Jól járt a daróc, hogy nem vasból csinálták,
Mert most szétszakadna, amint odavágták.
Sisakját, vas üngét szintén levetette,
Kalpagot és mentét hozatván helyette
A szekrényből, ahol sok gunyája állott,
Mely még mind azon jó, - noha kissé pállott.

8

Míg porolta Bence a mentét nagyából,
Kurta buzgányt vont ki annak az ujjából.
„Csak tedd vissza, Bence, ane’kül nem járok:
Ha kutyák morognak, hogy’ riasszak rájuk?”
Ügymond. Öltözködve igen hamar fel lett,
Mert míg annyira nőtt, tükör sose kellett,
Mégis illik néki a sötétzöld mente,
Nem mutat felényit sok nyalka levente.

9

Így aztán elindult a király-udvarba,
Hogy kövesse a nép, azt most nem akarva;
Unni kezdé immár amely dolgot mivel,
És átalla oly nagy hű-hóval menni fel.
Azért, szökve mintegy önnön udvarátul,

Más utcára illan a kis ajtón, hátul;
Bátran halad ottan fel az új kastélyhoz,
Senki rá nem ismer, legfőlebb, ha célóz.

10

Várja Lajos király, nehezen is várja,
Hogy az öreg Toldi ajtót nyisson rája,
Sétál a szobában, de csak alig-alig
Győzi lesni, míg a lomha idő telik;
Mert óhajtja látni vén Miklóst. De bezzeg
A vidám apródok nem úgy cselekesznek:
El vannak merülve zajba, multságba,
Hárfáznak, kötődnek az előszobákba'.

11

Mert szolgálta ottan sok úri csemete:
Losonczi-, Maróti-, Bánfiak nemzete,
Kanizsai, Szécsi, Kont, Balassa, Csupor,
És ama nagyhíres, fényes Laczfi-Apor;
Köznemes rendből is egy jóforma csapat,
Kiket Lajos ottan csínosságra kapat;
Idegen udvartól is jöttek cserébe,
Hol magyar ifjúság van azok helyébe.

12

Nem egy azok közül látogatta Pécsset,
Hol a tudománynak Lajos gyujta mécset;
Nem is egy fordult meg Páris-, Bolonyában,
Maga erszényén, vagy a király zsoldjában;
A tudás fájáról szép gyümölcsöt hoztak,
Jót is elég bőven, s ráadásul rosszat;
Mert, ha gyalu nélkül bunkósbot az elme:
Gyakran kétélű tör lesz az kimüelve.

13

De habár az ifju néha könyvet forgat:
Nem hiányzik nála kész testi gyakorlat,
Hogy *karra* se legyen gyöngébb, mint az atyja.
Ellenben, ha lehet, *fővel* meghaladja;
Ez volt a királynak terve és szándéka. -
No de áll az ifjak eleven játéka:
Ez danol, az tréfál, az vitát feszenget;
Egy pedig a hárfán ilyen nótát penget:

1

*Monda Lajos, a nagy király:
 Eredj szolgám, Laczfi Endre,
 Küldj parancsot, mint a villám,
 Köss nehéz szablyát övedre:
 A tatártól nagy veszélyben
 Forog Moldva, ez a véghely:
 A tatárra veled menjen
 Tízezernyi lófő székel.*

2

*Kél Budáról Laczfi Endre,
 Veszi útját Nagy-Váradnak
 Kölestermő Kunság földén
 Jó csatlósi áthaladnak;
 Várad kövecses utcáin
 Lovuk acél körme csattog,
 Messze fénylik a sok fegyver,
 Messze döng a föld alattok.*

3

*Hallja László a templomban,
 Körösvíznek partja mellett;
 Visszatér szemébe a fény,
 Kebelébe a lehellet;
 Koporsója kőfedelét
 Nyomja szinte három század:
 Ideje már egy kevéssé
 Szellőztetni a szűk házat.*

4

*Köti kardját tűszőjére
 S fogja a nagy csatabárdot,
 Mellyel egykor napkeleten
 A pogánynak annyit ártott;
 Félrebillent koronáját
 Halántékin igazítja;
 - Éjfél tájban lehetett már, -
 A vasajtót feltaszítja.*

5

*És megindul, ki, a térre,
 És irányát vészi jobbra,
 Hol magasan felsötétlik
 Ércbül öntött lovagszobra;
 Távolról megérzi a mén,
 Tombol, nyerít, úgy köszönti,
 Megrázkodik a nagy ércló
 S érclovagját földre dönti.*

*Harci vágytól féke habzik,
Kapál, nyihog, lángot fúvall;
László a nyeregbe zörren
S jelt ad éles sarkantyúval;
Messze a magas talapról,
A kőlábról messze szöktet;
Hegyen völgyön viszi a ló
A már rég elköltözöttet.*

*Egy ugrás a Kalvária
És kilene a Királyhágó;
Hallja körme csattogását
A vad székel és a csángó:
Ám a lovat és lovagját
Élő ember nem láthatja;
Csudálatos! de csudákat
Szül az Isten akaratja.*

*Három teljes álló napig
Vívott a pogánnyal Laczfi;
Nem hiányzott a székel szív,
De kevés a székel harcfi,
Míg a tatár - több mint polyva,
Vagy mint a puszták fővénye -
Sivalkodik, nyilát szórja,
Besötétül a nap fénye.*

*Már a székel alig győzi,
Már veszélyben a nagy zászló;
De fölharsog a kiáltás:
„Uram Isten és Szent László!”
Mint oroszlán, ví a székel,
Megszorítva, nem megtörve...
Most a bérce, láthatatlan,
Csattog a nagy ércló körme.*

*Ide, ide, jó vitézek!
Gyűjti népét Laczfi Endre;
Hát egyszer csak vad futással
Bomlik a pogányság rende;
Nagy tolongásnak miatta
Szinte már a föld is rendül;
Sok megállván, mint egy bálvány,
Leragad a félelemtül.*

11

Sokat elűt gyors futtában
 A repülő kurta csákány;
 Sok ki sem mozdul helyéből,
 Maga rab lesz, lova zsákmány.
 Foglyul esett a vezér is
 Atlamos, de gyalázatja
 (Nehéz sebben vére elfoly)
 Életét meg nem válthatja.

12

Fel, Budára, Laczfi Endre
 Számos hadifoglyot indít;
 Annyi zászló - annyi préda
 Ritka helyen esik, mint itt.
 Rabkötélen a tatárság
 Félelemtül még mind reszket,
 És vezeklik és ohajtja
 Fölvenni a szent keresztet.

13

Hogy elértek Nagy-Váraddá,
 - Vala épen László napja -
 Keresztvízre áll a vad faj,
 Laczfi lévén keresztapja.
 Összegyűl a tenger néző,
 Hinni a csodába, melyet
 Egy elaggott, sírba hajlott
 Ősz tatárnak nyelve hirdet:

14

Nem a székel, nem is Laczfi.
 Kit Isten soká megtartson,
 Hanem az a: László! László!
 Az győzött le minket harcon;
 A hívásra ő jelent meg,
 Vállal magasb mindeneknél,
 Sem azelőtt, sem azóta
 Nem láttuk azt a seregnél.

15

Nagy lovon ült a nagy férfi,
 Arca rettentő felséges;
 Korona volt a fejében,
 Sáraranyból, kővel ékes;
 Jobb kezében, mint a villám,
 Forgolódott csatabárdja:
 Nincs halandó, földi gyarló
 Féreg, aki azt bevárja.

*Mert nem volt az földi ember,
Egy azokból, kik most élnek,
Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nőszemélynek;
Koronája napsugárból,
Oly tündöklő, oly világos -
Monda a nép: az Szent László
És a Szűz, a Boldogságos.*

*S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle,
Bizonyítá a templomnak
Egy nem szavajátszó óre:
Hogy három nap a sírboltban
Lászlót hiába kereste;
Negyed napra, átizzadva
Találtatott boldog teste.*

Így hangzott az ének. Hallgatták mindnyájan.
Most kiki azon volt, hogy hibát találjon:
Egynek itt nem tetszik, másnak ott valahol,
Másnak a vén tatár nagyon hosszan papol.
„Egyszóval, unalmas, mint a böjti lecke,
Többet ér a jó bor, meg a szép menyecske,
Hej, ki mond egy vígat?” kiáltának többen:
Legott egy kis pisze így kezdi a körben:

*Hajdanában - danában
Csuda történt Budában,
Ihajnáré! egy házban,
Özvegy asszony házában.*

*Toldi Miklós szerette,
A szép asszony nevette,
Ihajnáré! szerette,
De az asszony nevette.*

*„Toldi Miklós, ha mondom,
Gyere hozzám, galambom!
Ihajnáré! ha mondom,
Vacsorára lesz gondom.*

„Toldi Miklós, aranyszál!
Hátha egyet ugornál?
Ihajnáré! ugornál -
Csak amott, a zugolynál.

„Selyem kendőn, a falra,
Oroszlány van kivarrva,
Ihajnáré! csak arra
Oda ugorj a falra”

„Ugrok biz én, gyémántom!
Csak a csizmám lerántom.
Ihajnáré! lerántom,
Hadd ugorjak, gyémántom!”

Toldi Miklós úgy jára
Kicsöppent az utcára,
Ablakon az utcára,
Mind a világ csufjára.

*

Hallván e gúnyos dalt a szilaj úrfiak,
Jobbra, balra dőlnek a nevetés miatt,
Ütik a kis pizét: „Nem való ez, vessz meg!”
Kiáltják kacagva: „Sose történt ez meg!”
„Hogy is van még egyszer?” „Fúdd el, hékám, újra.”
S a pisze belékezd, a többi tanulja;
De nyílik az ajtó és belép a *bajnok*,
Egy szempillantásra vége lesz a zajnak.

De nehéz megkapni nyargaló szekeret,
Nehezebb a kedvet, ha nagyon megered:
A fiúk se hosszan győzik türelemmel,
Kékvörös orcával és dagadó szemmel;
Csakhamar zsibongni kezd a darázs-fészek:
Egy kiáltja: „Píh, be penészszagot érzek!”
„Ni az öreg molnár!” súgja másik „látod,
Hogy’ fejéhez verték a nagy lisztes zsákot?”

Felel a harmadik: „E bizony, hé, halász:
Lám! kiverte állát a szálla, vagy kalász.”
Egy kiált: „Atyafi! mit akarsz a *lúddal*.”⁶⁹
S Toldi háta megett kezdődik a gúnydal.

De jaj, aki kezd! de jaj, aki fújja!
Egyet kanyarodik Toldi menteujja;
Rendre dől az apród, mint a zöld fű nyáron:
Sok fiú megsérül, szörnyet is hal három.

Lett aztán ijedség, élők jajgatása,
Haldoklók nyögése, fogcsikorgatása;
Toldi meg dühösen a királyhoz ronta,
És mennydörgő hangon ilyen szókat ontta:
„Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét-tollú botomat,
Másszor megfeddenéd apró kölykeidet,
Hogy meg ne csufolnák vitéz vén fejemet.”⁷⁰

Szólt és a palota megrázkódott belé;
Nagyfejű buzgányát magasra emelé,
Ábrázatja tűz lett, amit ősz hajának
Fehérlő havasi el nem olthatának.
Így, a már becsődült apródokon átal,
Iszonyú dühösen a szabadba gázol,
A legénység hátrál, szétfutkos előle,
Mintha porkapáló fene bika jőne.

A király nem tudja, mi? s miért történik?
Szemének, fülének nem hiszen, csak félig:
Szeme a távozó vén bajnokra tapad,
Füle visszacseng-bong minden hallottakat.
Majd, hogy a büntettet hallja a csoporttul,
Meghül benne a vér, ábrázatja mordul,
S kiált, odakapván kézzel a szivére:
„El kell fogni Toldit! halál a fejére!”

⁶⁹ Mint a fönnbbiek, ez is célzás az ősz fejre. A. J.

⁷⁰ E négy sor Ilosvaiból van átvéve, minden változtatás nélkül. A. J.

Hatodik ének

„Ott vagyon most is Miklós feje csonttya -
Híres ez világban szíve nagy bátorsága’

Ilosvai

1

Most Bencéhez térek, aki otthon maradt:
Mi emlékezetest vín véghez azalatt.
Dolgozék a jámbor, szintúgy izzadt belé:
Söpre, takaríta, kapkodott százfelé,
A sok ócska fegyvert sorra törülgette,
Egyiket letette, másikat fölvette,
Hányt-vetett; - csinált a majdani rend végett
A szobában szörnyű nagy rendetlenséget.

2

Ott volt a kapus is, hanem ő csak nézte,
Elég volt az neki, azt is alig győzte:
Mert, mintha sebes szél törne, hányna-vetne,
Azt mívelte Bence és az ő nagy kedve.
Egy öreges nótát dúdolt jó kedvében,
Melynek a versét már elfeledte régen; -
Mindjárt rányerített odakünn a sárga,
Szegény! az abrakot békétlenül várta.

3

Most elkezd Bence, a kapushoz szólva:
„Eredj koma, kösd be a lovat az ólba;
Lesz ott széna, elég; lesz zab: vess elébe,
Ha te meg nem etted, hagyunk harmadéve.
Kösd jászolra őket s vess eléjük, mondom;
Magam rá nem érek, lásd ezer a gondom. -”
Bővebb utasítást mindhiába lesett
A koma, mert Bence súrolásnak esett.

4

Künn megfontolá még a rábizottakat,
Illő messzeségről nézte a lovakat:
„Szent atyám” tünődék, „vajmitevő legyek?
Megharap, ha elül, - rug, ha hátul megyek.”
Sosem ült lovon a becsületes varga,
Bár ifjabb korában a sarut megvarrta,-
Azt se varrja többé, amióta szeme
Rászaporodott és kettőből négy leve.

5

Sokszor volt ugyan már dolga lófélével,
Ha nem is a lóval, legalább bőrével,
S nem került kezébe olyan vad paripa,
Melynek nem parancsolt volna akkoriba!

Bicskiája, mint egy pokolbeli sátán,
Nyargalódzott végig a szegény ló hátán;
Mérte, szaba, vágta - ő volt akkor az ur:
Most a kantárhoz is keze-reszketve nyul.

6

Addig próbálgatta, hogy meg merte fogni,
Mert a félelemhez kezde hozzászokni;
Ha pedig az ember a félést megszoká,
Megjön a bátorság, nem marad el soká.

Szívébe merészség szállt a kis embernek
- Nem olyan, amivel ütközetet nyernek,
Hisz a kis vargába annyi sok lett volna -
Nem, - csak hogy a lovat beköté az ólba.

7

Bekötötte őket, enniök is adott,
Tett eléjük szénát, tett eléjük zabot;
A lovak aztán, hogy enni kapnak végre,
Elkezdtek röhögni a várt eleségre;

Nyihogtak, vihogtak sokáig hiába,
De belé sem faltak a drága szénába;
E csudán a varga csudálkozik nagyon,
Törte az elméjét: hogy s miképen vagyón.

8

Végre nem állhatta, hírt adott Bencének:
Nem esznek a lovak, pedig ehethnének.
Bence, hogy meglássa e csuda esetet,
Abbahagyva dolgát, az ólba sietett:

„Mi az istennyila! megbomlottál, koma?
Hisz nincsen leoldva se fék, se zabola!”
S úgy nevetett Bence, hogy el tán nem ájult, -
De a két vékonya iszonyún megfájult.

9

Majdhogy meg nem evé kezét lábát érte
A kapus, hogy ő ezt ésszel föl nem érte;
De meg' arra gondol: mit ért voln' az ésszel?
Hisz csak nem mert volna odanyulni kézzel.

E gondolat neki vigasztalást adott,

Valahányszor Bence szemébe kacagott, -
Aki, lezablázzván a két éhes párát,
Visszament a házba folytatni munkáját. -

10

Nem sok időt tölte Bence a dologban,
Mert ihol gazdája dühösen betoppan:
„Mennydörgős haragom!” bömbölé s elfűladt,
Elfojtá szavait az erős indulat.

Buzgányát az asztal közepére csapta,
Hogy a vaskos deszka béhorpadt alatta...
Jaj e volt - jaj e volt utolsó ereje!
Tántorog a lába, szédeleg a feje.

11

Bence sajditá, hogy rosszul lesz a dolog,
Látta már előbb, hogy szeme vérben forog,
Látta halántékin hogy' felduzzadt az ér
Mint egy kifeszített közepszerű kötél.

Most meg, amint látja színe változását,
Kékülő ajkának görcsös vonaglását,
Összerogyó térdét - szalad sebességgel
S megölelve Toldit tartja, ne essék el.

12

Kínosan vergődik egy lócához vele.
Nincs a nagy vitéznek jártányi ereje,
Karjának inai mind letágultanak,
Dereka megrokkant... megöle a *harag*.

Pusztító haragja, mely mint Isten átka
Rombolá az ellent vérontó csatákba',
Ránőtt gazdájára és megölte osztán,
Mint vezetőjét a vérszomjas oroszlán.

13

Bence átallátta, hogy ütött az óra,
Sűrű könnye potyog, hull a takaróra;
Toldi csak néz, csak néz; - a hű ember pedig
Gyakran el-elfordul, megtörli szemeit.

Végre ád az Isten neki annyi erőt,
Hogy nem rí legalább a haldokló előtt;
Nagy lélegzetet vesz s erőltetve magát,
Így kezdi biztató, vigasztaló szavát:

14

„Mije fáj kelmednek, édes nagy jó uram?
Mert látom, baja lett és változása van:
Tán csömör - főfájás - vagy épen a hideg
Kezdi háborgatni mostan kegyelmedet?

A hidegnek én jó orvosságát tudok,
Magamon próbáltam, bizony nem hazudok:
Egy kupa jó borsos melegbort inni meg...
S mint tennapi álom, úgy eltűn a hideg.

15

„Másszor, ha kelmednek történt változása,
Hátgerinc fájdalma, deréknyilallása:
Én voltam az orvos, használt is legottan -
Helyre ment a rossz csont, ha én megtapodtam.

Nem teszünk egy próbát? - Azt nem... hátha gyengén
(Mint törött tojással bánva) végigkenném...?”
Monda, sőt ami több, *hitte* is az árva,
Hogy, ha ő megkenné, mégsem veszne kárba.

16

„Hagyd el Bence, hagyd el”, súgá Toldi halkán,
„Hisz talán nem akarsz tréfát űzni rajtam:
Nem használ nekem már, jó öreg cimborám,
Semmi jóakarat és semmi tudomány.”

Bence most szemébe nézett az embernek
S ime! mintha fényes kardra rálehellnek,
Vagy mint ért gyümölcsnek az a finom hamva:
Úgy volt szemefénye fátyollal bevonva.

17

Nem állhatja tovább a hűséges cseléd,
Megint sírva fakad, jobban mint az elébb;
Eltakarja képét és könnye-szakadva
Fordul a betegtől félre, egy ablakba.

Onnan az utcára tekint véletlenül:
Szent Isten! a házat fegyver veszi körül;
De, hogy ezt kimondja, arra sincs ideje,
Mert belép *Allaghi*, a testőrzők feje.

18

Visszainti kézzel a többi a hadnagy;
Maga bóján és mond; „Toldi Miklós, rab vagy!
Gyilkosságba estél, mivel meggyaláztad -
Vérrel fertőztetted a királyi házat:

A király nevében, bajnok, kövess minket”

Bence a betegre fájdalmasan intett;
Nem volt arra szükség - a ne'kül is látta
S engesztelni kezdé, hangját lebocsátva:

19

„Oh, miért nem hoztam jobb szót neked ennél?
Azonban, vitéz, ha valamit izennél,
Ha egy s más bajoddal magadat mentheted:
Leszek a királynál szószóló követed.”

Ezt mondván a testőr a bajnokhoz lépe,
Szánakozó arccal hajlott le fölébe;
Rávetette Toldi, most először, szemét
És így szakadozott melléből a beszéd:

20

„Mondd meg a királynak, hatalmas uradnak:
Csak ez egy órát hagyd meg szabadnak;
Készen áll a börtön, megyek abba önként,
Hol nem földi bíró lát fejemre törvényt.”

Elfordítja szemét, - de szája mozog még,
Mozog is, sohajt is, mintha imádkoznék.
Fut Allaghi Simon a szót jelenteni:
„Toldi halál révén, uram, s ezt izeni, -

21

„Ezt izeni tőlem felséges uramnak:
Halála óráját hagyd meg szabadnak;
Sír lesz a fogháza: elmegy abba önként,
Földi bíró többé nem szab őrá törvényt.”

A király megdöbben s hirtelen felkiált:
„Mindenható Isten! így lesz vége tehát?
Dicsősége napján - elhagyva, betegen -
Meggyalázva - s meghal?... Hozdsza köpenyegem.”

22

És felkavarintva köpenyét nyakába,
Mondá, hogy vezessék a Toldi lakába.
Elül megy a testőr, ennek háta megett
A király és egy-két hű szolga lépeget.

Egy cseppet se látszik köntösén, hogy király.
Kinevetnék, aki azt merné fogni rá;
Az utcán menő, ha szemét rájok veti,
Köszön a hadnagynak, de nem köszön neki.

Süvegelik vagy nem? arra semmi gondja,
Sőt felsőruháját a képére vonja,
Siet, amint gyenge lábaitól telik:
Fél, hogy a vitézt már életben nem lelik.

Célját érte mégis: az az egy öröme
Meglett fájdalmában, hogy még jókor jöve;
Mert van néha öröm a keserűségben,
Mint tarka szivárvány a fölleges égen.

A király egy székre a beteg mellé ül
És föléhajolva szólítja nevéül.
Toldit környékezte már az a fél-álma,
Mely elnyomja végre s ejti mély halálba.

Felriadt a szóra, - ismeré azt szinte -
Nagy, merő szemekkel Lajosra tekintve:
Ráismert, - de mintegy kételkedve: hol van?
A padlásgerendát kezdte nézni sorban.

A király megszólal: „Nem ismeresz engemet,
Toldi, ősz barátom, hogy elfordul szemed?
Én vagyok, a király... nem aki megbántott -
Én, Lajos, szólítlak, régi jó barátod.

Eszmélj vissza; nézz rám, ne fordítsd el szemed;
Egy szót mondj, ne többet: akármit - nevemet -
Ki tudja, egymásra hol s mikor találunk?
Búcsuszó ne'kül csak nem lehet elválnunk.”

Toldi tisztán eszmélt és minden erejét
Összeszedve, kissé fölemelte fejét:
Képpel a királyhoz erőlködve hajlék
És nyújtá kezét, mely hideg volt mint a jég.

Egyszersmind beszéle értelmesen, halkan:
„Milyen álom volt ez! hogy már meg is haltam;
Beh jó, hogy te itt vagy - lelkem újraéled:
Nem lehet kimúlnom, hogy ne szóljak véled.

„Oh - barátom (vedd fel *most* tőlem e nevet)
Megbocsáss, ha jártam valaha ellened;
Ha zsémbes, ha durva voltam, lattal ne mérd:
Engedd el ezt nékem az én jó szívemért.

Meglakoltam úgyis. Dejszen annak vége. -

Odavan lelkemnek sok szép reménysége; -
Dejszen ami elmúlt, az meghalt, elveszett -
Virrasztója is úgy jár: az emlékezet.

28

„Végső rendelkezést tennék: de hát minek?
Nem igen van: miről. S ha volna sincs: kinek.
Nem hagyok örökös... csak egy hű cselédet:
Azt kötöm szivedre - - meg a magyar népet.

Szeresd a magyart, de ne faragd le” - szóla,
„Erejét, formáját, durva kéréget róla:
Mert mi haszna símább, ha jól megfaragják?
Nehezebb eltörni a faragatlan fát.”

29

Ezt mondván, sohajtott és visszahanyatlék;
Jobbkeze a király kezében maradt még,
Szeme sem fordult el, csak nézett keményen,
De mint a szarué, olyan lett a fénye.

A király pediglen így felelt szavára:
„Hogyne lenne gondom az öreg szolgára?
S a magyart, a népet, mikor nem szerettem? -
Birodalmát három tengerig vettem.

30

„Mindig abban jártam, fáradék is bezzeg,
Hogy magyar népemnek hírt-nevet szerezzek,
Hogy megsüvegeljék békében, csatáin,
Kívül is, belül is országa határin;

Nem dicsekszem evvel - nem is azért mondom
Istenem! de hát azt kell-e igazolnom
- És kivált előtted (hisz mi tudjuk ketten) -
Hogy a magyar népet mily igen szerettem?

31

„Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyűlölség.
Hogy simítani kezdtem a nemzet erkölcsét,
S azt akartam, hogy a népek dísze légyen,
Kivel becsületet valljak és ne szégyent?...

Hajt az idő gyorsan - rendes útján eljár -
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár;
Változik a világ: *gyengül*, ami erős,
És *erős* lesz, ami gyenge volt azelőtt.

„Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének:
Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel,
Aki ésszel hódít, nem testi erővel.

Ím az ész nemrég is egyszerű *port* talált,
Mely egész hadakra képes szórni halált;
Toldi vagy nem Toldi... hull előtte sorban:
Az ész ereje győz abban a kis porban!”

Szólt és rátekinte a beteg arcára:
Jaj! de vége van már, leesett az álla;
Mégis össze vannak kapcsolva kezeik,
Mint két összenőtt galy, bár elszáradt egyik.

Lefejté az élő kéz a halott kezét.
Hosszu hallgatás lőn. A király könnyezett.
Bence meg félreállt, csak az ajtó megé,
S erős rázkódással zokog vala szegény.

Eközben a napnak szép piros sugára
Téli naplementen nyúgalomra szálla;
Eltűnt az ablakból szivárvány-játéka
S fátyolt vete arra nagy hegyek árnyéka. -

A királyra nézett a gyász-kötelesség
Meghagyni legottan: Toldit hogy' temessék:
Egyszerű koporsó lőn a nyugvóháza,
De vasból - talán hogy erejét példázza.

És még akkor este, alkonyi homályban,
Nagy sor fáklya indul útnak Budavárban:
Messziről azt hinnék: ott megyen, ott ballag,
Hogy Toldit kísérje, valamennyi csillag.

Lovas katonák közt a gyászkocsi halad,
Rajta Toldi Miklós, vas boríték alatt, -
Mellette ül Bence a kocsioldalon,
Összegörnyesztette a nehéz fájdalom.

S gyűl a nép az utcán, mint valamely folyam,
Minden köz, sikátor, mint egy patak, olyan:
Mert miképen a víz patakból folyamba,
Úgy özönlik a nép ezekből amabba.

Még sincs semmi lárma. Hallgatva kísérik

Mostan vissza Toldit Rákos mezejéig;
Megáll a koporsó a Rákoshoz érve
S átteszik azt másik, födeles szekérre.

37

Egyszersmind az égő fáklyák kialusznak,
Csupán négy világol, mintegy kalauznak,
Mely a Nagyfaluba vivő úton halad,
Míg a nép sötétből megborítva marad.
Könnybe lábadt szemmel nézik e négy fáklyát,
Sötét messziségben, ameddig belátják;
Aztán csapatonként hazafelé térnek,
Emlegetve dolgát az elhunyt vitéznek.

38

Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,
Amelyet az őskert, bánatja jelével,
Behinte lehulló, sárga falevéllal.
Nem jelölte a sírt drága érc, vagy márvány:
Bence volt az emlék, lába felől állván:
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sírt új havával az ég.

DALIÁS IDŐK

Toldi szerelmének első dolgozata

1849-1853

Első ének

„Az idő akkoron szép folyással vala,
Az bálványimádás immár megszűnt vala.”

Ilosvai

1

Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza,
Te dicső hajdankor! fényes napjaidra;
Szomorú tallóján ősi hírnevének,
Hej! csak úgy böngéz már valamit - mesének.
Én is visszanézek, el-elképzelődöm,
Toldi jut eszembe, régi ösmerősöm;
Látok győzedelmes nagy királyt és szép hont,
Krónikám ezekről ilyen éneket mond.

2

Már lecsöndesült a háborúk morajja,
Felvirult a béke, mint a zöld olajfa;
Már pihent a bajnok maga kénye-kedvén,
Nehezebb időkre erőt gyűjtögetvén:
De Lajos kerülte puha párnaszékét,
Mert neki nagy lelke nem hagy vala békét:
„Elmegyek, fordúlok egyet-kettőt,” szóla,
„Hiszen én vagyok az ország számadója.”

3

Senkinek se mondá, titkon útra készült,
Ócska dolmányt szerze, s egy ütött-kopott szűrt
Rossz süveg fejében, vállain kötőfék,
Akkor egy otromba lóra fészkelődék:
Lovait kereste, mint szegény kárvallott,
Szedte a begyébe amit látott, hallott:
Merre mi panasz van; mi a népség terhe;
Hogy teszik a törvényt a szegény emberre.

4

Három nap bolyonga. Harmadnap estenden
Megállott egy falu végén, hogy pihenjen:
Gyönyörű mező volt, bokáig érő gyep,
Leszállott a lórul, gondolá, hogy étet.

A nap is fejét már hajta nyúgalomba,
Piros paplanát szép orcájára vonva;
Hát neki hol vetnek, vajon, ágyat, hol hál?
Szállást kér valamely jószívű bokornál.

5

Nagy fehér ház volt a falu szélső háza,
Oda ment itatni, hogy kizaboláza;
Nyitva volt a kapu, azaz nem is nyitva,
Hanem a sarkából messze kihajítva.

A kutyák azonban rátámadtak csúnyán,
De a kúton áll a szép hajadon lány,
Szólott a kutyáknak, ezek szót fogadtak
S egyenkint morogva hátra sompolyogtak.

6

Akkor mond a király: „Szépséges kisasszony,
Útas ember vagyok, szabad-e itatnom?”
Felelt a leányzó: „Ugyan hogyan volna,
Szegény ember, - hanem hova megyen már ma?

Jobb bizony, ha nálunk megpihen kegyelmed.
Holnap idejében megint útra kelhet.”
És a szép szavakhoz nézett is oly szépen,
Hogy repesett a szív a király mellében.

7

De felelt az útas: „Követem személyét,
Illyen úri háznál nem forgottam én még;
Másutt is találok valamely szállásra:
Úrnak úr, szegénynek szegény az ő társa.”

Hallá ezt a gazda, és a tornác alól
Parancsolva-formán a beszédjébe szól:
„Igen hát, öcsém, de nem addig van ám az!
Ki itt esteledik, bizony itt is hál az.”

8

Avval hátra inte s előjött egy szolga:
„Péter, a lovat kend beköti az ólba,
Te pedig, barátom, gyér a házba vélem,
Mert nem mégy el innét, engem úgy segéljen?”

Tetszett e magyar szív a fejedelemnek:

Nem is a kis házba, a felházba mentek;
Ott az asztalfőre ülteti vendégét;
Hasztalan szabódik, nem hágy neki békét.

9

„Angyalom Piroskám,” a gazda kiszólal,
„Hoznál egy ital bort a fejér kancsóval!”
Mefogadta a szót, az edényt kimosta
S felhozá a jó bort gyönyörű Piroska.
„Nosza, édes lányom, mutass emberséget,”
Unszolá az apja, „kínáld a vendéget.”
Ráköszönte a lány, de rögtön kifordult,
Tüzes lett a képe, de nem a kis bortul.

10

Míg Piroska dolgát végezé a konyhán,
Folyt a szó odabenn, az ital is folyván;
Mikor pedig a tál asztalra kerüle,
Mind a hárman helyet foglaltak körül:
Legfelül a király, oldalvást a gazda;
Szembe a királlyal, legalul, Piroska:
Hej! ha tudta volna, az útas ki légyen,
Vacsorája miatt megölné a szégyen.

11

Pedig volt, amennyi szemnek szájnak kellett:
Szép fejes saláta, kövér bárány mellett;
Jó lepény, turóval; eper és cseresznye;
Lépes méz, a kasbul frissiben lemetszve,
Tiszta mint az arany, illatos, mert rajta
Kedvesen megérzett a virág zamatja;
Hozzá a jeles bor, érmelléki fajta,
S a szép lány mosolygó, piros ábrázatja.

12

Mindez a királynak tetszett igen nagyon,
Kicsi kéne hozzá, hogy magán kiadjon,
Úgy kinyilt a szíve, oly nehéz volt néki,
Hogy magát egészen mért nem öntheté ki.
Lelkéről a titok - ez a lenge fátyol -
Mint az árnyék, majd-majd ellebbent magától;
De meg' arra gondolt: hátha megijednek?
Mért szakassza végit ennek a jó kedvnek?

„Ejnye öcsém, azt se kérded, kinek hínak:
Ha hallottad hírét a vén Rozgonyinak”
Szóla most a gazda: „Pedig úgy illenék,
Hogy már most egymásra kancsót ürítenénk.

Más egészségiért, a magunk javáért,
Új barátságunknak állandó voltaért,
Hazáért, királyért... hanem még egy hija:
Becsületes neved, édes atyámfia?”

Válaszolt az útas: „Éltesse az Isten!
A Rozgonyi urak híres urak itten,
Gazdagok, vitézek, amint hébe-hóba
Emlegetni hallám, gyermekségem óta.

Makkos erdejök nagy; faluik, pusztáik,
Ménés-, gulyabeli és sertés marháik; -
Hogy-hogy nagy jó uram épen azok féle!
Tartsa meg az Isten, háza örömére.”

Ráivék, azután ilyen mesét mondott
(Melyet ivás közben hirtelen kigondolt):

„Jaj, biz én nem igen dicsekszem nevemmel,
Szegény fiú vagyok, noha nemes-ember.

Nagyon megromlottam: valamely zsványok
Három új hámomat üresen hagyának;
A miatt szántatlan, vetetlen maradtam;
Nagy földet bejárom, de rá nem akadtam.

„Különben Apáti volna lakóhelyem,
S mikor otthon vagyok Csuta György a nevem;
Csuta most, de apám azt vitézte holtig,
(Hamis bor, az ember nyelve hogy' megoldik!):

Azt vitézte, mondom, szegény jámbor öreg,
Hogy a nemzetségük *Árpád* vérből ered
Lyányágon. S neheztelt, hogy nem hitte senki,
... Lánchordtát, nagy uram, csak ne nevessen ki.”

Felelt Rozgonyi úr: „Mondasz, hé, valamit:
Régóta vizsgálom képed vonásait:
Szemed járásából mindjárt kiláttam azt
Hogy, ha nem vagy is úr, nem vagy épen paraszt.

Ki tudja? ki merne hitet mondani rá?

Hol fel a talpával a kerék, hol alá;
Bocskor a lábán ma sok régi nemesnek:
Megjárod bizony, ha még királynak tesznek!”

18

Jót nevettek rajta mint valamely tréfán;
Mosolygós arcával távozott a szép lány;
Csuta György pedig szólt (már csak így nevezem):
„Hm! királynak? engem? nehezen, nehezen...”
De, négy szem közt mondva, bizony a mostani
Királyra is tudnánk sok hibát mondani -”
„Mit!” kiált Rozgonyi: „öcsém uram, hallja!...”
S rácsapott öklével a kemény asztalra.

19

Nevetett a király: „No no, édes uram
Hanem, szó ami szó, gyönyörű lyánya van:
Milyen a járása, termete, milliom!
Csak úgy libeg-lobog, mint egy szál lilium.”
Ránézett a gazda, amúgy kétkedőleg,
Hogy minek gondolja: tán leánynézőnek?
Miután a szemét az nem sütötte le,
Sohajtván egy nagyot, ily szókkal felele:

20

„Haj!” elkezdi „mondjam? ne mondjam? mi haszna
Minden embernek van baja meg panassza,
S én az én bajomat meg nem gyógyíthatom:
Nekem ez az egy lány örömem, bánatom.
Örömem szépsége, örömem jósága,
Ő lelkemnek lelke, szememnek világa,
Házam drága kincse, kertem gyöngyvirága:
De mégis hiába: hej! mégis hiába.

21

„Mert van egy új törvény - hallhatád is, hogy mi -
Kár volt a királynak azt a törvényt hozni,
Hogy fiágra szóló, apárul-maradtat,
Kinek fia nincsen, lányára nem hagyhat.
Ez az én keservem, ez az én bánatom.
Renyhe fog civódni sok szép birtokomon,
Idegen rokonság, kinek életemben
Egy pohár borát, egy jó szavát nem vettem.”

Nekiszomorodott rajta egy kicsínyég,
Szomorúbb is volna, hogyha rá nem innék
És ha nem biztatná akivel beszélget,
Jó tanácsot adván, és jó reménységet.

De Lajos elkezdi gondolkozás után:
„Volt-e már evégett, nagy jó uram, Budán?”
Fejét rázta, hogy nem; igazán, nem is volt,
Azt se tudta, hogy mért kérdi Lajos e szót.

„No hát” mond az útas, „fogadja tanácsom,
Menjen a királyhoz, kérje meg alászon:
Uram fejedelmem, én ez meg ez vagyok,
Felségedhez ebben meg ebben fáradok,

Nevezet szerint hogy van nekem egy lányom,
De fiam nincs, kire a birtokom szálljon:
Tegye azt felséged *mintha fiú volna*,
Írja örökségem kedves leányomra.”

Megörült a gazda: „Héj be áldott szó ez!
Hogyne tenném meg, ha tudnám hogy való lesz.
Beh nem válogatnék gazdag vőlegénybe’!
Lenne itt elég, mit aprítani a téjbe.

Öcsém, öcsém: akkor én csak *embert* néznék,
Nem kéne egyéb, mint személyes vitézség:
Ki mindet legyőzné vitézi játékon,
Annak adnám díjul kedves ajándékom.”

Ragyogott a szeme, az orcája égett,
Mintha így biztatta volna a vendéget:
„No fiú, ha tetszik a Rozgonyi lyánya,
Állj elő, mutasd meg hogy te sem vagy gyáva.”

Pedig a királynak más volt a fejében,
Szíve választotta van már neki régen:
Valakinek szánta, hej! valaki-másnak
Rozgonyi Piroskát: derék Toldijának.

Még egy jó darabig fenn beszéltek erről,
Azután egyébről, azután mindenről,
Azután késő lett, a király is bágyadt
S megveté Piroska a drágaszép ágyat.

Apjának, magának ott az első házban,

Vendégnek külön, egy benyiló szobában:
Cifrát, mennyezetest, négy oszlopon állót,
Kétfelé hajtván a selyem szunyoghálót.

27

Mielőtt azonban a dagadó párnák
A király szemeit nyugalomba zárnák,
Mielőtt az ágyba fekünnék; mely tiszta
Színével, szagával édesdeden hította:
Pergamen levelet vett ki tarsolyából,
Megírta, pecsétet is nyomott rá hátul,
Kis gyűrű pecsétet egy darab viaszra, -
De azért csak annyi volt annak a haszna.

28

Mert midőn a király hajnal hasadtával
Fölkele, hogy számot vessen a gazdával,
(Nehéz számadás volt, nehezen lett vége:
Telhetetlen volt a gazda szívessége);
Mikor elbucsúzott, kétszer, háromszor is,
S utána néztek, míg elült a por is:
Vánkos alatt a lány ilyen írást lelven,
Olvasá, de a szó fennakadt a nyelvén:

29

„Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lánya,
Füü gyanánt leszen apja vagyonába’ -
Egyetlen örökös, ura mindenének,
Dísz, fentartója a Rozgonyi névnek.
Harci játékot tart piros pünkösdi napján,
S ki legbajnokabb lesz, azé legyen a lány,
Mert ezt így helyesnek és jónak találja
LAJOS, Magyarország mostani királya.”

30

Fölösleges volna hosszan elbeszélnem,
Mint elálmélkodtak ezen a levélen,
A levélen is, de hát még az íróján,
S mennyifélét gondolt a szép eladó lány.
A pünkösdi azonban már nem vala távol,
El-elmúlt egy-egy nap Isten jóvoltából;
Nehezen is várták, készültek is nagyon -
Majd meglátjuk, de most egykicsit elhagyom.

Második ének

,Történék, hogy ismét esék gyilkosságba,
Melyért következék néki bujdosása.'

Ilosvai

1

Rozgonyi lakása nem valami fényes,
De akkor-időhöz nem is volt szegényes,
Nem gyalázta vályog erős téгла falát,
Sok henye kőtámasz terhelte oldalát.

Füzes Tisza partján, Keszi helység mellett,
Kék erdő tövéből messze fehérrellett;
Maga birta Keszit az öreg Rozgonyi:
De más falu volt az, nem ez a mostani.

2

Nagyolotta másszor Pál gazda e lakot,
Ha vendége nem ment, az útról is fogott:
De most annyi sok nép hova tud szorulni?
Mivel hólyag gyanánt nem lehet felfúni.

Kicsi ház, sok vendég: nincs gyalázatosabb;
Mintha ezt kiálná: odakinn tágasabb!
Maga, háztájéka gúny legyen, nevetség?
Inkább olyat teszen, hogy megemlegessék.

3

Kinn, a háza megett, puha szíkes gyepen,
A viadal helyét kimérte kereken,
És körülszegette cifra új korláttal,
Magasan, hogy a ló se ugorja átal.

Kívül e sorompón várost építtete,
Deszka és cölöp volt annak épülete,
Amelyet bevontak becses szőnyegekkel:
S készen vala mindez, pünkösd napján, reggel.

4

Gyült azonban a sok fényes úri vendég,
Férfi-, asszonycseléd, ifiú leventék;
Keszi csendes táján támad szokatlan zaj,
Közel, mint egy vásár, messziről mint a raj.

Ott van az ifjúság színe, lángja, lelke,
Virágos azoktól a Rozgonyi telke;
Cifra köntös, szerszám, lovak, hadi készség,
Külön mind egy-egy kincs, többi közt csekélység.

5

Hajnalban a konyha már füstölni kezdett,
Valamint a méhkas, az is megeresztett:
Rajja megszállott egy hátulsó udvaron:
Ott egész ökör sül, itt az apró barom.

S mint a hangya sereg, cipelvén tojásit,
Egy rész mindig megyen, mindig jó a másik;
Azt mivel ki s be szakács-asszony, kukta,
Szolgáló, bejáró - soha nincsen nyugta.

6

De Piroska nem lát konyhához e napon,
Ki sem mer szegényke nézni az ablakon;
Lopva ugyan egyszer fölment a padlásra,
Onnan leskelődött, hogy senki ne lássa.

Jól esett az neki, öröme telt benne,
Hogy őérte fárad annyi szép levente;
Mint virágos kertben, köztük úgy válogat:
„Ezt szeretném - vagy ezt - nem azt - a másikat.”

7

Mikor aztán a nap úgy kenyér-ebéden,
Vagy talán még feljebb lehetett az égen,
A fiatalság is várakozni restelt:
Viadal birákat tettek és bajmestert.

Legottan a birák, igazlítás végett,
Elfoglalák a nagy vörös bársony széket;
A mester pedig fölnyitván a korlátot,
Hangos kürtjébe fűtt, s arra így kiáltott:

8

„Vitézek, daliák, a sorompó nyitva:
Nevezetes harci játék leszen itt ma,
Király levelével, a szép Piroskáért,
Rozgonyi uramnak egyetlen lyányaért.

Először is magát kiki bejelentse,
Nyilat húzzon, ahogy üti a szerencse;
Aki aztán sorba le fog győzni hármát,
Az nyeri jutalmát, amér' ide fáradt.”

9

De a birák közül egy felállván, monda:
„Menyasszony is kell még a lakodalomba!”
Akkor néztek széjjel és küldének postát,
Hogy siettetné a szemérmes Piroskát.

Váltig restelé az, váltig is szabódott,

Tűje, kapcsa, bokra, tört, szakadt vagy oldott;
Nagy sor ám az, annyi nép közé lemenni:
De ha parancsolják, mégis úgy kell lenni.

10

Azonba, hogy én is szavam ne felejtsem,
S a beszéd fonálát szála mentin fejtsem:
Egy vitézi falka érkezett lóháton,
S megállottak, nézni, kívül a korláton.
Idegenek - azaz senki nem ismerte;
Némelyik az arcát pólyába tekerte:
Nem azért, hogy a nap heve meg ne ártson,
Sőt hogy, sisak helyen, még meleget tartson.⁷¹

11

Soknak a rostélya úgy le volt bocsátva;
Hogy az ember csak a szeme fényét látta,
Kettő ezek közül oly tüzesen égett,
Hogy elkapta szemét, aki abba nézett.
Mint erős bajnoktól megszabad a gyenge:
Oly nehéz volt másnak nézni e két szembe;
Hozzá a nagy termet, izmos válla, karja:
Ki lehetne más, mint Toldi Lőrinc sarja?

12

Ő volt, nem is egyéb: Mellette aki áll,
Kissé görbe vállal, maga Lajos király;⁷²
Szeme barátságos tűz módjára lángol,
Mely körül édesden megtanyáz a vándor.
Halkan, amint látszik, Toldival beszélget;
Javasolja neki a szép feleséget;
De Toldi azt mondja: „kard a feleségem,
Fiaim s lányim: harci dicsőségem!”

13

Ezt dörmögte Miklós, ez az ő nótája,
Ha nagyon faggatják; esküt is mond rája;
Özvegy édes anyja pedig mennyit kérte!
Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte. -
Azonban Piroska végre felöltözött,
Sétál már tizenkét szép hajadon között:

⁷¹ Galeotti, Cap. XIV. A. J.

⁷² Thuróczy, Pars. III. Cap. 15. A. J.

Drágaköves párta, fehér ruha minden,
Hó színü selyemből... nem adták azt ingyen!

14

Pártája mellé egy ma hajnalban nyitott
Gyenge rózsaszálat könnyezve szakított;
Egyéb öltözete mint a többi lányé:
De azok szolgálók, ő pedig királyné.

Vessző a növése, szellő a menése,
Hallhatóbb szive, mint lába döbbenése;
Suhog a ruhája, párta-pántlikája:
Hosszu sor mosolygás húzódik utána.

15

Hát Miklós ne látná azt, amit mindnyájan?
Hej! megakadt szeme, megakadt a lányon. -
A bajmester pedig mégegyszer kiáltott,
Még egyszer nyitá föl a magas korlátot.

S jöttek a vitézek nem remélett számmal,
Pajzs-, páncélosan, kész hadi szerszámmal;
De sisak borítá arcostúl a főket!
Tán szülő anyjok sem ismerné így őket.

16

Először is tehát bevallani mentek:
Kicsodák, micsodák és miféle rendek;
Súgva gyónták ezt be s a viadal bírák
Személy szerint egy nagy öreg könyvbe írák.

Azután a nyilat húzták ki sorjába,
Hogy szép rendbe' menjen, ne csak bolondjába;
Majd a két elsőnek, amint a sors érte,
Külön pécéit a bajmester kimérte.

17

Elosztá közöttük a *napot*, a *szelet*,
Aranyos botjával vágva feje felett;
Most ama vitézek tárogató jelre,
Lovaik zablását eresztik egyszerre.

Mindenik nagy láncsát szegez jobb kezében.
Úgy roppannak össze a kellő középén,
Bár a láncsa hegyes, nem pedig oly csonka
Mint a más nemzetek bajvivó dorongja.⁷³

⁷³ Galeotti, Cap. XIV. A. J.

Megtartá a hegyét paizsok, páncéljok,
Nem onta piros vért gyilkoló acéljok;
De, mint ágyugolyók egymásba ütődve,
Mind a két bajvivő lezuhant a földre.

Azután más kettő állt ki rendjével,
Próbát tenni kisebb nagyobb szerencsével;
Kiket számbavenni se' időm se' gondom:
Ami rám tartozik röviden elmondom.

Volt a daliák közt egy magas levente,
Holmi kis faluban torony is lehetne,
Csak számár alatta az a nagy bolond ló.
Úgy ül rajta, mint az ujjamon egy olló.

Ez, miután hármát a fővényre onta,
Felállott a bíró s a törvényt kimondta:
„Vitéz cseh Holubár! (így hítták a nyerőt)
Tied szép Piroska, Isten ember előtt.”

Felnyitá sisakját a győztes levente,
Éktelen rút arca ocsmányul nevetve;
Toldi is felnyitja, de már akkor ott van:
A korlát tetején lova átalroppan.

Fél szemét a síró szép leányra veti,
Csukló zokogása úgy fáj belül neki!
A másik szemével Holubárt vigyázza, -
Nem lehet, hogy tovább mérgét zabolázza:

„Holubár, cseh fajzat, prédaleső sárkány,
Aki szűzvért szomjaz dögletes torkán!
Megállj: meg ne érintsd gyöngé martalékod,
Mert bizony megbánod e mai játékot.

Ím én, Toldi Miklós, magyar nemes bajnok,
Veled itt ez órán, mérkőzni ohajtok,
Piroska nevében, gyöngé Piroskáért,
Síró szép szemiért, keze birtokáért.”

Mondá rá a nagy cseh: „Te vagy az a Toldi?
Épen kezemre jössz: gyere számadolni!
Szerető bátyámat te ölted le, régen,
Még kölyök korodban, Duna szigetében.”

Felel vissza Toldi: „Azóta megnőttem:
Állj meg hát, gazember, állj meg hát előttem!”

S rohan a másikra eszeveszett dühvel,
Iszonyúság nézni, olyan dolgot művel.

23

Viszi Toldi Miklós, viszi a jaj-választ;
A király megtiltja, ő nem hallja már azt:
Csattog a vas páncél, roppan a nagy láncsa,
Nem hallik a király ismételt parancsa.

Nem hallik a zajtól, fegyverek zajától,
Az iszonykodó nép hangos morájától,
Vitéz cseh Holubár sietős bajától,
Szörnyü Toldi Miklós veszett haragjától.

24

Holubár lenyelte újabb feleletét,
Kényszeríté Miklós védni az életét,
De nem volt sokáig védni azt szüksége,
Lefordult a lóról - minthogy immár vége.

Toldi a nyeregből magát melléveti,
Iszonyú csapásit kárba vesztegeti,
Mint egy kévekötő, dühösen rátérdel,
Páncélos nagy mellét megroppantja térddelel.

25

Helybenhagyá a nép, ujjongatva tapsol,
De feláll a király, sisakot lekapcsol,
Leveszi fejéről, a kengyelben állva,
(Ismeretes göndör haja és szakállá),

És int a kezével, hogy szavát hallgassák:⁷⁴
„Népeim, magyarok: törvény és igazság!
Toldi Miklós tette halált érdemelne:
Számkivetés lészen a király kegyelme.”

Harmadik ének

„Tholdi Miklós hazaméne, Nagyfaluba.”

Ilosvai

1

Érkezik e percen a királyhoz követ,
Összecsapzott szőre jó lovának, jövet;
Gyászos levelet hoz, sietős az útja,
Mi van a levélben, a jó Isten tudja.

⁷⁴ Thuróczy, Pars. III., Cap. 15. A. J.

Mert fekete azon a zsinór, a pecsét.
Bontsd fel, király, bontsd fel: megölték az öcséd’;
Olaszok ölték meg, orozva, titokban;
Önnön hitvese is tudós e dologban.

2

Hamar átfutá az írás foglalatját,
Hamarabb a halál színe, ábrázatját;
Nem időzött soká, visszament Budára,
Rozgonyi sem merte híni lakomára.
Az urak közt pedig arról foly a beszéd,
(Mert valami úton hallották a neszét)
Hogy nem éri még be a király e búval:
Megy az olasz ellen harccal, háborúval.

3

De, mint szomjas plánta zivatar szelére,
Úgy üdült, úgy éledt Toldi e rossz hirre,
S így beszélt magához: „jó az Isten, jót ad,
Jóra igazítja bűnös ember dolgát.
Oly erőtlén vagy-e, hogy vissza ne nyernéd,
Bárha okkal-móddal, a király kegyelmét?
Lesz idő, ne busúlj; kijön még a sorja,
Tied lesz Piroska, ha Isten akarja.”

4

Rozgonyi se várta volna ilyen végít,
Szomorún marasztja szomorú vendégit,
De azok köszönik a jó barátságot,
Más időre hagyják ezt a mulatságot.
El is oszlott, aki valamire való,
Vagy, ha megmaradna egy két tányérnyaló,
A többire nézve, csupa szégyenében,
Az is haza kullog, szomorúan, éhen.

5

Pál gazdának az most a vigasztalása,
Hogy jó helyre esik az Isten áldása:
Begyűjti az egész vidékbeli szegényt:
Egyenek, igyanak, hozzanak is edényt.
Maga méri a bort egy öblös kupával,
S a szegény Piroska oly szívesen tálal;
Jól esik, ha mondja némely öreg asszony:
„Áldja meg az Isten, lelkem szép kisasszony!”

6

De mihelyt bevonúl csendes rejtekébe,
Ott terem előtte a dalia képe,
Azé, akit eddig ő soha nem ismert,
Azé, ki levágta azt a csúnya embert,
Azé, aki magát veszélybe juttatta,
És pedig ki miatt? pedig ő miatta!
Akkor aztán elkezd keservesen sírni,
S olyat érez, amit nem tudok leírni.

7

Pál ur is rossz kedvű, dörög tovább-elébb,
Hát im alkonyatkor Toldi Miklós belép;
No, köszön, fogadja, ültetné, de nem ül,
Kérdezi, mi hozta ilyen véletlenül?
„Hej, vitéz nagy uram! hogy mi hozott engem,
Kegyelmed lányához való tiszta lelkem;
Adj nekem a lányt, meg tudom becsülni:
Helyét is megfűvöm, ha le akar ülni.”

8

Azt is elbeszélte Rozgonyinak Toldi,
Hogy' akar, mint akar bajából tisztulni:
„Háború lesz, úgymond, kell ottan az ember,
Másszor is segített rajtam a jó fegyver.”
Egy szó annyi mint száz: könnyen összefértek,
Toldi meg Piroska gyűrűt is cseréltek,
Jegyet is váltottak; de hogy tudniillik,
Akkor viszi haza, ha baja elmúlik.

9

Megvacsorált Miklós, meg is éjszakált ott,
Másnap a leánnyal még egy pár szót váltott,
Azaz, el se' hagynák azt a pár szót soha:
De nyerít a Toldi nyughatatlan lova.
„Paripám nyergelve, lábam az kengyelbe:
Isten veled, atyám, és szivem szerelme!”
„Áldjon meg az Isten, kedves fiam, téged:
De várd meg legalább a kenyérebédet.”

10

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
Beszéltek, beszéltek, több volt hátra mégis;
Jött azonban Toldi fegyveres szolgája,
Hogy nem áll a Pirkó, a földet kapálja.
„Paripám nyergelve, lábam az kengyelbe:

Isten veled atyám és szívem szerelme!”
„Áldjon meg az Isten, kedves fiam, téged:
De várd meg legalább a déli ebédet.”

11

Megvárta, megevék azt is együtt, délben,
Jó-soká maradt még Toldi menő-félben;
Benyitott azonban a fegyveres szolga:
Nem kell-e a lovat bekötni az ólba?
„Paripám nyergelve, lábam az kengyelbe:
Megyek édes atyám és szívem szerelme!”
„Hordozzon az Isten, jó fiú, de már ma
Ugyan hova mennél, ilyen éjszakára?”

12

„Este, vagy éjszaka: tőle nem irtódzom;
Hova, merre megyek? az is az én dolgom:
De tovább sehogy sincs maradásom itten,
Hogy eddig maradjak, bizony azt se’ hittem.
Isten hozzád, szívem édes szép szerelme!
Addsa kicsiny kezed, borúlj az ölemre;
Hadd szakasztok rózsát gyenge rózsafádról -
Egy csókot az útra, piros két orcádról.”

13

Elcsattant az a csók, nem is egyszer pedig,
Mint a földieper csattan, mikor szedik;
Rövid vége lett a hosszas bucsuzásnak:
Nem is integettek messziről egymásnak.
Jó Toldi lovára csakhamar felüle;
Szeméből valamit lopva kitörüle;
Sarkantyúzza lovát, szintúgy vérzik belé:
„Co-fel, jó paripám, szülő-helyem felé.”

14

De mostan valami ötlik az eszébe:
Fogja s a szolgának pénzt ad a kezébe,
Mondva neki: „fiam, elmehetsz dolgozdra:
Nincs tovább szükségem a szolgálatodra.
Hű és igaz voltál mindenkor én hozzám,
Vétek lenne ha azt meg nem jutalmaznám:
Tied a ló, vidd el; vidd el a ruhát is:
Ne ríj: ád az Isten neked jobb gazdát is.”

15

Ezt mondá a bajnok, de hogy miér' mondta,
Azt a szolga előtt bölcsen eltitkolta:
Félt, nehogy ez otthon másnak kibeszélje,
Hogyan ejté megint ő magát veszélybe.

Tudta, hogy az anyja megijedne szörnyen,
Isten mentsen, hogy ez a fülébe menjen!
Így talán csak későn hallja meg, vagy soha:
Mert hozzá se járnak, ő se' jár sehova.

16

Vele lakott másszor édes anyja Budán,
De haza sovárgott, haza ment azután,
Nehogy elpusztuljon gazdaság és hajlék,
Mihelyt György fiának halomása hallék.

Mert nem ada Isten hosszú éltet annak:
Juttatá fogára erdei vadkannak;
Toldiné fogta fel árva kis leányát,
Fölnevelte szépen kedves unokáját.

17

Hej! nem is álmodta a nemzetes asszony,
Hogy neki ez a nap olly örömet hozzon;
Ablakában ül, de onnan keveset lát,
Mindössze az udvart, meg az aprómarhát;

Mert úgy volt a jámbor ősi ház kiszabva,
És úgy látta jónak, aki helybenhagyta,
Hogy ne kandikáljon országba-világba,
Nézzen, mint igaz bölcs, csupán önmagába.

18

Toldiné hát egyszer lódobogást hallott,
Szívébe azonnal gyors öröm nyilallott:
„Jaj! Miklós” - kiálta és futott elébe,
Nem lelé a rostély nyitját hevenyébe.

Szép Etelke pedig mihelyest meglátta
Hogy a kapu sarkán befordul a bátyja,
Szalad az udvarról; kengyelébe pattan,
Öleli, csókolja hogy szintolyat csattan.

19

Most leszálla Toldi és hagyá Etelkét,
Hadd jártassa Pirkót, töltse abban kedvét;
Megcsókolta anyját halvány szép homlokán;
Addig fel se ment a lépcső három fokán.

Mikor pedig fenn volt, lehajlék hozzája,

Megfogá a kezét, reáforrt a szája,
Édes anyja szegény! kívül a ruháján,
Csókolta nagy fiát, verő szive táján.

20

Akkor a szobába vezeté be karon. -
Mondanom se' kell, hogy lett nagy lakodalom.
Alig lelte helyét Miklósnak az anyja, -
Cselédnek is állott pince, kamra, konyha.
Bence, a vén Bence, volt a pincemester,
Ki is tört belőle, hogy ő arra nagy szer:
Ugy járt, ha borér' ment, hogy ne kelljen várni,
S úgy hozott, hogy kétszer sose kelljen járni.

21

De maga korántsem ivott azér' sokat,
Forgatván fejében apai gondokat;
Ivott ő, mint szokta, sziv vidámság végett,
Vagy midőn kínálni kelle a vendéget.
Hanem mikor látta hogy nincs semmi hiány,
Enni, avagy inni egy cseléd sem kíván:
Intett a fiának, egy szálas legénynek
S ketten a szobába Toldihoz menének.

22

És így szóla Bence: „H'óta t'om az eszem
Kenyeremet én a Toldi háztól eszem;
Rossz kis sütykő voltam, annyi, mint az öklöm.
Hogy a toldi pusztán szántottunk hat ökrön.
Én ökröt vezettem, - éd's apám az ekét
Tartotta!... de minek ez a hosszas beszéd?
Hej! micsoda búza lett abban a földben:
Eddig ért, uram, ni! másik esztendőben.

23

„Még akkor boldogult apám uram is élt,
Csakugyan Bencének hitták ő kegyelmét,
Én is, hogy fiam lett, - látom a bolondok
Cifra néven kapnak: Bence legyen, mondok.
Nagy fiú: ehol van! Jöszte, szógám, elébb;
Szégyellős e' kicsit, mint fiatal cseléd.
Hej! vitéz nagy uram, jut-e még eszébe
Mikor együtt mentünk a király elébe?

„Jóval ifjabb volt még kelmed a fiamnál,
 Hanem szálasabb is, izmosabb is annál:
 Hányszor elbeszéltük azelőtt: no, ebből
 (Kelmedet értettük) ember lesz, ha meg-nől.

Biztattam is: menjen katonának, vagy mi,
 De az édes anyját nem akarta hagyni;
 Pedig lám ni! milyen ember vált belőle;
 Kit nem egyszer kétszer mondtam én előre.

„Ezt a rossz fiút is nem t’om én mi lelte,
 Katonának vágyik, vagy mi az eblelke!
 Azt izéli mindig: nem leszek én paraszt,
 Nem én, apám uram, elszököm ha maraszt.

Itt van, nagy jó uram, azér’ hoztam elő,
 Legyen kelmed hozzá igaz gondviselő,
 Apja helyen apja, vezető vezére:
 Isten is megáldja kegyelmedet érte!”

Nevetett Miklós az együgyü beszéden,
 Forgatá egyszersmind a dolgot eszében:
 Elvigye-e Bencét, vagy itthon marassza?
 Melyikben lesz annak idővel is haszna?

Etelke azonban, egy asztali késsel,
 Lovaggá ütötte, három kis ütéssel
 S kitörvén a kedve hangos hahotába,
 Bevonszolta Bencét az oldalszobába.

Ott egy régi szekrény poros zege-zugát,
 Felhányta s kiszede holmi ócska ruhát,
 Amelyeket Toldi már annak előtte
 Régen elhajított, mivelhogy kinőtte.

Etelka azokból egynehány darabot
 Egész öltöbelit összeválogatott
 S od’adá Bencének ingyen, ajándékba,
 Hogy tanuljon belé, vegye is fel még ma.

Ezalatt elmondá Toldi az anyjának,
 Hogy jutott kezéhez a szép úri lyánynak.
 Mutatá a gyűrűt, melyet hoza jegybe,
 Háború végével, kelnek, úgymond, egybe.

„Addig, édes anyám, - addig az országból -

Messze kell távoznom, király parancsából.”
Nem hazudott ebben, némelyek úgy vélik,
De hazudság a szót eltakarni félig.

29

Sirt, nevetett anyja, mikor ezt meghallá,
Szíve ez örömet nem várta, sokallá;
Elpirult, tüzes lett halvány arculatja,
Elpirítá benső titkos gondolatja:
Előtte fia még mind’ a régi gyermek,
Oly furcsán esett most képzelni embernek,
Házasult embernek képzelni továbbat
Göndör haju, fürgé, játszi unokákat.

30

Hányszor mondatá el, kérdezé ki újra?
Nem maradt szó nélkül egy legkisebb ujja:
Karcu-e, magas-e, barna-e, vagy szőke?
Fehér-e, piros-e, vagy milyen a képe?
Haja, szemöldöke, szeme, szempillája?
Ajaki, beszéde, léptei, ruhája?
Felelni sem győzne Miklós annyit neki,
Ha oly jól nem esnék, mikor emlegeti.

31

S jaj lett volna szegény Piroskának dolga
Ha, míg emlegették, folyvást csuklott volna! -
Most azonban félbehagyták a beszédet,
Mert az ifju Bence a szobába lépett.
Kard veri a combját, a nyakába’ mente,
Ki van csipve rútul, mint bármely levente,
Megáll egyenesen, mint egy mutatófa
S rövid habozással imígy kezd a szóba:

32

„Vitézlő nagy uram, szépen megkövetem:
Egy páncélos bajnok, úgy látom, idegen,
Künn az ajtó előtt kegyelmedet várja,
Hogy vele megvívjon életre halálra.”
Toldinak se kell több: „hogyan a patvarba!”
Felugrik sebesen, szalad a pitvarba,
Hát csakugyan ott áll a sisakos vitéz,
Kívül a tornácon, vele megvívni kész.

Toldi a fegyverről nyomba megismerte, -
Látja, hogy az nem más, mint húga Etelke,
Iszonyú láncsáját balkezában tartja,
Míg a jobb kezében villog széles kardja.

De Miklós a szemét összerántja vadúl,
Felgyűri az ingét, karja kiszabadúl,
Rohan puszta kézzel: megszalad az ellen,
Hármat lép, elesik a nehéz fegyverben.

„Ugy kell! eben esett, köszülötte lyánya!”
Kiált és odafut Toldiné, mert szánja,
Fölemelte szépen tiszter is megkérde,
Nem fáj-e valahol, könyöke, vagy térde?

Semmi baj! de van ám tréfászó, nevetség,
Van mivel egymás közt eltölteni az estét;
Azt is látja Toldi, hogy bizony nem furkó
A fiatal Bence, sőt ugyan nagy lurkó.

Így az egész éjet, viradat feléig,
Nyájasan ők együtt hamar elbeszélnek,
Édes övéi közt enyhül Toldi gondja,
Majd, a rövid álom Piroskához vonja.

De a harcok gondja korán költi másnap,
Búcsút vesz, neki megy a nagy utazásnak,
Amerre vezérli jó vagy bal szerencse: -
Utána lovagol füttyörészve Bence. -

Negyedik ének

**„Vagyon Lajos király oly nagy készületben,
Sok erős vitézek vagynak seregében.”**

Ilosvai

Nagy Lajos azonban éjeket, napokat
Búbánatban tölte kedves öccse miatt,
Akit megölnének valamely gonoszok,
Nápoly országában lakozó olaszok.

Mert az ifju Endre ott növekedett fel,
Nevelé a király szives szeretettel,
Róbert, az ősz király; minthogy unokáját
Neki szánta nőül s vele koronáját.

Ezt az öreg Róbert meg is hagyta írva,
Nem sokkal azután leszállott a sirba,
Endre pedig felnőtt, a leányt elvette,
De a szép Johanna férjét nem szerette.

Csakhamar az ágyát ő másokkal osztá,
A koronától is jó urát megfosztá,
Tört hánytak elébe, vadászni kicsalták.
Egy mulató házban éjjel meggyilkolták.

Ki miatt az udvar, királyné udvara,
Fényes Visegrádon gyászba merült vala,
Ott lakván az özvegy, Károly nagy királyé,
Lajos édes anyja, Erzsébet királyné.

Visegrád, Visegrád! hol van régi fényed?⁷⁵
Magas fellegrád, parti építményed?
Dunapart hosszában kerti ékességed?
Mérőföldre nyúló, párduszlakta nyéked?

Ott, hol négy királynak azon idő tájba'
Megfért volna minden udvari pompája
Meg sem töltve annak negyedfél száz termét, -
Most a róka bujkál, ássa kicsiny vermét.

Nem nyílik kevélyen a Dunára kapu,
Belül is a zöld tért gaz veré fel s lapu,
Oda van a lépcsők márvány büszkesége,
Nyolc egész ölnyre terjedt szélessége.

S a négyszegű udvar eme lépcsők felett
Negyven láb magasan - hej! az is odalett!
Nem dicsekszik földje márvány kirakással,
Nincs beárnyékozva illatozó hárssal.

Nem is veszi körül nagy paloták szárnya
Száz meg száz ablakkal a kies Dunára;
Maga a koronát őrző hegyi fészek,
Az is összeomlott, ledönték a vészek.

⁷⁵ Oláh Miklós, Pars. I. Cap. 6. A. J.

De mi haszna borong rajta képzeletem:
 Sírátó dalommal fel nem építhetem!...
 Noshát a királyné visegrádi háza
 Endre herceg miatt öltözék mély gyászba.
 Ottan a csillámló fejedelmi pompa
 Büszke ábrázatját feketébe vont;
 S a bú, mintha ülné királyi ünnepét
 Felvette magára legszebb öltözetét.

Meghallván a gyász hirt, seregesen gyültek,⁷⁶
 Királyné asszonyhoz tisztos úri hölgyek,
 Hajadon és özvegy és akinek férje
 Főfő rangot visel: fiatalja, vénéje.
 Jártak hosszú sorral a nagy palotákban,
 Vetélkedve mintegy szomorú pompában,
 És megoszták versent a királyné jajját,
 Hangosabbá tévén szózatot fájalmát.

Számtalan sok gyertya, mint egy-egy szövétnek,
 Hófehér viaszból - éjjel-nappal égtek;
 És a nagy harangok, viradattul estig,
 A tornyok falait szinte megrepesztik.
 Vége hossza nincsen a gyászos menetnek;
 Mindennap, azt vélnéd, egy királyt temetnek,
 Mondaték minden nap búsan zengő mise, -
 Annyi drága pompát nem látott senki se.

Maga a királyné talpig gyász ruhába
 Minden nap misére ment a kápolnába,
 Mely a paloták közt állott legközelepen,
 Remek építéssel, a várhegy tövében.
 Koldusok, szegények, feltartott süveggel
 Gyülekeztek oda minden áldott reggel,
 A királyné pedig alamizsnát oszta,
 Utána a sok pénzt három leány hozta.

⁷⁶ Dubnici krónika. A. J.

Másszor sem sajnállott ugyan ő felsége
Adakozni bőven Isten dicsőségre,
De most adományit kétszerezve adja,
Hogy Istennél inkább légyen foganatja.

Klastrom emelkedik, fényes templom épül,
Ne kiméljék, úgymond, telik az övéből,
Jut belőle minden papnak és barátnak,
Az Isten szolgái szükségét nem látnak.

Lajos király pedig - minden szombat-este,
Özvegy édes anyját hiven megkereste,
Egész héten ország baját végzé Budán,
Ha ő el nem végzi, ki lásson az után!

De ha Visegrádba este megérkezett,
Megcsókolta szépen az anyai kezét,
Fekete ruhája bánatát ingerlé,
Könnye hullt a gyűrűk gyémánt köve mellé.

Monda neki egyszer édes anyja: „Oh jaj!
Mit ér nekem a köny, mit nekem a sóhaj?
Minden nap, minden nap el-elmúlik egy nap:
És mi ott vagyunk ma, ahol voltunk tennap.

Keményítsd meg, fiam, ellágyult szivedet,
Váltsd be férfi módra első ígéreted?
Tudom hogy hiába. De vért kíván a vér:
S ezreké sem elég az én egy fiamér’!”

Így önté az olajt a király tűzére,
Nehogy azt a sok köny meglohassza végre,
Mert szelid s jámbor volt benne a természet,
Nyári vész haragja: támadt, elenyészett.

Hanem most az egyszer nehezen felejte,
Egy az, mivel öccsét szívéből szerette,
Más az, hogy lakolni érdemes a bűnnek,
Harmadszor, kívánja bajnoki becsület.⁷⁷

⁷⁷ Lajos adománylevele Laczfi István részére. Dubnici krónika. A. J.

Ezért a magyarok hatalmas királya
Elhatározá, hogy bosszúját megállja,
Országából összerendelé a főket,
Budára, gyűlésbe parancsolta őket.

Kik is szép nagy számmal ottan megjelentek
Papi és világi méltóságos rendek;
Telegdi az érsek, Kont Miklós, a nádor,
Laczfí vajda, Szécsi, Druget, Bánfi, Bátor.

Ezek és még többen mikor összegyűltek,
A nádor, az érsek elsőbb helyre ültek,
Ugy a többi, sorban a zöld asztal mellett,
Csakhogy gyász fedé most a zöld posztó helyett.

A királyi szék is, mintha bánatjába’
Öltözködött volna fekete ruhába;
Sűrű fátyol lepi kéklő boltozatját,
Gyémánt csillagait, fényes arany napját.

Végre jött a király; vele édes anyja,
Bánatos ruháját, mint egy felhőt, vonja,
Egyenes, mint a nád, magas a termete,
Nagy pénzt érne rajta gyászos öltözete;
Mert mikép a felhőn a nap szűrt világa,
Átszillog a gyászon minden, ami drága:
Gyűrűi, keresztje, kösöntyűi, lánc,
Gyémántja, aranya, rubintja, zománca.

Egyszerre felálltak a nagy úri rendek,
A király s királyné pedig oda mentek
Hol magas ülőhely volt számokra készen,
Feketébe vonva, lám mondom, egészen.

Lajos a levelet hozatá most elő,
Melyet irtak neki szegény öccse felől,
Olasz herceg írta, névszerint Durazzó⁷⁸
Felolvasta egy úr: így volt benne a szó:

⁷⁸ Fessler, III. rész, I. kötet, 215-268 l. A. J.

„Szomorú bal hírnek fekete hollója,
Endre halálának vagyok hírmondója; -
Megegett, megegett, megvan az áldozat,
Él az Isten! ő lát, lásson is igazat.

Kimenénk vadászni, bár ne mentünk volna!
Aversza városa bár elsülyedt volna!
Ott lakozánk este, víg vadászi torban,
Kívül a városon, egy nagy kolostorban.

„Fordulván az idő, fordult öreg éjre,
Johanna királynét karon fogta férje,
Ketten egy szobába nyugalomra mentek,
Hanem a gonoszok, oh jaj! nem pihentek.

Zörgetik az ajtót; felverik álmából,
Felretten, kimegyen, először elámul,
Aztán védi magát, védené, de hogyan?
Ő egy s fegyvertelen, azok pedig sokan!

„Johanna királyné nem ébred a zajra,
Sikoltoz egy asszony, de ő azt sem hallja,
Endre is zörgeti már az ajtót régen;
»Gyilkosok - eressz be, édes feleségem!«

Nem ereszti biz' a, nem bocsátja biz' a,
Amely úton kijött, nem meheti vissza,
Erőt vesznek rajta, zsinórral megfojtják
S egy ablakon átal a kertbe ledobják.

„Így esett, megegett, megvan az áldozat,
Hanem él az Isten! ő lásson igazat;
Te pedig most, uram, felséges nagy király
Itt e földön ítélj: boszúlj, büntess, bírálj.

Győzelem lesz utad: városok és várak,
Fő és köz rendűek tiszta szívvél várnak;
Én már büntetem a kis gonosztevőket:⁷⁹
Jövel uram király, lakoltasd a főket.”

⁷⁹ Fessler, III. rész, I. kötet, 214 l. A. J.

Most az urak szívét elfogá az iszony,
Nem is vitatkoztak rajta soká bizony,
Nem mondom, sokáig, kevés ideig sem,
Nem tanácskozána bizony semmeddig sem.

Sőt inkább felálltak összes egyetemben;
„Háború! háború!” hangzik a teremben;
Tudta ezt a király, hogy e lesz belőle,
De jobb volt tanácsot kérdeni előre.

Tudta, hogy az ország, élni-halni készen,
Mind feláll őerte, összesen, egészen:
Még se támaszkodott egyedül csak erre,
Nem is kényszeríte senkit menetelre.

Volt már neki ott künn szép számú kis hada,
Melyet más országban jó pénzért fogada
Vitéz Miklós mester, kit előre küldött,
S Jakabfalvi János, a veszprémi püspök.

Hogy aztán eloszlék a budai gyűlés,
Titkon is, nyilván is, folyt a nagy készülés;
A király egy haddal megindítá Kontot,
Induláskor annak ily szavakat mondott:
„Valahol utaztok, valahol átkeltek,
Meg ne tudjam én, hogy bántsatok egy lelket,
Vagy sarcot tegyetek, vagy ragadozzatok!
Koronámra, mondom, szennyet ne hozzatok!”⁸⁰

A másik had is gyűlt Rákos mezejére;
Laczfi Apor István annak a vezére,
Vele a két fia, három öccse, mert még
A tatár Moldvából nem bocsátja Endrét.

Ide csatlakozott a két harcos Bebek,
Draskovics, Andrási, Druget és egyebek,
Ide jó Giléti öccsével Jánossal,
A János fiát is hozván Domokossal.

⁸⁰ Dubnici krónika A. J.

Aztán Szécsi Miklós, a felső-lindvai,
Szudár, Bánfi, Német, a két Kanizsai,
Szécsényi Miklós a nógrádi főispán,
Bátori, Pohárnok és Butkai István.

De ki győzné sorra megnevezni őket,
Nem mondom, egyenkint, de csupán a főket?
Mindenik a maga zászlóalját hozza,
Ezrével, vagy amint fel van rájuk osztva.

Ti is feljövéték, barna kunok, jászok,
Szemes, ügyes, virgonc, nyilvető ijászok,
Vagy nehéz ostromban faltörő bakosok,⁸¹
Midőn öklelőznek a várdöntő kosok.

Lajos e hadakkal előbb tábort járát,
Követi a szemlét isteni szolgálat,
Ősz Telegdi érsek fenszóval megáldá,
Ugy népét a király előre bocsátá.

Maga pedig Lajos gondját a hazának
Letevé kezébe az édes anyjának,⁸²
Mert okos személy volt, nem is volt, asszonyban,
Hozzáfogható más, egész Magyarhonban.

Mellé pedig adta, mint férfi tanácsot,
A megélemedett Telegdi Csanádot,⁸³
Így, e roppant házat elrendelve bölcsen,
Maga is a gazda indult sietősen.

Ötödik ének

„Vala okossága az tisztas asszonynak.”

Ilosvai

Toldiné pedig űlt egy szombati napon
Este a ház előtt, a kiülő padon;
Akkor jött dologból Bence a vén szolga,
És leereszkedék valami tuskóra.

Tiszta, mint a pohár, volt az udvartájék,

⁸¹ Fessler, III. rész, I. kötet 651 l. A. J.

⁸² Dubnici krónika A. J.

⁸³ Budai Ferenc. Polg. Lexicon. A. J.

Hüvössé locsolva az esteli árnyék,
Lanyha szellő repked, bársonyos az égbolt,
Vére-vett arcával várt az éjre a hold.

2

Fű, fa, madár csendes: csak egy rigóének...
Csak erős, mély hangja hallik Etelkének
Lent, az udvar lábján, ahol épen fejet;
Szűri habkezeivel a felhabzó tejet.

Jóllakott tehenek fanyalognak mélán,
Zöldszinű, virágos, illatos új szénán,
Míg a sárga borjuk, telhetetlen kéjjel,
Farkat billegetve, dőzsölnek a téjjel.

3

Toldiné asszonyság tünődék azonban
Anyai örömben és anyai gondban,
Meglátszott a képén hogy mikor, mit érez;
Utoljára így szólt az öreg Bencéhez:

„Elmegyek én magam, bizony el én *oda*:
Megtudom, meglátom, kicsoda? micsoda?
Kitől hozta Miklós azt a gyűrűt jegyül?
Kit ad a jó Isten vénségemre menyül?”

4

Nagyon helybenhagyta Bence a szándékot,
Hogy legyen, mint legyen: el is végezők ott:
Másnap a hajnal még alighogy zsendüle,
Mikor Toldiné már a szekéren üle.

Etelke pedig az öreg Bence jobbján
Hajtá a lovakat az első saroglyán;
Váltig restelé a vén cseléd a dolgot:
Egész úton pörölt, veszekedett s morgott.

5

Estefelé volt már hogy Keszibe értek,
Mint idegen utas, hálásra betértek;
Ott leszálla Bence s ápolgató kézzel
Lovai üstökét megrántotta kétszer;

Toldiné pedig ment befelé, a házba,
Jobbra is, balra is szemesen vigyázva:
Milyen a háztájék? a pitvar? a konyha?
Mindezekben ismert csinos gazdasszonyra.

6

Azután benyitott egy üres szobába,
Onnan a másikba, oda is hiába;
Körülnéze bennök és egy pillanattal
Szemébe tűnt minden: szék, ágy, tükör, asztal.

Visszatérve, leplét felhajtá az ágynak,
Tisztának találta mindeniket s lágynak,
Azután kifordult, s végig az udvaron
Gyönyörűség! mennyi volt az apró barom.

7

Így, sehol nem látván egy emberi lelket,
Szemügyre veheté az egész nagy telket,
Mignem, ráakadván a gyümölcsös kertre,
Annak fái között Piroskát meglelte.

Cicázott Piroska a leány cseléddel;
Mit az idegentől tudom is hogy szégyell,
Abbahagyta mingyárt, az orcája égett;
Azonban jó szívvél látta a vendéget.

8

Felvezette őket az első terembe,
Váltig szabadkozott, hogy nincs semmi rendbe'
(Toldiné is váltig mondta, hogy nincsen mit) -
Letörlé a székről a sok tiszta semmit.

Csakhamar beszédbe ízeledtek hárman,
Előbb tartózkodva, hanem aztán bátran,
Mert kis gyermek a szó ismeretlen körbe';
Elébb búvik, aztán maga fut az ölbe.

9

Elmondá Piroska, hogy az atyját várja,
Ha nem jött ebédre, megjő vacsorára;
Ugy is lett, haza jött, de komor volt nagyon,
Hanem migyár' vidult, hogy vendége vagyon.

S míg a jó öregek beszédbe merültek,
Etelke, Piroska, a konyhába tűntek;
Összebarátkoztak a legelső szóra,
Mintha együtt nőttek, nevelkedtek volna.

10

Nem is állott a szó Toldi Etelkében,
Csakhamar a szája kioldott eképpen:
„Hej, te Piroska!... de nem mondom, mert titok.
Hej, ha te úgy tudnád, azt amit én tudok!

Nem vagyunk mi útas, igazán megvallva,

Nagyanyám-asszony a Toldi Miklós anyja;
De egy léleknek se szabad ám tudni azt;
Soha rád se nézek, hahogy rajtam kiadsz.”

11

Megijedt Piroska, meg is örült ezen;
Hátha majd valamit nem inyére teszen!
De más részben örül, a napot is áldja
Hogy a Toldi Miklós édes anyját látja.

Legottan a két lány egymást megölelte,
Piroska Etelkét, Piroskát Etelke;
Van beszéd, de mennyi! tudom hogy akárhol
Bujdosik most Toldi, a jobb füle lángol.

12

Benn pedig a gazda, együtt a vendéggel,
Cserélgetik a szót, öreges beszéddel;
Toldiné azt kérdi, idegen módjára:
Van-e több cselédje, vagy csak ez a lánya?
„Dehogy van! dehogy van!” sopánkodva felel,
„De százzal se volna több bajom, mint evel;
Most is oda voltam, most is abba’ jártam.
Atyafi gyűlésen, a rozgonyi várban.”

13

Így felelt boszúsan és elpanaszolta
Mi légyen a bajnak egész léte-volta,
Hogy’ adott a király igazság-levelet,
Miszerint vagyona Piroskáé lehet;
Hanem a rokonság feltámadt ellene,
Hogy nem ér az semmit, a király levele,
Nem is úgy ütött ki, mint a levél tartja,
Mind azt feleseli, mind azt hánytorgatja.

14

Egyik része, ugymond, fenyegeti perrel,
Szeretne vagyonhoz jutni könnyű szerrel,
Meghal ő, azt mondják, nem él örökkéig,
Akkor a jószágot szerteszéllyel tépik:

Más rész avval gyötri, tőle azt kívánja:
Rozgonyi nevűhöz menjen a leánya,
Tyúkkal és kaláccsal üldözik untalan:
„Nocsak, öcsém uram! nocsak, bátyám uram!”

15

Többen kérik a lányt, de ő megmutatja
Hogy hiába kérik, mert azér' sem adja;
Pedig utána járt és bizony a levél
- Törvénytudók mondják - bizony nem sokat ér.

„De fölmegek én még, ha az Isten éltet,
Kérek a királytól erősebb pecsétet,
És olyan levelet, aki hogy megálljon;
Tudom meg is adja felséges királyom.”

16

Így végezte szavát; hanem Toldi felől
Egy ígét se szóla, nem is hozta elő:
Mert ami világos, nem öröm az néki,
S ami titkon esett, minek kürtölné ki?

E közben Piroska felhozá a tálat,
Melléült a gazda s a két asszonyállat,
De Piroska nem ült jegybe és gyűrűbe
Micsoda gazdasszony, aki enni ül be!

17

Toldiné meg a lányt tartja mindig szemmel,
Nem aval a nyájas édes-anyaszemmel,
Hanem mostohával, amilyenel soha
Nem nézhetne irigy napa vagy mostoha.

De hiába nézte, de hiába leste,
A csomót a kákán hiába kereste,
Nem talált hibára, síma volt a káka:
Rozgonyi Piroska leányok virága!

18

Hogy aztán ideje volt a lefekvésnek,
S unni kezdé magát világa a mécsnek:
Toldiné asszonyság jó éjszakát monda,
Etelke is mingyár' követé őt nyomba.

Rozgonyi meg, amint azok elpihentek,
Találgatja szörnyen: vajjon kik lehetnek?
Hallá ezt Piroska, de nem szólott reá,
Mintha ő sem tudná, vagy nem is hallaná.

19

Toldiné azonban Piroskát az ágyba'
Befoglalta buzgó szép imádságába,
Mingyárt fia mellé, akiről Etelke
Rosszat újságolni, jó hogy elfelejte.

Alugyál jó asszony, álmodjál ma szépet:

Nem hoz-é, ki tudja, bút a holnap néked?
Hej! mert aki fiát szülte a világnak,
Búbánatot szüle az asszony magának.

20

Szép is volt az álma, mert aranyos kedvvel,
Mosolyogva így szólt Rozgonyihoz reggel:
„Soha se törődjék nászuram oly nagyon,
Kire száll a birtok, kié lesz a vagyon.

Ha elveszi a lányt, tudom el is tartja,
De meg, jó az Isten, majd csak kimutatja -
Megüté ez a szó fülét a gazdának,
Hogy mi okból mondja őtet nászurának.

21

Így, nem sok beszéddel, összeismerkedtek,
Egymás arcát nézve, öröm rózsát szedtek;
Majd a szó is, egyik a másikat, hozta,
Szegény Toldinének fájdalmát okozta.

Csudálkozott szörnyen, alig hitte Pál úr,
Hogy semmit se hallott a Miklós bajáról;
Elejét utóját hosszan elregélte,
Hanem Toldiné azt nem hallgatta végre.

22

Első mozdulattal a szívéhez kapott,
Másik mozdulattal nyitá az ablakot:
„Fogj be, öreg, fogj be!” - és a jámbor gazda, -
Nem volt annyi lelke, hogy tovább marassza. -

Mért vonúl magányba a mélységes bánat?
Mért búvik sötétre a vérig vert állat?
Mért a haldokló vad, sűrű rengetegbe?
Természet törvénye vagyon mindezekbe’.

Hatodik ének

„Több dolgai között jó Tholdi Miklósnak,
Még ifjú voltáról ily éneket írnak.’

Ilosvai

1

Megsohajtá Bence Nagyfalu határát,
Köszönté süveggel a kopasz határfát,
Akkor immel-ámmal a világba nézve
Követé gazdáját halkan fűtyörészve.

Toldi pedig - hagyván Pirkóra az útát -

Összeillegette a jövőt és multat;
Mit tehetne, vajjon, addig is vitézül
Míg az olasz ellen a király felkészül.

2

Most a lova száját megrántá egy helyen,
Hogy ne hajsza tartson, hanem csára menjen;
Addig kísérgette azt az utat, csára,
Hogy elért Erdélybe, kulcsos Kolozsvárra.
Ottan megcserélte a rajtavalóját:
Páncélját, paizsát, sisakját, forgóját,
Hogy, mikor meglátta, Bence is bámulta,
Ugy mosolyodék rá egy kis idő múlva.

3

Onnan pedig indult messzi Moldovába,
Hires Laczfi Endre székely táborába;
Megpróbálta kardját a tatárok ellen,
Mivelhogy régóta hever a hüvelyben.
Ekkor esett az, hogy a tatárok kánját
Elfogá, kihúzta, széllyelverte nyáját,
Mint mikor a juhász botját közre dobja:
Széllyel ugrik a nyáj: s a nagy kost kifogja.

4

Elevenen vitte Laczfihoz a kámot,
S elbucsúzóék Toldi, miután beszámolt:
Megsugá négyszem közt, hogy ki volna, s kérte
Szóljon egyet-kettőt a királynál érte.
Laczfi ezt örömmel fogadta, hogy meglesz,
Toldi pedig indult szomszéd lengyelekhez:
Hanem a góbék közt foly különös beszéd,
Mert nem ismerék fel Toldi bajnok kezét.

5

Azt esküszí lófő, azt esküszí gyalog:
Csuda történt, ámbár szemmel látott dolog:
Néhai Szent László nagy király vezette
Őket a pogányság ellen ütközetre.
Mert, amikor, ugymond, épen tűzbe mentek,
Hogy? hogy nem? előttök egy vitéz jelent meg,
Fegyverkezve talpig vérttel és páncéllal,
Sima csiszolt vassal, csillogó acéllal.

Roppant nagy ló tombolt (tódítják) alatta,
Maga is őket egy fejfel meghaladta;
Pallos a kezében s nagyfejű buzogány,
Minek a szelétől csak úgy dült a pogány.

Sőt nem egy a hitét arra is ajánlja,
Hogy fején tündöklött arany koronája.
Feje fölött pedig, fényes kerekségen,
Koronás asszony ült a levegő égben.

Voltak ugyan, akik ezt kétségbe vonták,
Hanem azt mindnyájan bizonyosnak mondák.
Hogy maga Szent László király a levante
S hogy Szűz-Mária volt az asszony felette.⁸⁴

Akárhogy', akármint: a győzelem övék,
Celnai jó borral isszák is a levét,
Amit örömében Laczfi Endre oszta,
Erdélyből, magával, sok tömlőben hozta.

Mi pedig siessünk Toldi Miklós után
Bujdosó, vándorló, viszontagos után;
Sok esett őrajta, sok jeles történet
Ami fölött most csak elsuhan az ének:

Elsuhan, átsuhan mint a fecske szárnya
Mely a tavat éri, belé még sem mártja,
Vagy mint szökdelése víz felett a kőnek
Mellyel a gyerkőcök a folyamon *szőnek*.

Tudta ő, hogy Kázmér, lengyelek királya,
Egy testvér Lajosnak az édes anyjával;
Tudva, e szerént hogy azok ketten egyek,
Gondolva magában: „Oda bizvást megyek.

Mint magyar vitézzel, jól fog bánni velem,
Itt ez a kard: e lesz ajánló levelem;
Tán szolgálhatok is némi részben neki,
Tán Lajosnál értem magát közbeveti.”

⁸⁴ Dubnici krónika. A. J.

10

Ilyes gondolattal odaért, hol vissza,
Napkeletre önti habjait a Nyisztra;
Komp vinné az utat keresztül a vízen;
Most ki vala kötve, de a tulsó részen.

Toldi a révésznek mindegyre kiáltott,
Karjával is inte, bár senkit se' látott
Beléúna végre s abbahagyta osztán
Integetni, mint a szélmalom a pusztán.

11

Pirkó paripáját folyamnak biztatja,
Bence is ért arról, utána usztatja,
Így a parthoz jutnak, mely azonban sziget,
Néhol bokros erdő, néhol tisztás liget.

De ki látott ilyet! mindenik fa bitó:
Hozzákötve egy-egy isten adta zsidó;
Szájokat feszíti száraz, fojtós moha,
Alig fedi őket az egy testíruha.

12

Kapott ez alkalmon a vitézlő Bence;
Jól kifent kardjával egy husángot metsze,
Kezdé a legelsőt ugyancsak páholni,
De felháborodván, így riad rá Toldi:
„Menyörgöm adtát is! - vered, akit vernek?”
Szepegett a szóra Bence, mint a gyermek;
Parancsolta Miklós, hogy rögtön eloldja;
Így panaszlá a bajt Ábrahám utódja:

13

„Költözünk, bujdosunk szép Magyarországból,
Számkivetve onnan, király parancsából.
Amiért ősei hitét nem hagyá el:
Költözik, bujdosik a szegény Izráel.”⁸⁵

Hogy e komphoz értünk - nem tudván előre -
Dovec az óriás ennek vámszedője -
Amit életünkben összesugorgattunk -
Oh ég! - mint az ujjam - meztelen maradtunk.”

14

„Olld meg társaidat!” a levente szóla,
S elfordulván, többé nem méltatta szóra,
Hanem fölkereste *Dovec*et, a zshiványt:

⁸⁵ Küküllei János. A. J.

Iszonyú mulatság, amit épen csinált.

Egy-egy fiatal csert a földig lehajta,
S midőn feleereszti, már zsidó függ rajta;
Visszapattan a cser, az elégen túl is,
Kolompol a terhe innen is, meg túl is.

15

Észrevévén Toldit a bokron keresztül,
Egy fiatal gyertyánt fölszakít tövestül,
És úgy várja készen, mint valamely bottal,
Ütni húzakodó feszes állapottal.

De Miklós zúdíjtja zubolynyi buzgányát:
Eltalálta, épen a vakszeme táját,
Vak is lett azonnal, siket is lett tőle,
Tompá ökröndéssel lezuhant a földre.

16

Megpihene mostan, a cselédjét várva;
Hát íme közelget éktelen nagy láрма:
Hallik Bence hangja: „Egy-egy arany! zsidók:
Amiért megmenténk, fizessetek adót!”

Másfelől perpatvar, csúnya veszekedés:
„Nem volt semmi alku - nem volt semmi kötés!”
Toldi haragszik is, nevet is: „goromba!
Hogy mersz elegyedni te az én dologomba?”

17

Így dorgálta Bencét; s így ez abban elmúlt; -
E kis tréfa után Toldi tovább indult,
De nem a királyhoz, Krakó városába:
Üres kézzel nem megy gondolá magába.

Hanem viszen neki, szép szavai mellett
Fényes ajándékot, fényes győzedelmet;
Alkalom volt erre: sok garázda *litván*
A lengyel hadakat mindennap szorítván.

18

Eszébe jutott a régi háborúság;
A lebergi vásár csak tennapi újság.⁸⁶
Miszerint a litván rablók feje, Olgárt,
Felgyújtá a várost, leölé a polgárt.

Kapzsi nép a vásárt hogyan verte széllyel,
Drága selyem-bársonyt mértek koplyanyéllal:

⁸⁶ Fessler Dlugoss után. A. J.

Nem árult az adó, és a vevő nem vett:
Mégis elkölt minden, pénze mégis elment.

19

E tudva, magát ő lengyelekhez adta;
Erejét karjának úgy is kimutatta
Hogy *Lubárt és Kejstut*, megszaladva rútul,
Minden kedvök elment újabb háborútul.

Így, a harc mezején töltve néhány hetet,
Toldi a sereggel Krakóba sietett;
Fényes diadallal vezetéek Krakóba,
Hol immár előbb is forgott neve szóba.

20

Tudniillik *Eszter* a szép zsidó leány⁸⁷
Hallotta Dovecről: mit mivelt a zshivány;
Hallotta: ki, mikor? hogyan tanítá meg,
Hite sorsosait hogy szabadítá meg.
Eszter a királynál benn vala... még' nagy benn!
Orca nélkül való fejedelmi kegyben;
Nem csuda tehát, hogy Toldinak a híre,
Jó szállást csinálni, előbb odaére.

21

Nosza hát, nagy torral a győzelmet üllik,
Ami tivornyának is bizony beillik;
Első hely közöttük a zsidó leányé:
Szebb ruhában ül ott, mint Sába királyné.

Az urak ellenben isznak kegyetlenül,
Az a nyertes, aki asztal alá kerül;
Olyan mesterség ez, hogy könnyű az útja:
Aki nem tanulta az még jobban tudja.

22

Eszter pedig, ámbár szeme Toldin jára,
Felügyelt a király arany poharára;
Piros galamb-ajka sűrűn megcsippenti:
Akkor ivás nélkül meg nem állja senki;
Legalább a király úgy van azzal mindég.
De poharazásban legelső a vendég:
Maga is a király nézi gyönyörködve,
Szívesen beszélget vele időközbe'.

⁸⁷ Kázmért kicsapongásai ellenére is nagy királynak ismeri a lengyel történelem. Esztterről Fesstler, 403 l. A. J.

Kérdez tőle holmit; sokszor emlegeti,
 Hogy Lajost, az öccsét, mily igen szereti
 Országát is, ugymond, végre neki adja,
 Feltette magában: mert hát kire hagyja!

Többet is beszélne, kérdene Tolditól:
 De nyelve az eszét már nem éri utól,
 Megakadt egy szóban, a kellőközépen;
 Nehéz lett, elalutt a nagy bársony széken.

Így vége szakadván tusnak, boritalnak,
 Tehetsége szerint kiki hazaballag;
 Toldi is hazament, lefekünni, oda,
 Ahol készen várta egy szép vendégszoba.

Esze, lába, helyén; a nyelve is fordul,
 Hanem az orcája tüzel a sok bortul,
 Zúgó füleiben vad muzsika dörmög,
 Szeme előtt pedig... hej! a bor nagy ördög.

Szeme előtt, mondom, a zsidólyány képe.
 Ifjuság: bolondság! mi nem jut eszébe!
 Eszébe jut minden, annyi minden régi -
 Mikor a kőből is olaj cseppent néki.

Hol ezen jár esze, hol a zsidólyányon:
 Nem bir elaludni, hánykódik az ágyon,
 Mikor egy vén asszony a szobába lépve,
 Bár csak ketten vannak, suttog a fülébe.

Sugva beszél hozzá, mert a nagy-felszónak
 Több orcája van ám, mint a susogónak:
 Attól is, ki hallja, attól is, ki mondja,
 Szégyenli az magát, hangosan kimondva.

Toldi a szégyenre - gondol is ő erre!
 Követi az asszonyt egy bizonyos helyre,
 Végig a tornácon, keresztül a házon;
 Szőnyeges, aranyos tizenegy szobákon.

Tizenkettedikhez érve most a banya,
 Mutatá az ínyét, mintha mosolygana,
 Csendesen kopogtat, leskelődve nyit be,
 Csak Toldit ereszti, maga nem megy itt be.

Lanyha széllel akkor mind az ajtónyílat

Megcsapá egyszerre, mind a kedves illat, -
Azt gondolta Miklós, hogy nem is szobába,
Hanem egyenesen lépett mennyországba.

28

Nem volt abban ágy, szék, vagy más cifra holmi,
Mint az ilyen házat szokás bútorolni;
Közepéről egy mécs rózsaszínű lángot -
Piros üvegen át terjeszte világot:
Így néz vissza a nap, mikoron az esti
Felhőkkel a tájat biborszinre festi.
Fedezé a földet bolyhos bársony szőnyeg,
Melyet a láb érez puha frís mezőnek.

29

S mint megannyi lombos, leveles zöld cserje,
Virág volt lerakva, külön-külön helyre,
Magokat szép szinnel, árulják illattal,
Egy erdőt képeznek, tükör lévén a fal:
Százszor veti vissza, hogy erdőnek véljed.
Közepén a szoba kereken lemélyed,
Lejáró van oda lépcsős márvány padon,
Köröskörül, mint a bányába Váradon.

30

Három fehér lépcső viszen a gödörbe,
Három látszik ismét alább, mint tükörbe',
Mert a negyediket sima víz takarja,
Mely önárnyékától most egészen barna.
Fürdő szép leányok, hajladozó testtel,
Látszanak csúszkálni a lépcsőkön le s fel,
Látszanak, jól mondom, mert meg se moccannak,
Nem szégyellnek semmit, mivel kőből vannak.

31

Fehér lábát egyik most ereszti belé,
Más pedig a vizből most vonja kifelé,
Harmadik a lépcsőn szárítkozik ülve, -
Szembe, háttal, hanyatt, - mindenképpen dülve.
Legfeljebb és legtúl karját nyújtja kettő,
Nagy ezüst medencét fogva, mint egy teknő,
Háttra emelik azt, testök visszagörbül,
Mintha így a partra tennék a gödörbül.

Még túl a két lyányon, szembe az ajtóra,
 Másik kettő térdel a szoba-pallóra,
 Párosan, de kissé széllyelebb egymástul,
 Kettő pedig összébb, emezeken hátul.

Valamit emelnek közbül ezek négyen,
 Ketteje görnyedve, más ketteje térden,
 Könnyü hintaszéket, ami négy szíjon lóg,
 Tengeri csigához mindenbe hasonlót.

Fölfelé a háta tornyodzik magosan,
 Dinnye-gerézd formán, hosszú rovátkosan,
 Széle széllyelterped, mint a páva farka,
 Hanem tiszta fehér, nem pedig oly tarka.

Selyem boritéka ki van tömve puhán,
 Jobb az ülés rajta, mint a gyenge mohán,
 Benne a szép Eszter, kissé hátra dülve,
 Hintáztatja testét, sem fekve, sem ülve.

Lábait az ezüst medencében tartja,
 Csekély öltözet van hideg ellen rajta,
 Pongyola szabású ritka fehér kelme,
 Gömbölyü termetét kimutatja selyme:

Termetét egészen, a színét is félig,
 Kebelétől kezdve, le a lábszár élig;
 Nagy, fekete haja, derekán átvéve,
 Kétfelől, mint egy öv, foly le az ölébe.

Első gondja volt, hogy mellét betakarná,
 (Mutatta legalább, mintha ezt akarná),
 Szemérmesnek látszó szempillái alatt
 Ravaszúl leskődött a hamis gondolat.

Zavarodva Toldi még mindegyre ott áll:
 „Asszonyom, hadd értsem, mi okon hivattál!”
 De hamar megbánta együgyü kérdését,
 Szégyellve az asszony hangos nevetését.

„Azér’ hivattalak” monda neki Eszter
 „Hogy ezt a medencét lábam alól vedd el.”
 Odamene Miklós, térdeit a köre,
 Lebocsátá frísen, a márvány lépcsőre.

Fehér lábacskáit, rózsaszínű habban,

Megtalálta s kezdé mosogatni abban;
De mialatt piros szép körmeit mosta,
Eszébe jutott az ártatlan Piroska.

37

Felkapá az edényt, maga is felállván;
Eszter pedig most a kőleányok vállán
Pihentette lábát, amelyek ott elől
A medencét tarták, lám mondom, kétfelől;
Így ült, mosolyogván a Toldi szemébe.
Hanem a vitéznek komor lett a képe:
„Adta bestiája!” káromkodik s nevet.
Szeme közé önti a sok szappanlevet.

38

Egyszeribe, mint az, kit ostorral vágnak,
Végít érte Miklós tizenegy szobáknak,
Onnan a tornácra, onnat az udvarra,
Sebesen csapódik, hol jobbra, hol balra.
Fölkereste Bencét, felrázta keményen:
„Nyergelj fiu, nyergelj! de mindjárt meglégyen!”
Alig is tölt abba három-négy pillanat,
Hogy már Toldi Miklós a mezőkön haladt.

39

Eszter pedig és a banya köztanácson,
Arra határoztak, hogy lármát kiáltson;
Nem sok a látatja, mert akármit csinál,
Minden ember alszik, főképen a király.
Világos viradtig ott lesé az ágyát,
Akkor elővette Potifárné vádját,
Amire tanítá szégyen és a bosszú -
Hanem ez az ének már nagyon is hosszú.

Hetedik ének

„Tart vala az asszony... nagy siralmat.”

Ilosvai

1

Toldiné bús szíve otthon is csak fája,
Szomorú lón neki csendes háza-tája,
Szomorú és siket: ahová, jól tudja,
Hire a fiának, ha volna, se jutna.
Azér' eltökélé hogy Budára menjen:
Sok ember megfordul oly világos helyen,

Népek és országok utja metszi átal;
Szemfűl ember ottan mindig ujat lát, hall.

2

De meg' célja is volt az özvegy királynét
Felkérni, hogy lenne szószóló fiáért,
Visegrádra menni, elébe járulni,
Egy kis ajándékkal lábához borúlni.

Rögtön is hozzálát, késedelem nélkül,
Elrendeli házát és az útra készül;
Mezei munkának úgy is szűnt a napja:
Ami hátra van még, azt Bencére hagyja.

3

Azután egy belső régi szekrénybe nyúl,
Amelyet magával hozott menyasszonyúl;
Nehezen nyiták ki, sorba vették hárman,
Kulcsa megfeleldte a járást a zárban,
Toldiné felhajtja felső takaróját.
Gondosan beszerezett halálra-valóját,
Akkor vigyázattal, jobb kezét ledugva,
Keresgél fenéken valamit egy zugba.

4

Előbb is az arany koszorút vevé ki.
Anyai jószága volt e párta néki,
Úgy szállott az mindég leányról leányra,
Bajos lenne hamar megmondani, hányra;
Gyémánttal, rubinnal a cifrája ékes,
Smaragd benne szép zöld, opál benne kékes. -
Odagörbül a lány, lélekzetet sem vesz,
Szeme ragyogása a köveken tútesz.

5

Azután kösöntyű, szinte olyan áros,
Került napvilágra; összeillő, páros,
Melyeket a férje adott jegybe, Lőrinc,
Melyeket azóta kettős gonddal őriz.
Hamisan Etelke nagyanyja karjára
Kapcsolá az arany perecet, próbára:
Felrántá egészen, feljűl a könyökén:
Maga Toldiné is mosolyogta, szegény.

6

Majd elővév a szinehagyta övet,
Lefeszíté róla késheggyel a követ,
Drágakövet, gyöngyöt, mellyel ki volt rakva,
Ezt is, a többihez, kis kosárba rakta.

Arany láncot és még több ily csecse-becsét
Tőn hozzá, minek csak gondolt némi becsét;
Betakarta osztán, szép fehér kendővel,
Sok-rét, hogy semmi ne hulljon ki belőle.

7

Most az eleséggel megrakott szekérbe
Széna-ülést töm az öreg Bence térde,
S od'adván a gyeplőt, egy suhanc legénynek
Bölcs tanácsaival nem látszott fõsvénynek:

Ezt így kell, amazt úgy; mutatá, hogy lássa,
Mi a lóhajtásnak különös fogása,
Elmondá az útát, egészen Budáig:
Itt s itt hajsza, csára, tekerül, szétválík.

8

Unta is már a szót Gere, a tanítvány,
Ostorával néha nagyokat suhintván;
Meg-megcsapta lábát a lógós lovának,
S megrántá a gyeplőst, hogy ne szaladnának.

Végre osztán felült a nemzetes asszony,
Meghagyá Bencének: mit, hogy igazgasson.
Mellé unokája; míg egy leány cseléd
Be-lim-lomozá a szekér első helyét.

9

De, mikép utazott Toldiné Budára,
Nem méltó az ilyen tisztos krónikára;
Háza volt Miklósnak, oda szálla Budán;
Mint a magáéba kedves fia után.

(Több nincs)

DALIÁS IDŐK

Második dolgozat

1853-1855

Első ének

(Ugyanaz, mint az első dolgozatban)

Második ének

„Jeles öklelések akkor ott levének.”

Ilosvai

1

Futott a sebes hír, elfutott íziben,
Mi akar most lenni odalent Kesziben:
Fényes hadijáték, melynek neve torna,
Forr oda a népség, mert hogy is ne forrna!
Mindjár’ zajosabb lett az öreg sasfészek;
Ünnep szombatján már gyűlnek a vitézek
Vini a szép lányért, vagy dús birtokáért,
Vagy csak időtöltés, mulatság okáért.

2

Toldi azonközben, Budán lévén lakos,
Király udvarában vala mindennapos. -
Nem egyszer hozá fel, tréfa közt a király:
„No, fiam Miklós, hát?... hogy lesz Rozgonyinál?...
Gazdag a lány, szép is, nem hiábavaló:
Épen hozzád illő, épen neked való...”
Fejét rázta Miklós, mintha talán a szót
Ki akarná rázni a füléből - s nem szólt.

3

De midőn bajtársi az előszobában
Faggatják, nem igen válogat szavában:
„Ej, mit! nekem asszony? és kölönc egy falka?
Hogy utánam ríjon, mint az ajtó sarka
Mindig, valahányszor az ajtót behúzem?...
Mindig, valahányszor a lábam kihúzem?
Eh! megleszek így is: ha ma itt, holnap ott:
Kedvesebb nekem a nőtelen állapot.”

4

Ezt dörmögte Miklós, ez az ő nótája,
Ha nagyon zaklatják, hitet is mond rája;
Özvegy édes-anyja pedig mennyit kérte!
Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.

„Fiam, édes fiam, mért nem házasodol?
Elkapott a világ: hidd meg: elkárhozol!”
Így intette anyja százszor is azelőtt;
De csak hallgatással vőn a bajnok erőt.

5

Egyszer ugyan közel járt már, így mesélik,
A házasodáshoz, benne is volt félig;
Megszerette a lányt, nyomba' meg is kérte,
Azt hivé, a lelkét odaadná érte;

Már az esküvőre nem hiányzott semmi,
Csupán nagy szakállát kelle még levenni,
(Ugy szokták a nősők,) Toldi le nem vágta:
Megmaradt a szakáll, s elmaradt a mátká.

6

Hogy aztán közelge piros pünkösöd napja,
Gondját a király is leveté egy napra,
Hiszen olykor-olykor tán az is pihenhet,
Ki maga vesződik milliommok helyett.

Testőrző hadából kiszemel nehányat,
Toldi szabadkozott, de nincsen bocsánat,
„Ugy se' ví a lányért” - mindegy, nincs kegyelem
Mond Lajos király: „csitt! el fogsz jöni velem.”

7

Lóra ül még egyszer s Keszibe lemégyen
Az öreg nemeshez: gondolá, nem szégyen
Mert a népe kedvét úgy szerette nézni,
Mint az apja játszó gyermekeit nézi,

Addig-addig nézi, hogy közējök vegyül,
De azér' kilátszik az apróság közül:
Ugy tett Lajos épen: játszott is, ivott is:
De azér' nagyobb volt, - király volt ő ott is.

8

Este a kompolti várkastélyban háltak,
Hajnali szellővel megin' utra szálltak;
Még szárnyára sem kelt a nagy út harmatja
S a tegnapi nyomot épségben mutatja;
Szőke a mező is, mintha deres lenne;

Lova kesely körmét vígan mossa benne;
Toldi a csapattal követi sebtében...
Vele fut a hold is, visszafut az égen.

9

Hát egyszer a pusztán, selyemszőke hajjal,
Emeli fejét a piros arcu hajnal!
Kíséri a nagy nap, burokba' születvén,
Sugárit a földre széllyelteregetvén;
Száz meg száz pacsirta a mezőt ellepi;
Mindenütt a virág! minden oly ünnepi!
Az idő e napnak nem maradt adósa:
Olyan a szép pünkösöd, mint egy kinyílt rózsza.

10

Ebéd tájon immár nagy süvegű sátrak,
Mint valamely tábor, messzünnen tarkáltak,
Hallatszott is vékony csöngettyük rivása,
Buzgó jámbor népnek templomba hívása.
Lépteit a király kettőzteti gyorsan,
Amint odagondol, egyszeribe' ott van;
Körülveszi bizvást férfi, asszony, gyermek,
Hogy öröm azt nézni a szegény embernek.

11

Rozgonyi lakása nem valami fényes,
De akkor-időben nem is volt szegényes,
Nem gyalázta vályog erős téglafalát,
Sok henye kőtámasz terhelte oldalát;
De bizony szűk lett az ilyes alkalomra,
Egy-két szoba van csak: a többije kamra,
Gabonás, szalonnás, pince, raktár, magtár:
A nagyhasu háznak minden része csak tár.

12

De a szives gazda kilelé a sorját;
Hogy a becsülete ne szenvedjen csorbát
S azt ne mondja a ház minden érkezőnek:
„Kívül tágasabb ám!” ha vendégi jönnek.
Cifra sátorokat veretett a gyöpre,
Szőnyeggel bevonva, deszkára, cölöpre;
Telt is a költsége; hogy nem is sajnálta:
Érdemes vendégit jó tanyára várta.

13

Itt fogadá mostan királyi vendégét,
Legszebb sátorába hította ő felségét;
Alig leli helyét, szolgálja, köszönti...
Csakhogy a lelkét már elébe nem önti.

De Lajos így szóla: „sem étel, sem ital
Nincs helyén barátim; hagyján a viadal!
Mig Isten házába nem megyünk mindnyájon,
Hogy az Ur szent lelke ma reánk is szálljon.”

14

Ily szép szavak után maga mindjárt kele
És megindult gyalog; az urak is vele:
Urak asszonyságok; deli szűzek sorral,
Gyöngyös pártáikon lebegő fátyollal.

Sokan beszorultak, amennyin befértek,
De bizony kívül is maradt ám temérdek:
Templom helyen a menny kéklő boltozatja
Buzgó éneklésök' messzi hangoztatja.

15

Vége szakadván az isten-tiszteletnek,
Hamar a játékot kezdeni sietnek;
Falatoz az éhes; a levente készül,
Aki szép lyányt óhajt diadalmi részül.

Zeng a zeneszerszám: tárogató jajgat,
Fütyülő sípokhoz nagy tülök kurjongat,
Ropog az apró dob, a tábori böffen,
Mint a bölönbikák egy nádasba' többen.

16

Nyerit a harci mén, alig leli helyét,
Előre szegzi mind hegyes dárda-fülét;
Nyihog, kapál, rug, vág Toldi paripája:
Ha most el nem szakad, jó erős a pánya.

Maga Miklós jár-kel, bosszankodva szörnyen
Minek is jött ide? azért, hogy pihenjen?
Hogy leüljön félre? valamely ebzugba?
S ottan bámészkodjék, keze-összedugva?...

17

Kérdezi Tar Lőrinc, kenyeres pajtása,
Vele tanyáztván, mint sátorbeli társa:
„Mi bajod levente, hogy oly nagyokat lépsz?”
„Semmi, szólt a másik, bolondság az egész.
Azt gondoltam: hátha megcserélnék veled?

Fölvenném sisakod, páncélod, fegyvered?...
Termetünk hasonló mind lovon, mind gyalog -”
„Ugy de, monda Lőrinc, az én kezem *balog!*”

18

Felelt arra Miklós: „no azt vettem észre!
Nem is vivok jobbra, hanem csak balkézre;
Bízd én rám, azalatt bújj el és légy veszteg.”
Rá is bizta Lőrinc, ebbe’ megegyeztek.

Odakint azonban nyüzsög a tenger nép,
Vini a leányért számos ifju fellép:
Butkai, Lorántfi, Kompolti, Pohárnok
S többen a sorompó gékje előtt várnak.

19

Ott acélüng habzik lovon és gazdáján,
Ott páncél dagad a bajnok szive-táján,
Zárt sisakon nagy toll bokrosan imbolyog,
Drágakő csillámlik, arany ezüst sajog;

Ott suhogó selyem, puha bolyhu bársony,
Nyusztperém egyiken, hermelin a másón;
Daliát és nézőt terheli a pompa; -
Ritka helyen látni ennyit egy-izromba.

20

Képzelden valaki, mintha álmodná, most
Százszinü sátrakból egy tündéri várost,
Fövenytől aranyló piacot középén,
Festett uj korláttal bekerítve szépen;

Körül, a sok színben, szűzek, asszonyságok
Mint ablak közt nyíló szebbnél szebb virágok -
Hej! a fiatalság föl-fölnéz e tájra,
Mint piros almáért gyermek a nagy fára.

21

Majd az *igazlátók* a sorompó felett
Egy magasabb polcon foglalának helyet;
Fölnyitá a gémfát a *szolgáló-mester*,
Futkos ide-oda, látszik, hogy nem röstel;

Régi szertartásból a fövenyet bottal
Megszurdalja: nincs-e tör, vagy hurok ottan?
Hirdeti, hogy nincsen, igazán megy a sor; -
Most kürtjébe fúvall s így kiált háromszor:

„Vitézek, daliák, a sorompó nyitva! -
Nevezetes harci-játék lesz itt ma,
Királyi pecséttel, a szép Piroskáért,
Rozgonyi uramnak kedves egy lányáért!”

Erre minden bajnok a nyilát kihuzta,
Ki légyen az első? kocka határozta;
Páronként ereszti őket a bajmester,
A vad lovak elől könnyen ugró testtel.

S megosztja közöttük a napot a szelet
Aranyos botjával vágván feje felett.
Most a két vas-ember, körme is páncélba’,
Messziről egymásnak pajzsát veszi célba;

Vágtat a ló, vágtat, nem is győzne jobban,
Háromhegyü dárda feszül a marokban,
Összezsap a két hős: a paizs megkondul:
Egyik, vagy mindkettő, hanyatt-homlok fordul.

Van *olasz*zdőfés, hogy magas deszkapalánk
Választja el őket, mintegy udvar gyanánt;
Van *német*-rohanás: ember, ló kitömve,
Hogy röpit a szalma velök egyetembe;

Hanem a legtöbb rész, ősi magyar módon
Hegyes acélt hordoz a bajvivó rúdon:
Mirevaló a pajzs? védje kiki magát,
Vagy, ha ezt nem tudja, ám hadd szegje nyakát!

Sokan víttak immár a daliák rendben,
Kiket elszámlálni se’ időm se kedvem;
Sok dárda törött el, röpüle sok tarcsa,
Hogyha nem volt ember, aki azt megtartsa.

De most im beugrat egy balog, egy sete;
Kérdezi a népség: vajon ki lehet e?
Nem gyanítják, hogy az önnön maga Toldi,
Mert mi szükség annak balkézzel harcolni!

Azt hívék bajtársi, hogy, amennyi kedve,
Sátorában alszik; földre heveredve,
Az egész játékot semmire becsüli;
Ha tudnák, kivel fog a bajuk meggyűlni!

Pedig az erejét nem is adja ez ki,

Nem magáért, hanem csak Lőrincér' tesz ki;
Helybehagyá Lőrinc (lesve a sátorban)
Megvallotta, hogy már ő se' vína jobban.

27

Az első vitéznek, kivel Toldi játszik,
Tompá nagy ütéstől szeme is káprázik,
Felfordul a világ - ő pedig lefordul, -
Alig bírta magát fölszedni a porból.

Személye kilétét hiába titkolta,
Többen ráismertek, hogy az ifjú Kolta;
Almás-szürke lovát elvezette gyalog;
Nem neheztel érte, hisz' katona dolog.

28

Erre másik állt be: az apró Balassa,
(Könnyű ráismerni) a király inassa,
Szemes, fürgé bajnok, eleven mint a csik,
Toldi rúdja elől gyorsan félrehajlik.

De Miklós a rúddal oldalvást lepedzi,
Szánja a kengyelvas, lábát nem eresztí,
Lova meghurcolja sarkantyúnál fogva,
Nagy vargabetűt ír fejével a homokba.

29

Toldi pedig intett, hogy még víni kíván;
Jelt ad a bajmester, más lovagot híván,
De vontatva készül Lőkös, a harmadik,
Ráér a jó Miklós széllyel nézni addig.

Lova lassan ballag; körbe-körbe léptet,
Nézi a nézőket, a sok szép cselédet,
Mintha kertben volna, mind virág közt járna...
Páncélos dereka nem hajlik utána!

30

Ezalatt Piroska rózsaszín sátorban
A vitéz fiúkat nézi vala sorban;
Keresi félszemmel: köztük van-e Toldi?
Mert, hogy azt szeretné, könnyű elgondolni:

Szeretné neméért, szeretné nevéért,
Szeretné ma látott deli személyéért;
Visszaveti lengő fátyolát, hogy lássa.
Mond neki valamit szíve dobogása.

31

Toldi is a lányra - de csak amúgy fennyen -
Odaveti szemét... el se' vette könnyen!
S mint midőn az ember érez benső vádat,
Azt se' tudja, hogy mért? lelke úgy rátámad:
Lovagi sisakja mintha égne arcán
Oly igen pirul e mai tolvajharcán,
Mintha útja veszen nem találja célját...
Nagy hosszú sohajtás emeli páncélját.

32

Ekkor esett az, hogy Toldi és Piroska
Együvé gondoltak, ketten egy dologra,
Együvé gondoltak, együtt sohajtottak,
Amiről magok is tán semmit se' tudtak.
Ekkor esett az, hogy két ifiú cseléd
Szíve szerelmének fonta már kötelét,
Kötelét halálos, örök szerelemnek...
Én uram istenem, add jó végít ennek!

33

Már azonban Lőkös, Toldi vívótársa,
Feszíté dorongját, készen a futásra,
„Jól vigyázz! ne hibázz!” riad a bajmester;
Szégyelli azt Miklós (neki szól most egyszer):
Öklelő szerszámát kapja jobb kezébe,
Hogy előbb senye volt, most nem jut eszébe,
Hanyatt löki Lőköst nagy marha lovastul, -
Az ember füle majd siket lesz a tapstul.

34

Nem is akadt ember, hogy Miklóssal víjon,
Senkinek se' kellett a leány e díjon;
Csak Rozgonyi Máté szíveli nehezen
Hogy Piroska húga más vitézé legyen,
Húga es vagyonya. Ő hiába kérte:
Most fejével immár kell játszani érte;
Kiugrat a sorból: „vagy élet vagy halál!”
Az erős Toldival átellenbe' megáll.

35

Hanem, mikor aztán lobogó kantárral
Megered a két ló a dalia párral,
Feszesen a dárdák meszire kinyúlnak
Mint egyenes szarva csődör egyszarvúnak,
S látja, mint egy gályát, közelítő szörnyet,

Nevekedni Toldit: Rozgonyi elszörnyed,
Lágy szívét elejti, vak dühét felejti,
Rúdja fényes hegyét a homokba rejti.

36

Visszarántá Miklós tanult lova száját,
Pisszegés, hurítás üldöze a gyávát;
De a mulatságnak azér' nem lett vége,
Tovább is szerette nézni ő felsége.

Sokan törtek láncsát, lovon úgy, mint gyalog,
Voltak mindenféle testi viadalok,
Ember ember ellen, vagy csapat csapattal,
Múlaták a királyt ügyes fordulattal.

37

Birkozás, lovaglás, kopjavités járta,
Dolgozott nyil és kard, buzogány és dárda;
Majd paraszt szerszám is jött napfényre végül
Kasza, villa, fustély - csupa nevetségül.

Toldi is, rossz kedvét el akarván űzni,
Mint a sáskafölhőt nagy lárma elúzi,
Toldi is beállít egy goromba cséppel:
No hiszen jaj annak, akit ez megcsépel!

38

Megereszti nyakát a csép, mint egy gólya,
Kelepel a végén szijjas hadarója,
Csattog össze a rúd, a páncél is pattog,
Tombol a két vívó, döng a föld alattok.

Toldi a bajtársát vissza-visszagyűri,
Három ízben a tért vele megkerüli;
Támad iszonyú zaj, kacag a tenger nép,
Úgy, hogy nevéttében megrendül a környék.

39

Így lett vége ama híres viadalnak,
Követé pompája terített asztalnak,
Azután meg a tánc, jutalom osztása,
Egy szép rózsaszálnak a leszakasztása.

Rozgonyi csak inte, és az adott jelle
Sátor ereszkedett a bajvívó helyre
Nagy magas árbócról száz meg száz kötélén,
Roppant fehér vászna lobogott a szélen.

Sátor alá pedig a szolgalegények
Háromszáz személyre asztalt terítének,
Mert a többi kívül, a padokban, evett,
Aki nem érdemle nagy vitézlő nevet.

Asztalhoz is üle a király, a vendég:
Szép ruhás hölgyekkel az idősb leventék,
Mert az ifjabbaknak fenszolgálni illett,
Nyájas susogással a fehérnép mellett.

Mielőtt azonban a ragyogó tálba
Mártott volna Lajos: először felállá;
Minden ember tudja fejedelmi célját,
S követé a buzgó keresztyéni példát;

Egy szép asztaláldást monda ő felsége,
Szava messzi csengett a nagy csendességbe,
Halkal minden ember utána könyörgött;
Az erős vitézek hangja mélyen dörgött.

De, mikor az áment rányomá a népség
Vette Lajos király csillagos nagy kését,
(Gyémánttól, rubintól csillogott a nyele),
Kenyerébe szúrta, s tálba mártott vele.

Kiki hozzáláta örvendetes arccal,
Kinálván a gazda, egyszersmind az asztal;
Igazán nagy beteg volna (és nagy csoda!)
Ki egy olyan asztalt éhen hagyna oda.

Hogy aztán elég részt vőnek az evésből,
(Rozgonyiként szólva: sokat a kevésből!)
Monda Lajos: „Hát már fel sem is köszöntöd,
Leányom Piroska, nemes Csuta Györgyöt?”

Elpirúlt a szép szűz; poharát emelé,
Az arany pohárba rózsát mártta belé:
Pici piros ajka tükrözött a szélén -
S nyújtá a királynak. Szólt ez, átalvén:

„Adjon Isten áldást e mai munkára,
Örvendő öregkort az örömapára,
Örökös jóllétet a magyar hazára:
Tiszta, igaz szívből kívánja királya!”

Erre, nem tudom ki, a parasztság között

Nagy cserép kannával odakünn így köszönt:
„Éltesse a királyt szegény nép javára!”
Ezer meg ezer száj mennydörög szavára.

45

Este szakadt vége az evés-ivásnak;
A fiatalság már suttoga egymásnak,
Hogy e drága időt nagy-hiába vesztik:
Zúgolódott, hogy a táncot még se' kezdik.
Végre fölszedék a hosszú asztalokat,
Gyujtának azonnal viaszgyertyát sokat;
Csillagzott a gyertya ezerféle kőben,
Gyémántos boglárban, arany karkötőben.

46

Majd a tárogató, síp, dob, amikor szólt,
Kezdének az ifjak daliás toborzót
A szép sátor alatt, körbe' karikába',
Kiveré a nótát a vitézek lába.
Pengett a sarkantyú, mind egyszerre pengett,
A fehér kócsagtoll mind egyszerre lengett,
Tánc közben a melles, tomporás vitézek
Délcegen egymással farkas-szemet néztek.

47

A fehérnép pedig, mint egy gyöngyös párta,
Körül a padokon a tánc végét várta:
Legelt a sok szép szem a fiatalságon,
Valamint a méhraj a mézes virágon.
Köntösük szegélyét a víg zeneszóra
Emelgette piros papucsoknak orra;
Szemükből ragyogott a szomju kívánság; -
Mint egy rózsagyepű, úgy ült a leányság.

48

A vitézi táncot követé a páros,
De nem olyan csélcsep, nem olyan betyáros:
Halkan, palotásan a király kezdé meg,
Illett a magyar tánc a legfőbb személynek;
Szép Piroskát egyszer-kétszer megforgatta,
S azzal édes terhét más vitéznek adta;
Most felállnak többen, vigabb nóta perdül,
Szilaj kedvben a tánc csak a végén cserdül.

Majd a párnatáncnak következvén sorja,
Legény is, leány is a térdvánkost hordja,
Zöld bársony a párna: viszi kis kezébe'
S letérdel Piroska... a király elébe.

De Lajos a tánctól nyájasan szabódott,
Elengedte a lány... nem a szűzi csókot!
Mit tegyen? megadta, rá meg is ölelte;
Repesett e dolgon minden ember lelke.

Azután egyedül lejte szép Piroska,
Földig hófehérben, mint egy virágos fa,
Melyet a könnyű szél erre-arra lenget;
Táncra híja Toldit, annak már nem enged,

Nem is kérte Miklós, nem is szabadkozott,
Komor tekintete nyomba' megváltozott,
S mint borisza ember meghúzott kancsóba:
Szeme, szíve, lelke odalőn egy csókba.

Azzal ölön fogta, és járta közében,
Nagyokat ujjantva szilaj örömében;
Megmutatta, hogy mily könnyen elbir karja
Egy féhércselédet, ha épen akarja;

Fel-felkapta néha, mint vihar a pelyhet,
Mintha csak ruháját vinné maga helyett;
Lebben a leányzó, mint kopján a zászló:
Az erős vitézzel a könnyű leányzó.

Így mulatozának, valameddig tetszett,
Mignem éjfél tájban már a hold is tetszett;
Akkor pihenés lőn, díjak elosztása,
Vitéz eleinknek hajdani szokása.

Összeülnek mostan a viadal-birák
Kik a harc folyamát egy nagy könyvbe írák
Nevezik nevérül, vagy csak cimerérül
Melyik vitéz mit kap diadalmi bérül.

A jutalmat pedig egy-egy szép szűz adja,
Meghajol a vitéz, mikor elfogadja;
Megcsókolja a lányt, mert ez kötelesség,
Nem hiszem azonban, hogy terhire essék.

Öv, szügyellő, tarsoly, - gyenge kezek míve,

Örül az ilyesnek ifjú bajnok szíve; -
Csótár, boglár, forgó bőven telik ottan:
Rozgonyi se' fukar, s a király is ott van!

54

Mind eloszták immár, csak egy vala hátra:
Kié? kiki tudja, mégis alig várta:
Egy gyűrű, jegy-gyűrű - köve, jaj, beh szépen
Villog a Piroska remegő kezében!

Eredj, Toldi Miklós, eredj oda, vedd el!
Te vagy arra méltó sok vitézi tettel,
Bajnok termeteddel, szerető sziveddel -
Eredj oda, Miklós, a tiéd az, vedd el!

55

Így ütött ki a csin; - így még akkor este
Rozgonyi Piroskát Toldi eljegyezte
Az összes nép előtt és a király előtt,
És, ki mindent jól lát, a nagy Isten előtt. -

Toldi kárpótlásul, mivel úgy is kérte,
Lőrincnek a huga jobb kezét ígérte; -
De már ideje, hogy oszoljon a vendég
S menjenek alunni a fáradt leventék.

Harmadik ének

**,Vagyon Lajos király oly nagy készületben,
Sok erős vitézek vannak seregében.'**

Ilosvai

1

A haragos hajnal köte vérszin övet,
Hogy Lajost álmából fölveri egy követ,
Gyászos levelet hoz, sietős az utja,
Mi van a levélben? a jó Isten tudja,

Mert fekete azon a zsinór, a pecsét,
Bontsd fel, király, bontsd fel! megölték az öcséd'
Olaszok ölék meg, orozva, titokban;
Önnön hitvese is részes a dologban.

2

Hamar átfutá az írás foglalatját,
Hamarabb a halál színe ábrázatját,
Lehanyatlott búsan egy nagy zsöllyeszékbe,
A könnyü levelet sem bírta kezébe':

Könnyü volt a levél, de nehéz a bánat,

Melyet Károly abban küldte rokonának,
Olasz herceg volt ez, más nevén Durazzó;
Végtére Lajosból így töre ki a szó:

3

„Jaj, szerelmes öcsém, boldogtalan Endre!
Hát ilyen koronát tettek a fejedre?
Jaj! ezér' kellett-é oly korán elválnunk,
Hogy utolsó legyen az a búcsu nálunk?
Nem is búcsu volt az, nem is volt bánatja:
Mert, midőn két gyermek a játszást elhagyja
És megvál: örökre? vagy csak néhány perczig?
Az előtte mindegy; közönösnek tetszik.

4

„Jut eszembe, oh, jut! szende mosolygásod,
Te valál a jámbor, én valék a vásott;
Emlékszem szavadra, szőke szép hajadra,
Fekete szemedre, tetszetős magadra,
Mikor atyám elvitt, játszani kis társat,
Kis leányt ígérve: igen, ölő nyársat!
Vitt, hogy növekednél a királyi székre,
A nápolyi trónra, igen, mészárszékre!

5

„Mit használt a gyűrű, melyet a hív anya,
Hogy acél ne járjon, ujjaidra vona?
Mit használt a bűbáj, csudatékony varázs?
S a minden varázsnál jobb anyai tanács?
Fekszel temetetlen, - hacsak elbukásod
Helyén idegen kéz a földbe nem ásott;
Ki fogá be szemed? ki siratott végig?...
Oh, ez isszonyú bűn felkiált az égig!

6

„Nem szablya, hegyes tör: gyalázatos zsineg
Vete véget, korán, ifju éveinek!
Nem világos nappal, de éjszaka, orvul,
Megejtve, kicsalva hűtlen női karbul!
Johanna, Johanna, átkozott feleség -
Nem feleség - ádáz, rút dögleletesség!
Ha ezér' Isten és karom meg nem büntet,
Nincsen e világon, megtorlani, büntett.”

7

Így önte ki Lajos, hogy tudtára esett,
Fájdalma teljéből, csupán egy keveset,
De azért a szíve tele maradt színig;
Soká lesz az, mikor bánatja megszűnik.

Azonban a rossz hír, és ki a hirt hozta,
Minden élő lelket hamar felriaszta:
Talpra ugrándoznak a nemes vitézek,
Urokért, Lajosért, élni-halni készek.

8

Zendül a sokaság, a hirt adja-veszi,
Kit elébb s tovább lel, tudja-e? kérdezi,
Sok már épen annak beszéli negyedszer,
Akitől maga is hallotta nem egyszer;

Ez lovát keresi, az siet nyergelni,
Mintha ereszkedvést harcba kéne menni; -
Csörtet a kard, páncél, fenyeget a láncsa:
„Háború! háború!” többek riadása.

9

Toldi is fut, gázol a király lováig,
Dönti jobbra, balra nyergelő szolgálát,
Maga csatol, peckel, maga felkantároz,
S vezeti a Tündért király sátorához.

Jól esett Lajosnak, amidőn kilépe,
Hogy a hű levente úgy siet elébe;
De nem akará hogy még most vele menjen,
Négy-öt hétig ugymond, múlasson, pihenjen.

10

Fölsegíté szépen a nyeregbe Miklós,
Kengyelét megtartván, mint akármely csatlós:
A király, csak fővel, szomorúan inte,
Gazda emberségét szó nélkül köszönte,

Szomorún mosolygott a szép Piroskára,
Mint felhőn keresztül a nap zöld sugára
(Permeteg esőben, nyáron, ebéd felé):
Hogy a szegény lányka sirva fakadt belé.

11

Ottan jó Budára Lajos útját vészi;
Követék csoportban hű magyar vitézi,
Morogván az úton, mint viharos felhő,
Mely kicsiny először, de nagy lesz, ha feljő.

Valahon átkeltek, valamerre mentek,

Lőn háborodása minden rangnak, rendnek:
Pap a papiszéken, nemes a nyeregben
Festi a közös gyászt fekete színekben. -

12

Nem soká Budáról, széles hazaszerte,
A hadrahívó kard fejét fölemelte,
Majd ősi szokással, mártva meleg vérbe,
Majd írva pirosan a hívó levélbe.
Nem parancsolat ez, nem is kénytelenség:
De kinek ne volna több, mint kötelesség?
Ki maradna itthon? ugyan ki ne menne? -
Így érzett a magyar: Lajos bízott benne.

13

Azt tartá a levél, hogy bizonyos napra
Mind együtt lennének Budán, Szent-Jakabra.
Időközben a vas mindenfelé duzzadt,
Köhögött a kohó és a pöröly izzadt;
Eke, boronástul, betegen hevernek,
Másra kell az anyag: páncélnak, fegyvernek;
Hadi hirtől hízik a paraszt a húsön:
De meleg a műhely; bár a nap ne süssön.

14

A király is egyre készüléshöz látott,
Hamar odahagyván fényes Visegrádot,
Hova édes anyját látogatni ment fel;
Kölcsönös panaszban nem sok idő telt el.
Most Budán székelve, éjt-napot eggyé tesz,
Hogy baját felejtse, ezer dolgot végez:
Tart tanácsot, ír, vagy csapatokat szemlél,
Nincs olyan időperc, melyben dolgot nem lél.

15

És már a királyi hadnak egy dandárja,
Budai vérmezőn az indulót várja,
Zászlói lobognak keleti szellőben,
Liliom virággal teleirva bőven;
Büszke nyakát a struc, mint torony, fenhordja,
Aranyos patkóját orra között tartja;
Mellőle a négyes szalag sem hiányzik,
A kettős kereszt is fodorodva játszik.

16

A király madara s liliomi mellett
A vezéri zászlót lengeté a szellet:
Dült paizs a címer, két fehér galanddal,
E fölött koronás, szárnyas ifju angyal;
Hédervári Kont az, - Miklós főpohárnok,
Kit Lajos vezérül ada e dandárnak;
S hogy az indulásra nem hiányzott semmi:
Lejöve a király tőlük búcsut venni:

17

„Nem járatlan út az, ismeretlen vadon,
Hova nektek, ugymond, indulástok vagyon:
Mentek Sztiriának és Gyulavásárnak,
Hol vitéz szomszédim nyílt karokkal várnak:
Amerre ti jártok, azon földet ott a
Magyar had, fiaim, másszor is tapodta:
Hová im e strucok mostan vezérelnek,
Ott lengett *turulja* dicső nagy Etelnek!

18

„Értek Udinéba, Etele halmára,
Most is áll a tetőn mesés régi vára;
Balfelé a tenger, s Akviléja marad,
Eszötökbe hozván a jósló madarat;
Akkor vette magát a mocsárok népe,
Hol ma úgy fenhéjaz, vízi Velencébe:
Kerüljétek, mondom, e mocsárt s lakóit,
Víznek és száraznak kétszinű csuszóit.

19

„Hanem Páduába útatok vegyétek,
A szegény versköltőt el se feledjétek,
Ki, midőn Atilát istenekhez mérte,
Kicsibe hogy máglyán nem lakolt meg érte.
Jobbfelé marad egy kies völgyi róna,
Ott fekszik Milánó, Mántua, Veróna,
Melyek nagy Etelét most is emlegetik,
Soha, míg világ lesz, el sem is feledik.

20

„Akkor más idő volt. De ti most már békén
Jártok Olaszország innetső vidékén,
Sorba jó Ferrára, Faenza, Rimini,
Hol az út a tengerpartra fog levinni:
Valahon utaztok, valahon átkeltek,

Azt ne halljam én; hogy bántsatok egy lelket!
Vagy sarcot tegyetek, vagy ragadozzatok!...
Koronámra - mondom! szennyet ne hozzatok.

21

„De mikor a Rontó vizén áthaladtok,
Jusson eszetekbe, hogy Nápolyban vagytok!
Ott Akvila vára fogad a hegyen tul -
Ellenséges földön visz az út ezentul.
Ott a sötét zászló kibontva dagadjon,
Melyen írva öcsénk halálképe vagyon...
Vitézek, fiaim: bizom tibennetek!
Isten vezéreljen. Jó utat. Menjetek!”

22

Ezt hallván a tábor, lelkesedve kiált:
Éltesse az Isten, éltesse a királyt!
Zendül a zeneszó, ropog a had lába,
Fényesen kigyózik görbe völgy torkába.
A király ellenben visszament Budára,
Hova országgyűlést rendelt Péter-Pálra;
Nem lesz ott kimélve sem csapat, sem költség:
Egy hang lesz a gyűlés, abban semmi kétség.

23

Másfelől az udvar, királyné udvara
Régi Visegrádon gyászba merült vala,
Ott lakván az özvegy, Károly nagy királyé,
Lajos édesanyja, Erzsébet királyné.
Visegrád, Visegrád! hol hajdani fényed?
Magas föllegvárak? parti építményed?
Dunapart hosszában kerti ékességed?
Mérföldekre nyuló, párduclakta nyéked?

24

Ott; hol négy királynak azon idő tájba’
Mégfért volna minden udvari pompája,
Meg sem töltve annak negyedfélszáz termét, -
Most a róka sunnyog, ássa kicsiny vermét!
Nem nyilik kevélyen a Dunára kapu,
Belül is a zöld tért gaz veré fel, s lapu;
Odavan a lépcsők márvány büszkesége:
Nyolc egész nagy ölnyi pazar szélessége.

Hát a négyszög udvar eme lépcsők felett,
 Negyven láb magasan - hej! az is odalett,
 Nem dicsekszik földje márvány kirakással,
 Nincs beárnyékolva illatozó hárssal,

Nem is veszi körül nagy paloták szárnya
 Száz-meg száz ablakkal a kies Dunára;
 Maga a koronát féltő hegyi fészek,
 Az is összeomlott, ledönték a vészek.

De mihaszna borong rajta képzeletem!
 Sirató dalommal föl nem építhetem. -
 No, s hát a királyné visegrádi háza
 Endre herceg miatt öltözik mély gyászba.

Ottan a csillámló, fejedelmi pompa
 Büszke ábrázatját feketébe vont,
 S a bú, mintha ülné királyi ünnepét,
 Fölvevé magára legszebb öltözetét.

Meghallván a gyászhirot, seregesen gyűltek
 Királyné asszonyhoz tisztos úri hölgyek,
 Hajadon és özvegy és akinek férje
 Fő-fő rangot visel, fiatalja, vénje;

Jártak hosszú sorral a nagy palotákban,
 Vetélkedve mintegy szomorú pompában;
 És megoszták versent a királyné jajját,
 Hangosabbá tévén szózatot fájalmát.

Számtalan sok gyertya, mint egy-egy szövétnek,
 Hófehér viaszból éjjel-nappal égnek,
 És a nagy harangok virradattul estig
 S tornyok falait szinte megrepesztik;

Vége-hossza nincsen a gyászos menetnek;
 Mindennap, azt vélnéd, egy királyt temetnek,
 Mondatik mindennap búsan zengő mise -
 Annyi drága pompát nem látott senki se!

Maga a királyné, földig gyászruhába'
 Mindennap misére megy a kápolnába,
 Mely a paloták közt áll vala középen,
 Remekül építve a várhegy tövében.

Koldusok, szegények, fölemelt süveggel,

Gyülekeztek oda minden áldott reggel;
A királyné pedig alamizsnát osztja, -
Utána a sok pénzt három leány hozta.

30

Másszor sem sajnálta ugyan ő felsége
Adakozni bőven, Isten-dicsőségre:
De most adományit kétszerezve adja,
Hogy istennél inkább légyen foganatja.
Klostrom emelkedik, fényes templom épül;
Ne kimélgék, ugymond; telik az övéből,
Jut belőle minden papnak és barátnak;
Az Isten szolgái szűk időt nem látnak.

31

De mikor bevonul éji rejtekébe,
Nem hagyja nyugodni véres multak képe:
Ősz férfi vonaglik ágykárpitja megett
S haldokolva hörgi: „gyermekért gyermeket!”
Zács Felicián az; követi családjá,
Őket hosszú sorral a királyné látja;
Szomorú az eset, miről egy időben
Így zendült az ének lantban, hegedőben:

Zács Klára nótája

1

*Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra;
Fehér rózsá, piros rózsá...
Szőke leány, barna.*

2

*„Királyasszony néném!
Az egekre kérném:
Azt a rózsát, pirosrózsát
Hajh, be szeretném én!*

3

*„Beteg vagyok érte,
Szivdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lészek!”*

4

„Jaj, öcsém Kázmér!
Azt nem adom százér’ -
Menj! haragszom... nem szégyelled?...
Félek bizony gyász ér.

5

„Sietős az utam
Reggeli templomra;
Ha beteg vagy hát fekügy’ le
Bársony pamlagomra.” -

6

Megyen a királyné
Megyen a templomba;
Szép virágok, deli szűzek
Mind követik nyomba.

7

Könyörögne, - nem tud,
Nem tud imádkozni:
Olvasóját honn feledé:
Ki megyen elhozni?

8

„Eredj fiam, Klára!
Hamar, édes lányom!
Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem a diványon.” -

9

Keresi a Klára
Mégsem akad rája:
Királyasszony a templomban
Oly nehezen várja.

10

Keresi a Klára
Teljes egy órája:
Királyasszony a templomban
De hiába várja!

11

Vissza se’ ment többé
Szűz leányok közzé:
Inkább menne temetőbe,
A halottak közzé.

12

*Inkább temetőbe
A fekete földbe,
Mint ama nagy palotába,
Ősz atyja elébe.*

13

*„Hajh, lányom, lányom!
Mi bajodat látom?
Jöszte, borulj az ölemre,
Mondd el, édes lányom.”*

14

*„Jaj, atyám! nem, nem...
Jaj, hova kell lennem!
Hadd ölelem lábad porát -
Taposs agyon engem! - ”*

15

*Harangoznak délre,
Udvari ebédre;
Akkor mene Felicián
A király elébe.*

16

*A király elébe,
De nem az ebédre:
Rettenetes, bosszuálló
Kardja volt kezébe.*

17

*„Életed a lányért,
Erzsébet királyné!”
Jó szerencse, hogy megváltja
Gyöngé négy ujjáért.*

18

*„Gyermekekért gyermek!
Lajos, Endre halj meg!”
Jó szerencse, hogy Gyulafi
Rohan a fegyvernek.*

19

*„Hamar, a gazembert...
Fiaim... Cselényi!...”
Ott levágták Feliciánt
A király cselédi. -*

„Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába:
Mit kívánsz most, én királynőm!
Fájdalom díjába?”

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát:
Nagy ujjamér' legény fia
Borzasztó halálát:

„A más kettőér'
Veje, lánya végét
Piros vérem hullásáér'
Minden nemzetségét! -”

Rossz időket érünk,
Rossz csillagok járnak:
Isten ója nagy csapástul
Mi magyar hazánkat.

Ily szomorú eset a Feliciáné; -
E miatt nem nyugszik Erzsébet királyné,
Hogy szörnyű halált halt kedves fia Endre:
Csak egyéb csapás is ne követné rendre!
De Lajos - ártatlan imez átkos tettben -
Vala bosszuálló kemény készülletben;
A nemesség is már dandárjait hozta,
Ezrivel, vagy amint fel volt rájuk osztva.

Most a kopasz róza Rákoson virágzik,
Most buborékot hány: sáttortól nem látszik;
Most lobog a zászló ezerféle színben,
Rajlik a vidor nép, csillog-villog minden.
Messze a mezőnek fakó meze füstöl,
Porfellel verődik, melyben a ló prüszköl,
Egy út az egész táj; a csapatok gyűlnek,
Mint villámló felhők, mind össze vegyülnek.

34

Oh, ha gyenge tollam méltó lenne rátok,
Lajoshoz sereglő régi nagy családok
Összefoghatnálak egy búbajos körben,
Hol magát az utód lássa, mint tükörben!

De sem a képíró tükör nem biztatja,
Sem az idő és hely mostan ki nem adja;
Elég lesz futólag nevek említése
Mint fűcskének vízen szárnya legyintése.

35

Ott lebeg a Laczfi hősínű sárkánya,
Messze kis Erdélyből hozta ezüst szárnya,
Maga István vajda feje a csapatnak,
Fiai, testvérei tőle nem maradnak;

Mint egy büszke folyam kíséretét vonja,
Követé a nagy hőst sok vitéz rokonja:
Laczfi Endre, Miklós, Pál, Mihály testvérek,
Osztályosi *Apor László* nagy nevének.

36

Ő az, István vajda, koronás Erdélyé,
Kit Lajos e hadban tevé fővezérré:
Nem ifjú, nem is vén: haja vegyes ősszel,
Barna férfierő tiszta ezüst ősszel;

Bölcs vezér, tanács, - de bátor kemény harcfi,
Példabeszéddé vált: „ez második Laczfi!”
Így szokás nagyitva hímet varni róla,
Nem szokás azonban venni szórul-szóra.

37

Ott van a hű Miklós, a bátor Gyeleti,
Zászlóját az öccse, két fia követi;
Paizsán a címer négyfelé van osztva:
Két mezője gyászos, kettő fehér, pusztá.

Mit jelent e gyász szín? mi értelme ennek?
Ember! a sors ujját mondod véletlennek:
Két mező fekete, ugyanannyi tiszta:
E négy bajnok közül kettő nem tér vissza.

38

Ott van a Geréni s Homonnai Druget,
Nádor öccse, Miklós, vezeti ezeket;
Olasz vér, de vegyült magyar anyatétellel,
Lobogója diszlik a hét seregéllyel.

Távolabb csoportoz Budaméri Konya,

A Szécsényi törzsnek igaz vérrokona,-
Címere jelenti: az oroszlán rajta
Kisded keresztjével, hogy Szécsényi fajta.

39

Hozza Bánfi büszkén busa ökre szarvát,
Miklós, fia bánnak, maga is bán, horvát.
Andrási Temesből már ott vala szinte,
Zászlaján egy kardos, páncélos levente:
Andorás az, kitől származik a család,
Hirdeti a címer ennek viadalát
Akkor, hogy fejére szálla Szent-Istvánnak
Az első korona, az első királynak.

40

Ünnepel Esztergom, mint a haza szíve,
Ott az ország nagyja és a külföld színe:
Papi és világi, fejedelmi vendég,
Kemény láncsatörő, bajvivó leventék;
Az nap öröme révitanak egymással
Egy idegen bajnok székely Andorással,
Ki fejét amannak vállastul leszelte;
Címerét Istvántól nem hiába nyerte.

41

Ott lebeg továbbá Drágfi vasmacskája;
A Nádasdi nádja, fekete kacsája;
Ott a csuda címer, melyet ama gazdag
Bebek István és György, Dancs fiai hoztak.
Jól juhászcodott ám ősapja ezeknek,
Hol Sajó vizével összefoly a Csetnek:
Tündér-adta kincsből raka hét szép várat;
Címerén a tündér, csuda nemű állat.

42

Messziről mutatja Lukácsot, Bertalant
Fekete mezőben három fehér galand,
Hogy ők ama híres nagy Héderváriak,
Kont Miklóssal vérént való atyafiai.
De Ugrin fiának, mert ez már Ujlaki,
Paizsán keresztbe folynak két szalagi,
Melyet a koronás, szárnyas angyal őriz;
Törzs apja ez ágnak Hédervári Lőrinc.

Hozza Szécsi Miklós a maga dandárját,
Két fejü nagy sassa teregeti szárnyát;
Vele bajnok öccse, az ifju Ivánka,
Ivánka, az ifju, Vas megye virága.

Ennek javas-asszony megmondta előre,
Hogy aráját hazaviszi esztendőre,
Csak „ki lóval nem bir, az hadd járjon gyalog” -
Gondolá a vitéz: nagyon rendes dolog!

Hegyezi saskörmét Kanizsai János,
Fekete félszárnya vérmezőben szálldos,
A Rozgonyi féniksz fürödik tollában,
Draskovicsén két sas, két nagy grifmadár van.

E zászlós urakkal sok nemes dalia
Összegyűlt sok régi nagy nemzetség fia:
Csapi, Guthi, Kemény jelesebb közüle
S két *Forgács* fiu, kit Bebek Anna szüle.

Pajzsukon a szép *szűz*, tengerhab leánya,
Szőke aranyhajnál nincs egyéb ruhája,
Mosolyog az ajka, rózsabimbó melle,
Csak festés különben, hát minek szégyellne.

Mégis aki látja, nézi elevennek,
Ha leány, elfordul; ifju örvend ennek:
Szeme egy két percig rajtavesz a képen:-
Forgács Andor kapta; elmondom, miképen.

Omlik a *tatár* nyil felhőszakadása,
Messzeföldre hallik jégeső zugása,
A Sajó ut nélkül tántorog, mint részeg;
Vérökkel itatják jó magyar vitézek.

Vérbe alkonyult le a nap is Muhinál,
Veszve, veszve minden! Béla fut, a király;
Futtában két Forgács fődözi testével,
Andor, az ifjabbik, Tamás elestével.

S már nem biztos vára: Znió avagy Gimes,
Tovább a királlyal fut az ifju nemes,
Távol Adriába, tenger szigetjére,
Hol, mint vert vad, Béla megpihenhet végre.

Ott egy nap az ifju hogy a parton járna,

Ime! zátonyon ül tenger szép leánya:
Nagy haját fésülte, - arany tündöklésű
Hajából arany port szikráztat a fésű.

48

Hattyuingét Forgács amidőn meglelte,
Neki sem kellett több, hamar felölelte;
Megijedt a habok Tündér-Ilonája,
Hogy idegen kézben hattyúi ruhája;
Kérte, adja vissza, nagyon szépen kérte;
„Jól van - mondta Forgács - ha megcsókolsz érte!”
„Nem, halandó, azt nem! jobbat teszek annál,
Egy tündéri csóktul menten elhervadnál.

49

„Nem, halandó, azt nem. De ha tudni vágyol,
Mit rejt a jövőndő, ez a sűrű fátyol:
Ám halljad.” Azonban, övig a ké kellő
Vizben, közelebb jött s így dalolt a *sellő*.⁸⁸
„Egy fiatal fának látom karcsu törzsét,
Melyet annyi század vihara sem tör szét,
Inkább lombosítja minden újabb tavasz:
Örvendj ifju ember: te vagy az, te vagy az!

50

„Nőni fog családod fényben és hírnévben,
Gyökere izmosul királyi hűségben,
Valameddig Árpád fejedelmi vérit
- Talán nem sokára - sirba nem kísérik:
Akkor új király fog érkezni *habomon*
S fölemeli székét az előbbi romon:
Lajos, Lajos, Lajos leszen fia ennek,
Kit nevez a magyar *nagynak*, egyetlennek.

51

„Negyven év forog le, majdnem egy fél század
Hogy ő sirba viszi a királyi házat:
Haj! mert e családon vér nehezül s átok,
Melyet a leányán teljesedni látok.
Forgács leszen az is, Forgács, ki megója,
Nehogy bitang kézre jusson árva trónja...
Hiába, hiába. Sulyos a vér-átok...
Zavarodik a víz: zagyva képet látok.”

⁸⁸ Vizitündérek régi neve. A. J.

Így tovább is zengne vízi leány dalja;
 Hanem a vitéz azt már tovább nem hallja:
 Lebocsátá lankadt tetemít a füre
 S elaludt, mint a tej, szépen ahogy üle.

Most a lyány kiszállott - nem habozás nélkül,
 Mert igen szégyellé az alvó vitéztül, -
 Hattyuingét hamar szűz testére ölté,
 Szárnya csattogása Andort is felkölté.

Mohón kapott Forgács a szép sellő után,
 Mintha álom után... hiu szellő után...
 Soká még a parton tünelődve jára,
 Majd iratta képét őse paizsára.

Örömet engedte azt viselni Béla
 Mindenütt, hol később megfordult acéla:
 Hadban, öklelésen, párbajon, vagy tornán;
 Sátoron, pecséten, zászlón, sirja ormán.

Most utódja Miklós, vele öccse András,
 Viselé a címert, két fiatal Forgács. -
 Berényi pedig jött fürge mókusával,
 Révai tátongó fene farkasával.

Sárkányfogakat hoz Báthori, Zokoli,
 Butkai s ahányan e törzs vérrokoni;
 Csáki fölismerszett véres emberfőrül,
 Loránd fia Loránd fakadó fatőrül.

Hozza homály ökrét kék mezőn Balassa,
 Zászlós Frangyepánnak röpül tarka sassa,
 Garai kigyója mérgesen növekszik,
 Ama Betlenével szinte már vetekszik.

Egyszerű a Zudár sejtes ablak-olma,
 Mellyeszti galambját a Telegdi solyma;
 Nádasdi rucája Gersei-Petőnek
 E két nemes ágat hirdeti egy tőnek.

Hát még ama nyilas Bocskai oroszlány!
 A Majtényi teve, a Viczai sas-szárny!
 Büdi bujdosója, a Csetneki halak!
 Kisvárdai kigyó, mely farkába harap!

Mondjam-e Szentgyörgyi zászlaját, csillagját?

Apafi szőlőjét, kardra szúrt sisakját?
A Dersfi oroszlánt? a Szirmai rákot?
A Rajcsányi medvét?... az egész világot?...

57

Ki győzné ezeket venni laistromba,
Hogy a dal szövése ne legyen goromba?
Nagy erdő ez együtt: ennyi sok családfa
Viruló díszében mind egyszerre látva!

Emez fiatal még; az terepély immár,
Sudarán sas fészkel, barna felleg himbál;
Csonkitva, lenyesve hajt amaz új ágat:
Mai nap is élő, számos unokákat.

58

De ti, kiknek őset a dal édes gondja,
Nem hizelgő verssel koszorúba fonja:
Felhat-e hozzátok az egyszerű ének
Egyszerű kebléből a nép emberének?!

Vagy hazai dalra fületek már gyenge,
S nem halljátok, ámbár *neveteket* zöngje?!...
Sir a lélek bennem, - és a mai kortul
Vigasztalóan a múlt dicsőséghez fordul.

59

Ott van ami csillog, ott van ami ékszer,
Mit csak a szem láthat s nem láthat elégszer;
Ott hányja virágát mindenik nemzetség,
Kitesz a hazáért a magyar nemesség:

Maga, lova fényes; paripája kényes,
Arábia szülte vagy tatár vadménes;
Nem sok a gyalog szám; többnyire lovas had -
Kiféle? miféle? címerén olvashadd.

60

De a vármegyékből szinte sok jó láncsa
Gyüle gyalogszerrel, hogy Nápolyt meglássa:
Itt is, ott is mozog, hullámszik egy csapat,
Mint nagy szél-vetés, ha szélben árad s apad.

Ezek nem címerrel, bokrodzó sisakkal -
Jöttek suta fővel, egyszerű sipakkal,
De azért kemény nép: szívök mind huszári:
Nem tehetnek róla, hogy gyalog kell járni. -

61

Ti is feljövéték barna kunok, jászok,
Szemes, ügyes, virgonc, nyilvető ijászok,
Vagy nehéz ostromban faltörő bakosok,
Midőn öklelőznek a várdöntő kosok.

Lajos e hadakkal maga tábort járát,
Legelébb talpon van, legutószor fárad,
Egész nap zavarja, futtatja seregét,
Porolván a puszta kopott köpönyegét.

62

Hej, micsoda szörnyű óriás madár ez!
Roppant szárnyaival csak a földön jár ez,
Kiteríti néha, mint valami héja,
Mér földet kanyargat egyszeri karéja,

Majd meg' összecsapja, mint a könnyű fecske,
Ugy búvik előre hosszú, vékony teste:
Kanyarodik, szélt vesz, ritkul, összeforrad
- Mintha egy élőtest voln' az egész sor had.

63

Mintha egy élőtest: földön csuszó sárkány...
Mintha bárányszerű, színes szép szivárvány;
Lendül a sok zászló maga-fogta szélben,
Majd egymás után, majd ezer is egy szélben.

Sárga lován Lajos maga úgy cikázik,
Mint midőn a gyermek tükörfénnel játszik,
Futkos a had előtt, mint egy futó csillag,
Ragyogó sisakján hosszan úszó tollak.

64

De, izzó nap után, mikor a lég enyhül,
A vitéz is fárad, meg a ló is renyhül,
Vissza, sátraikhoz, vidám lakomára
Széled a poros nép, a lihegő pára.

Füst-bokrétát tesz föl valamennyi sátor,
Majd egy-egy tüzfény is megjelenni bátor; -
Kuncsorgó juhász nép, támogatva botját,
Messzünnen irigyli ezek állapotját.

65

Így az egész tábor indulásra készen
Együtt vala Pestnél, a rákosi részen;
Csak Toldi hiányzik, csak ő marad vissza,
Édes szerelemnek kóistolóját issza;

Béke van szívében, most először, béke;

Felejtí ha-óta Rozgonyi vendége,
Az egész hó egy nap és e nap egy óra...
Nincs is az időnek ottan mutatója!

66

Sőt az éj meg a nap sem tesz különbséget:
Ébrenlét? vagy *álom*? szó csupán egy véget:
Akkor is ott járnak egymás deli karján,
Illatozó kertben füzes Tisza partján...
Mit beszéltek annyit, ti susogó lombok?
Miér' búgtok össze, ti páros galambok?
Hab, hab után, mér' futsz örök vágyódással?...
Így álmodtak össze, gondolom, egymással.

67

Hanem, előbb hogyses életét megkötni,
Toldi a harc gondját el akarta vetni,
Az *utolsó harcét*, míg foly élte hossza:
Nincs eset azontul, hogy szívét megossza:
Élni fog magának, élni Piroskának,
Élni... azt nem mondja tovább a leánynak;
Egész élte sorját hosszan elrendezte,
Mikor együtt voltak az utolsó este.

68

Hogy aztán a hajnal tetszett indulóra,
Megállt jegyesével a leány egy szóra, -
Azaz el se hagynák azt az egy szót soha,
De nyerít a Miklós nyughatatlan lova.
„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe' -
Isten veled atyám és szívem szerelme!”
„Áldjon meg az Isten, kedves fiam téged:
De várd meg legalább a kenyérebédet.”

69

Megfogadta Miklós, elkelt az ebéd is,
Beszéltek, beszéltek: több volt hátra mégis;
Jött azonban Toldi fegyveres szolgálja
Hogy nem áll a *Pirkó*, a földet kapálja.
„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe' -
Isten veled atyám, és szívem szerelme!...”
„Áldjon meg az Isten, kedves fiam téged:
De várd meg legalább a déli ebédet.”

Megvárta, megevék azt is együtt délben,
 Jó-soká maradt még Toldi menő-félben:
 Ehol jó azonban a fegyveres szolga:
 Nem kell-e bekötni a lovat az ólba?

„Paripám nyergelve, lábam a kengyelbe’ -
Megyek édes atyám és szívem szerelme!...”
 „Hordozzon az Isten, jó fiú, de már ma
 Ugyan hova mennél, ilyen éjszakára?”

„Este vagy éjszaka: tőle nem irtódzom;
 Hova, merre megyek? az is az én dolgom;
 De tovább sehogy sincs maradásom itten,
 Hogy eddig maradjak, bizony azt se hittem.

Isten hozzád szívem édes szép szerelme!
 Addsa kicsi kezed, borulj az ölemre:
 Hadd szakasztok rózsát gyöngé rózsafádról -
 Egy csókot az utra, piros két orcádról.”

Elcsattant az a csók, nem is egyszer pedig,
 Mint a földi eper csattan, mikor szedik;
 Rövid vége lett a hosszú búcsuzásnak;
 Nem is integettek messziről egymásnak;

Jó Toldi csakhamar lovára felüle,
 Szeméből valamit lopva kitörüle;
 Sarkantyúzza lovát, szintugy vérzik belé...
 „Co fel, jó paripám, szülő-helyem felé!” -

Vele lakott másszor édes anyja Budán,
 De haza sovárgott, hazament azután,
 Nehogy elpusztuljon gazdaság és hajlék,
 Amint György fiának halomása hallék.

Mert nem ada Isten hosszú éltet annak,
 Juttatá fogára erdei nagy vadnak; -
 Toldiné fogta fel árva kis leányát,
 Fölnevelte szépen kedves unokáját.

Hej! nem is álmodta a nemzetes asszony,
 Hogy neki *az* a nap oly örömet hozzon.
 Ablakában ül, de onnan keveset lát,
 Mindössze az udvart, meg az apró marhát:

Mert úgy volt a jámbor ősi ház kiszabva;

És úgy látta jónak aki helybehagyta,
Hogy ne kandikáljon országba-világba:
Nézzen, mint igaz bölcs csak önön-magába.

75

Most az öreg asszony lódobogást hallott;
Szívébe azonnal gyors öröm nyilallott:
„Jaj! Miklós...” kiáltja és szalad elébe;
Nem leli a rostély nyitját hevenyébe.

Szép *Etelke* pedig; Toldi György leánya;
Mielőtt a kapun befordulna bátyja,
Fut elébe, fut, fut; kengyelébe pattan;
Csókja, mint egy ostor, oly nagyokat csattan.

76

Hagyta hugát Miklós játszani Pirkóval;
Maga édes anyját köszöntötte szóval,
Megcsókolta előbb halvány szép homlokán,
Addig föl se ment a lépcső három fokán;

Mikor pedig fenn volt lehajlék hozzája,
Mefogá a kezét, reáforrott szája;
Édes anyja, szegény! kívül a ruháján
Csókolgatta fiát, verő szive táján.

77

Akkor a szobába mentek együtt karon -
Mondanom se kell, hogy lett nagy lakodalom,
Dehogy lelte helyét Miklósnak az anyja!
Cselédnek is állott pince, kamra, konyha.

Bence, a *vén* Bence volt a pincemester,
Ki is tört belőle, hogy ő arra nagy szer.
Ugy járt, ha borér' ment, hogy ne kelljen várni,
S úgy hozott, hogy kétszer ne kellessék járni.

78

De maga korán sem ivott azér' sokat,
Forgatván fejében apai gondokat;
Ivott ő, mint szokta sziv-vidámság végett,
Vagy midőn kínálni kelle a vendéget.

Hanem, mikor látta, hogy nincs semmi hiány,
Enni már vagy inni egy cseléd sem kíván:
Szólott a fiának, egy szálas legénynek
S ketten a szobába Toldihoz menének.

Ott elkezd Bence: „M’óta t’om az eszem,
 Kenyerem ettől az öreg háztól eszem;
 Rossz kis sückő voltam, annyi mint az öklöm,
 Hogy a *toldi* pusztán szántottunk hat ökrön.

Én ökröt vezettem, éd’s apám az ekét...
 De minek kerítek ilyen nagy fenekét!...
 Hej! micsoda termés lett abban a földben!
 Eddig ért, uram, ni! másik esztendőben.

„Még akkor boldogult apám uram is élt,
 Csakugyan Bencének hitták ő kigyelmét,
 Én is, hogy fiam lett, (látom, a bolondok
 Cifra neven kapnak) - *Bence* legyen! mondok.

Nagy fiu, ahol van! Jöszte, szógám elébb:
 Szégyellős egy kissé, mint fiatal cseléd.
 Hej! vitéz nagy uram, jut-e még eszébe
 Mikor együtt mentünk a király elébe?

„Jóval ifjabb volt még kelmed a fiamnál,
 Hanem szálásabb is, izmosabb is annál;
 Hányszor emlegettük azelőtt: no ebből
 (Kelmedet értettük) ember lesz, ha megnő.

Biztattam is, menjen katonának, vagy mi;
 De az édes anyját nem akarta hagyni:
 Pedig, lám no! milyen ember vált belőle,
 Kit nem egyszer kétszer mondtam én előre.

„Ezt a rossz fiut is nem t’om én, mi lelte,
 Katonának vágyik, vagy mi az eblelke!
 Azt izéli mindég: nem leszek én paraszt,
 Nem én, apám uram, elszököm ha maraszt.

Itt van, nagy jó uram, azér’ hoztam elő,
 Legyen kelmed hozzá igaz gondviselő,
 Apja helyen apja, vezető vezére:
 Isten is megáldja kegyelmedet érte!”

Nevetett Miklós az együgyű beszéden,
 Forgatá egyszersmind a dolgot eszében:
 Elvigye-e Bencét, vagy itthon marassza?
 Melyikben lesz annak idővel is haszna?

Etelke azonban egy asztali késsel

Lovaggá ütötte három kis ütéssel,
S kitörvén a kedve hangos hahotába,
Bevonszolta Bencét az oldalszobába.

84

Ott egy régi szekrény poros zege-zugát
Felhányva, kiszede holmi ócska ruhát,
Amelyeket Toldi már annak előtte
Régen elhajított, mivelhogy kinőtte.

Etelke azokból egynéhány darabot,
Egész öltőbelit összeválogatott,
S od' adá Bencének, ingyen ajándékba,
Hogy tanuljon belé, vegye is fel még ma.

85

Ezalatt elmondá Toldi az anyjának
Hogy jutott kezéhez a szép úri lánynak,
Mutatá a gyűrűt, melyet hoz a jegybe,
Háború végével kelnek, ugymond, egybe.

„Akkor, édes anyám - no hiszen meglátod -
Akkor nem futok én országot, világot,
Nem kószálok hadba, hanem együtt élünk,
Az én gyöngy galambom, Piroskám is vélünk!”

86

Sírt, nevetett anyja, mikor ezt meghallá,
Szíve az örömet nem várta, sokallá;
Elpirult, tüzes lett halvány arculatja,
Elpirítá benső titkos gondolatja:

Előtte fia még mind a régi gyermek:
Oly furcsán esett most képzelni embernek,
Házasult embernek... képzelni továbbat
Göndörhaju, fürge, játszi unokákat.

87

Hányszor mondatá el, kérdezé ki újra!
Nem maradt szó nélkül egy legkisebb ujja:
Karcu-e, magas-e, barna-e, vagy szőke?
Fehér-e, piros-e, vagy milyen a képe?

Haja, szemöldöke, szeme, szempillája?
Ajaki, beszéde, lábai, ruhája?...
Felelni se győzne Miklós annyit neki,
Ha oly jól nem esnék, mikor emlegeti.

S jaj lett volna szegény Piroskának dolga,
Ha, míg emlegették, folyvást csuklott volna! -
Most azonban félbehagyták a beszédet,
Mert az ifju Bence a szobába lépett.

Kard veri a combját, a nyakában mente,
Ki van csipve rútul, mint bármely levente,
Megáll egyenesen, mint egy mutatófa,
S rövid habozással imígy kezd a szóba:

„Vitézlő nagy uram, szépen megkövetem,
Egy páncélos bajnok, úgy látom idegen,
Künn az ajtó előtt kigyelmedet várja,
Hogy vele megvíjon életre-halálra.”

Toldinak se’ kell több: „hogyan, a patvarba!”
Felszökik sebesen, szalad a pítvarba,
Hát csakugyan ott áll a sisakos vitéz
Kivül a tornácon, vele megvíni kész.

Toldi a fegyverről nyomba’ megismerte,
Látja, hogy az nem más, mint huga, Etelke,
Iszonyu láncsáját bal kezében tartja,
Mig a jobb kezében villog széles kardja.

De Miklós a szemét összerántja vadul,
Felgyűri az ingét, karja kiszabadul,
Rohan puszta kézzel: megszalad az ellen,
Hármat lép s elesik a nehéz fegyverben.

„Ugy kell! eben esett, köszülötte lyánya!”
Kiált és odafut Toldiné, mert szánja,
Fölemeli szépen, tizszer is megkérdeve
Nem fáj-e valahol? könyöke, vagy térde?

Semmi baj! de van ám tréfászó, nevetség,
Van, mivel egymás közt eltöltni az estét,
Mignem aztán Miklós tréfa közé fonta
Amit Tar Lőrincnek komoly céllal monda.⁸⁹

⁸⁹ T. i. hogy a hugát neki adja. A. J.

Elkezdi barátját dicsérni, de nagyon,
Kétszer is mond egyet inkább, mint elhagyjon:
Mily eszes, mily józan, mily szelid, hű, derék, -
Gondolá Etelka: jól van, de már elég!

Vállhegyen bátyjára hamisan pillantott,
Felkapá az ágyról a pihenő lantot,
Busa szemöldökét ráncolva keményen,
Tiszta, erős hangja így csendüle mélyen:

1

*A mi lányunk nem eladó,
Büszke, dacos, válogató;
Jobbra-balra pillogató;
De a szíve színmutató:
Nem eladó.*

2

*Szeme nyájas, szava édes,
Maga tetszős, bár negédes;
Rád tekinthet, mosolyoghat:
De azért, hogy törbe foghadd -
Nagyon kétes.*

3

*Hej! pünkösdi kis királyné:
Rózsá vagy-é, tulipán-é? -
Rózsá vagyok, szűró tüske,
Tulipánszív nem oly büszke
Mint a lányé.*

4

*Jár utána gazdag fösvény,
Nagy szerencse! fele köszvény;
Jár szegényes, az nem kényes,
Majd megeszi olyan... éhes;
Ott az ösvény!*

5

*A deák ül könyve mellett,
Ugy bötűzi a szerelmet,
Lám az apród, ha nem ül is,
Százat szeret könyvnekül is!
Odább kelhet.*

Özvegyszer csak hitvány bor,
 Ecet ami azután forr; -
 Légy derék bár: kell ám fő is,
 Légy szelíd s hű: ámde hő is,
 Szegény jámbor!

Hát te páncél? párdacmente?
 Van-e benned jó levente?
 Jaj, ha volna, mint szeretném!
 Ezer közül szemem szedném,
 Ha lehetne.

Egy van olyan, az egyetlen,
 Messze, messze... bár mellettem;
 Könnyű nézni, megölelni,
 De szeretni, párját lelteni...
 Lehetetlen! -

Igy ez abban elmúlt. Így egész éjfélig
 Nyájason az időt hamar elbeszélük;
 Édes övéi közt enyhül Toldi gondja
 S egy hízogó álom Piroskához vonja. -
 De korán a hajnal ébren leli másnap,
 Búcsut véve, indul messze utazásnak;
 Követi sok »áldás«, ezer »jó szerencse«.
 Utána poroszkál ázott szemmel Bence.

Negyedik ének

„Rettenetes haddal ezentől induljunk.

.....

Vala okossága az tisztos asszonynak.’

Ilosvai

Kont Miklós azonban, előhad vezére,
 Sok országon átal a Rontóhoz ére;
 Ott erős táborba vonta össze sergét,
 Hogy a nyugos útnak kipihenje terhét.

Messzelátó halmon sátorát emel,
 Honnan a kilátás szép volt mindenfelé:
 Nyúgaton a kéklő hegylánc koszorúzza,
 Keleten a tenger, e nagy vízi pusztá.

Első gondja volt, hogy sátora elébe
 Árbocfát emeljen fürge ácsok népe;
 Azután a roppant új zászlót kibonták
 S kötelen a magas ösztörűre vonták;
 Fekete a zászló; de a gyászos falra⁹⁰
 Selyem, arany, ezüst fonállal kivarrva
 Endre sorsát himzék négy rendbeli képen, -
 Halhatatlan rege! te mondd el, miképen.

Mindjárt a legelső: vén királyt ábrázol,
 Róbert az, ki Nápoly trónján üle másszor,
 Most halálos ágyban a mester himezte
 Halál árnyékával vékonyan befedezte.
 Ágya zsámolyán két gyermek-ifju térdel:
 Unokája volt ez, Johanna, Endrével;
 Összeadja gyenge kezöket, - felettök
 Koronáját tartja fényes arcu püspök.

Másik kép Johannát ábrázolja szinte:
 Felnőtt már, nagyobb, szebb, mint volt eleinte;
 Keble, ajka duzzad, égnek pillantási,
 Különben azok, de merészbek, vonási.
 Ül királyi székben, koronája ragyog,
 Mellette, mögötte csinos olasz nagyok;
 Endre, mint egy szolga, külön a csoporttul
 Sötétebb orcával az árnyékba fordul.

Majd a harmadik kép egy homályos pitvar,
 Benne mécsvilág, mint hold körül az udvar;
 Ottan látni Endrét, háló kantusában;
 Négy-öt álarccossal izzadni tusában:
 Egyet már letipra, egy őt fogja hátul,
 Nem messze Johanna nyíló ajtajátul,
 Látni a nyílásban lengő éji burkot
 S a feijér kezet, mely odanyujt egy... hurkot!

⁹⁰ Fala, kelmének: alapszíne (Boden). A. J.

Kert a negyedik rajz: telihold sugára
 Ömlik, árnyas nagy fák közül, egy tisztásra;
 Öreg asszony ül ott, arcereói mélyen
 Sötétellnek, amint hajol a holdfényen.

Ölében az Endre puffadt képe kékül,
 Tagjai szétlógván összetartás nélkül,
 Nagy szemét befogja hű dajka Izolda
 És ápolja... hej, nem mint egykor apolta!

Mindezt a királyné szüzei ekképen
 Hímzék a selyemre, négy mesteri képen:
 Sem a holton élő, sem az élön holt tag, -
 Minden íz, hajlás, úgy eltanálva voltak.

Nézte a sokaság, nézte körbe állván,
 Mikor a nagy zászló felsuhant a szálfán,
 S mint egy szél-lökés, ha erdön végig robban,
 Jajdult végig egy szó a vitéz sorokban.

És mint barna felleg; amely vésszel terhes,
 (Retteg attól a nép, tudja, mily keserves),
 Lenge már a zászló, Nápoly határszélén,
 Futott az ijedt hír, szörnyeket beszélván:

Járnak országszerte vészkiáltó hangok,
 Van imádság, van böjt, zúgnak a harangok,
 Hogy Isten ne hagyja hívei romlását,
 Fordítsa el róluk váratlan csapását.

Ám de hős Durazzo, mint egy pártos szellem,
 Bujtogat Johanna királysága ellen,
 Amióta hugát tőle megtagadta,
 Máriát, a szépet, őhózzá nem adta.

Akkor irt Lajosnak, bosszusággal telve,
 Azóta se nyugszik megbántott szerelme:
 Öregbíti pártját, kastélyról kastélyra,
 S beszél az urakhoz, amint hozza célja.

Némelyikhez így szólt: „Vajmi nagy bolondság
 Hogy a *más* büneért a mi vérünk ontsák!
 Oka vagyunk-é mi, hogy elvesze rútol
 Szegény ifju Endre, udvari boszútul?

Most *valaki* bűnét kardunk támogatassa?

Ha evett, igyék rá; ha vetett, arassa!
Ne várjuk, hogy Lajos egyért az egészen
Töltse ki haragját: mi legyünk *jobb* részen.”

11

Másokat így rémít: „talán e maroknyi
Néppel mi Lajosra kardot merjünk fogni?
Talán annyi úr ő, mint felénk akárhány,
Hogy reggeltől estig átmehetsz határán?
Nagy földön parancsol, tíz nagy ország felett,
Őt tiszteli nyúgat, tőle retteg kelet,
Császárok, királyok mind járnak kedvében; -
Hanem én minden jót ígérek nevében.”

12

Van kihez így fordul: „Nem idegen zsarnok
Vitéz fejedelme a vitéz magyarnak,
Mert Károly, (nagyatyám... de egyébiránt a
Nem tartozik ide), Károly, ama Sánta,
Fogván gyeplőjét a nápolyi kormányznak,
Nőül birta lányát a magyar Istvánnak:
Így ezen királyi törzs két ágat hajta
S mai nap két fényes korona függ rajta.

13

„Róbert lőn egyik sarj, és Johanna íme,
Leányágra jutván a királyság címe; -
Másik ott tenyész, hol eget ér a Kárpát,
Mióta fi-ágon nincsen többé Árpád.
Károly volt az első, magyarok királya,
Mint ama Sántának édes unokája;
Most fia országol, fia Lajos ennek:
Ki mondja bitornak? ki még idegennek?”

14

Olykor így ejt szót: „no bizony, Lajosnak
Célja is uralma négy vagy öt városnak!
Nem akar hódítani földet és országot,
Nem kíván egyebet, csak az igazságot:
Endre fia, Martell, a csecsemő árva,
Lép, ha majdan felnőtt, anyja trónusára;
Addig kormányzó lesz, akit Lajos rendel,
Te, vagy én, vagy ilyes magunkféle ember.”

De, kivel tanácsát közöli meghitten,
 Annak így szól: „rajta! az alkalom itten!
 Tagadom, hogy bárki olyan közel állna -
 Nagyatyám székéhez több jogot formálna.

Negyed iz Johanna, Lajos negyed szintén,
 Unoka szülötte, nem unoka, mint én;
 Hanem azért bizzunk, reméljünk Lajosban,
 Tán mienk lesz a hal majd e zavarosban.”

Így hiteget, mondom, Károly, a Durazzó,
 S a nemes uraknál könnyen fogan a szó,
 Mert az udvar szennyét már nehezen tűrik,
 Hazájuk romlását mélyen keserűlik

Szemetjét az ország az udvarba dobja,
 Otthon zsémbel, sohajt, sir a nemzet jobbja!
 Nincs egyéb választás, mint odvába búni,
 S meghalni, vagy pártos kigyókövet fűni.

S már az elhintett mag fejét hányja szerte,
 A rejtett lázongás zászlait emelte;
 Királyné hűségét felmondák vazalli,⁹¹
 Legelőbb is ama vitéz főúr *Lalli*,

Bérces *Akvilában*, hegynek közepette
 Lalli kapitány a parancsot vezette,
 Most a magyar zászlót a szélnek röpité:
 Nyájas szóval erről Kontot értesíté.

Így több város is. De Johanna királyné,
 - Világ szép asszonya - *most* ő a világé!
 Egy napig sem hordta megölt férje gyászát,
 Tomboló vigasság tölti özvegy házát;

Szolgája csupán ott a nappal az éjnek,
 Örök tervezője titkos bűnös kéjnek,
 És az éj, mint álarc, mint ingerlő fátyol,
 Csak annyit takar, hogy többre-többre vágjol.

⁹¹ Jelent főurat vagy fejedelmet, ki birtokát valamely hatalmastól nyerte hűbérül. A. J.

19

Tüzes nyári nap volt, melyen izzó, rekedt
Hőség lázasztá a fiatal ereket.
Csillapítva jeges csemegével, borral,
Mely egy percre hűsít, de azután forral,
Égető a napfény, rekkenő az árnyék,
Fényes fátyolköddel volt fedve a tájék,
Fű, fa, virág fonnyadt, - elalélva várta
Míg fejét a láng nap a tengerbe mártja.

20

Végre a nagy tűz test, pirosan, kereken
Megkettőzte magát nyugati vizeken,
Biborszinre festé a habot sugára,
Bámulván a világ legszebb városára:
Ott pihent a vízen a tündéri Nápoly,
Melyet a ringó hab, mint hű dajka ápol,
Tornyai, árboci, kertjei félkörben
Csüngöttek alá, a tiszta, mély tengerben.

21

Majd a nyílt tornácok, a királyi kertek
Estve a tengerről könnyű szellőt nyertek,
Mely a fasorokat legyezé futtában,
S fürdött a virágok fűszer-illatában;
Meglopá a citront, a narancsok fáit,
Jószagot lehellő, dús aranyalmáit,
És lerészegítvén annyi édes pára,
Többé a nagy kertnek nem lele nyitjára.

A FÖLDRENGÉS

(V. ö. Toldi szerelme, XII. ének. 25-27. versszak)

1853-1855

.....
De ime! az ég föld hirtelen feltámad:

Az ég alkotmánya össze akar dőlni,
Majd a földet érik iszonyú felhői;
Nem szél fű... torony, ház reng belé s megszakad;
Nem eső esik, mert minden csöpp egy patak.

Egybefoly a dörgés; csattog szakadatlan,
Villámlástól az ég egy pokoli katlan,
Fellázad a tenger, messze, nagy mélyen be,
Nyomúl a szárazra, a folyókkal szembe.

Visszafut a folyam, vissza kútfejébe,
Rejtőzni akarván anyja kebelébe,
Vagy szél vesz a síkon, hogy ne ériék utól,
Kergetve a tenger zúgó habjaitól.

Sehol sincs maradás. A hajósok népe
Hajótörést szenved a kikötő révbe',
Testeik a parton szétszórva hevernek,
Hol jajgatva futkos férfi, asszony, gyermek.

Hullámszik a tenger, hullámszik a föld is,
Dagadni, süllyedni látjuk a mezőt is,
Szédül aki rálép. Ugy teszen, úgy látszik,
Mint mikor a gyermek jégen hajlókázik.

Recsegő házából a népség kiszalad.
Oltalmat keres a háborús ég alatt,
A városbeli fut a szabad mezőre,
Nehogy egész házsor a nyakába dőlne,
S a mezei ember fut a város felé,
Nehogy meghasadván a sík föld lenyelne,
Mert sok helyen a föld megreped és égő
Gyomrából, pokoli búzt bocsát a kénkö.

Azt hinnék jelen van az ítélet napja,
Rettegés a szívek bensőit elfogja,
Szánja bánja bűnét az istentelen is,
Megbocsát egymásnak halálos ellen is.

.....
.....

TOLDI SZERELME

Elbeszélés Tizenkét énekben

1863-1879

*Quid damnosa juvat sine causa bella cieri?
Tutius est regnis perpete pace frui.*

Ilosvai jeligéje

Első ének

„Az idő akkoron szép folyással vala.”

Ilosvai

1

Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza,
Te dicső hajdankor! fényes napjaidra;
Szomorú tallóján ősi hírnevének,
Hej! csak úgy böngész már valamit - mesének.

Engem is a bánat megviselvén zordul,
Végaszért hő lelkem a multakba fordul;
Azokkal időzöm, akik másszor voltak:
Mit az élet megvon, megadják a holtak.

2

Toldi jut eszembe, kiről, még ifjonta,
Játszi elmém könnyű énekét elmondta;
Egyszerű az ének, rajta semmi dísz tán,
De a szívből fakad melegen és tisztán.

Oh! ha - nem a hírért, nem a dicsőségért,
Nem, hogy a világnak üssek vele cégért,
De, hogy a dallásban lelkem átfjodnék -
Oh, ha még egy olyat énekelni tudnék!

3

Ifju Lajos király atyja trónján üle,
Urak és leventék szolgáltak körüle;
Budán székelte immár, az új palotában,
Mely tündéri fénnel épült mostanában.

Toldi a királynak volt személye mellett,
Ideje harcjáték- s dáridóban tellett;
Paizsán a cseh főt címerül mutatta,
Tizenegy nemesfi szolgálván alatta.

4

S már lecsöndesült a háborúk morajja,
Felvirult a béke, mint egy zöld olajfa;
Már pihent a bajnok maga kénye-kedvén,
Nehezebb időkre erőt gyűjtögetvén:

De Lajos kerülte puha párnaszékét,
Mert az ő nagy lelke nem hagy neki békét:
Elmegyek, fordúlok egyet-kettőt, szóla,
Hiszen én vagyok az ország számadója.

5

Senkinek se mondá, titkon útra készült,
Ócska dolmányt szerze, s egy ütött-kopott szűrt,
Rossz süveg fejében, vállain kötőfék,
Akkor egy otromba lóra fészkelődék:

Lovait kereste, mint szegény kárvallott,
Szedte a begyébe amit látott, hallott:
Merre mi panasz van: mi a népség terhe;
Hogy teszik a törvényt a szegény emberre.

6

Három nap bolyonga. Harmadnap estenden
Megállott egy falu végén, hogy pihenjen:
Gyönyörű mezőt lelt, puha bársony rétet,
Leszállott a lórul, gondolva, megétet.

A nap is lehajtá fejét nyugalomba,
Piros paplanát szép orcájára vonva;
Hát neki hol vetnek, vajon, ágyat, hol hál?
Szállást kér valamely jószívű bokornál.

7

Nagy fehér ház volt a falu szélső háza,
Oda ment itatni, hogy kizaboláza;
Nyitva volt a kapu, azaz nem is nyitva,
Hanem a sarkából messze kihajítva.

A kutyák azonban rátámadtak csúnyán,
De a kúton állt egy szép hajadon lány,
Szólott a kutyáknak, azok szót fogadtak
S egyenkint morogva hátra sompolyogtak.

8

Akkor mond a király: „Szépséges kisasszony,
Útas ember vagyok, szabad-e itatnom?”
Felelt a leányzó: „Ugyan hogyne volna,
Szegény ember, - hanem hova megyen már ma?
Jobb bizony, ha nálunk megpihen kegyelmed,

Holnap idejében megin' útra kelhet.”
És a szép szavakhoz nézett is oly szépen,
Hogy repesett a szív a király mellében.

9

De felelt az útas: „Követem személyét,
Ilyen úri háznál nem forogtam én még;
Másutt is találok valamely szállásra:
Úrnak úr, szegénynek szegény illő társa.”

Hallá ezt a gazda, és a tornác alól
Parancsolva-formán a beszédjébe szól:
„Igen hát, öcsém, de nem addig van ám az!
Ki itt esteledik; bizony itt is hál az.”

10

Avval hátra inte s előjött egy szolgál:
„Péter, a lovat kend beköti az ólba,
Te pedig, barátom, gyér a házba vélem,
Mert nem mégy el innen, engem úgy segéljen!”

Tetszett e magyar szív a fejedelemnek:
Nem is a kis házba, a nagy házba mentek;
Ott az asztalfőre ülteti vendégét;
Hasztalan szabódik, nem hágy neki békét.

11

„Angyalom, Piroskám”, a gazda kiszólal,
„Hoznál egy ital bort a fehér kancsóval!”
Mefogadta a szót, az edényt kimosta
S felhozá a jó bort gyönyörű Piroska.
„Nosza, édes lányom, mutass emberséget”,
Unszolá az apja, „kínáld a vendéget.”
Ráköszönte a lány, de rögtön kifordul,
Tüzes lett a képe, de nem a kis bortul.

12

Míg Piroska dolgát végezé a konyhán,
Folyt a szó odabenn, az ital is folyván;
Mikor pedig a tál asztalra kerüle,
Mind a hárman helyet foglaltak körül:
Legfelül a király, oldalvást a gazda,
Szembe a királlyal, legalul, Piroska:
Hej! ha tudta volna, az útas ki légyen,
Vacsorája miatt megölné a szégyen.

Pedig volt, amennyi szemnek, szájnak kellett:
 Szép fejes saláta, kövér bárány mellett:
 Jó lepény, turóval; eper és cseresznye;
 Lépes méz a kasbul frissiben lemetszve,
 Tiszta mint az arany, illatos, mert rajta
 Kedvesen megérzett a virág zamatja;
 Hozzá a jeles bor, érmelléki fajta,
 S a szép lány mosolygó, piros ábrázatja.

Mindez a királynak tetszett igen nagyon,
 Kicsi kéne hozzá, hogy magán kiadjon,
 Ugy kinyílt a szíve, oly nehéz volt néki,
 Hogy magát egészen mért nem önthetné ki.
 Lelkéről a titok - ez a lenge fátyol -
 Mint az árnyék, majd-majd ellebben magától;
 De meg' arra gondol: hátha megijednek?
 Mért szakassza végit ennek a jó kedvnek?

„Ejnye öcsém, azt se kérded, kinek hínak:
 Ha hallottad hírét a vén Rozgonyinak...”
 Szóla most a gazda: „Pedig úgy illenék,
 Hogy már most egymásra kancsót ürítenénk,
 Más egészségeért, a magunk javáért,
 Új barátságunknak állandó voltaért,
 Hazáért, királyért... hanem még egy hia:
 Becsületos neved, édes atyámfia?”

Válaszolt az útas: „Éltesse az Isten!
 A Rozgonyi urak híres urak itten,
 Gazdagok, vitézek, amint hébe-hóba
 Emlegetni hallám, gyermekségem óta.
 Makkos erdejök nagy: faluik, pusztáik,
 Ménes-gulyabeli és sertés marháik; -
 Hogy-hogy nagy jó uram épen azok féle!
 Tartsa meg az Isten, háza örömére.”

Ráivék, azután ilyen mesét mondott
 (Melyet ivás közben hirtelen kigondolt):
 „Jaj, biz én nem igen dicsekszem nevemmel,
 Szegény fiú vagyok, noha nemes-ember.
 Nagyon megromlottam; valamely zsványok

Három új hámomat üresen hagyának,
Ki miatt szántatlan, vetetlen maradtam;
Nagy földet bejárék, de rá nem akadtam.

18

„Különben Apáti volna lakóhelyem,
S mikor otthon vagyok, Csuta György a nevem;
Csuta most, de apám azt vítatta holtig,
(Hamis bor, az ember nyelve hogy’ megoldik!)
Azt vítatta, mondom, szegény jámbor öreg,
Hogy a nemzetségünk *Árpád* vérből ered
Lyányágon. S neheztelt, hogy nem hitte senki,
... Lánchordtát, nagy uram, hát ne nevéssen ki!”

19

Felelt Rozgonyi úr: „Mondasz, hé, valamit:
Régóta vizsgálom képed vonásait:
Szemed járásából mindjárt kiláttam azt,
Hogy, ha nem vagy is úr, nem vagy bukó paraszt.
Ki tudja? ki merne hitet mondani rá?
Hol fel a talpával a kerék, hol alá;
Bocskor a lábán ma sok régi nemesnek:
Megjárod bizony, ha még királynak tesznek!”

20

Jót nevettek rajta mint valami tréfán;
Mosolygós arcával távozott a szép lány;
Csuta György pedig szólt (már csak így nevezem):
„Hm! királynak? engem? nehezen, nehezen...
De, négy szem közt mondva, bizony a mostani
Királyra is tudnánk sok hibát mondani -”
„Mit!” kiált Rozgonyi: „öcsém uram, hallja!...”
S rácsapott öklével a kemény asztalra.

21

Nevetett a király: „No, no, édes uram...
Hanem, szó ami szó, gyönyörű lyánya van:
Milyen a járása, termete, milliomm!
Csak úgy libeg-lobog, mint egy szál lilium.”
Ránézett a gazda, úgy kételkedőleg,
Hogy minek gondolja: tán leánynézőnek?
Miután a szemét az nem sütötte le,
Sohajtván egy nagyot, ily szókkal felele:

„Haj!” elkezdí „mondjam? ne mondjam? mi haszna:

Minden embernek van baja meg panassza,
S én az én bajomat meg nem gyógyíthatom:
Nekem ez az egy lány örömem, bánatom.

Örömem szépsége, örömem jósága,
Ő lelkemnek lelke, szemem szép világa,
Házam drága kincse, kertem gyöngyvirága:
De mégis hiába: hej! mégis hiába.”

Itt megállá kissé, szemeit törölvén.
„Rajtam ugyan bételt: új király, új törvény:
Most fiágra szóló apárul-maradtat,
Kinek fia nincsen, lányára nem hagyhat.

Ez az én keservem, ez az én bánatom.
Renyhe fog civódni sok szép birtokomon,
Idegen rokonság, kinek életemben
Egy pohár borát, egy jó szavát nem vettem.”

Neki szomorodott rajta egy kicsinyég,
Szomorúbb is volna, hogyha rá nem innék
És ha nem biztatná akivel beszélget,
Jó tanácsot adván és jó reménységet.

De Lajos elkezdí, gondolkozás után:
„Volt-e már e végett, nagy jó uram, Budán?”
Fejét rázta, hogy nem; igazán nem is volt,
Azt se tudta, hogy mért kérdi Lajos e szót.

Hogy pedig a király min gondolkozott el,
S mire céloz ilyen kérdő felelettel,
Megmondom: azalatt esze Budán jára,
Hú emlékezetben derék Toldijára.

Mint arany vetéllő, gondolatja jött, ment,
Toldiról meg vissza Piroskára röppent,
Őket arany szállal szótte, fonta össze,
S a lelke mosolygott: milyen egy pár lessz e!

„No hát”, monda ismét, „fogadja tanácsom,
Menjen a királyhoz, kérje meg alászon:
Uram fejedelmem, én ez meg ez vagyok,
Felségedhez ebben meg ebben fáradok,
Nevezet szerint, hogy van nekem egy lányom.

De fiam nincs, kire a birtokom szálljon:
Tegye azt felséged *mintha fiú volna*,
Írja örökségem kedves leányomra.

27

„De mivel a király még fiatal szintén,
(Nem hiszem idősebb egy nappal is, mint én)
Torna-bajvivásnak, hallom, kedvelője:
Mondok egy okos szót: kettő lesz belőle:
Kérőjét nagy uram ne csak ingyen kérje:
Harci játékot tart (módja van) ígérje,
És hogy szép Piroskát a győzőnek adja:
Így aztán, remélem, lesz is foganatja.”

28

Megörült a gazda: „Héj, be áldott szó ez!
Hogy ne tenném meg, ha tudnám, hogy való lesz!
Beh nem válogatnék gazdag vőlegénybe’:
Lenne itt elég, mit aprítani a téjbe.
Öcsém, öcsém: akkor én csak *embert* néznék,
Nem kéne egyéb, mint személyes vitézség:
Ki mindet legyőzné vitézi játékon,
Annak adnám díjul kedves ajándékom.”

29

Ragyogott a szeme, az orcája égett,
Mintha így biztatta volna a vendéget:
„No fiú, ha tetszik a Rozgonyi lyánya,
Állj elő, mutasd meg, hogy te sem vagy gyáva.”
Pedig annak más volt, lám mondom, eszében,
Tündökölt már szíve boldog szerelmében:
De mint földön a nap tükröz új napokat,
Úgy ohajt a boldog látni boldogokat.

30

Még egy jó darabig fenn beszéltek erről,
Azután egyébről, azután mindenről,
Azután késő lett, a király is bágyadt
S megveté Piroska a drágaszép ágyat.
Apjának, magának ott az első házban,
Vendégnek külön, a benyiló szobában:
Cifrát, mennyezetest, négy oszlopon állót,
Kétfelé hajtván a selyem szunyoghálót.

31

Mielőtt azonban a dagadó párnák
A király szemeit nyugalomra zárnák,
Mielőtt az ágyba fekünnék, mely tiszta
Színével, szagával édesdeden hívta:

Pergamen levelet vön ki tarsolyából,
Megírta, pecsétet is nyomott rá hátul,
Kis gyűrű pecsétet egy darab viaszra,
De azért csak annyi volt annak a haszna.

32

Mert midőn a király hajnal hasadtával
Fölkele, hogy számot vessen a gazdával,
(Nehéz számadás volt, nehezen lett vége:
Telhetetlen volt a gazda szívessége);

Mikor elbucsúzott, kétszer, háromszor is,
És utána néztek, míg elült a por is:
Vánkos alatt a lány ezt az írást lelven
Olvasá, de a szó fennakadt a nyelvén:

33

„Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lánya,
Füü gyanánt leszen apja vagyonába’ -
Egyetlen örökös, ura mindenének,
Dísz, fenntartója a Rozgonyi névnek.

Harci játékot tart piros pünkösdi napján,
S ki legbajnokabb lesz; azé legyen a lány,
Mert ezt így helyesnek, jónak így találja
LAJOS, Magyarország mostani királya.”

34

„Ki legbajnokabb lesz!” - Hogy e szóhoz ére,
Meghajnallott arcán szép Piroska vére:
Szeget ütött a szó, nem mondom fejébe:
Nyilalló örömmel szíve közepébe.

Szűk lett neki a ház, alacsony padlása:
Ki, ki a szabadra, hogy az eget lássa!
Virágít a kertben locsolnia meg kell,
Apja váltig mondja: harmatos a reggel.

35

Virágai mellett - mit neki virágok!
Elsuhan, ellebben, le sem is néz rájuk,
Végig a nagy kerten, a gyümölcsös lankán,
Le a Tisza partra cél nélkül bolyongván.

Akkor vált meg a nap csókkal a mezőtől,

Akkor ébredt a víz szerelme tüzetül;
Közepette széles, fényes égnek, habnak,
Látszott a nagy pusztá keskeny zöld szalagnak.

36

Megállítá a lányt vízi képe-mása;
Tágult a szabadban szíve szorulása,
Könny eredt szeméből, s a ragyogó cseppek
Testvér harmat gyöngyök közzé elegyedtek.

Nagy lélekzetet vőn, könnyűlt szíve azzal
Tele szívta keblét fűszeres tavasszal;
Gilice bűgása hallatszott megette,
S enyeltécsit párja édesen nevette.

37

Hallgatván madárra, nézve tűnő habra,
Mindcsak egyre gondolt: a legbajnokabbra.
Egyszer látta Toldit, nagy vitézi tornán,
Azóta felejt, hosszú idők sorján;

Pillanatra látta, évekig feledte,
De a sok felejtést mind hiába tette:
Mert csak a reménynek egy sugára kellett,
S az egyszer látott kép újra eleven lett.

38

Ott lebeg előtte, vízben, égen, napban,
Bár mi tárgyra néz is: Toldi képe abban;
Még szemét behunyva is foly az ígézet,
Mint ha ki valamit erősen megnézett.

Oh, sziv édes álma, ha nem álom volnál!
Perc, rövid muló perc, soha el nem múlnál!
Rózsa mindig nyílnál, el sem is virulnál!
Szerelem, szerelem, jaj, be áldott volnál!

39

De a legszebb rózsa mellett is van túske:
„Fog-e víni értem (gondolá) a büszke?
Az, kiért a lányok hiába epednek?
Az, kiért a lányyszív hiába reped meg?

Minden szem kíséri, mint virág a napot,
De ő a virág közt csak lovával tapod,
Vagy, mint nap az égen a napraforgókkal,
Egy csöppet se gondol szegény leányzókkal.”

Fölösleges volna hosszan elbeszélmem,
 Mennyit töprenkedtek azon a levélen,
 A levélen is, de hát még az íróján!
 S mennyi mindent gondolt a szép eladó lány.

A pünkösöd azonban már nem vala távol,
 El-elmúlt egy-egy nap Isten jóvoltából;
 Nehezen is várták, készültek is nagyon -
 Majd meglátjuk, de most egykicsit elhagyom.

Második ének

„Jeles öklelések akkor ott levének.”

Ilosvai

1

Futott a sebes hír, elfutott íziben,
 Mi akar most lenni odalent Kesziben:
 Fényes hadijáték, melynek neve: torna;
 Forr oda a népség, mert hogy is ne forrna.

Mindjár' zajosabb lett az öreg sas-fészek;
 ünnep szombatjára gyűlnek a vitézek
 Vini a szép lányért, vagy dús birtokáért,
 Vagy csak időtöltés, mulatság okáért.

2

Toldi pedig mondom, Budán lévén lakos,
 Király udvarában vala mindennapos.
 Sokszor is felhozta tréfa közt a király:
 „No, fiam Miklós, hát? hogy lesz Rozgonyinál?

Gazdag a lány, szép is, nem hiábavaló:
 Épen hozzád illő, épen neked való -”
 Fejét rázta Miklós, mintha talán a szót
 Ki akarná rázni a füléből - s nem szólt.

3

De mikor pajtási az előszobában
 Faggatják, nem igen válogat szavában:
 „Eh mit! nekem asszony? és kölönc egy falka?
 Hogy utánam ríjon, mint az ajtó sarka,

Mindig valahányszor az ajtót behúdom?
 Mindig, valahányszor a lábam kihúdom?...
 Eh! megleszek így is; ha ma itt, holnap ott
 Kedvesebb nekem a nőtelen állapot.”

4

Ezt dörmögte Miklós, ez az ő nótája,
Ha nagyon zaklatják, hitet is mond rája.
Özvegy édes anyja pedig mennyit kérte!
Csuda, hogy ez egyet meg nem teszi érte.

„Fiam, édes fiam, mért nem házasodol?
Elkapott a világ: hidd meg, elkárhozol!”
Így inté az anyja százszor is azelőtt:
De csak hallgatással vőn a bajnok erőt.

5

Egyszer ugyan közel járt már (így mesélik)
A házasodáshoz, benne is volt félig;
Megszerette a lányt, nyomba' meg is kérte,
Azt hivé, a lelkét odaadná érte;

Már az esküvőre nem hiányzott semmi,
Csak szép nagy szakállát kelle még levenni,
(Úgy szokták a nősők): Toldi le nem vágta:
Megmaradt a szakáll, s elmaradt a mátká. -

6

Nos, hogy elközelge piros pünkösöd napja,
Gondját a király is leveté egy napra.
Hiszen olykor-olykor tán az is pihenhet,
Ki maga vesződik milliommok helyett.

Testőrző hadából kiszemel nehányat,
Toldi szabadkoznék, de nincsen bocsánat,
„Ugy se' ví a lányért” - mindegy, nincs kegyelem,
Monda Lajos király: „el fogsz jöni velem!”

7

Lóra ül még egyszer s Keszibe lemégyen
Az öreg nemeshez: gondolá nem szégyen;
Mert a népe kedvét úgy szerette nézni,
Mint az apa játszó gyermekeit nézi,

Addig-addig nézi, hogy közékük vegyül,
De azér' kilátszik az apróság közül:
Úgy tett Lajos épen: játszott is, ivott is:
De azér' nagyobb volt - király volt ő ott is.

8

Rozgonyi lakása nem valami fényes,
De akkor-időben nem is volt szegényes,
Nem gyalázta vályog erős téglafalát,
Sok henye kötámasz terhelte oldalát;
De bizony szűk lett az ilyes alkalomra.

Néhány szoba van csak: a többije kamra,
Gabonás, szalonnás, pince, raktár, magtár:
A nagyhasú háznak minden része csak tár.

9

De a szíves gazda tudta módját-sorját,
Hogy a becsületi ne szenvedjen csorbát,
S azt ne mondja a ház minden érkezőnek:
„Kívül tágasabb lesz” - ha vendégi jőnek.

Cifra sok nagy sátort veretett a gyöpre,
Szőnyeggel bevonva, deszkára, cölöpre;
Telt is a költsége, hogy nem is sajnálta:
Érdemes vendégit kész tanyára várta.

10

Itt fogadá mostan királyi vendégét,
Legszebb sátorába hívta ő felségét,
Alig leli helyét, szolgálja, köszönti -
Csakhogy a lelkét már elébe nem önti.

De Lajos így szóla: „Sem étel, sem ital
Nincs helyén, barátim; hagyján a viadal!
Mig Isten házába nem megyünk mindnyájon,
Hogy az Úr Szent Lelke ma reánk is szálljon.”

11

Ily szép szavak után maga mindjárt kele
És megindult gyalog; az urak is vele:
Urak, asszonyságok, deli szűzek sorral,
Gyöngyös pártáikon lebegő fátyollal.

Sokan beszorúltak, amennyin befértek,
De bizony kívül is maradt ám temérdek:
Templom helyett a menny kéklő boltozatja
Buzgó éneklésök messzi hangoztatja.

12

Vége szakadván az isten-tiszteletnek,
Hamar a játékot kezdeni sietnek.
Falatoz az éhes; a levente készül,
Aki szép lyányt óhajt diadalmi részül.

Zeng a zene-szerszám: tárogató jajgat,
Fütyölő sípokhoz nagy tülök kurjongat,
Ropog az apró dob, a tábori böffen,
Mint a bölömbikák egy nádasba' többen.

Nyerít a harci mén, alig leli helyét,
Előre szegzi mind hegyes dárda-fülét;
Nyihog, kapál, rúg, vág Toldi paripája,
(Ha most el nem szakad, jó erős a pányva).

Maga Miklós jár-kel, bosszankodva szörnyen:
Minek is jött ide? azért, hogy pihenjen?
Hogy leüljön félre, valami ebzugba?
S onnan bámészkodják, keze összedugva?

Kérdezi Tar Lőrinc, sátori pajtása,
(Tizenegy nemesnek, Toldi alatt, társa):
„Mi bajod, levente, hogy oly nagyokat lépsz?”
„Semmi, felelt Miklós, bolondság az egész.

Azt gondoltam: hátha megcserélnék veled,
Fölvenném sisakod, páncélod, fegyvered?...
Termetünk hasonló, mind lovon mind gyalog.”
„Úgy de, monda Lőrinc, az én kezem *balog*.”

Felel arra Miklós: „No, azt vettem észre!
Én se' vívok jobbra, hanem csak bal kézre;
Bízd rám. Azalatt te bújj el, és légy veszteg.”
Rá is bizta Lőrinc; ebbe' megegyeztek. -

Odakinn azonban nyüzsgő a tenger nép,
Víni a leányért számos ifju fellép:
Butkai, Lorántfi, Kompolti, Pohárnok
S többen, a sorompó gémje előtt várnak.

Képzelden valaki, mintha álmodná, most
Tarka sátorokból egy tündéri várost:
Fővenytől aranyló piacot közében,
Festett új korláttal bekerítve szépen;

Körül, a sok színben, szűzek, asszonyságok,
Mint ablak közt nyíló szebbnél-szebb virágok.
Hej! a fiatalság föl-fölnéz e tájra,
Mint piros almáért gyermek a nagy fára.

Majd az *igazlátók*, a sorompó felett,
Egy magasabb polcon foglalának helyet;
Fölnyitá a gémfát a tanult *bajmester*,
Futkos ide-oda, látszik hogy nem restell,
Régi szertartásból a fővenyet bottal

Turkálja, ha nincs-e tör vagy hurok ottan?
Hirdeti, hogy nincsen, igazán megy a sor;
Most kürtjébe fúvall és kiált háromszor:

18

„Vitézek, daliák, a sorompó nyitva!
Nevezetes harci játék leszen itt ma,
Királyi pecséttel, a szép Piroskáért,
Rozgonyi uramnak kedves egy lyányáért.”
Erre minden bajnok, ki magát jelenti,
Zárt sisakkal, némán, a királyt köszönti,
Néma főhajtással; míg a torna-birák
Lobogója színét s címerét beírják.

19

Toldi a Tar Lőrinc színeiben áll ki,
Zöld-fehér bágyadt szín, tudja ott akárki,
Cimerén tarvarjút visel ősi vérté;
Sokszor lekárogták cimborái érte.
De most Toldi Miklós vette maga mellé,
S Lőrincet azóta csúfolni ki merné!
Tetszett a lovagnak, hogy amazt ne bántsák:
Így fonódott köztük és ilyen barátság.

20

Nagy legény volt Lőrinc, vete nagy árnyékot,
Társai csúfságból el is nevezték ott
Majd „hüvöstartónak”, majd meg „lágymosónak.”
Látszott minden csontja puha porcogónak.
Ezért csak azon volt, hogy alázatosan
Toldi kegyelmébe valahogy bejusson,
S mellőle csaholjon a többire bátran,
Mint kis eb, ha érzi, hogy ő nem gazdátlan.

21

Hogy törének láncsát a szép Piroskáér’?
Mondja el: kik? hányan? aki jobban ráér;
Énnekem ezúttal Toldira van gondom:
Akivel ő megvitt, azokat elmondom,
Butkai az első, Bátor Após vére;
Mosolyog a Lőrinc varju címerére:
Őneki sárkányfog van paizsán három
S fark-harapó kígyó, fekete határon.

Toldi magát elsőbb teszi ügyetlennek,
 lova csetlik-botlik mikor összemennek.
 Bal keze a nagy fát tartani sem tudja,
 Mint valamely kútgém imbolyog a rúdja;
 Vágtat amaz, vágtat, megeresztve fékét,
 Toldinak erősen szegzi rúdja végét,
 Toldi meg a vállán egy különöst rándít.
 Nevetik Lőrincet, mint az igazándit.

Nincs írva, se festve párja lovagkönyvben,
 Ahogy ez ütést ő kikerülte könnyen,
 Neheztét egyszersmind nagy emelő-fának
 Lába közé ejtve Butkai lovának:
 Iramatban a ló megállani nem tud,
 Míg szügyben nem éri a nagy esetlen rúd,
 Akkor olyat zökken rohanó terhével,
 Hogy urát tarkóján átalveti fővel.

Baj ugyan nem történt. „Szerencse, szerencse!”
 „Maga sem gondolta; hogy így leteremtse!”
 Van kacagás, van taps: „Rajta! ne félj, Lőrinc!”
 Húll a dicsőség rá, hogy no... uram őrizz!
 Nem is igen fél már, ül már feszesebben,
 Észre lehet venni: hogy' nő a nyeregben,
 Derekat rátartja, egyengeti testét:
 Keveselli még ez, egy bajnok elestét.

„No no, Lőrinc!” - monda Kompolti Adorján.
 S kiválik a rendből, előre ugorván;
 Toldi nem oly hetykén mozdul neki ellent:
 Látszik, elég bátor, de vigyáz amellet.
 Rúdját hóna alá feszesen foglalja,
 Markolva erősen rovatékát balja;
 Célt vele néz: pajzsán köldöke réz gombját;
 S futtat egyenlően, beszorítva combját.

Össze a két bajnok fele úton roppan,
 Megrendül a mienk, ellenfele jobban,
 Toldi akaratból visszacsuklik ferdén,
 Kompolti akarva sem marad a nyergén.
 Szép viadal volt ez, senki se mondhatja,

Helyesli a nézők mind kicsije, nagyja;
Csendes ugyan, csendes; de hibától mentes:
Még az irigység is megvallja, hogy „rendes”.

27

De rá nagyot űhmget Lóránt fia Lóránt:
Nem hagyja, fogadja, a szép eladó lányt;
Fölveti, megkapja háromöles rúdját:
No hiszen most, Lőrinc, no ‘iszen most mindjárt?
Vissza, szegény, száját tekeré a lónak;
Háttra, nevetés közt, kullog az ajtónak;
De megáll, megfordul; magát neki szánja:
S dacolva, dorongját ő is ugyan hányja.

28

Ott, idejét várván hangzó jeladásnak,
Tüzeli a két hős boszuját egymásnak;
Lorántfi nagyokat emelint a rúdján,
Hetvenkedik Lőrinc, kip-kap hebehurgyán,
Ugratja, zavarja szegény paripáját,
Ide-oda rántja, tekergeti száját,
Nem annyira mégis, hogy urát levesse,
Csak, hogy fura mérgét a nép kinevesse.

29

Mint az, ki haragját ültette nyakára,
Lódul sete Lőrinc új viadalára,
Se látva se hallva, az utolsó percig,
Mikor egymás pajzsát szinte bizony pedzik.
Akkor a szálfának oly erőt ad *jobbja*,
Hogy messze Lorántfit a fövényre dobja;
Föl se tudott kelni, paizson vitték el;
Gyászolta sokáig ezt az esést, kéekkel.

30

Lám, könnyen akárki rájöhetett volna,
Micsoda nagy sast rejt eme varju tolla:
De ha talán rájött valaki, sem mondta:
Támada ellenben hiu mende-monda.
Rege szállott, régi, néminemű Tarról,
Ki pokolt megjárta; ének vala arról;
Neve Lőrinc szintén; most, e csudát látván:
„Ez az! ez az!” mondják: „belebújt a sátán.”

31

Arra nem egy páncél babonától döbben,
Keresztet a hősök hánynak vala többen;
Suhan a szó sűgva: elhiszi sok bátor;
Vagy azért nem próbál, nem hiszi ámbátor.

Királynak azonban messze poros útra
Fénylő szeme vígyáz már jó darab olta:
Lovas csapat onnan közelít, s a játszó
Szellőbe' köszönget a királyi zászló.

32

Hasztalan int Toldi, hogy viadalt kíván;
Hasztalan a hirnők, új lovagot híván:
Egy kopja se' rendűl, lobogó sem lendűl:
Soha sincs - úgy vélik - e dolog istentűl:

Toldi ugyan ráér, büszke lován léptet,
Nézdeli nézőit, a hajadon népet:
Mintha kertben volna, mind virág közt járna:
Páncélos dereka nem hajlik utána!

33

Ezalatt Piroska, rózsaszín sátorban,
Az érte vivókat nézi vala sorban,
Szemesen fürkészte, köztük van-e Toldi?
Szíve szorúlt amint elesett Kompolti.

De midőn *jobb* kézzel bajnoka egy percig
Odakap rúdjához: neki megösmerszik:
Bizonyos! bizonyos! - visszalöké fátylát -
Oh, a vak szerelem mindeneken átlát.

34

Toldi, először most - de csak amúgy fennyen -
Odaveti szemét: el se' vevé könnyen!
S mint ha belől a szív szűl szapora vádat,
Maga sem tudván mért? lelke reátámadt.

Lovagi sisakja lobbort vet az arcán,
Úgy pirul a bajnok mai tolvaj harcán;
Áll, mint ki sötétben tapogatja célját -
Nagy hosszú sohajtás emeli páncélját.

35

A csapat eközben lám már odaére,
Odarúgtat Lőkös, fiatal vezére,
Porosan, izzadtan, le se' szállt a lórul;
Rosszat susog a nép eme hírmondórul.

Maga elé mindjár' intette királya,

Bársony könyöklőjén lehajolt hozzája,
Szólt valamit lassan, mire Lajos képét
Láng csapta, felugrott, s kirugá a székét.

36

Pihenőt egyszersmind parancsola, légyen,
S visszavonúl, benső sátra alá mégyen,
Kövesse, mutatván Lőkös Bertalannak;
Mind az urak s a nép zavarodva vannak.

Mindjár' a sokaság habzó öve tágult,
Egy-egy lovag is már tanyahelyre száguld,
Ki magát üdíteni, ki szegény állatját;
Szorítani szíjját, igazítani csatját.

37

Toldi tolongásban hamar útat veszte,
S megeredt felvágva, kantárt megeresztve;
Falu mögé fordul, fűzes Tisza partján,
Dagadó habjával délnek alá tartván.

Mit tudja, hová fut? hova jut, mit bánja?...
A semmit, a semmit keresi, kívánja,
Hol szem nem találná, hol nem lakik ember,
Föld ahol elnyelné, s folyamot a tenger!

38

De megáll, megfordul egynehány dülőre,
Vissza nem oly gyorsan futa mint előre;
Sátrok háta mögé kanyarul, s az ólak
Mentiben egy csatlóst odaint a lónak.

Maga leszáll, bémegy tanya-őrző Tarhoz,
Ki ugyancsak izzadt e nagy viadalhoz:
Bár *más* törte magát odakünn miatta,
Jobban beleizzadt ő, az istenadta.

39

Szó nélkül a bajnok s köszönetlen rányit,
Lehánya magáról nehezebb gúnyáit,
Páncélt, sisakot mit. Azután ledőle,
Arccal vágva magát agyaras vadbőrre.

Társa nagyot nézett, s fanyalogva kezdi
A cepe-cupáját földről összeszedni:
Nem tudva, ha merje már venni magára?
Vagy Toldi parancsát türelemmel várja?

Lőrinc a lovagot jó ideig leste;
Megrázkodik olykor zokogó nagy teste,
Vissza egy-egy nyögést csak nehezen tart,
Füleit a vadnak csikorogva marta.

Végre felült aztán, odaült a vadkan
Bőrire, s megszólalt, de nyugodtan, halkán,
Csak szava-dörgése mélyebb, mint a rendes,
Egyéb viselete nem haragos, csendes.

Elkezdi: „No Lőrinc! *van* szép feleséged,
De becsüld meg osztán, javasolom néked.
Tudom, a két szemed drága, fiam Lőrinc:
De az asszonyt, mondom, jobban ápd, őrizd.

Nem tudtam előre... te pedig ráhagyta;
Lovagi páncélom' szenny érte miattad;
Oda bújtam, hol csak búa lehet járnom -
Becsüld meg az asszonyt, még egyszer ajánlom.”

Fogadá is Lőrinc neki mennyre-földre,
Mialatt nagy-sebten hadi ruhát ölte;
Szeplős veres arcán ravasz öröm játszék,
S ment a diadalra, hogy ő ne hibázzék. -

Hanem én meg Lőköst odabenn feledtem;
Hadd lássuk, urával mire végzik ketten:
Követ vala: most jó egyenest Prágából,
Csúfos üzenettel cseh király császártól.

„Felségedet - úgymond - követem alászon.
Ha nem illőt szólok, ne legyen bántásom;
Örömet elnyelném, noha méreg volna:
De elő kell adnom, nem tehetek róla.

Mentünk uram - érve Prága jeles várát,
Üdvözleni Károlyt, csehek új császárárt,
Szomszédi köszöntést királyi nevedben,
Béke-barátságot vívén üzenetben.

„Sok, sok idő múlva magához eresztett,
Énvelem elsőbb is kötélődni kezdett,
Dölyfösen és fitymán: »Hát te gyerek!« monda,
(Követem, a szót nem Felségednek mondva.)

»Magad is gyermek vagy, az urad is gyermek,

Becsületet sem tud tenni az embernek;
Nem akar magánál ismerni különbet?...
Hozzám ilyen úrfit ne bocsásson többet.

45

„»Azt izenem néki, s annak az... anyjának,«
- Odamondott egy szót, (megsúgta urának) -
»Eressze fiát már szoknya-szalagjárul,
Hadd tegye a tisztjét, ami reá hárul:
Maga személyében idejőjön hozzám.
Jó Magyarországnak adaját meghozván;
Tizenegy királyok, hódolt fejedelmek;
Idegyülnek hozzám: ő is jelenjen meg.«”

46

Gúzsba szorúlt egy in erre Lajos szívéen,
Zúgó füleinek most is alig hívén.
Még, amit adóul becsstelenül monda,
(Majd *megfizet* ügyis!) nem annyira nyomta;
De, hogy édesanyját említeni merte,
Attól keserűvé facsarodott lelke;
„Részeg csap!” sziszegé foga közt, és hármát
Lépdelve siette végig a nagy sátrat.⁹²

47

De megállott mindjárt, csillapodván vére;
Derüle méltóság a viseletére:
„Jól van, uram Lőkös; teljesítjük tisztünk;
Maradjon ez a szó egy ideig köztünk.”
Azzal pihenésre küldötte követjét.
S izené, hogy ottkünn a viadalt kezdjék;
Maga is nyugodtan megjelenék helyén;
Senkise’ gondolná, mi evődik beljén.

48

Volt még azután is viadal akárhány,
Győzelem és bukti, nagy ütlegek árán;
De, mivel a hármát egyik sem üté meg:
Elhagyom; úgy is már hosszú ez az ének.
Most a diadalra, a díj-adalomra
Mind a vitéz ifjak begyülnének sorra;
Hímes övet, boglárt, azok is mind nyernek,
Kik az első díjra gondolni se mernek.

⁹² Ami ebből a történeti, lásd Szalaynál II. 216. l. Az adókövetelés Ilosvai mondája. A. J.

49

Nem jött ide, nézni, se leány sem asszony,
Hogy a leventéknek valamit ne hozzon;
Gyöngyös arany munkát, ön szép keze mívét;
S nyerte akárhányszor a dalia szívét.

Oh te, ki vagy lengébb, gyengébb tavi nád nál,
Csöppel sem erősebb Éva köz-anyádnál,
Oh asszonyi nem te - becsület e nemnek! -
Koszorúd mindég volt férfias érdemnek.

50

Piroska, szegény, ült sok más hajadonnal,
Bajnoka érkezését várván bizalommal;
Egyszer üget Lőrinc: az a tulajdon ló;
Ugyanaz a fegyver; mindenbe' hasonló;

De csak egy pillantás, a szerelemé kell:
Jaj neki! a szíve ketté hasad ékkel;
Sikolt nagyot egyet, valamint a héja,
S öszveroskad szegény, lerogy elalélva.

51

Fellocsolák, fűzék társai legottan,
- Nem csoda, suttozták, ilyen állapotban
Megkötni az éltét egy idegen társsal:
Így jár bizony a nő a nagyravágyással.

Szíve baját egy sem tudja Piroskának;
Panasza most sincsen halovány ajkának:
Édes ölö bűnét kebelébe zárván,
Megy az áldozatra - néma, kötött bárány.

52

Egy szóba kerülne: világos azonnal;
Tanú is akadna mellette bizonynal
Ki felállna mindjárt, ki a csalást sejtí:
Hanem ő azt a szót soha ki nem ejti.

Nem is úgy dajkálták, nem is úgy nevelték,
Leányi szemérem leköti a nyelvét,
Született szemérem, tanult kötelesség:
Oh, a leány sorsa csupa kénytelenség!

53

De, ha erőt tudna is venni szemérmén,
Nem lázad-e lelke mai szörnyü sérvén;
Hiszen *itt volt, megvitt*; odadobá csúfra,
Mint egy leszakított virágot az útra.

Most ennyi gyalázat ember elé jusson?...

Kocsi után ő, mely fel nem veszi, fusson?...
Nem! bár a halálnál még iszonyúbb jönné.
Záporosó módra megeredt a könnye.

54

A hirnök azonban csendesedőt fúvall,
Hirdeti a győztest nagy erős fenszóval:
Fehér-zöld lobogó álljon elé, mondja;
Jön is; időt sem vár, hogy háromszor mondja.

Meghajtja magát a felséges királynak,
Meg az egész népnek s viadal-biráknak,
Sisak-ellenzőjét felüté orcátlan,
Egy lassu morajnak odanézve bátran.

55

De kiugrat Illés, az öregebb Kolta,
(Élt a gyanúpörrel már kezdete oltá):
Odaugrat tűzzel Piroska elébe,
Öccse Jakab, János követik mentébe':
„Ótalmára - kiált - az erőtlén nemnek,
Keserű könnyéért ama két szép szemnek,
Mely a menyasszony bús arcára legörgött:
Megvívunk vele, bár maga voln' az *ördög!*”

56

Megszeppene Lőrinc hallva eme szókat,
Szaporább szeplővel arca leve hókadtt,
Ide-oda vizslat szeme, mint az ebnek,
Ha sok erős kuvasz nekiesett egynek;
De Piroska törle könnyeit, és szóla -
Gilice-nyögését erőlteti szóra:
„Köszönöm, köszönöm. Nincs panasom semmi,
Akarok Tar Lőrinc felesége lenni.”

57

Így ebben ez elmúlt. Lőrinc legelébb is,
Elnyerte jutalmát, el a kötelét is:
A mátkai gyűrűt nevetlen ujjára;
Örvend neki a hős: azt hiszi, jól jára.
A többi jutalmat is eloszták rendre.
Hajlott az öreg dél immár naplementre;
Zöld leveles színben terítve sok asztal
Meg vala, mind sávós gyönyörű damasztal.

Ott Rozgonyi a nép elejét kínálja,
Felyül, az asztalfőn, magyarok királya;
Kinn ökröt az alrend örömére süttet,
Csapon öreg hordók egri bora lüktet.

Illett, hogy a jó kedv eleinte késsék,
De hamar meghozza jó étel, egészség:
Majd a tüzes bortól oly kedvre gyulának,
Mintha nem is torját ülnék Piroskának.

Maga Lajos király nyájas vala, vidám,
Minapi barátság poharát újítván;
Tréfája Piroskát is készíti mosolyra:
Szerelmes-e még jó *Csuta Györgybe*? mondja.

Komolyan szól aztán: „Semmise’ mult rajtam,
De nem úgy ütött ki, ahogy én akartam;
Mindegy! a szerencsét ez is érdemelte:
Dicső Károly atyám apródja, neveltte.

„Uraim, koccantsunk örömére mának!...

Izenetét hoztam felséges anyámnak,
Látni Piroskát ő, hírbül, ohajtja,
Lészen az árvának anyja helyett anyja;

Udvara közzé, míg nap alatt lesz, kérte,
Férjhez is ő adja, kegyesen ígérte;
Azután is mindég marad édes lyánya;
Éljen az ifjú pár! billikomot rája!”

Éljen! riad a szó egy tele sátorral;
Rozgonyit is többen éltetik a borral,
Ki az új tisztesség gőze miatt szédül
S tündöklök apai büszke örömétül.

Csak Toldi nem eszik, nem is iszik, hallgat;
Volt kúnkapitánya hátul egy asztalnak.⁹³
Messziről az édes méreg-italt nyelte;
Gyönyörű Piroskán odaveszett lelke.

⁹³ Bizonytalan eredetű népszokás, hogy lakomákon azt, ki az asztal alsó végén ül (s rendesen élcek és tréfák mestere vagy céltáblája), kúnkapitánynak nevezik. A. J.

Senki nem is látná az-nap ugyan kedvét,
 Meg se csippentené Eger áldott nedvét,
 Ha rögtön egy hírnek moraja nem szárnyal;
 Hogy *háború* készül cseh király császárral.

Ki tudja? ki mondja? titok ez még eddig;
 Lőkös daliái, gondolom én, sejtik;
 Benne van a légben, a lemenő napban,
 Mely Prága felé most fetreng véres habban.

Míg ugyan a király ott vala s a hölgyek,
 Szótlan ivott Miklós, mint röge a földnek;
 De azok elmenvén, felpattana: haj rá!
 S a nagy ezüst kannát fenéig felhajtá.

Cselekszik is aztán olyan ivást, táncot
 Reggelig, amilyent a világ nem látott.
 Padokat rombolva, cölöpöt felszedve -
 Maga egy háború Toldi veszett kedve.

Harmadik ének

„Nagy parancsolatja cseh király császárnak;
 Adaját kívánja jó Magyarországnak,
 És személét látni ifjú Lajos királynak.”

Ilosvai

Másnap idejében oszladoz' a vendég,
 Paripát nyergelnek fiatal leventék,
 Kocsi hintón, orsós, födeles szekéren
 Kiki módja, rangja, tisztí szerént mégyen.

Rozgonyi hajnaltól sűrög elé s hátra,
 Elreked, elfárad, a hálálkodásba,
 Utravalót minden kocsihoz rendén ad:
 Eledelt embernek, lónak puha szénát.

Lajos is felkelt a rövid álmu nappal;
 Mely csak alig szunnyadt, megin' ébren talpal.
 Nagy út van előtte, meredek nagy hágó;
 A király álmát is gond veri el, rágó:

Nem azért, hogy e szenny rajta ne száradjon
 (Attul ugyan nem fél): de, hogy intést adjon,
 Oly példát, amiből messze megismerjék,
 Magyarok királyát bántani hogy' merjék.

Sátor előtt immár, lovon és fegyverben,
Kisérete ott áll, s Lőkös hada, szerben:
Csak Toldi hiányzik, dalia testőre,
Mert haza kéredzett, még otthon, előre.

Fele-utján, mondá, Nagyfalunak lészen,⁹⁴
Jó öreg anyjához, engedje, benézzen.
Egy napra, ne többre. Lajos ezt nem bánta,
Hogy jó fiú, még jobb szívvel van iránta.

Király lova is már ott áll vezetéken,
Rojtos takarója csülkét veri épen,
Ezüst liliummal tele írva selyme,
Üstöke gyémántján struc lobogó pelyhe.

Lajosnak is aztán megnyilik a sátra;
Szembe, Piroskával, Rozgonyi ott várta,
Nehogy az indulás idejét tévesszék;
Búcsuzva, köszöntve utjára eresszék.

De nem üle ám fel, hanem elébb, fogta,
Piruló Piroskát maga karon fogta,
S indult vele szépen befelé, a háznak:
„Nincs idekinn, úgymond, helye búcsuzásnak.”

Rozgonyi utánok ballag süvegelve,
Le is ült házában kegyes fejedelme,
Gazdáinak, intvén, maga mutat széket,
Nyájasan egykissé velök elbeszélget.

Ottan Rozgonyinak meg kelle ígérni,
Budára leányát fel fogja kísérni;
Örömet ígerte, öröme telt benne,
Nem tudja, hogy inkább temetőbe menne.

De Lajos, köszönve, mond: „az idő múlik”,
Vissza lekisérték, le megint a lóig;
Szép karcsu növését pattantja nyeregbe, -
S tűnt az egész kis had magavert fellebbe.

⁹⁴ Ilosvai nyomán Bihar megyei, ma már nem létező helységet értek alatta, melyhez közel Toldi pusztája is viseli nevét. (Lásd Miskolczy Károly akadémiai értekezését: kivonatosan Budapesti Szemle 1869. évi X. k.) A *nógrádiak* Toldija más lehet, az Mátyás korában élt. A. J.

7

Hát Miklós ezalatt merre vadult? hol volt?
Kedve szakadtából, mondom, ivott, tombolt
Akkor egész éjjel, leveles szín hantján;
Mint bús bika, olykor nagyokat sikkantván.

De midőn halványabb lett reggel a fáklya,
Szaporább a füstje, kevesebb a lángja:
Toldinak is mindjár' lelohadt a kedve,
Hajnali szellőtől elébb fázni kezde.

8

Azután szétnézett vígalmai romján,
Megútálta magát ez éji tivornyán,
Borivó pajtásit odahagyá lopva,
Megy, zaboláz, nyergel, lóra magát dobja.

Ideát van a komp, hanem a révészek
Alusznak, az is még mind tennapi részeg:
Maga hát a kompot viszi által könnyen;
Csiga nélkül hajtá, hogy hamarább menjen.

9

Aztán neki indul Tisza-menti síknak,
Falu rajta sűrű, mint égen a csillag,
Magyaros a neve, magyar aki lakja:
Nem irtotta még ki az Isten haragja.

Nagyfalu helysége nem igyenest délen -
Fekszik, hol a rest nap legutóbb kel télen:
Arra felé Miklós fékét kanyarítja.
Tudja már a Pejko, ha nem is tanítja.

10

Szellő veri vissza sörényit a ménnek,
Jól esik ez Toldi nehezült fejének:
Nem annyira bortól feje pedig tompa,
Mint a tegnapi nagy indulat elnyomta.

Csak a lehetetlent lehetne letetni:
Piroska személyét egy percre feledni!...
Csak Lajos indulna hamar a táborral!...
Vigasztalja magát: „eh! kimegy a borral.”

11

Hiszen el is szállott a borital gőzi,
Roppant nagy egészség, nagy erő meggyőzi:
Mégsem szabadulhat Rozgonyi lányátul:
Akármire gondol, az is ott van hátul.

Ha csak a délibáb szűz fátyola lebben:

Már mintha Piroskát kivehetné ebben,
Mint mikor a fátyolt ő visszavetette, -
Oh, hogy a föld akkor el nem süllyesztette!

12

Mérföldek azonban visszafelé futnak,
Tornyai, kastélyi eleven faluknak,
A falu jó népes, rajja pedig lépes,
Kicsiből, mint a méh, takarítani képes.

Toldi, lovát az nap pihenni se' hagyta,
Egyszer, puha fűben, féken, megkapatta
S nosza megint: hajrá! víz az inán csordul;
Mire a nap megszáll, Nagyfaluba fordul.

13

Vele lakott másszor öreg anyja Budán,
De haza sovárgott, haza ment azután,
Nehogy elpusztúljon a vagyon és hajlék,
Mihelyest *György* úrnak halomása hallék.

Mert nem ada Isten hosszú éltet annak,
Juttatta fogára erdei vadkannak,
Holló vájta szemét, farkas evé máját;
Jó anyja fogá fel kis anyátlan lányát.

14

Hej! nem is álmodta a nemzetes asszony,
Hogy neki ez a nap ily örömet hozzon.
Ablak előtt ül, de onnan keveset lát,
Mindössze az udvart meg az aprómarhát:

Mert úgy vala e jó ősi ház kiszabva,
Úgy látta helyesnek, aki helybenhagyta,
Hogy sose bámuljon országba-világba:
Nézzen, igaz bölcsként, befelé, magába.

15

Most az öreg asszony lódobogást hallott,
Szívébe azonnal nagy öröm nyilallott:
„Jaj! Miklós...” rebegé, s kiszaladt elébe,
Nem leli a rostély nyitját hevenyébe.

Szép Anikó meg' már, *György* eladó lyánya
Mielőtt a sarkon befordula bátyja,
Fut elébe, fut, fut; kengyelibe pattan,
S mint valamely ostor, csókja olyat csattan.

Hagyta hugát Miklós játszani Pejkóval,
S indult anyja felé, köszönő szép szóval,
Megcsókolta elébb halavány homlokán,
Még föl se' jutott a lépcső három fokán.

Mikor aztán fenn volt, lehajolt hozzája,
Amaz áldott kézre odaforrt a szája;
Édes anyja, szegény, kívül a ruháján
Csókolgatta fiát, szíve verő táján.

Ekkor a nagy-házba mentek együtt, karon, -
Mondani sem szükség, hogy lett lakodalom!
Dehogy leli helyét Miklósnak az anyja!
Cselédnek is áll most pince, kamra, konyha.

Bence, a *vén* Bence vala pincemester,
Belőle ki is tört, hogy arra nagyon szer:
Úgy járt, ha borért ment, hogy ne kelljen várni,
S úgy hozza, hogy kétszer sose kelljen járni.

De maga korán sem iszik azér' sokat,
Forgatva fejében apai gondokat.
Iszik ő, mint szokta, búfeledés végett;
Vagy ha barátságból mutat emberséget:
De mikor sejté, hogy nincs semmibe' hójány,
Enni avagy inni már senkise kíván,
Odaszólt fiának, egy buksi legénynek,
Toldihoz ők ketten a házba menének.

S elkezd: „Haóta én tudom az eszem,
Kenyerem ettől az öreg háztól eszem,
Rossz süheder voltam, kicsi mint az öklöm,
Jut eszembe: Toldon szántottunk, hat ökrön.

Ostoros én voltam, mer' apám az ekét...
De minek keríték ilyen nagy fenekét?
Hej micsoda termés lett abban a földben:
Nem lát olyat ember mai szűk időben.

„Még akkor a szegény apám uram is élt,
Csakugyan Bencének hitták ő kigyelmét;
Én is; mikor *ez* lett (látom a bolondok
Cifra neven kapnak): Bence legyen, mondok.

Nagy fiú; ehol van: gyere hé közelébb.

Szégyellős e' kicsit, mint fiatal cseléd.
Hej, nagy uram, tudja? jut még az eszébe
Mikor együtt mentünk a *király* elébe?

21

„Sokkal ifiabb volt a fiamnál kelmed,
De magosabb mint ő, jobban is megtermett;
Hányszor is elmondtuk azelőtt: no, ebből
(Kelmedet értettük) ember lesz, ha megnől.

Biztattam is: álljon katonának... vagy mi,
De az édes anyját nem akarta hagyni:
Pedig itt van! úgy van! megmondtam előre:
Lám, no milyen embert csináltam belőle!

22

„Ezt a fiút sem t'om mi a patvar lelte,
Katonának vágyik, vagy mi az eblelke!
Azt hányja örökké: nem leszek én paraszt,
Nem én, apám uram; elszököm ha maraszt.

Itt van, Nemzetes úr! azért hoztam elő,
Legyen hozzá kelmed igaz gondviselő,
Apja helyen apja, vezető vezére,
Isten is úgy áldja kigyelmedet érte.”

23

Elmosolyodék az együgyű beszéden
S hányja-veti Miklós a dolgot eszében:
Elvigye-é Bencét? vagy jobb neki otthon
Az eke szarvánál, sose kóborogjon?

De Anikó Bencét egy asztali késsel
Lovagnak üté már három kis ütéssel,
Azután, kitörvén hangos hahotába,
Vonszolta magával a cseléd szobába.

24

Ott egy avas szekrény minden zege-zugát
Felhányva, előszed holmi viselt ruhát,
Melyeket a bátyja, miután kinőtte,
Régen lehajított már annakelőtte.

Anikó mindaddig lim-lomola közte,
Míg egy egész öltőt válogatott össze,
Od'adá Bencének, ingyen, ajándékba,
S biztatta, tanuljon bele mindjárt, még ma.

Ezalatt aggódó szeme az anyának
Meglátta, hogy öröl fia szíven bánat,
Látta, hogy a jó kedv csak aranyfüst, melyen
Átal-feketéllik gondja nem egy helyen:

Érezte is a bűt, mint érzi előre
A seb, ha zivatar készül az időre,
Vagy mint égi madár, mely pihenést nem lél;
Oh, nincs igazmondóbb anyaszívnel, szemnél!

Vállán göndörödő fürtjét simogatja.
Mi baja? mi lelte? kérdezi, faggatja;
Minden szava színméz: édes fia, lelke,
Galambja, virága: mi baja? mi lelte?

Könnye is egy kérdés az elolvadt szemben.
Csak szomorú hírt vár, hogy alácsöppenjen:
Rezgő szava, képe, test-oda-hajlása;
Mind csupa szív, részvét, bizalom-forrása.

Ezt látva, szívének ő se' parancsolhat,
És, mint olyan érc, mely csak nehezen olvad
Soká tartja magát, de ha olvad, ömlik:
Keserű érzésben Toldi előzőnlík.

Odaborúl anyja szerető keblére,
Hajtja fejét élte kettős kútfejére,
Könnyez is; úgy tetszik, zokog is mint gyermek -
Már szégyen, avagy nem, embernyi embernek.

S kezdé panaszkodni, a leánnyal hogy járt.
Toldiné a könnyét letörölte mindjárt:
Nem érzi, hiába! ezt az ilyen bajt a,
Ki hamar, vagy régen átalesett rajta;

S monda neheztelve: „Nosza, ne légy gyermek!
Azt tudtam... az ember gondol veszedelmet...
Nem a világ egy lány, s van lány a világon:
Terem az szebbnél szebb, mint rózsza az ágon.”

Toldi nem ezt várta. Hát baja csak *semmi*!
Szégyellte, hogy ilyen gyáva tudott lenni:
„Soha nekem! - mondá - ha aranyból lesz is,
Egy se', anyám, egy se! elfeledem ezt is.

Csak én megin' egyszer csatába mehessek,

Kardot kavarintsak, szál-kopiát vessek!
Ha majd körülöttem harcriadó bömböl:
Mint a tavalyi hó, úgy kimegy eszemből.”

30

S mint a zimankós ég ha magát kisirta,
Szele is megfordult, felszakad egy tiszta:
Toldi az anyjának mutat olyan képet -
Hanem épen Bence, az ifjú, belépett.

Kard veri a combját, vállát veri mente
Kinyalva pogányul, csupa kész levente:
Megáll a keményen, mint egy mutatófa,
S rövid habozással így eredett szóba:

31

„Vitézlő nagy uram, szépen megkövetem,
Egy sisakos bajnok, úgy látom idegen,
Odalent a hágsón kigyelmedet várja,
Hogy vele megvíjon életre halálra.”

Toldi legott sejté: „hogyan, a patvarba!”
Felszökik amint van, szalad a pitvarba:
Hát csakugyan ott egy szörnyű vasas vitéz,
Vele a holdfényen viadalt állni kész.

32

Látta ugyan Miklós, hogy övé a fegyver,
Anikó, a húga, hamiskodik evvel,
Iszonyú láncsáját balja felől tartja,
Villog a jobbujában fényes erős kardja:

De azér' a szemét összerántja vadul,
Felgyűri az ingét, karja kiszabadul,
Rohan üres kézzel: megszalad az ellen,
Hármat lép, elesik a nehéz fegyverben.

33

„Úgy kell! eben esett! köszülötte lyánya -”
Kiált odafutván Toldiné, mert szánja;
Fölemeli szépen, tizszer is megkérdeve:
Nem fáj-e valahol? könyöke vagy térde?

Baj nincs: de van ebből sok tréfa, nevetség,
Lesz mivel egymás közt eltölteni az estét;
Anikó bátyját is tréfáiba vont a,
Ez azonban, titkolt nevetéssel, monda:

„Nagy pajkos ez a lány; veszedelmet érez:
 Ugyan anyám, mért nem is adod már férjhez?
 Vagy nem akad néki az egész Sárreuten,
 Ki legalább egyszer megverje egy héten?...”

Anikó bátyjára hamisan pillantott,
 Felkapta az ágyról a pihenő lantot,
 Busa szemöldökét ráncolva keményen,
 Tiszta erős hangja így csendüle mélyen:

1

*A mi lányunk nem eladó,
 Büszke, dacos, válogató;
 Jobbra balra pillogató,
 De a szíve színmutató;
 Nem eladó.*

2

*Szeme nyájas, szava édes,
 Maga tetszős, bár negédes:
 Rád tekinthet, mosolyoghat:
 De azért, hogy tőrbe foghatd,
 Nagyon kétes.*

3

*Hej! pünkösdi kis királyné:
 Rózsa vagy-e? tulipán-é?
 Rózsa vagyok, szúró tűske,
 Tulipán-sziv nincs oly büszke,
 Mint a lányé:*

4

*Jár utána gazdag, fősvény:
 Nagy szerencse! fele köszvény,
 Jár szegényes, az nem kényes:
 Majd megeszi, olyan - éhes:
 Ott az ösvény!*

5

*A deák ül könyve mellett,
 Úgy bötüzi a szerelmet;
 Lám az apród, ha nem ül is,
 Százat szeret könyv ne 'kül is:
 Odább kelhet!*

*Özvegyszer csak hitvány bor',
 Ecet az, mi azután forr;
 Minden zugban síró gyermek:
 Dajkát keress, ne szerelmet,
 Szegény jámbor.*

*Hát te páncél? párdurc mente?
 Van-e benned jó levente?
 Jaj, ha volna, beh szeretném!
 Ezer közt is szemem-szedném;
 Ha lehetne.*

*Egy van ilyen, az egyetlen,
 Messzi tőlem, bár mellettem:
 Könnyű nézni, megölelni,
 De szeretni, párját lelteni
 Lehetetlen!*

Így ebben az elmúlt. Így öreg éjfélig
 Nyájasan az időt hamar elbeszélük;
 Édes övéi közt enyhül Toldi gondja,
 Míg a rövid álom Piroskához vonja.
 De korán a hajnal ébren leli másnap,
 Búcsúzva, Budára ered utazásnak;
 Követi sok „áldás”, kíséri „szerencse”;
 Utána poroszkál sárga lován Bence.

Lajos ezenközben, magyarok királya,
 Hazaért, s a márvány palotában hála;
 Esteli megjöttét anyjának izente,
 Fáradt volt, lefeküdt, magát kipihente.
 De reggel az anyja' termeibe lépett.
 Monda Piroskáról neki nyájast, szépet.
 Leírta előtte, mint egy irott képet!
 Már alig is várja, hogy lássa, Erzsébet.

Hanem arról, ami fiu-szívét nyomta,
 Semmit is anyjának a király nem monda,
 Sőt rejti pirulva maga önmagátul,
 Fátyollal eszében elleplezi hátul.

Az adót ellenben, császár üzenetjét,
Nem titkolja, se azt, hogy' látta követjét?
Látta gyalázattal, fogadta kevélyen:
Mire a királyné megindula mélyen:

38

„S te nyugszol, amíg ezt meg nem keserűli?
Az *én fiam* e szót, Károly fia, tűri?
Szemeidben villám haragot sem látok:
Ily sértés... Iszonyú!... Oh átok, oh átok!
Mért nem siketül már Buda harci zajtul?
Mért nem kacag a dob, trombita nem jajdul?
Egy óra gyalázat - ha ki abban fetreng...
Menj; vissza se jöjj míg hadi zászlód nem leng!”

39

De csöndes erőben Lajos erre mondja:
„Hiszen ez szívemnek éj- s nappali gondja” -
S távozik anyjától fiui kézcsókkal,
Ki soká jár-kel még elharapott szókkal.
Meg-meg is áll, bársony padlóját döbbsenti -
Míg a szokott órát asszonya jelenti:
Akkor imádkozva borul egy fölkébe
S egyszerre buzgóvá esik alá képe.

40

Király pedig otthonn beparancsolá most
Maga fő-deákját, Küküllei Jánost,
Erre lévén a nagy leveles-tár bízva,
Hol az ország minden dolga le van írva:
És monda: „Se nappal ne nyugodj” sem éjjel,
Hányd az egész tárat nekem össze, szélyel:
Vajon e szép ország - kiderül-e onnat -
Hogy adózott volna más birodalomnak?”

41

Erre csudálkozva János pap elámul:
„Felséged e munkát rendeli tréfául,
Hiszen maga tudja, jobban akár nálam:
Holtig keresem bár, még úgy se' találom.”
De Lajos nem tréfált, és komolyan szóla:
„Készíts nekem írást, bizonyosat róla.
Eleitől kezdvén a fizetés dolgát:
Hamikor ez ország, vagy más neki, szolgált.”

Rendeli; egyszersmind parancsa kiméne:
 Országa huszonnégy legidősebb véne
 Budára begyűljön egy bizonyos napra:
 Tisztelve megőszült fiak éltes apja,
 Olyan, ki magas fő hivatalban forgott,
 Nemes is, méltó is, érti is a dolgot
 Nádor vala, tárnok, avagy országbíró,
 Vagy egyéb méltóság érdemivel bíró.

János egész tárát teszi mindjár' tűvé,
 Könyveit, írásit napokig betűzé;
 Sok vala: átok s bűn nem ereszté még meg:
 Tanúi öröklött régi dicsőségnek.
 Olykor mosolyodva tola egyet félre,
 Egy-egy ének volt az, ama hét vezérre:
 Bulcsú, Lehel, Taksony riadó csatái;
 Béla, Dicső,⁹⁵ László: magyarok királyi.

Mikor aztán eljött az a bizonyos nap,
 Mikor az irással készen leve a pap,
 Mikor a huszonnégy öreg is felgyüle:
 Tanácsot, az ország nagyjaival, üle.
 Király a követnek először is intett:
 Mondja el, a császár vele hogy bánt, mint tett?
 Bertalan elmondá, (kihagyva belőle
 Lajos anyját - így volt meghagyva előre).

S mint, ha sötét felhők gyülekeztek zordul,
 Lassan elébb egyik vagy a másik mordul,
 Azután a villám szeme itt-ott rebben,
 Majd a tüzet, dörgést szaporázzák többen;
 Egyszer összeszakad a nappal, az éjjel;
 Ég s föld; zagyva sötét a vakító fénnel;
 Szél harsog, eső zúg; s mind e kevert hangnak
 Tetején a villám ördöge sikkangat:

⁹⁵ Dicső: Geicha (Geiza) Gyicső. Mertem e szabadságot venni versben, midőn prózaírók és gyanítják, hogy a *Geicha* nevében Gyicső: Dicső lappang. A. J.

46

Úgy, komoran gyűltek, bal hír szele hajtván;
Komoran csüggének Bertalan úr ajkán;
Moraj, izgás támad; szem villog; az elme
Nem hiszi, és még vár több hihetetlenre;
Mikor aztán nincs több: egyszerre riadnak;
Kitör a düh: felforr könnye gyaláztatnak;
Csörög a kard, s villan; kiki mind felkölt, és
„Bosszu! bosszu!” „Harc! harc” vijjong az üvöltés.

47

Lajos a zajt csendre intette kezével,
Elkészve ha rikkant még azután némely,
Megszégyelli magát az is, a szót félen
Harapva, lehúzza, süti fejét mélyen.
Akkor Lajos így szólt: „Híveim! én értem
E zajból, mire kész haragotok értem:
De tanácsba gyűltünk, nem időtlen zajra -
Olvasd, pap, az írást, hogy kiki meghallja.”

48

S inte Küküllőnek keresztül a vállán.
Nagy hangon az olvas, háta mögött állván:
„Mi Lajos - így kezdé - Magyarok királya,
Levelünk rendében, bizonyos tudtára
Adjuk egyetemben, kit e dolog illet,
Közel úgy, mint távol lakozóknak innét,
Bármi nemen, renden és karba' levőnek
Valaki mostan él, s kik ezután jönnek.

49

„Károly cseh király és birodalmi császár,
Elbízva magát, hogy e hatalom rászállt,
Merészele minket alatta-valónak
Mondani, és nevét említni adónak.
Mi azért elvégzők, hogy utána járunk,
Felhányattuk egész leveles nagy tárunk:
De sem ez az ország, sem - régi királyi;
Soha nem voltak más' fizető szolgái.

50

„Ellenben örökké nevezetes hírrel
Ragyog amaz ősünk s híre eget ér fel,
Kinek *ostora* két birodalmon zúgott,
Adót neki önte Napkelet és Nyúgot.
Ennek örökségét mikor elfoglalta

A Hét-magyar, azt is mindenki uralta:
Említsük-e Árpád fejedelmet? Zsoltot?
Taksony avagy Dicső fizettek-e zsoldot?

51

„Sőt érezte bizony két birodalomnak
Veséje, hatalmát Vérbulcsu-, Botondnak;
Hallotta remegve Lehel ádáz kürtjét,
S ontá lábaihoz aranyát ezüstjét.

Kérdje meg a császár, kik előttte régen
Ültek - Lajos, Konrád - birodalmi széken;
Maga Henrik, Ottó árnyéki felelnek,
Győzve is irtódzván nevére Lehelnek.

52

„De szilaj erőszak idejét ám hagyjuk,
Nem vala Istennél igaz áldozatjuk:
Hanem István, István, magyarok szent őse,
Nem volt-e hatalmas, maga-ura ő se?...

Hadaiban félték, s midőn köte békét,
Tisztelve keresték jobbja szövetségét,
Amaz áldott jobbét, mely koronát szerzett
S mely, mint birodalma, rohadást nem szenved.

53

„Igaz ugyan, pártos napjain a honnak
Kiveték a hálót, amelyet rég fonnak,
De bevonák ismét idegen császárok:
Gyalázat, nem egyéb, szálla bizony rájuk.

Péter is, az első, megfizeté drágán;
Szeme tündér fényén, és élte világán;
Salamon is, aki árúba vetette
Maga szép országát: lakola érette.

54

„Nem szolgált a magyar soha még hűbért is,
Ha csak egy kopját is, de csak egy fillért is;
Királyait önnön hatalomból kente
Mióta király lőn amaz első szente.

Imhol, Károly atyánk esete nem régi:
Csupa egy szóért majd megrendüle széki:
Maga ő sem kellett, 'a pápa kezéből',
De kellett szabadon, magyarok szivéből.

„Mi tehát - így végzé - ennek igazára,
Hadd tudja meg a cseh magahitt császára,
S megtudja jelenben vagy sok idő telve,
Körül a világnak minden fejedelme:

Adtuk Budavárott levelünk, négy héttel
Pünkösöd napja után, királyi pecséttel,
Hogy az Üdvösségtől, ezereken kezdendő
Háromszáznegyvenhét vala az esztendő.” -

Ekképen az írás, magyarul, s deákul,
Megvala szép rendben: tanubizonyságul
Hogy Lajos a békét igaz okért bontja;
„Helyes! helyes!” „Úgy van!” kiki tűzzel mondja

Ez nem elég: most az élő tanuk jönnek,
Ritka jelensége a huszonnégy főnek,
Hattyu fehér haj mind, vagy letarolt üstök:
Kiket, imádkozván, meghitel egy püspök.

„Isten úgy segéljen s végnapodon fia
Előtt úgy támadjon melletted Mária;
Úgy szóljanak érted Isten minden szenti;
Magul-magod úgy ne szakadjon s vesszen ki:

Isten színét úgy lásd; föld úgy ki ne vessen:
Amaz örök pokol úgy el ne temessen;
Úgy szörnyű halállal lelked meg ne haljon:
Amint igazat szólsz nekem: *arról, vajjon?*”

Itt azután kérdést János teve sorra;
Feleltek a rezgő szavu vének arra,
De megerősíté hangját, kiki mostan,
Hogy az igazsághoz méltóbb legyen a hang.

- „Tudja-e a tanu?” Nem tudja! nem, egy se,
Hogy a magyar lett vón' bárki hübéresse;
- „Tudja-e a tanú?” Mind tudja bizonynal,
Hogy semmi köze nincs a birodalommal.

Erre megint ötven nemes úr felállta,
Ott, a feszületre, kész hitet ajánla,
Üdvöt kárhozatot fejeikre vévén:
Hogy *igazán eskütt* ez a huszonnégy vén.

Mind e bizonyyságot írásba szerezték;

Azután szép renddel a tanácsot kezdék,
Komolyan és bölcsen végezve iránta,
Ahogy a tárgy, a hely, a személy kívánta.

60

S abba' maradtak, hogy oda fel Trencsénhez,
Mint legközelebb a Morva határszélhez,
Vértanu szent Lőrinc napra hadat járnak,
Ellene indulván cseh király császárnak.

Ezzel odahagyva fejedelmök házat,
Hordják szélyel a hír dagadó kovászat,
Megkél az egész hon nagy haragos harccal,
S vérben lemosandó nemzeti kudarccal.

61

Toldi is őrt állván aznap ura mellett,
Nagy mérges kelevény szívére szökellett,
Alig-alig fojtá dühe kitörését,
Tömve, repedt várként, indulati részét.

Győzte magát mégis. De mikor elmentek,
Fel a király elsőbb, és szélyel a rendek:
Toldi nem állhatta, s követve királyát
Megereszté a szó s türelem zabláját.

62

„Megyek én; hadd menjek! nincsen maradásom:
Éhezi a szemem, hogy cseh ebet lásson,
Holtra tudom nézni, hadd legelem őket!
Hamar a zsengejét! nekem az elsőket!

Én fussak előre, csatázni, bitangra;
Én legyenek a vészkürt, a trombita hangja;
Leszek én tűz, sáska, istennyila, hóhér -
Követem Felséged a goromba szóér'.”

63

Csendesen a király megszólala: „Miklós!”
És mint paripát mely bokros avagy csiklós,
Várta hogy a vérhab telijét elfűjja;
Szünet után: „Miklós!” monda neki újra.

Toldi, nevét hallván (nem tudja mi végett):
„Parancsoljon uram - felelé - Felséged!”
Úgy csillapult vére lefelé azonban,
Mint az örök csepp hull nagy üres barlangban.

„Toldi fiam, kezdé a király harmadszor,
 „Tudom én, ember vagy ahol ember harcol;
 De ha egész harcot *egyedül* kén' állnod:
 Meg tudnád-e, felelj, védeni királyod?”

Miklós bizonyítá: száz élte ha volna,
 Százszor a királyért örömet meghalna.
 „Nem a halált kértem, az utolsó bérünk”,
 Monda Lajos „azzal ne siess: ráérünk.

„De ha, teszem, volnánk nagy veszedelemben
 Csak te meg én, haddal körülállva, szembe'
 Vagy lesbe kerülnénk, vagy rabul esném én,
 Idegen országban, te szabadon lévén:

Bíznál-e, fiam, hogy magad' is kivágod,
 S kettőnk erejével menekül királyod,
 Legalább míg jőne aki segínyt hozzon?” -
 Hallgata egykissé; s mond a lovag: „Bízom.”

„Úgy hát, legyen e szó - mintha nem is élnél;
 Többet is erről majd hallani Trencsénnél.
 Addig, ha dolog kell, adok azt is: nyergelj,
 Ott a Szilágy, a Nyír, Máramaros, Erdély:

Szedj hadat, önkéntest, a király zsoldjába,
 Válassz a legények színébe' javába',
 Eregesd falkánként trencsényi vidékre,
 Magad is, Lőrinckor, odajöhetsz végre.”

Toldi sisakhoz kap hirtelen e szóra,
 Megvakarná fejét ha nem acél volna;
 Szeretne bizony már csehet ölteni, enni:
 De király parancsa: azaz így kell lenni.

Biztatja különben fejedelme titka,
 Táplálja előre harci kaland; ritka;
 S legalább, míg felhajt hét vármegye népét,
 Rozgonyi Piroskát elfeledi végkép.

Negyedik ének

„Meghigyétek ti ezt tizenegy királyok!
Agyatokban rontom arany koronátok,
Uratokat Lajost ha jól nem szolgáljátok?”

Ilosvai

1

Költözik az ország Trencsénhez azonban,
Virága, vitéze útra kel, uton van;
Megereszt minden vár, minden megye, város:
Bajnoka bokrétás, csikaja csótáros.

Fogadó lett háza, minden üdösb vénnek:
Foly a bor egész nap, a lakoma, ének;
Csapat este-reggel a csapatot váltja,
Hírt hall, üzen tőlök, biztatja, megáldja.

2

Költözik elvégre Lajos is Budárul,
Hajnalban az udvar kapuja feltárul,
Nagy szekerek, hintók szakadatlan mennek,
Estve nem, éjfél ha, veti végét ennek.

Bámul az egész nép: soha ennyi pompa!
Indul koronázni? vagy lakodalomba?
Soha ily készüllet; málha, cseléd ennyi!
Hadba nem így szokott Lajos király menni.

3

Aranyos hintónak se szeri se száma,
Húzza hat egy-szín ló, ragyog a szerszáma,
Rákva *olasz* néppel merevül, bak, csatló,
Kocsist (olasz az is) hármat ural hat ló.

Minden kocsi élén, mint valamely dőre,
Gém-lábú süheder kengyelt fut előre;
Tarka harizsnyás báb - tetején nagy toll van -
Az inas; magyartól ki se' telnék olyan.

4

Hát vezeték-lónak mily hossza lesétál!
Szügyét veri cafrang, combját veri csótár,
Liliomnak, strucnak vagyon ottan bőve,
Forgóba szorítva, vagy ezüsttel szöve;

Némely ki se' látszik fényes acél meztül,
Lánc-szem takaróján sok ezer nap rezdül
Mint a habon, melyet szél riogat hegynek;
Két-három inas tesz szolgálatot egynek.

Málhás szekerektől csörömpöl az utca,
Festve azon is mind a király nagy strucca,
Megrakva - ki tudja? eleséggel, borral,
Többet alig visznek egy egész táborral.

Hét ló van előre; kettő, kettő, három;
Kocsis a gyeplőnél, kocsis minden páron;
Lerakó, felrakó, tengely-emelintő:
Tán kiabálni is kell oda léhűtő!

Maga Lajos király indul ebéd tájon,
Nem oly puha vitéz, hogy kocsiba szálljon,
Holdas arany-pejjét lejtve kocogtatja;
Utána kevés, de ragyogó csapatja.

Levelét némelynap megírta előre,
Viszi gyors száguldó, viszi nyakra-főre,
Ravaszúl ezt írta cseh király császárnak,⁹⁶
Sorai azóta Prága fele járnak.

„Vettem, édes bátya, nyájas üzeneted,
Mellyel szeretetből szemeimre veted,
Hogy noha szomszéd is, ifiabb is nálad,
Még látogatásra be se' néztem nálad.

Így mondá követem. Igaz is, megvallom,
Magam is egy kissé nehezen átallom:
De a fiatal vér... s fejedelmi gondok...
Elegendő mentség; egyebet nem mondok.

„Most, hadaim vévén Trencsin alatt szemre,
Látogatást tenni esik ott kezemre,
Közel a határszél, egy iramat Prága,
Ha szabad járásom lenne az országba’.

Küldj hit alatt erről levelet pecséttel;
Nem megyek én haddal, csak udvari néppel
S ami ajándékot viszek innen terhül;
De fogadd: hogy senki hajszála se' görbül.”

⁹⁶ „A *színlelést* (mellyel Durazzó Károlyt hatalmába keríté) megmagyarázhatjuk magunknak, ha gondolóra vesszük, hogy Lajosunkban is volt *mégegy csepp azok véréből*, kik ellen (a nápolyiak ellen) atyjának új hazájából jött.” Szalay L. Magyarország története. II. 190. I. A. J.

Melyet elolvasván háromszor is a cseh,
Soha el nem tudta gondolni, hogy' értse;
Hogy valami fortély, azt érzi, gyanítja,
De sehol nem leli merre van a nyitja.

Követi Lajosnak üzenetét szebben
Adták volna elé? - nincs lehető ebben:
Hisz' azok itt is már pattogni merének,
Otthon dicsekedve még többet beszélnek.

10

„Párbajon - úgy mondák - életre, halálra,
Kiállani készek, bizonyos órára,
Velem, a császárral!... vagy akit a rendek
Közül a képemben arra jelölendek;

Vérrel az özvegyről e nevet lemossák,
Addig is orcátlan, agyafűrt hazugság -
Így!... Haza kergettem. De Lajos ekképen
Nem is írhat ám most... hanem ha féltében.

11

„Félni - lehet az is; de nem úgy mutatja,
Hallom is, írja is, hova gyűl csapatja:
Kire gyűlne ottan?... S én, ami cseh népe
Van a cseh királynak, elküldtem elébe:

De mi az?... a főrend lágyemelegen buzdul,
És a birodalom csigalábon mozdul:
Netalán csúffá tesz Lajos addig, tartok...
Heh! gyűlésbe; urak! lássam mit akartok.”

12

Monda, nagyot szökvén az utóbbi szóval;
S miután Prágába, a hét választóval;
Már a fejedelmek be valának gyűlve:
Rendeli, a tanács nyomon összeűlne.

Össze is ült: három fejedelmi érsek,
Vele négy választó; ezt nevezem hétnek;
Tizenegy mindössze, papi és világi,
Ennyire a császár maga pótolá ki.

13

S kezdi sötét színbe ecsetelni Károly:
Micsoda felhő kél a magyar határrol,
De nyilak felhője, kopiák villáma,
Csorda szilaj vadnép számnélküli száma,
Ki se istent nem néz, se emberi törvényt,

Csecsemőt anyjából kihasít gyönyörként:
„Jusson eszetekbe Attila és Dzsingis:
Uraim, ha késtek, oda jutunk mink is!”

14

Nem lepte ijedség a többiek arcát,
Ismerve Lajosnak lovagias harcát.
De felállott egy, a Rajnai választó.
S monda: „Uram császár! a veszély borzasztó:
De hogyan segítsünk, mi, kiket elnyomnak,
Kik *támaszi* volnánk a birodalomnak?!

Legyünk fejedelmek, ne koronás árnyék:
Úgy birodalmodra arany idő vár még.”

15

„Helyes! azt akarjuk!” az egész rádörgi,
S folytatja nevőkben ime Brandenburgi:
„Legyen, azt kívánjuk, a fejedelemség,
Mint maga a császár, sérthetetlen fenség;
Pénzt verjen, zsidó-bért, vámot, adót szedjen,
Pénzér’ szabadalmát, jogot ő engedjen;
Pöreit császárhoz föl ne vigye senki;
S firól-fira szálljon e hatalom rendi!”

16

„Jó, jó!... adok írást - Károly emígy szóla -
Akár *Arany bullát*, ha időm lesz, róla:
De most, riadalmán ily szörnyü veszélynek,
Mi helye, mi sorja efféle beszédnek!

Hadait Főnségtek bizony inkább hozza,
Repülő parancsit küldje hamar, ossza,
Seregét indítsa, ne lovon, de szárnyon:
Hogy a birodalom gonoszúl ne járjon?”

17

Fogadák is tél-tul. Ekkor, a levélnek
Alatta mi lappang? róla mit ítélnek?
Kérdezi a császár, - mi lesz foganatja,
Ha a szabadjárást ő hitre megadja?

Nagy kő vala ez most mely közibük dőle,
Beszédök folyama ágra szakadt tőle,
De kerülő úton összesimult egyben:
Hogy semmi veszélytől nincs félni ok ebben.

- Hátha meg is békül - már szinte könyörgi -
 Minek ide aztán hadainkat törni? -
Idézve jelent meg - fel marad ez róva -
 Ő hoz *ajándékot* - mi vesszük *adóba* -
 „No! - az ajándékban sose láttam rosszat,
 Szól Károly, - amily dús, keveset nem hozhat:
 Hadd jöjjön! igyekszünk cselt hányni a cselnek,
 S miénk az erőszak, ha fölingerelnek.”

Alázatosan egy fejedelmi érsek
 Monda: „Uram császár! nehogy olyat értsek:
 Hogy, ha magát *foglyul* kezeidbe adja,
 Felséged a hűbért vele *megiratja*.”
 „Nem, atyám!” mond Károly - s hunyorogva intett -
 „Eszembe se ötlik, ha te nem érinted;
 De köszönöm a szót, s ha egyéb nem használ...
 A többire nézve... úgy-e feloldoznál?”

Nem felel az érsek; szeme alig nyitva,
 Forgatja hüvelykét, mintha gombolyítna,
 Immár a tanács is eloszlan készül,
 Menet ily szók esvén e mai végzésrül:
 „Adsz *Te* hadat? én nem, Fönséges barátom,
 Míg az arany bulla betűjét nem látom.”
 Nincs is egyéb válasz az ilyen kérdésre:
 „Én nem adok: hát Te?” „Én sem adok; én se.”

Mire Lajos király odaért Trencsénhez,
 Császár feleletjét már vette kezéhez:
 Maga, népe bátran jöhet-mehet, írja;
 Vendégül az „édes öccse urát” hívja.
 Mindjárt is a várban, mihelyest megszálla,
 Titkos haditanács gyülekezett nála,
 Benső, bizodalmas nagy urak, vitézek,
 Kiket a tollamra dicsekedve vészek:

Négy Laczfiak: Endre, Mike, Mihál, István;
 Kettő Hédervári: Kont, a nádorispán
 S Lőrinc az idősebb: nagy Garai, Bebék,
 István, György, - s Druget, a legeleit tevék.
 Jó Lőkös Bertalan Péterfi Tamással,

Giléti, Szudár György ültenek egymással;
Szécsi van egy, Miklós; Kanizsai Lőrinc: -
Te pedig, jó Toldi, a kilincset-őrizz!

23

Monda Lajos: „Már én, uraim, vitézek!
Prágában a császár szeme közé nézek.
Hívat, idéz, bosszant, csúffá akar tenni:
Szégyen volna nekem oda el nem menni.”
Az urak rádörgék közül-akarattal:
„Igen uram, Prágát mi bevesszük haddal!”
„Nem úgy!” - a király mond - „hiszen az nem virtus:
Másféle kalandnak terem ott a mirtus.”

24

Akkor előadta levelét s a választ,
Meg, hogy Prága alá sereget nem fűraszt,
Valamíg császárral maga nem áll szemben:
Vér se foly, és *meglesz* - vagyon oly hiszemben.
Elszörnyedve mostan az urak legbátra,
Csak Toldi veté a kacagány-bőrt hátra,
Fölemelte öklét s hármat előlépven
Beleszólt: „Mit féltek? én leszek ott, én, én!”

25

Toldi sem üzvén el az urak félelmét,
Jobban kifejezte Lajos egész tervét:
Hogy' akar bémenni, micsoda pompával,
Társzekerek, hintók, inasok számával;
Minden inas, csatlós, pecérje, lovásza,
Kocsi-, szekérhajtó, - igrice, solymásza,
Palotás, pohárnok, kamarás, asztalnok:
Lészen, *olasz bőrben*, egy-egy magyar bajnok.

26

Málhát visz ajándék ürügyén roppantat, -
Gúnyszót a királyra hisz' Prága sem mondhat,
Hogy üresen jár, mint valamely kóborgó:
Kell sok edény, szekrény, göngyöleg és hordó.
Ezeket ha réven, ha eresztik vámon
(Császár ajándéka: nem veszik azt számon):
Fegyver is, amennyi oda kell, bejuthat; -
Szerencse továbbá jelöl aztán utat.

Tetszősb vala már így a fiataljának,
 Ingerli vad íze a szilaj tréfának;
 De aki idősebb, egyre fejét rázza,
 S Hédervári Lajost ekkép zabolázza:
 „Megkövetem szépen: tudja-e Felséged,
 Hogy a cseh király hitt vala, mint *vendéget*;
 S ha Te alattomban így ellene törnél...
Árulás ez, uram, a magyar embernél!”

„Tudom, apám!” szólt ő, - szeme lángot vetve -
 „Ne tanítson engem senki becsületre!
 Tudom azt, és többet: követem meghozta:
 El akarnak fogni, áruló a *gazda*:
 Ott leszek! ám fogjon! Birkózom egy csehvel,
 Kardra, ha kell, mindig; de ha cselt szó, cselle!
 Tudom én!... s magukkal etetem meg főztők:
 Koronázott kémem ül nekem ő köztök.”

Tapsola rá Toldi, az urak is többen, -
 Fejüket a vének lesüték féltökben,
Most látják, hova megy: bizonyos veszélynek
 De tanáccsal jobban ingerleni félnek.
 Daliáit - kéri - jól megválogassa,
 Maga Toldi legyen a király inassa,
 Soha szent személyét ne bocsássa tágon:
 Felel érte mind ez, mind a másvilágon.

„Csak ide kell bizni! ide rám kell hagyni!
 Itt ez a nagy kővár: én is leszek annyi -
 Több leszek: a vár is, meg az őrség benne”
 Mond Toldi - „a volna csuda, ha baj lenne!”
 Ezután a névsort válogaták össze:
 Ki legyen olasznak, hány legyen öltözve?
 Ki meg a kíséret? ez is a javából:
 S micsoda mozgással segítsen a tábor?

Ottan Apor-Laczfít mind az egész hadnak
 Javalák, az Endrét, országos hadnagynak
 S nevezé a király maga személyébe’,
 Útasításúl ím ezt szabva elébe:
 Két nap egérutat a királynak adjon,

Hogy Prága felé az jó messzi haladjon:
Azután törjön bé egyenest Morvába,
S azt nézze: mely úton legközelebb Prága?

32

Igy az egész tervet (de nem ennyi szóra)
Hajnal hasadásig szedik ott apróra:
Hogy, mint legyen... ez s az... ha így, ha úgy üt ki;
Meglátjuk a sorján, minek irjam itt ki.
Teszik az indulást holnap éjjelre:
Akkor a leventék gyűljenek egy helyre,
Hol az olasz gúnyát kiki majd felölti.
Levelét azonban a király szétküldi.

33

A budait mondom: miszerént tudhassák
A római pápa s többi hatalmasság,
Hogy Lajos a békét milyen okért bontja;
Követ viszi szélyel, szóval is elmondja:
Másnap egész estig a daliák lelkét;
Erejét, virgoncát szemen kiszemelték;
Kész vala mind rögtön, s alkonyodás tájba'
Öltözni begyűltek a nagy palotába.

34

Nem esett ám könnyen olasz öltőt venni;
Csat, pecek és fűző, kapocs - ajaj! mennyi;
Ki elől, ki hátul hányféle hasíték!...
A király szolgálai végre kisegíték.
Egymásra nevettek a bajnokok aztán,
Hol erre, hol arra újjal mutogatván;
Maga Toldi, ámbár szíve zokog jajtól,
Nem óhatta magát egy szörnyű kacajtól.

35

Végig nézve magán: „terem-uccse” mondja,
„Megijed az ember, meztelen a combja;
Se neszi se hangja léptiben a nyomnak;
Macskának való e ruha, vagy asszonyinak.”
S összeüti sarkát, szár-élire csattant:
Sarkantyú se csördült, harizsnya se csattant;
„Ne bomolj!” kacagtak a többi vitézek
De még másnap is ám, ha Toldira néztek.

Másnap ebéd tájon Karpat hegyek ormát
A falka eléré s látta zabos Morvát;
Iszonyú hűhóval a szoroson mennek,
Mint málhavivői nagy fejedelemnek;

Kocsis az ostorral pattogat és kongat,
Ki elől, ki hátul csatorál, kurjongat;
Mennek, elakadnak, összecsoportoznak:
Csupa rendetlenség ami rendet hoznak.

Mindez azért történt, hogy hallja meg a cseh,
S király jövetelét, ha van ör, jelentse;
Volt is, ugyan volt ám! sok is a dicsőség!
Ott várta Lajost már a *tisztelet*-örség -

Legalább négyannyi mint a király népe;
Telik a hintóknak utána, elébe,
Marad oldalvást is ragyogó láncsákkal;
Megelégedtek vón' fele barátsággal.

Titkon a magyar most egymásra tekinget:
Viselnek alul mind sodros acél inget,
S fegyverre mi volna szekerekről kapni?
Ennyi csehnek ott-helyt zöld fűbe harapni?

Toldi, hogy a Felség akaratját értse,
Odasúg; de az mond: „nem! a világért se!
Megtiltom! a szót is, nemhogy az ily harcot;
Mutasson előttök kiki nyájas arcot.”

Így hát azon egy nap haladának békén,
Keveset ád a cseh olaszos vendégén:
Látja, mi had sincsen, csak udvari renyhe,
Valami szorosan rájok mit ügyelne.

Kezdték mutogatni, inteni távolról,
Kocsis a szekérről, cseh vitéz a lóról,
Mint az, ki a nyelvet nem érti; való is:
Mind olasz a csehnek még a magyar szó is.

De kivált az olyan szekereket dongják,
Honnét kihasálnak borral tele dongák,
Mert ez ital Károly cseh hegyein ritka,

Termeszte idővel, most még csupán itta⁹⁷

De azért a csehek, mi van abban, tudták,
Nyujtogaták is rá a nagy ádámcsutkát;
A magyar ellenben rázta fejét: nem! nem!
Szomjukat ingerlé folytonosan e „nem”.

41

Végre a királynál a magyar leventék,
Mit mível a borra a cseh, bejelenték:
„Jól van! igen jól van! nem kell nekik adni,
Hanem egyet szépen velök ellopadni.”

Mindjárt is, etetni mihelyest kifogtak,
Álomra ledőlven, ügyesen hortyogtak,
Egy öreg hordóval a csehet ellesve:
No hisz’ elég is lesz nekik az ma estve!

42

Másnap is úgy történt, harmadikon szinte,
S mindennap. Sose volt ilyen útjok mint e:
Lajossal ez a had elmenne világra; -
Hanem immár itt van tornyos erős Prága.

Őrség a kapuban váltakozik újjal,
A régi dicsekszik, mutogat is ujjal -
S elmondja, kit úton-útfélen találhat:
Mily drága dolog e mostani szolgálat.

43

Mint egy csillagos ég, Lajos ott beméne,
Urai, szolgálai, sok hintaja, méne;
Álommal ez a fény, e pompa határos,
Csupa nyitott szem, száj mind az egész város.

Vala ott császárnak szép nagy palotája,
Odaszállt Prágában magyarok királya,
Mivel maga Károly fent lakik a várban
Szellősb neki ott fenn, kellemesebb nyárban.

44

Parancsot a császár, s ada engedelmet,
Fogadni Lajost úgy; mint nagy fejedelmet,
Hogy mi hadat sem hoz, eleve is hallván,
S az ajándék hírét maga megsokallván.

Mérföldnyire immár a harangok zúgtak,
Lobogó zászlóktul lombosok az utak;

⁹⁷ Melnik táján IV. Károly honosította meg a szőlőt. A. J.

A prágai érsek szót-szólva fogadja,
A város, a céhek, a helyőrség nagyja.

45

Kiket illendően elfogadott, s mára
Szólit Lajos egy kis esti lakomára.
Sürögnek azonnal tisztjei, szakácsi,
Versengve a nappal ragyogó bográcsi;
Arany-ezüst tálak, evő-ivó szerszám,
A társzekerekéből, nem száz, de ezer szám,
S ínyre való minden drága készületnek
A java - burokból onnan kiszületnek.

46

Kapuzárás elmúlt: börtön erős Prága;
Benne Lajos király, mint egy kalickába;
De azért vígan van - mire is gondolna! -
Mintha eszem-iszom, puha ember volna.
Császárnak azonban ezt is bejelenték,
Miben leli kedvét a fiatal vendég,
Hogy' kivan és mulat prágai urakkal:
S követét küldé rá izenő szavakkal:

47

Hallja, megérté, hogy magyarok királya,
Mint már szófogadó fia és szolgálja;
Helytállani jött a birodalmi széken,
Adaját is hozva, mellyel adós régen,
Idején hát holnap, ha meglátogatja;
Császár a Hradsinban kegyesen fogadja,
Mint hűbérfizető fejedelmet illik -
Vagy Prága előtte soha meg nem nyílik.

48

Míg a lakomán ezt a követ elmondta,
Lajos; foga gyöngyét ajakába nyomta;
„Jól van; igyál hát rá!... bort adjatok ennek!
Hisz' nem azért jöttem, hogy meg ne jelenjek.”
Toldi a markába nyom egy arany kelyhet,
Nem birta, nehéz volt, úgy tartani kellett,
De azér' meghúzta, tetszett a jámbornak,
S „brr!” mondá ki nevét magyarúl a bornak.

Jó; a követ elment. De nem is ment több cseh
 Akkor egész éjjel haza onnan egy se':
 Magyarok a tisztos cseheket leitták
 Amint poharazva sarokba szoríták.

Magok úgy ittak, hogy baja egynek sem lett,
 De azért mind részeg a cseh barát mellett
 Ki *józanon* addig nevette, kacagta
 A magyart, míg elnyúlt, padon vagy alatta.

Kívül is azonban furcsa dolog történt:
 Úgy volt kicsinálva, s úgy fordula önként
 Sorral a nagy hordók prágai piarcon
 Álltak szekeresestül, mint ágyuk a harcon.

Bámulta özön nép: szerencse, ha látták,
 Legtöbbje bizony csak szomszédai hátát, -
 De a mulatságra mégse' panaszkodtak;
 Azután egyenkint haza álmosodtak.

Ám a vitézlő rend, aki kivált egyszer'
 Nyelvét belemártá, nem érte meg ezzel:
 Legelébb is jöttek a reggeli örök,
 Atyjafiát a bor kívánta belőlök.

Mint legyek az édest, virágot a lepkék,
 Hessentve, riasztva, tömegesben lepték,
 S pajtáskodva, ki, hogy': kacsintva, jelekkel,
 Tudtul adák nyilván, hogy már bizom' *e kell!*

Tette magát, adna az *olasz*, de nem mer,
 Míg a palotából utasítást nem nyer,
 De nyomon bekülde némi követséget,
 S jött egy aranyos tiszt csakhamar e végett.

„Magyarok királya” - szóla magok nyelvén -
 „Cseh vitéz bajtársak, titeket kedvelvén,
 Egy-egy öreg kupát adat egy személyre;
 Igyatok, hogy megjöjj, az egészségére.”

Nosza sisakkal mind kupa helyen kéri,
 Gyomra kívánságát a fejéhez méri,
 Mint a feje, nem fél annyi csomó bortul,
 Sőt kétszer is aztán, háromszor is fordul.

Híre fut azonban, aki jöhet jó is,

Elküldi sisakját kapunálló őr is;
A tisztje?... az alszik benn a palotában,
Lehordva saroglyán, hús pince szobákban.

54

Majd Prága vitézlő céhei sem hagyják
Részöket, - ők látván el az őrség nagyját;
Ötvösök, ijgyártók, varga, szabó jönnek,
S vaskos daliái a nehéz pörölynek.

Ezeket a bajnok tűzi nevetségül:
Szabó nem szabadul mekegő hang nélkül,
S kire ami csúfság volt a lovagkorban; -
Hanem egy kis tréfa elcsúszik a borban.

55

Késő éjszaka már nyúlt kora regellé,
Vastag sűrű fátyla áttetsző lepellé,
Mikor elnémultak Prágában a gajdok,
S fegyverre szökellett minden erős bajnok.

Arcukat ingerlő hús levegő hatja,
Születik páncélon egek új harmatja:
De belől izzó-szén levegőt lehellnek,
Tüzel a szem, s magva dörömböz a mellnek.

56

Mint, ha rekedt zugból hegyi pára följön,
Köd oszlopa végig hentereg a völgyön,
Nyoma sincs, zaja sincs; csak az árnya mélyed,
Teszi éjszakábbá, hol elmegy, az éjet:

Nyomúlnak előre a magyarok csendben
Fekete foltonkint, katonás zárt rendben,
Amerre vakabb és néptelen az utca;
Vezet egy-egy falkát jártas kalauzza.

57

Legelébb a város kapuit elállják,
Hol az őrállókat mind fekvé találják,
Kötözik a lábát és kezeit össze,
Noha részegség már jobban lekötözte.

Ébren ha vagy egyet dülöngeni lelnek,
Veszik azt is közzé meredő fegyvernek,
Száját tömi foszlány és józan ijedség,
S elhajtják, hogy az őrzt őrzt alá vessék.

Mint akna ha készül lobbantani várat,
S földben a tolvaj tűz hinte gyökér-szálat,
Azután csend áll bé, iszonyú míg roppan,
Ki veszni fog, nem fél, ki öl, az fél jobban:

Magyarok, húzódván kiki a tett helyre,
Fojtott pihegéssel úgy várnak a jelre:
Oly tréfa ez, ami ha sikerül, játék;
De ha nem: vérontó eleven mészárszék.

Ott nagy riadásra jó Prága fölébred,
Bősz harci kiáltás veri föl a népet,
Recsegő rézkürt hang, ropogása dobnak,
Mit falai százszor ide-oda dobnak;

Ablak alatt száguld a csata vad ménje,
Ütközik a szembe láncsa futó fénye:
Jaj a halló fülnek! jaj a látó szemnek!
Oda vagyunk! végünk! vége ma mindennek!

Futkos az örült nép, egyingben, ijedten,
(Nem ember az ember mikor öltözetlen),
Javait, féltőjét utcára kihordja,
Önnön akadályát cipeli mint hangya.

Összezsap, órijássá, ez az egyenkinti
Rémület, és a bajt arányba' tekinti;
Dagad a hír: „kapu odavan! nincs mentség!
Sehol egy védő kar; özön az ellenség!”

Sokasítja számát a magyar is önként:
Itt terem, ott terem, futosó mennykőként,
Gyalogot megsarkal, hadonáz gerelyje,
Hogy az ijedséget táplálja, növelje.

Rabol is: a hurcolt holmit lerakatja;
De a vérontást csak ígéri, mutatja, -
Hanem a hír jajgat más, távoli vészről:
Pusztára legyilkolt egy-egy városrészről.

Kegyelem-zászlót tűz minden ijedt asszony,
Lepedőt vagy abroszt fut hogy kiakasszon:
Egy ruhaszáritó most az egész Prága,
Szedi a nép össze, ami féltő, drága.

Hősei, ébredvén, mámorosan bűnnek,

Teszi magát némely, nyomorék- s bárgúnak;
Ki paraszt gúnyát vesz, ki tépi magárul,
Ami vitéz embert díszít, vagy elárul.

63

Nem juta hírmondó efelől a várba,
S oly távol esik, hogy nem hat oda lárma;
De Lajos mond bölcsen: „Nagy ideje mennünk:
Pünkösdi királyság e mi győzedelmünk.
Ha kijózanodnak félelem- és borbul,
Bizony egész Prága szembe reánk fordul,
Mihelyest eszmél, hogy seregünk maroknyi:
Addig kell e dolgot magyarosan fogni.”

64

Míg szóla, felugrott szögsárga lovára,
Nyusztos, aranymentés kíséret utána,
Bélelve a dolmány szemezett páncéllal,
Cifra hüvely tömve dömöcki acéllal.
Jó Toldi se' hagyja tollas buzogányát,
Királynak viszi, mint inas, írományát:
Göngyöli a furkót redves kutyabőrbe,
Öklömnyi viaszak csüngvén ki belőle.

65

Hát látják, miután a kapuhoz értek:
Zárva maradt; nincs kulcs; lakatja temérdek:
Feszíti belőlrül vasheveder s szálfá,
Nagy kalapú szeggel hozzá kalapálva.
Toldi leszáll, nézi: „hadd emelintem meg!”
Alá szegi vállát egyik szelemennek;
Ropog a kő, a vas; roppan az ő csontja;
Nagy fallal a sarkát, a kaput leontja.

66

Lajos az őrségnek meghagyta, kimenve:
Senkit ne bocsásson az nap se ki, sem be;
Mégis elillant egy, valamely csatornán,
Vagy falból kiszögellt kövek érdes ormán,
S mikor a császári palotába mentek,
Föl a márványlépcsőn, a király és rendek:
Ott fűrakodott a kíséret' inába
S hajtja csehül egyre: „Práha”, azaz „Prága.”

„Ejnye! korán jó ez” - Lajos így aggódik,
 „Fejünkre kel a vész, ha ez befuródik;
 Én *tudom*: a tábort hadaim szétverték,
 Hanem erről Károly hírt nehezen nyert még.”

Ura szavát Toldi hallá figyelemmel,
 S úgy simítja csehet puha pergamennel,
 Hogy csak lekalimpált a lépcső aljába;
 Guta üté rögtön; benne rekedt „Prága”.

Odalent nem tudják császári vitézek,
 Mi baja. Egyik mond: leesett a részeg;
 Más hittel ajánlja szava bizonyosságát:
 „Azt mondta: bevették a magyarok Prágát”.

Tetszik ez állítás csupa képtelennek;
 Döfölik, hogy szóljon: sose szólal e meg;
 Van zavar és patvar: bejelentsék, vagy ne?
 Azután elküldtek; nézni mi van benne.

Botját ura megett hű Toldi szorítja,
 Duzzad a fejében nagy tollu barétja,
 Halántékiba vér tolul amint mennek:
 A kezdete sem jó, vége mi lesz ennek!

Három szoba tömve fényes alabárddal,
 Sikátoron a közt verekednek által,
 S mikor elhaladtak, össze magát zárja,
 Mint csónak után a vizek omló árja.

Bent is, folyosóin a nagy palotának,
 Fegyveres őrállók környöskörül állnak.
 Közepett a császár ül aranyos székben,
 Mint egy öreg isten, mint ha csak az égben.

Feje fölött nap, hold, sok csecsemő angyal
 Kirakva, kivarrva, gyémánttal, arannyal;
 Két oldalon a tíz koronás fők rendbe’:
 Maga nem szól, csak néz: nézi Lajost szembe.

Keményen Lajos azt neki visszanézi,
 Térdet-fejet nem hajt, sem ő, se vitézi:
 Magyarok királya áll mereven, s hallgat;
 Toldi susog hátul: „Vágjuk ki magunkat!”

Sarkát az urának nyomkodja szünetlen,

Serkedez a vér is belőle kegyetlen:
Lajos, egy szó nélkül, azt is bizony állja:
Néz mereven, s hallgat magyarok királya.

72

Miklós azt hiszi, fél, megijedt fegyvertül:
Pedig a kockáját várja hogyan perdül,
Csillaga fordultát bizalommal várja:
Szerencse! ma pillants a merész királyra.
Császár is, elúnván farkasszemet nézni,
Monda: „Eredj, hirnök! közelebb idézni:
Mi dolog ez, kérdjed, hogy szó se jön ajkán?
S nem járul előnkbe, térdet-fejet hajtván?”

73

Fennszóval a hírnök harsogta beszédét;
Meg sem hallja bizony cseh király' cselédét
Szemével a császárt nézi keményebben,
De ajakáról hang egy is el nem lebben.
Kezde a nagy császár zavarodni dolgán,
S monda: „Lajos király! birodalmi szolgám!
Lépj közelebb, s hódolj, mint kötelességed:
Azután foglalhatsz oldalamon széket.”

74

Nem szól Lajos, áll csak. - Egyszerre azonban
Hátul az őrség közt moraj, izgalom van.
Mint haladó hullám, reng bárdja, sisakja,
Végre kifejlődik a tolongás magva:
Egy harcfi, aléltan, lepve csomós vérrel,
Császárra elé rogy, nem annyira térdel,
S jajt nyögve magából, és hányva keresztet,
Heves unszólásra így szólani kezdett:

75

„Oda egész tábor! Oda egész ország!
Hadaink' elfogták, leölék, szétszórták!
Hajnal előtt tegnap beütött Morvába;
Mi csatát sem álltunk: nagy erő, hiába!
Sokat az ellenség hada hányt fegyverre,
Sokat a várrablók, hogy az isten verje!
Jön a magyar; dúl, foszt; özön az, temérdek;
Csuda, ha már eddig Prágába nem értek.”

Tüstént az ijedség rém képe alászáll,
Maga is hol zöldül, hol sárgul a császár;
Még fel sem ocsudik; hát ime már most a
Prága elestével szalad egy Jób-posta.

Elfordítja fejét, hátra nyög és jajdul,
Emeli a hírnek két tenyerét pajzsul,
Kardját a magyarság verdesi csörrenve,
Maga Lajos büszkén így áll vele szembe:

„Értsem okát, császár, hogy mire hívattál,
Messzi országból ide fárasztottál;
Itt vagyok! azt kérdem, te felelj most rája:
Hozzon adót másszor magyarok királya?”

Nyájasan a császár fordul a vendéghez:
„Fiam! egy tréfaért a tréfa elég lesz;
Vagy, ha harag, szüntesd lángját haragodnak
Csillapítsd bosszúját mérges magyaroknak.

„Atyafi hűségem’, itt a kezem! fogadd,
És ime, barátul mind e királyokat,
Városimat kíméld, ne is ellenkezzünk:
Örökös békét mi, hit alatt szerezzünk.

Magam ezt oly módon írásba teendem:
Ha fiakkal Isten nem áldana engem;
Ha leánykám felnő *s tetszik* feleségül:
Rád Morva-, Csehország szálljon örökségül.”

Szinte kezét nyújtá Lajos is juházva.
De Toldi sörényét haragosan rázza:
Nincs szája-ízére az ilyen békesség,
Hogy a királyokkal vér nélkül megessék.

Nosza előrántá buzogányát rájuk:
„Meghigyétek ti ezt, tizenegy királyok!
Uratokat Lajost úgy ne szolgáljátok:
Agyatokba rontom arany koronátok!

Erre mosolygóvá Lajos ajkát vonja:
„No-no, öreg! csínján. - Olyan ez! kimondja,
S megteszi amit mond; vele mind se’ bírnak:
Jobb, ha kötést mindent gyorsan aláírunk.”

Hamar a szerződés, békekötés meglett. -

Azután vigságtól harsog minden szeglet;
Lajos ajándékit tornácba hozatja,
Mivel önként már most, és szívesen adja.

81

Ott három egész nap, három egész éjjel
Múlatoz a többi koronás személlyel;
Lajos esztét, szívét csudálva csudálják:
Becsülik öreggé magyarok királyát: -
Negyedik hajnalban lóra kap és indul;
Vígán kocog a had Prága kapuin túl,
Ki-ki önnön tettét elmondva, mi része:
Illeszti örömmel a közös egészbe.

82

E prágai dolgot keresed hiába -
Nem íratta bizony császár krónikába;
Nem kérkedik ezzel a cseh, sem a német
Csak rám ne kiáltsa: nem igaz történet!⁹⁸
De hirdeti ám az aranyajkú monda,
Lajos e tettét is koszorúba fonta;
Melyet ha valaki, pusztá szómra, kétel:
Könyvbe is megírta *Illosvai Péter*.

83

Lajos, útközben már, valahol megszállott.
Sőt azelőtt is, míg a lakoma állott,
Bajnokit elkezdé szólítani be rendre,
S kit-kit ajándékkal lepni meg, érdemre.
Hú Toldi *Szalontát* adományúl kapta,
Nagy irha-levélen, pecsét is alatta,
S aranyos betűkkel: *Nicolaus Toldi*;
A deákját így kell magyarul gondolni:

84

Hogy, lévén ez a vár magvaszakadt jószág,
Ötvennyolc telek is vele járandóság,
Lajos azt egészen hú Toldinak írja,
Mind maradékostul, örökösen birja:
Földjét, legelőit, síkjait és halmát,

⁹⁸ Históriailag annyi áll, hogy Lajosnak, anyja megsértése miatt, csakugyan volt ízetlensége Károly császárral, s előhada már Morvában pusztított is; hanem ez jóval később (1362) történt. Az *örökösödési* szerződésnek (habár nem ily népmesei alakban) szintén van némi történeti nyoma. Károly ugyanis az ausztriai hercegeket, ezek ismét elsősorban Lajosunkat, másodsorban Károlyt tették volna tartományaik örökösévé, magtalan kihalás esetére. A. J.

Erdeit és rétjét, vizeit és malmát,
Halászó, vadászó, madarászó helyét;
Soha e birtokban bolygatni ne merjék.

85

De Toldi örült is, nem is örült ennek;
Búsan aláhorgad feje, amint mennek,
Lova' minden léptén szomorúan bólint,
Senkise szól hozzá, senkit meg nem szólít.

Mint teher, a lónak rázni magát hagyja,
Nagy teher is ő most, meg az ő bánatja,
Egyedül bandúkol, külön az útfélen,
S maradoz, mint holtvíz fürge folyam-szélen.

86

Mint fájdalom eláll tűzbe hozott tagnak,
De ha megpihen rá, kétszeresen szaggat;
Vagy mint ha ki búját öli este borban,
Az veri fel másnap keserű mámorban:

Úgy vala most Toldi; enyhült szive, lelke,
Míg harci kalandja izgatta, tüzelte;
De hogy ezt a kedvét egy álma elmosta,
Kétszeresen fájdul Piroska! Piroska!

87

Piroska, Piroska! ez az édes-átkos!
Mindenféle éj van, ez az egy világos;
Ott lehet a hírnév, cser-koszorúk lombja,
Rázza fejét Toldi: „de ha nem ő fonja!...

Ott ez az élet, s rá örök üdvösségül
Másik is: azt mondja: „de ha nála nélkül!...
Minden egyéb úton lelke gyötrelembe
Apad el, mint elvész patak a fövénybe.

88

Oh! folya e lélek, rohanna magátul,
Csak büszke becsület ne állana gátul;
Piroska lelkével bizony összefolya,
Csak adott szó s ál harc szemérme ne volna;

Noha könnyelműen adott szava Tarnak;
Noha dévaj csínje a daliás karnak.
Mindegy! lehetetlen; veséibe véső
Fájdalom ezt mondja: „de ha késő! késő!”

Így észre se venné, rendre hogy elhagyták,
A sereghajtók is már szinte haladták,
Ha legénye Bence közülök nem szólna:
Felnéz; kacagástól nincs ami megóvjá.

Furcsa jelenség volt: sárga lován Bence,
Bencén málha-csomó, akar egy petrence,
Nagy lepedő holmi lapitá a lóra,
Látszott is az ember, meg nem is, alóla.

Terhe alatt Bence mosolyogva izzad,
Fogait mutatja, mindet a harmincat:
„Jó dolog ám a harc!” még messze kiáltja,
„Keres ott az ember, Nemzetes úr, látja?”
„Lerakod most mindjárt!” Toldi riad. „Szállj le!
Megveszem.” - Ezt hallván Bence sohajt: „ájnye!”
De mit vala tenni? Leraká a gyepre
A holmit; az árát fanyalogva zsebre.

Vala ez négy vánkös, egy ócska derékalj,
Ló-vakaró, cingomb egy össze-marékkal,
Vasaló, bőr-lámpás, fővenyóra, balta:
Prága piacán ezt a hősfi rabolta.
Most jövevény útas szedi majd fel mindet,
Vissza reá Bence hiába tekinget. -
Paripája vékonyát érinti a bajnok,
S vígabbán ereszti utána a rajnak.

S Nagyfaluba vidám képzelete vontá:
Oda már nincs messze új vára, Szalonta;
Ismeri bástyáit, kapuit és tornyát,
Vércse után sokszor mászta hegyes ormát.
S megriad a kürtszó odafenn, úgy tetszik.
A dobogó hídát elébe eresztik,
Fönn meg az erkélyen hű asszonya várja:
Piroska, Piroska - fészken ülő párja.

„Elég is, elég is, - így füzi magában -
Nekem a hazáért harcolni hazátlan -
Eleget saslódtam becsületért eddig:
Hol két láncsa feszült, az enyim volt egyik.
Lám az oroszlának van hová megtérhet.

Vár szelidebb nöstény réti csikasz férget:
S én a dicsőségben egyedül mint fénix,
Páratlan elégjek?... Ember vagyok én is.”

94

Így Toldi szünetlen győzte magát okkal,
De bizony kevésre ment volna azokkal;
Ha szerelmi tündér csalogató képzet
Nem hordana egyre neki bűvös mézet.

Száll oda, száll vissza; borítja Piroskát,
Lepi bokrosan, mint raj a virágos fát;
Hordván neki azt a sok gyönyörűséges
Szívbeli jót, melynek fülánkja is édes.

95

Arra nem is gondol, kétségbe se' hozza,
Hogy a leány őtet ne szeretné vissza;
Őrzi magát büszkén, tudja parancsolhat,
Nap az ő szerelme, mire az süt, olvad,

Érzi Piroskát is, szerelme zamatját,
Mint a virág' önként fakadó illatját;
Egy szót vele nem szólt - látni alig látta;
De azért egyszer sem jut eszébe: hátha...!

96

Csak ne legyen késő - s nem lehet az, még nem! -
Hazaérve tüstént Rozgonyihoz mégyen;
Megkéri Piroskát, - többi az ő gondja:
Mint a selyembogár, szerelembe fonja.

Azután lábához borúl a királynak,
Lessz annyi kegyelme prágai útjának
Az egész bajvívást dönteti dugába -
Mit neki Tar Lőrinc! szégyellje a gyáva!

97

Ligetes erdőben, kanyarogván hegynek,
Így öleli képét amaz édes-egynek;
Derül-borul arca napos árnyas színnel,
Derül-borul pajzsán a cseh-fejes címer.

Egyszerre sikoltás támad az erdőben,
Lát asszonyi köntöst hamar eltűnőben,
Paripának rengő dobogását hallja,
S élesen a nőnek szakad egy-egy jajja.

„Megállj!” riad a hős, s nem várva megálltát.
 Sarkantyut a lónak, és oldalirányt ad,
 Amerre sikoltás, méndobogás hallik;
 Mint sólyom, az erdőn utána nyilallik.

Elő-elő tűnni a lovagot látja,
 Akadoz a bokron női személy fátyla,
 Ki alélva fekszik keresztül a nyergen,
 S bágyadozó hangja el-elhal a berken.

Becsületért Pejkó maga tör, mondatlan,
 Bár hegyi zord hágón gyors lába szokatlan;
 Fut a leányrabló, néz hátra, előre:
 Hátra halálára, elül egy tarkőre.

Tarkő tetején áll hegyi-rabló vára,
 Fél szeme a Morva, fél a cseh határra:
 Kapuján befordul - s mielőtt betennék,
 Utána berobban a hivatlan vendég.

Kopja vele nincsen, jó kardja nem éri,
 Gyalog, a lépcsőn fel, mind üzve kíséri;
 Vágná is utána szüntelen a kardot:
 De hogy a lányt éri az ölében, tartott.

Szobárul szobára menekül a rabló:
 Toldi alatt egyszer megsülyed a padló,
 Nagy tompa ütéssel zúzza magát mélybe,
 Borul neki a nap világtalan éjbe.

Ötödik ének

„Tholdi Miklós ezen igen búsult vala.”

Ilosvai

Rozgonyi Piroska föltette magában,
 Hogy megtöri szívét fájdalmas igában,
 Ketté szakad ámbár, és ha könyez vért is:
 Feleségül mégyen Lörinchez azért is.

Toldi bosszújára, maga bosszújára,
 Szűzet megalázó lovagok csúfjára.
 Halni ha lehetne, oh! halni szeretne:
 Szűnjön meg az élet, csak a becsület ne!

De könnyü halálhoz nincs semmi reménység:

Játszik piros arcán az ifju egészség,

S úgy védi magát a viruló ép élet:

Soha öngyilkosság eszébe se rémlett.

Ám rózsza lehervad: hervadjon el ő is;

Virági lehullnak: úgy hulljon el ő is;

Kell lassan emésztő szél, köd, aszály, féreg:

Neki a házasság legyen ilyen méreg.

3

Legyen neki undor, ami másnak tetsző,

Ami élet másnak, neki életvesztő,

Legyen neki átok, ami másnak áldás,

Neki nem jegyváltás, de halálra-váltás;

Menyasszonyi fátyol neki szemfedője,

Menyasszonyi ágya neki terítője,

Maga magát százszor azon elsirassa...

Ezt ha nem gondolta, ezt érzé Piroska.

4

De mikor az első indulat alább szállt,

Kereste szegény szív a fogódzó nádszált,

Azt keresé titkon, éjente- naponta,

Hogy mi után áhit, még neki se' mondta.

Nem érti Piroska, mi vonja Budára,

Enyhülve miért vár s gondol ez útjára;

Mit maga sem sejt ő: arra van a lejtő,

Minden ohajtását édesdeden ejtő.

5

Ott van, ki szeresse, ott az, ki gyűlölje:

Nincs távol, akárhol, maradása tőle;

Mint az Akastyán⁹⁹ hegy, griffmadarak honja,

Száz mérföldnyirül is maga felé vonja.

Hadd lássa hidegnek, vagy lássa betegnek.

Büszkén dacolónak, vagy szíve-szegettnek;

Ne szeresse, szánja, mellőzze, utálja:

Ő pedig elhaljon - de szeme láttára!

⁹⁹ Népies geographia szerint, mely a Brunsvik históriából szívárgott népünk közé. Mágnes hegy a tenger közepén, mely minden hajót s egyéb közeledő tárgyat magához ránt. A. J.

6

Csak előtte haljon, a lelkire haljon. -
De hát az a nádszál nem lebeg ott, vajjon:
Ha talán a bántást a lovag megbánta,
S édes szerelemre fordulna iránta?...

Oh te dacos, bús szív, mely halni akarnál,
Tudod azt, áruló! ki van az udvarnál;
Nyom téged, igen nyom, Toldi lovag bűne,
Mikor a bocsánat egy szódba kerülne.

7

Rozgonyi is gyakran sürgeti Budára,
Öröme büszkén süt a leány bújára,
Aranyosnak látja fekete felhőjét:
Látja benne csupán háza emelőjét.
„No fiam Piroska!... lám, igazán mondom:
Bizony *fiam* is vagy, az vagy te, galambom!
Volna fiam hét-nyolc, mindannyi levente:
Nem hozna reám oly becsületet, mint te.”

8

Vendége azonban Lőrinc is a háznak
Együtt az öreggel hét számra vadásznak;
Gilice bűgástól, szerelemtől ráér,
Nem is azért él-hal, inkább vagyonaér’.
Ezt is eleinte kegyesen fogadta,
Szeme, szava kincsét fölpénzül od’adta,
Erőltette magát Piroska, hiában:
Vergődhetik immár szava hálójában!

9

Végre az indulás várt napja közelve,
Már kezde ürülni Rozgonyi ős telke;
Szomorún Piroska az útravalóját,
Rakosgatta, szegény, halálra valóját.
Mozdultak is a nagy társzekerek lomhán,
Az utolsó percet mind közeleb vonván,
Mikor a ház régi falusi gazdája
Kocsira ül, s mellé szép eladó lyánya.

10

De nem vala könnyű megválni hazulról,
Repes a hír régen, hogy, elmegy az úrról:
Most az egész vidék ügyefogyott népe
Egyszerre, falunkint tódulnak elébe.
Tettek olyan áldást, szívreható dolgot -

No hiszen nem lesz több, a világon, boldog
- Csak századik ebből rá örömet hozzon -
Csak ez az „angyal-szép, angyal-jó kisasszony!”

11

Elrobog a hintó, oda is ér holnap.
Szép háza Budán is volt Rozgonyi úrnak:
Azóta se látta nagy palota házát,
Mikor Lajos atyját, Károlyt koronázták.
Ott vala Csák ellen maga is Rozgonyinál;
De, hogy fia nem lett, lyánya se több annál:
Kedve-szegetten ült falun és nőtt mája,
Míg bele új lelket nem önte királya.

12

Nem mozdult vala még Lajos Budavárból,
Hirdetve alig volt Trencsénhez a tábor;
Mikor a Felséghez Rozgonyi fölére,
S vitte Piroskát is a tiszteletére.
Bezzeg elámultak: udvara mily fényes;
Urai, szolgálai; - maga mégsem kényes;
Igazán, nem látszott a különbség rajta:
Ott kezdte velük, hol Kesziben elhagyta.

13

Nyájason, előre köszön „Isten hoztát”,
Biztatja, ne féljen, remegő Piroskát,
Ki, miként nagy hangos templom alatt járván,
Fél szinte haladni, lesülyed a márvány.
De csak addig volt ez, míg közelebb értek
Lajos előtt önkint meghajola térdek;
Nem hagyta; Piroskát fölemelte kézen,
S mondá, hogy azonnal bemutatás lészen.

14

Fényes palotában ősi Vizsegrádon
Lakozott Erzsébet még többnyire nyáron,
Mely az uráé volt, Károly nagy királyé,
Ott érezte, hogy ő igazán királyné.
De felváltva az új palotában is tart
(Melyet fia Budán építtete) udvart,
Övé vala ennek jobboldali szárnya;
Oda ment Lajos be, s a Rozgonyi lyánya.

15

Ül vala királyné, Lajos édes anyja,
Nappali termében, mivel udvar van ma;
Mellette királyok leányai, ülve,
Fő uraké, vagy száz, mind állva körül:
Mint a halavány hold, noha sápadt fénnyel,
Elnyomja az apróbb csillagokat éjjel;
De azért nem könnyen hagyja magát egy sem:
Lopva előpillog egy-egy tüzezebb szem.

16

Reggeli kézcsókja, köszönése mellett
Lajos bemutatván, távoznia kellett,
S ott hagyta Piroskát, anyja előtt, térden,
Ki kezét, az ép balt, nyujtotta kimérten.
Megrezzent a leány eme hideg kéztől,
Bár gyöngé, fehér is liliom szép-víztől;
Gyűrűi gyémántján ajka lehet hagyta,
S térdelve, parancsát elvárta, fogadta.

17

Végre királynénak lágyult szeme-éle,
Fodorodott kissé ajka sovány széle:
„Állj fel!” Szava nem volt se szelid, se metsző;
Társai tudták már, hogy az új lány tetsző.
Vált vele négy-öt szót, nagy-sebesen kérdez;
Azután rendelte fejedelmi vérhez:
Szép Örsike mellé udvari leánynak,
Kisasszonya mellé a boszniai bánnak.

18

Míg az öregasszony¹⁰⁰ udvart nem bocsáta,
Szép ujjá begyébe tűje hegyét nyomta;
De mikor oszlának, kezdte legott csókon,
S ragadá kézfogva, hosszú folyosókon
Nem szól neki semmit, nem kérdezi, szóljon:
Csak vitte sebesen, mint madarat sólyom,
Oda, hol tisztán és otthonosan várja
Puha hely fészke, szép szűzi szobája.

19

Ott szembe magával hevesen fordítja,
Kezeit két kézzel széttartva, szorítja,

¹⁰⁰ Főudvarmesternő, duenna. Régi. A. J.

Néz a szeme közzé hosszasan és mélyen,
Hajolva felé, hogy ajka odaérjen.

„Szeretlek, te leány!” kitörőleg monda,
Miután az ajkát ajakához nyomta:
„Ezt, ezt, a mosolygó, csókravaló szádat -
Hozzá szemeidben az a mély, mély bánat!

20

„Nékem is van nagy búm, - nem bú! fagyok, égek,
Szerelmes vagyok én: szeretem a léget,
Az álmot, az árnyat, a napot, a holdat:
Az elérhetetlent, ki se' mondhatókat!

S titkolom a légtől, a csapodár szélétől,
A naptól, a holdtól, az árnytól, az éjtől:
Rettegek álmomban, elárul az álom...
De, nézz ide! nem fáj: egy szisz ne'kül állom.”

21

Szólt, s míg ez utolsó szavait elmondta,
Szép ujjá begyébe tűje hegyét nyomta;
Piroska sikoltott, hogy elveszi tőle,
Mosolyogva hátrált a másik előle.
„Hagyján!” kacagott fel: „hiszen ez már semmi:
Valaha még azt is meg merem én tenni;”
S mint nézi rubintját gyönyörrel az ötves,
Megnézte a csöp vért, s ízlelte, hogy: „édes!”

22

Az nap, egész estig, titkát meg is őrzé,
Szeretni Piroskát Őrzse alig győzé:
De mikor jó-későn nyugalomra tértek,
Panasza feltörte azt az erős kérget.
Odafutott hozzá hirtelen az ágyba,
Cseppet se törődve, hogy a szűz hold látja;
Odafeküdt mellé; csókolta, ölelte;
Gyenge fehér vállát pirosra lehellte.

23

Ott neki meggyóna szívbeli bálványát:
Szereti a földnek koronás királyát;
Ő, kicsi néptörzsök s fejedelem lyánya,
Szemeit a napra, Nagy Lajosig hányja.
Tudja mi lesz vége, ám hadd legyen! ennek
Világa elalszik a vakmerő szemnek;
Tudja, Lajossal már ki van eljegyezve;
De ha nem volna sincs közelebb a messze.

24

Piroska azonban fakadott sirásra,
Neki lett szüksége a vigasztalásra,
Megesett a szíve kisasszonya sorsán,
Maga állapotját ahoz elgondolván.

Gondolta, de nem szólt. Visszas neki - bátor
Szerette, csudálta - Örzse hogy oly *bátor*,
Neki ez a nyíltság vált lehetetlenné:
Úgy érezte, hogy a világért se tenné.

25

Hanem annál többször múlt el olyan este,
Hogy Toldit egész nap nyomtalanul leste;
Lovagok csörtetnek, daliák, apródok:
Csak az az egy nem jött, az az egy nem volt ott.

Kérdeni szót nem mer. Ám sürgeti apja,
Jegyese, az udvar, a menyegző napja;
S míg egy nap a másra görgeti ön súlyát:
Csak az Isten tudná szíve nehéz bűját.

26

Toldi pedig kezde, mélylő torony alján
Ocsúdni sajongó tetemi fájdalmán;
Ellene föllázadt minden ere, tagja:
Erejét, mozgását neki megtagadja.

Nem tudja, mióta, hol, mi okon fekszik;
Ködös ébrenlétből álomba menekszik:
Álma világosság, szín, mozgalom, élet:
Csupa homály, holt, vak, üres az eszmélet.

27

Hanem, amint egyszer, álmát kicserélve,
Feszíti szemét az alaktalan éjbe:
Feje felett négyszög nap támad előtte,
S emberi hang és szó árad ki belőle.

Toldi figyel. Lassan mind újraszülemlek
A képzet, az érzet, az eszme, az emlék;
Nyers, durva kiáltás füleit szaggatja,
Melynek szitok, átok, s ez a foglalatja:

28

„Toldi!” - kiált a hang - „bezzeg nagyot estél!
Ott vész meg, ebanyád! ha még meg nem vesztél.
Tapadjon a bőr rád, mint asszu fakéreg;
Nedves, bűdös almon egyen meg a fűreg.
Szüntelen éhség közt, élted alig vonjad,

Táplálja dohos víz elepedő szomjad;
De ne halj meg; sőt élj: amennyi elég lesz,
Hogy halni ohajthass, hogy kínodat érezd.

29

„Ismersz-e? Nem ismersz? Nézz hát ide; nézz meg:
Jodok áll itt, fia ama cseh vitéznek,
Kit Duna szigetjén meggyilkola kardod
S címerben a képét szemtelenül hordod.
Most fogva vagy, itt vagy az én csaptatómban,
A leányrablás jól ütött ki, valóban:
Ostoba! tudd meg hát, és egyen a méreg:
A farkas, a *bárány*: egyhasi testvérek!

30

„Azt hallom, erős vagy: nosza hát döntsд szélyel
Sziklafalú tornyom' vállad erejével;
S híred az égig bár, csillagokig szálljon:
Nosza próbálj onnan kirepülni szárnyon!
Ott vesztél, cudar, ott! Nem férfi bosszúja
Temeti el híred, de leányzók gúnyja,
Kik veled a tréfát kezdik erős lúgon:
Jer, apád gyilkossa te rabod lesz, húgom!”

31

Toldi kezét nyújtá míg e beszéd tartott,
S egyre hanyatt fekvén, motozá a kardot,
De fájt keze szörnyen; tapintva, sokára
Ráakadott, épen a markolatára.
Gondolta, derék lesz, mentiben a szónak
Torkába hajítani a szidalmazónak:
Nem birta fel; amin nagy nehezet búa,
Ezt hallva, rikoltott *Jodok* ádáz húga:

32

„Élsz hát!... no csak élj is! örökre se bánám
Emlőmön az élted táplálni kívánnám;
Gyűlölném a halált ha kegyelmet adna,
Boszum éh torkából hamar elragadna.
Bosszúval örökre kapcsolva leendel
Hozzám, deli hű férj! mint más szerelemmel;
Ez a „holtomiglan”, - ez a „holtodiglan”:
Elmondod-e, Toldi? nem mondod? ez így van!

33

Van-e mátkád otthon? nőd? gyermeked árva?
Soha nem borúl az apja sirhalmára!
Vakká sírja szemét a kedves utánad,
S könnye kifogytával maga is elszárad.
Nem, nem! dobja magát dögleletes kéjbe,
Nevedet hurcolja bordélyok ölébe:
Ölével a híred öli minden éjen:
Koldus gyermekid is megköpik útfélen!”

34

Toldi felelt még egy tompa nyögő jajjal:
Eszébe jutott a tiszta fehér angyal,
Ki ragyogó tündér lakosa lelkének,
S kitől gonosz ármány így különíté meg!
Össze csikorítá foga éles malmát,
S ha mi felülmúlja mostani fájdalmát,
S enyhíti szerelmét: dühe az, hogy’ álljon
Bosszút eme rablón s neme-hagyott lyányon?

35

Cseheknek azonban császári királya
Hada romlásának már végire jára:
Hogy esett, mint történt serege gyors veszte,
Mely idegen tábort Prágáig ereszte.
S megtudta előbb is, nagyra nyitott szemmel,
Hogy tájára sem ért annak magyar ember,
Kivéve Lajossal az udvari falka,
Mely a rémült várost neki elfoglalta.

36

Megtudta továbbá - s mérget, epét forral,
Hogy népe csatát sem mert állni Aporral,
Nem is ütközött meg viadalra szállván,
De *meg* az ellenség erején és számán.
Mint szembe dobott nyáj, eredett futásnak,
Sarkát az ijedség tapodá egymásnak.
Nyíl-, kopja-süvöltés riogatván hátul, -
De nagyobb kárt valla rablók csapatátul.

37

Tudnillik, a bércek zordon keselyűi
Zsákmánynak előre kezdének örülni;
Cseh-Morva hegyekben vala rabló fészkek
Lecsapni a völgyre idején nem késtek:
Fogadák a rémült szaladókat szembe,

Szorították tűz-víz két gyilkos elembe;
Sokat önvérükből leölének harcon,
Sokat elfogdostak, hogy eladják sarcon.

38

Ezt hallva cseh Károly, birodalmi császár,
Hogy allatta így foly gonosz embervásár:
Megszégyellte magát, s udvara láttára
Fogadá keresztes kardmarkolatára:
Hogy lakomán kelyhet szűz ajka nem érint -
„Hogy, volna fiam bár, vagy rokonom vérint:
Hüvelyébe addig vissza se’ száll kardom:
Valamíg a rablót egyig ki nem irtom!”

39

Zászlós hada mindjárt, rendeli, begyűljön,
Nemes, a közjóra, mind lóra felüljön, -
Királyi személyben maga tábort járat,
Megvíni had által minden olyas várat.
Azonban e harc most mit érdekel engem,
Ki nem a jó császár érdemeit zengem?
Neki dicsőség, ha kipusztul a fereg; -
Én Toldihoz ismét; az enyémhez térek.

40

Jodovna, ki esküdt megtorlani apját,
Éh-szomjan előlni nem sieté rabját;
Ő maga titkon is ápolta, hogy éljen,
Bort neki, jó étket, bocsátva kötélén.
Mondotta, bosszúját halasztja továbbra.
Hadd álljon először hős betege lábra,
S mikor a természet dúl-fül, zsarol önkint:
Gyötrelmeit akkor neveli csöppenkint.

41

Fel is üdült Miklós hihetetlen gyorsan;
Ereje kész orvos, vére csupa balzsam:
Valamint az erdők viharedzett vadja
Sebeit egy-két nap éppé nyalogatja.
S vele üdült vágya, bizalma, reménye:
Hogy e pokol undok, fekete kéménye:
Bizony egy óráig sem tartja le fogva,
Csak erő gyűlhessen e béna tagokba.

Mihelyest elhagyta feküvő szalmáját,
 Kezdé tapogatni börtöne homályát
 Ha valamely bézárt ajtóra találna,
 Melyet kifeszítsen nekivetett válla.

Nem lelt; csupa kőfal, ameddig eléri,
 Bontani kardjával hiába kísérti,
 Megásni alólrul kísérti hiába:
 Kőszál gyökerébe van börtöne vágva!

Föl néz: a sötétség oszlopa elnyomja;
 Szét néz: falak által szorul össze gondja,
 Nem látja, de érzi, meredeken, szűkön:
 S elfutja szemét egy kínos, keserű köny.

Letörli a cseppet: türelem! azt tartja:
 Hosszu időn lépcsőt majd ró neki kardja;
 Szikrázik acélja visszarugó kőben -
 S diribre-darabra szakad a kezében!

Toldi vitéz áll most két pusztá marokkal,
 Megrázza sörényét riadó haraggal;
 Dűhe tetőpontján harap önkarjába,
 Hogy minden ereje hiába, hiába.

El kell veszni tehát, bectelenül, gyáván!
 Temetve, feledve pokol éjszakáján!
 Ama mennyországtól küszöbén elválva!
 S mindezekért bosszut - még bosszut sem állva.

Ekkor az áldott nap' egy sugara folyt rá:
 Szőke piros arcát Jodovna lehajtá
 S leszólt neki halkán a néma sötétbe,
 Kétfelül a hangot tenyerivel védve:
 „Toldi, fölépültél: azt köszönöd nékem,
 Meghozta erődöt jó italom, étkem;
 Gyilkosa nemzömnek! gyermeke táplála:
 Meglátom, e jóért van-e benned hála.

Többet is, oh bajnok!... szabad úrrá tészlek,
 Jodok elment, s éjjel hazajő, mint részeg:
 Jodokot én éjjel meg ölöm az ágyban,
 Mert nem tudok érted hova lenni vágyban.

Esküdj meg, enyim léssz; - ha nem akarsz nőddé,

(Lásd szép vagyok, ifjú), kívánj szeretődde;
Kincs van e várban sok; gyere, vígan éljünk:
Az erő, a szépség sokasítsa kéjünk.”

47

Toldi csak elszörnyed ez iszonyú lányon;
Feledé, hogy cselből ily alkura álljon,
Nem is jut eszébe, de hiába jutna:
Az őszinte bajnok még úgy se’ hazudna.
„Máglyára boszorkány! heh! aki feláldott...
Várj! kapjalak egyszer kezemre!...” kiáltott,
És rázta fel öklét, egyebet sem mondva -
Erre, keselyűként süvölte Jodovna:

48

„Rothadsz te lovag hát! érzem is a bűzöd:
Ám lásd boszumat, ha szerelmem elűződ.
Könnyen elengedtem apám megölését,
Testvérem eladnám - egy hév ölélésért:
Neked az mind nem kell:...! Bosszu tehát, bosszu!
Mán kezdve halott vagy, de halálod hosszu;
Eleven rothadsz meg: de magad kerested:
Nem lesz soha másé, ha enyim nem, tested!”

49

E szókkal az ajtót dühösen lecsapta,
Végasztalan éjben Toldi vitézt hagyta,
Fekete éjfélnél is feketébb gondban.
Az idő jel nélkül sietett azonban.
Fényes nap az éjjel dali táncát lejtí:
Toldi, melyik másik, soha nem is sejti;
A szép tarka világ neki egy sötétség,
Örvényzik alatta feneketlen kétség.

50

Majd örökös éh-szomj gyötrelmei jönnek,
Bójtjei mind hosszabb, sanyarúbb időnek;
Előre az étket meggyűlöli orra,
S vissza fanyalodik bizonyos undorra.
Képzelve Piroskán enyhülni se’ szállhat:
Elnyomta az embert benne dühös állat;
S mennyei lelkében ha nem esett kár még:
Környékezi azt is örületes árnyék.

51

De mi ez?... pokolnak szakad-e rá torka?
Hull rá a magosbul üszög és sziporka,
Lát odafenn lángot kavarogni füsttel,
Veri fülét nagy zaj: az ítélet jött el?

Mint éhes oroszlán Dániel vermében:
Bömböl egyet, szörnyűt, börtöne mélyében,
Megrendül a szikla beléje tövestül,
S mennydörgve hat a nagy zsibajon keresztül.

52

Meghallotta - ha csak mellibe rezdült is -
Még akit az anyja föld-siketen szült is;
Emberek a hangra nosza jönnek-mennek,
„Kell lenni - kiáltják - még ott elevennek!”

Útat egész addig irtanak a tűzön,
S kötelet dobván, mit derekára fűzzön:
Toldi az Isten szép ege alá jö fel,
Szabad levegőjét méri tág tüdővel.

53

Tőlük az egész sort nyomba' megértette:
Hogy Károly a rabló kapuit bevette,
Fészkébe Jodoknak hajíttata csóvát,
S meglelte hugostul már az akasztófát.

Látta is út közben - s bosszús vala Toldi,
Hogy bosszuját rajtok nem tudja kioltni;
Mégis elirtódzott szeme ily látványtól:
Csúnya bitón függő szép ifju leánytól.

54

„Ugy kell neki!” monda Toldi vezetője,
„Buja zshivány volt ez, holtak szeretője:
Ifjakat elrablott s megölé a karján:
Tízszerte Jodoknál gonoszabb volt e lány.”

Jó Toldi azonban táborhoz előre:
Lakoma állt épen, ez nap örömére;
Kínálták, le is ült; volt sok ital, étel;
Versent bizony a hős falatoza héttel.

55

Azután császárnak színe elé járul,
Röviden szép szót tesz mostani sorjárul:
Hogy a neve Toldi, - Toldi, Lajos híve;
Most e cudar rabló mit tön vele, íme!
„Felségedet - úgymond - én csak azon kérem:

Hadd bizonyítsam meg régi jeles hírem!
Valamennyi rablón boszumat hadd töltsöm:
Nevenem ily csorbát ne hagyjak e földön!”

56

Megörült a császár, kapva-kapott rajta,
Mert Toldi nevétől zeng mindenek ajka;
Bizonyos! a rablót ez elirtja szörnyen:
Keze alá adja serge javát: menjen.

Ott a zsvány haddal Toldi hogyan végez,
Vonatja karóba, kötteti kerékhez:
Jobb az idők fátylát rá visszaterítnem;
Csak az útiokból még ez egyet említem.

57

Történt, mikor egy szép ligeten menének,
(Csuda volna, ha nem megesett történet),
Paripa-nyerítés vihog egy bokorbul:
S Toldinak a Pejko csak elibe fordul.

Nyerge azonmódon, s minden egyéb szerszám,
Kétkéz kardja is ott lóg vala nagy pajzsán;
Bántani (oly vad volt) száz *brátye* se merte:
„Ember vagy!” a hős mond, s csókolta, ölelte.

58

Ülj fel, lovag, ülj fel, az okos jószágra;
Röptülj haza röptön szép Magyarországra,
Hagyd te a rablókat, ne keresd a híred:
Boldogságodat úgy még tán utoléred!

De, noha szerelme kétszeresen vonja:
„Nem lehet! addig már lehetetlen” - mondja,
„Valamíg a rablót rendre le nem vágom:
Hogy csúfra ne légyek idegen országon!”

59

Várhatja Piroska Toldi megérkeztét,
Nyomhatja fejével ablaka keresztjét,
Szép szemeit nappal nézheti fájosra,
Sírhatja ki éjjel, mint a piros rózsa:

Hősök az udvarnál noha jönnek-mennek;
Egy se' hoz enyhülést e szomorú szemnek
Még amelyik távol olyan is, egy szálig:
Közeledvén, az is idegenné válik.

Nem állhatta tovább: reszketve, pirúlva,
 Szép Örsinek egyszer nyakába borúla:
 „Ne neved ki érte szép Örsike, lelkem!
 Ha valamit kérdek, ne ítélj meg engem:
 Ím a leventék, mind harcból haza jöttek,
 Lenn, a pesti mezőn, tábort is ütöttek:
 Toldit az udvarnál mégis sose látom;
 Rokonom pedig ő, az anyai ágon.”

„Jaj, te szerencsétlen!” - felel a bán lánya,
 „Nem rokonod, látom; itt a fejem rája;
 Szeretted, mint én azt... s kínja szerelmednek
 Annál gonoszabb, ha máshoz erőltetnek.
 De ne búsulj: a föld gyomrának alóla
 Ide teremtem, vagy bizonyos hírt róla;
 Csak valld be!” - Szegénynek szót kelle fogadni.
 Nem merte, nem tudta, nem bírta tagadni.

Mindjárt a kisasszony kész ürügyet formál,
 Kezd nyomozást titkon az egész tábornál:
 Toldinak, úgy mondák, fegyvere-hordója,
 Ha valaki, az tud bizonyosat róla.
 S nem nyugovék Örzse fondorlatos ésszel
 Míg szembe' nem álltak jó Bence vitézzel,
 Ki, midőn a kérdés velejét meghallá,
 Ily egyenes választ teve azonnal rá:

„Hát, kérem alássan, annak ez a sorja:
 Hullt bizony ott a cseh, akar a pozdorja,
 Magam is vagy húszat tudom elapróztam,
 Pedig én csak gazdám szemetén tallóztam”
 „Jó, jó!” - nevet Örzse - „nem az itt a kérdés”,
 Látszott, a vitéznek hogy ez a szó sértés;
 Többi viselt dolgát elnyelte morogva,
 Azután így szólott - ujra beléfogva:

„Nos, hogy kiraboltuk Prága jeles várát;
 Mennyi özön kincs volt! csupa gránát, skárlát.
 Kopjával az ember singjét neki mérte -
 Igaz, hogy a gazdám megfizetett érte -”
 Örsike még egyszer a szavába vágott:

„Elhiszem, ifjú hős, nagy daliaságod;
De Toldi felől szólj: hova lett? hol vált el?”
Mire Bence kissé boszusan kiált fel:

65

„Ejnye, hiszen mondom! arra jövök épen! -
Hát biz az úgy történt, akar a mesében:
Egy rengeteg erdön hogy lépve haladtunk,
Hát egyszer a föld is rázkódik alattunk.
Nézzük, micsoda ló, miféle sikoltás:
Hát a király lányát viszi egy nagy órjas;
Utcu! egyéb sem kell a nemzetes úrnak:
Utána ered; mint az agár a nyúlnak.

66

„Szorítá a Pejko: de a másik győzte;
Rajta! no most Pejko!... de már megelőzte;
Útakon, út nélkül; völgyön le, hegyen fel:
Ameddig az ember kísérheti szemmel.
S nosza befordulnak odafenn egy várba:
Mire odaértem, kapu be volt zárva;
Váltig zakatoltam, nem eresztettek bé:
Azóta se láttam jó uramat többé.

67

„Három egész nap egy útba eső csárdán
Szomorún kuncsorgék, Toldi vitézt várván;
Azután a tábort siettem elérni:
Ejh! a nemzetes úr - van is ott mit félni!
Megölé az órjást, tudom, egy »muk« nélkül,
Azt a deli tündért vette feleségül;
Süvei most már mind hercegek, királyok:
Üthetik a nyomát idevaló lányok!”

68

„S vajon így történt ez?” Örsike próbálá:
„Fogd ez az erszény, de megesküszöl ám rá!” -
„Már hiszen, az órjást nem mondhatom, a volt -
Bence felel - csakhogy maga, lova nagy volt;
A királyleányt is: az-e, nem-e épen?
Nem tudom, - eb volt a keresztelőjében!
De hogy a történet valóigaz; erre
Esküszöm az élő nagy örök Istenre!”

Így Bence az ötven aranyat megkapta,
Vergődni Piroskát sebeiben hagyta,
Mint lelövött gerle vergődik az aljon;
S kit Örzsi se' tudta mivel vigasztaljon.

Toldinak ezt nyilván hirdeti kalandja:
Nagyobb neki annál a legkisebb gondja,
Árva Piroskához hogysesem haza térne,
S kezihez békülve, bocsánatot kérne.

Oh hányszor, ijesztő éjein, úgy tetszik:
Hogy vérben előtte, fagyban a hős fekszik,
Idegen bércek közt, elhagyva, feledve,
Végig se' siratva, hanttal se' temetve!

De megint jó perce, még iszonyúbb ennél,
Egy gondolat, amely keserűbb mindennél,
Melyhez ama kint is nyugalomnak véli:
„Él, él: de világát nem *teveled* éli!”

Oh hányszor, a két szűz kebelét, hab hányja!
Vajh mitevő légyen a Rozgonyi lyánya?
Néha egy-egy tanács indul egész hévvel,
De maga a szóló megakasztja *dé*-vel.

„Hátha bizony... jaj de! - Tudod-e mit?... áh de!
Hát a királynénak elpanaszolnád-e?”
„Nem!” felel a másik, hirtelen és bátran,
„Lyánya ha volnék sem! én árva, anyátlan.”

Megragadá Örzse kezeit társának:
„Igazad van: bűn itt érzeni a lánynak!
Itt csak ez a sok dísz, fagyos és szent pompa
Vagy képmutatónak kell lenni naponta.

Nem szólni, de nézni: nem nézni: pirúlni;
Gondolatot színnel, hanggal elárúlni:
S valamit csak sejtсен a királyné róla...!
Nem hiszem, éltében fiatal lett volna.

„Szabadulás módja nekem immár készen:
De te oly félénk vagy, leány vagy egészen:
Úgy-e, te nem mernél... ily viruló korba'...?
Boldogtalan! *élj* te; menj te kolostorba!

Nyersz a királynétől dicséretet ezzel,

Mátkai nyűgödből, egy szóra, menekszel;
(Elválasztana, ha már hitvese lennél:)
Semmi egyéb utat nem képzelek ennél.”

74

„Oh!” - nyögte Piroska, lelki könnyút sírva.
„Azt az öreg embert nem viszem én sírba!
Nem élne az régen: a remény táplálja,
Hogy lesz örökösse, támad unokája.
Most a kegyelemszó felfújta reményét,
Hogy visszaörökli háza letűnt fényét:
Oh, e buborékkal élte is elpattan...!
Szívem’, rántsa ki bár e kéz: *odaadtam*.”

75

S látva, hogy az ellen, amit sorsa végez
Nincs menedék földhöz, irgalomért éghez:
E gyöngé teremtés, Piroska, ezentúl
Kezdte magát törni a kötelességhez.
Megnézte merően azt a sötét pályát,
Míg szeme apránként megszokta homályát;
S addig erőltette a mosolyt arcára:
Szívébe is olykor lehatolt sugára.

76

Mire alig látszott eddig ügyet vetni,
Most látszik a munkát szinte siettetni;
Hetek óta foly már - nagy készüllet ímez:
Mind az egész udvar neki varr és hímez.
Piroska az éjből is nappalt csinálna,
Érdekli fölöttébb az utolsó pálha;
Sűrög-forog, intéz, maga szabja, bontja:
Oh, csakhogy e gondtól csilapodnék gondja!

77

Csak mikor eljött a legutolsó éjjel,
Órjas bizonyosság zuhanó terhével,
Borult le magános hajadon ágyára,
Sírt az el-elfúló forrásvíz módjára.
„Anyám, jaj anyám!” - így szakad a szó tőle -
„Mért kelle sietned oly hamar a földbe!
Vagy, már ha le kellett kora sírba szállnod,
Mért oda nem vitted árva kicsiny lányod!

„Oh, mert, ha te élnél, bizony én is élnék,
 Ami velem történt, soha nem történnék;
 De mit tehet a lány, árván, növeletlen,
 Kemény férfiak közt, elhagyva, egyetlen!

Oh nézz le, tekints le amaz üdvösségből,
 S ha van egy balzsamcsepp földi reménységből,
 Ha van ott irgalom, kegyelem számomra:
 Boldogtalan szívem enyhítsd nyugalomra!”

És felimádkozván hajnali mécs mellett,
 Enyhült is. Azonban készülnie kellett.
 Vidor ifju lányok fülébe csevegnek,
 Eleven bábjáték az ilyen ezeknek.

Öltöztetik immár gondos, ügyes kézzel,
 Kiki boldogságból lehetetlent képzel:
 Azt hiszi, nem kell több, csak hogy *angyal* legyen
 A menyasszony s mindjárt menyországba mégyen.

Még aznap örökös szent fogadást tőnek
 Oltára előtt a kereszten függőnek;
 Ott van a királyné ragyogó udvarral,
 Ott Rozgonyi, büszkén a daliás Tarral.

Piroska kicsinybe hogy holtra nem ájul,
 Erejét kölcsönzi ősz atyja hájárul,
 „Szívből, szeretetből!” - rebegi - hozzá mén...
 Add istenem, e szó legyen igaz! Ámen. -

Őszi levélhullás szomorú szakában
 Ballag haza Toldi, tűnődve magában:
 Kiölé a rablót az utolsó házig,
 Most, bosszuja hültén, szíve lohad, fázik.

Levele császárnak s gyöngyös adománya
 Terheli a tarsolyt: jaj de mit ő bánja!
 Szemeit csüggeszti lova lába mellé,
 Mintha sok elvesztett idejét nem lelné.

Kérdezni madártól, nem meri embertől,
 Reszket is a hírért, reszket is a hirtől;
 Ki láncsa szegezve rohanna veszélynek:
 Félve halad szemközt a budai szélnek.

Ne beszéld ki, bús szél! haraszt ne susogd el!

Bérci magas visszhang állj elibe, fogd fel!
Ne hallja korán meg ami úgy is késő:
Mily messze szakadtak, az a leány és ő!

83

Budára beérvén, kerülé az udvart;
Félre-zugon fekvő kicsi házához tart,
Hol Bence uratlan henyeségben várja
S kis varga kapusnak cincog citerája.
Toldi se' kérd sem hall újságot ezektől;
Bár köhögős Bence csupa jó hírektől,
De minthogy urával szóba se' mert állni:
Aranyait kezdé ravaszul számlálni.

84

Toldi csak elnézte neki egyszer-kétszer,
Végre nem állhatja: „Nosza, hol tevél szert,
Te semmirekellő, e tömérdek pénzre?”
Bence odanyújtá, hogy emelje, nézze.
„Jaj, nagy uram! - mondá - sora van mindennek
Keresték, nagy uram! az a sora ennek;
Ahol az úr kedves, ott ebe is kellő...
De hallgatok inkább - én semmirekellő.

85

Így Bence magából kiszédé kérdéslen
Hogy valaki Toldit szereti kegyetlen,
Valaki, de még ki! nem akármilyen lány a:
Kisasszony, az is fő: bosznia király lánya!
Toldi riadtában majd holt-eleven lett:
Tudta Piroskát, hogy lakik Örzsi mellett;
Nem volt vele másik? kérdezte szorongva:
„Volt; az, ki megesküdt, minap a templomba.”

86

S nem nézve haragját fürgeteges éjnek,
Toldi rohan, száguld, mint kóbori lélek;
Birkodik a széllel Buda nyílt utcáin,
Havas eső csattog, sistereg orcáin.
Mint a kavargó szél azt mit az ég hullat:
Úgy söpri alá s fel őt is az indulat;
Keblét a zimankó meztelenül járja,
Veri nagy hullámit haja sötét árja.

Mint farkas az aklot kerülgeti éhen,
 Körmöli a földet és rugja dühében:
 Úgy őrzi kívül ő a Rozgonyi házat,
 Néma hideg kőtől dühösebbre lázad.

El-elrohan olykor s vissza megint újra,
 Fejével a falat döngeti és fúrja:
 Jaj, ha szegény Lőrinc most elibe lépne!
 Ne hagyj, uram Isten, most esni kezébe!

Így Toldi bosszúját tehetetlen ontá
 S mire a föld vére összefagyott csonttá,
 Felvirrada ő is, dűhe alábbhagyván,
 Valahol egy korcsma utcai kőpadján.

Nem aludt, zsibbadság nyomta csak el kába -
 Ocsúdva, leszállott önön bús magába:
 Ott lelte *hibáját* nagy bánata mellett,
 Hogy senkire vádat másra nem emelhet.

S érezte, hogy el kell bujdosnia messze,
 Ahol az új párnak híre-nyomát vessze;
 Beülni Szalonta mord falai közzé,
 Piroska felől még álmodni se' többé.

A reggel azonban szélesre kinyílt,
 Észrevevé Miklós, hogy rossz helyen ül ott
 Felvánszorga tehát, s hazafelé menve
 Kit lát? a Piroska férjét, vele szembe.

Toldi el akarta kerülni; de Lőrinc
 Örvend neki mindjárt, keze messziről int,
 Arca ragyog; Toldit üdvözli, kiáltja:
 Nincs hova előle menekülni, látja.

S Lőrinc odaadná neki lelkét-testét,
 Hívja, hogy ők hárman töltsenek egy estét,
 (Rozgonyi most úgy sincs itthon az ifjakkal:)
 Toldi csak ezt mondá szigorú szavakkal:

„Ne híj te magadhoz, ne, se ma, se máskor;
 Tudod-é mit mondtam neked a viváskor?
 Ha te rosszul bánnál - mitül Isten őrizz'! -
 Ne híj te magadhoz soha engem, Lőrinc!”

De amaz dicsekszik s bizonyítja hévvel,

Mily boldogan élnek szép ifju nejevel;
Lássa, tapasztalja: lehet-e már szebben? -
Ámbár hazudott is Lőrinc, nem is, ebben.

92

Piroska sokat tőn - majdnem lehetetlent,
Elnyomni szerelmét, az első egyetlent;
Büszkébb vala, mintsem túrne olyan dolgot,
Hogy a világ előtt ne legyen ő boldog;
Az eskü is immár neki erős gyámol,
Az a reménység is mire apja számol;
A vérnek is abban lehet egy kis része:
Nem epe a mézes hetek ifjú méze.

93

És ha talán Toldit soha meg ne lássa:
Beállhat idővel szive gyógyulása;
Marad ugyan sebhely: megérzi halálig,
Ha az időjárás komorabbra válik. -
Szó nélkül a bajnok búcsút vesz azonban,
Haza érve, Pejkrét nyergelteti nyomban;
Estig az érc zablát marja szegény pára:
Ő ólba megy akkor, Toldi - lakomára.

94

Egyszer, csak ez egyszer - de mit ér, mit használ!
Látni Piroskáját - jaj! nem övé az már;
Tőle hideg búcsút - azt sincs joga venni;
Egy néma sohajtást - jobb oda se menni.
Hátha szilaj vére - de galamb lesz, bárány;
Váljon meg örökre - meg, ez egy perc árán;
Keserűbb lesz akkor - legyen! azt szomjúzza; -
Így habozott a hős: de az örvény húzza.

95

Piroska szívét is szaporán döbrenték
Ura dicsekvési: ki a mai vendég;
Vére-hagyott ajkát emelé tiltóra:
De a beszéd elhal, nem veheti szóra.
Egész nap az Istent mind csak azon kérte,
Hogy Toldi ne jöjjön (hisz' úgy sem ígérte);
S egész nap a szívét mind csak azon kapta,
Hogy, ha felé sem jön, megreped miatta!

Az az egy pillantás, amaz első édes,
 Marcongló, iszonyú, de gyönyörűséges.
 Repeső, örvendő, bánatos és bánó,
 Felelő és kérdő, viszont szemrehányó;
 Tilos, ámbár büszke egy isteni jogra,
 Kárhozat', üdvösség' mennye, sötét pokla.
 Kétségbe-esés, hol odavész test, lélek:
 Az az egy pillantás ezt érzeti vélek!

Elmúlt valahára az az egy pillantás:
 Észre se' vőn semmit a kenyeres-pajtás,
 Kinek a boldogság mind nyelvire tódul,
 Se hallva se látva sok fecsegő szótul,
 Volt idejük lassan maguk' összeszedni
 Lassan a beszédnek közzé elegyedni:
 „Így, az idő, termés” - „úgy, a lovak, harcok -”
 Ami belül forrong, elföldheti arcok.

Étel-ital közben Miklós szive zsendül
 Vérmes egészségtől, bortul, szerelemtül;
 Iszik az új párért, hogy ihassék *érte*:
 Nem bánja, ha Lőrinc oda van is érte.
 S mikor a szép asszony, poharát elvéve,
 Márt nevető rózsát aranyos fényébe;
 Megfeledé szinte hosszú örök bűját,
 Élvezi mit a perc öntudatlanul ad.

Asztal utóján már kedvökre lakoznak;
 S ím, erdei süldőt, büszke vadat hoznak,
 Mint eleven, nyújtó-deszkára hasalva,
 Bőre piros páncél, szájában egy alma.
 Tar nekigyürkőzött a gazdai késsel,
 Esett neki visszában szelnie bal kézzel:
 „Addsa” kiált Toldi, s elkapta nevetve:
 Elereszté Lőrinc, sanda szemet vetve.

Akkor - nem tudom én mely csintalan ördög,
 A kis bor-e, melyben ajaka megfördött,
 Vagy az érzés, a már eltemetett, régi,
 Súgta Piroskának, hogy ezt mondja néki:
 „Édes uram, mért is tetteti kegyelmed,

Kiméli a *jobbot* a *bal* keze mellett?
Tudom én, jól láttam, mire képes jobbja:
Hát a *viadalkor*, az utolsó kopja?...”

101

Lobbot vete Lőrinc nagy-hirtelen erre,
Képe vörösebb lett mint a malac bőre,
Bal keze meglódult akaratja ellen
S visszacsapá a szót, az eredő helyen.
Vért - amitől ajka majd szinte kicsattan,
Vért foga a nőnek serkeszte legottan;
Rámered egy percig sáppadt meredéssel -
S nézi vadul Lőrinc Toldit a nagy késsel.

102

De hamar - mint döbbsen őze vadon tájnak,
Iszonyát felfogván az ijesztő tárgynak,
Visszagurul mintegy teste körül, s száguld,
Tüske, bozót, sűrű neki jó országút -
Iramodék Lőrinc egy közel ajtóba,
Mely sehová sem visz csak a benyilóba,
Honnan egyéb út-mód sincsen menekedni:
Ablakon utcára kelle magát vetni.

103

S mint szeme a prédán megáll fenevadnak,
Vesztgel egy kissé, cimpái dagadnak;
De futni ha látja, önkénytelen üldi:
Csörtet amaz után rettenetes Toldi.
Eléje Piroska könyörögve lebben,
Esdekel uráért szép neje legszebben,
Kezére omolva, mély fekete szemmel
Néz rá föl, ijedten, kérve, szerelemmel.

104

Látja ölen Miklós a szép szelid arcot:
Haragja szivéből nyomon elviharzott,
S mint fekete felleg a lemenő naptól;
Egyszerre pirossá hajnalodék attól.
Kebeléhez vonja rejtező orcáját,
Szorítja, öleli tilos mennyországát,
S lehajolván sűrű, önfeledett csókra,
Közben susogását így tördeli szókra:

„Jer! - hévvel, erővel zúdítja lehellve:
 „Jer velem - elviszlek - paripám nyergelve -
 Oda hol még szellő - nap fénye se leljen -
 Megvédlek egy ország - mind a világ ellen!”

Piroska e szónál vette magát észre,
 Mint gyöngé bogár, mely keveredett mézbe;
 Kibontakozott és rebegi esdőleg:
 „*Becsületét* véd meg, oh lovag, egy nőnek!”

Ott remeg a szép nő, - nem üvölt, nem jajgat,
 Segély kiáltásra nem nyit zajos ajkat,
 Reszket, halovány mint a lilium szirma:
 Jól érzi, hogy ellent állani nem birna.

Ám Toldin erőt vesz keserű józanság,
 Az előtte verdő nemes ártatlanság,
 Ki loagnak hívja... mintegy *maga* ellen!
 Becsületének hogy védelmire keljen.

Most látja először - *igazán* most tűne
 A bajnok elé rút, rettenetes bűne,
 Mire csak gondolni borzalom, utálság:
 Egy szerető szívet hogy tört meg az álság.

Törjék hát!... riadá - az övé is törjék:
 Élve, pokol minden kínjai gyötörjék!
 Nagy keserű bűgás leve búcsuzása,
 S ment, hogy soha többé Piroskát ne lássa.

Hatodik ének

1867¹⁰¹

„Gazdagsággal való rakott sírt felbonta.”

Ilosvai

1

Piroska... ez a név! jaj nekem, ez a név!
 Hogy tipra keresztül egy boldogtalan év
 S közel a másiknak fele is már rajtam,
 Mióta e dalra kulcsolva van ajkam!

Még az se merészelt - a *panaszos* ének
 Enyhületet hozni az apa szívének:

¹⁰¹ Leánya halála után vette elő újra költeményét. Az évszám és az első strófák erre utalnak.

Egy szomorú kőre ült szárnya-szegetten
S néma didergéssel gubbaszta felettem.

2

Piroska! leányom kis árva leánya!
Kedvesem egyetlen kedves maradványa!
Ki neved a költő ámaiból vetted,
Anya így szólítván, csecsemő-szülöttet:
Baljóslatú névvel jöttél te világra!
Oh, le ne szálljon rád még jobban is átka,
Hogy sorsod azéhoz közelítsen gyászban,
Kit képzetem alkot a Rozgonyi házban!

3

Hamar elment tőled, kora előtt ment el,
Alig ösmerkedvén „a kis idegennel”;¹⁰²
S te nem ismerhetted bús életed árát:
Amaz elporló szív teljes-egész tárát.
Sínyleni - oh, hogy ne? *már* sínyled anyádat.
S veled együtt nő majd a csecsemő bánat;
Hanem, amit vesztél, nem érted egészen:
Emléktelen emlék, egy üres hang lészen!

4

Egy üres hang! ő! ő!... S hol ecset-, vésőnek,
(Mit emberi vad dölyf gúnyol teremőnek)
Hol van a toll, a szó művészi hatalma,
Életre idézni ami neked halva?!
Fogsz írni magadnak róla hiú képet,
Összerakosgatván sok külön emléket:
Hanem az a kép már merő idegen lesz;
Boldogtalan gyermek! *a te anyád* nem lesz.

5

Mi haszna, mi haszna!... az a vidor élet,
A szép kis ablakból kisugárzó lélek.
Mely, mint kicsi csillag, haj! rövid ösvényén
Beragyogta körét, *egyedül* önfényén;
Az a komoly érzés játszi kedély mellett,
Melyért idegennnek is szeretni kellett;
Nyílt szív, ajak és arc, nevető nagy kék szem...
Róla vetett árnyék: de nem ő az mégsem.

¹⁰² Felejthetetlen Juliskám szívreható kedves tréfája. „Te, kis idegen!” szokta mondani csecsemőjének az első napokban; nem sejtve még, hogy mint *tőle* „idegen” fog felnőni. A. J.

De talán még jobb így: legyen inkább zárva,
 Előtted az a sír, kedves kicsiny árva!
 Te csak a felszínen, virágain játsszál,
 Legyen a gyász könnyű mely örökbe rád száll.

Élj te!... hisz ő jóslá haldokoló szájából:
 „Itt, itt a halál van: *vigyék a halálból!*”¹⁰³
 Soha ne értsd a bűt, mely ide van írva:
 Vigyük a te részed, mi öregek, sírba. -

Piroska, szegény szív! egyedül s kietlen
 Maradott, hogy Toldi fölverte kegyetlen
 Mint a virág, melyet zivatar elgázol,
 Kókadva lehajlik, letöröppen gyászol;

Harmat esi: rothad, sugár üti: sorvad,
 Könnye csak emészti, szerelemtől hervad:
 E tüzet ama víz éleszti, nem oltja,
 E vizet áma tűz nem issza, de ontja.

Még ajakán a csók, a bűnös, a bűvös;
 Ki tudja, mikor lesz annak helye hűvös?
 Még hitető szónak fülében a zajja:
 Lessz-e idő, vajjon, mikor ezt ne hallja?
 „Jer, jer!” az édes hang csapja fülét: „jer, jer!”
 Melegíti arcát kárhozas gerjél:
 Oh, bújni, pirúlni, a földbe sülyedni,
 Elveszni!... de mégis szeretni, követni!

Hol vagy ma, vitézlő bátor kötelesség?
 Az, kit előbb védtél, maga is ellenség;
 Hol van az oltári szent eskü bizalma?
 Ím, az erős támasz most egy hiu szalma;
 Szeretni, szeretve, megimádva lenni,
 S nem tudva; bosszúból szív gyilkosa lenni,
 S kicsit is bánni, mi az elmúlté lett:
 Hát még az egész, nagy, irtózasos élet!...

¹⁰³ Haldoklásakor, midőn, csaknem jóslati ihlettel, mindnyájunktól elbúcsúzott, gyermekét is behozták, de ezt a fentebbi szavakkal távolítá el. A. J.

10

Minden okot, vádat maga ellen zúdít,
És menti, kimentí, érte vivó Toldit:
Ki tudja, mi rejtett fogadás gátolta
Hogy megnyissa szívét, akkor, vagy azolta!
S nem volt-e az egész viadal kísértés?...
Bajnoka szívének betegítő sértés,
Hogy ama jöttmentnek magát oda dobja,
Csakhogy az oltárnál melegedjék jobbja?...

11

Oh, átkozza dacos, gyermeki makrancát,
Hogy bosszura vette Toldi cseles harcát,
Vissza nem üzé Tart egyenes szavakban,
Nem volt bizodalma a nemes lovagban!
Tárt karra ölelni hogy' sietett volna!
Azóta mi minden beh nem így lett volna!...
S ama képzelt jóhoz, melyet így eljátszott,
Élte a halálnál feketébbnek látszott.

12

Hát még, ha leányi áldozatát méri!
Meddő legyen inkább, az egeket kéri;
S visszára viszálván anya-érezményét,
Meggyűlöli apja lehető reményét.
Ím, hős ivadékban háza dicsőn kelne!
Egyezik a becsvágy és szíve szerelme!
És most tönkre teszi a Rozgonyi házat
Vagy keserű balsors, vagy örök - gyalázat!

13

E szó, ez utóbbi, e kimondhatatlan,
Vérrel lepi arcát, csupa gondolatban;
Sülyedésén már is megriad, elszörnyed:
Ajkán idegen csók pokoltüze terjed!
Oh, hol van elég köny, oltani, e tűznek?
Vezekelve omlik lábához a Szűznek:
Szeplőtlen alakja neki égő szégyen,
S ha mondja is: „ámen,” nem meri: „úgy legyen”.

14

Nem meri, nem tudja, nem akarja szinte:
Többé az imádság, érzi, nem őszinte,
Meg kellene bűnét, s nem bírja, utálni,
Hazudik, hogy ettől meg akarna válni.
Már földi reménye ideálant romban:

S elvesse hitét az örök irgalomban...?
Gyötrelmes az élet, a halál rettentő:
Maga egymagában viadalmas kettő.

15

Ezalatt mi történt - akármí! - a férjjel?
Haza került Lőrinc valamikor éjjel,
Szeretett is volna boszut állni durván,
De szólani nem mert, Toldira gondolván.
Jöttére Piroska talpig elirtózott,
Szívén a gyűlölség hidegen kígyózott:
Most érzi először, mennyire utálja
Kinek oh be másra tőn fogadást szája!

16

Én pedig elmégyek a messzi keletre,
Követem bús Toldit szomorú életre: -
Nagyfaluba Miklós futtába benézett,
De az anya-kasban most nem lele mézet.
Nem gyógyítja szívét jó anyja beszéde,
Megszompolyodik az Anikó negéde:
Komoran ezekkel rövid jónapot vált,
S fölkeresi most nyert *szalontai* odvát.

17

Ti, kik a hős Toldi örökét lakjátok,
Jó emberek! egy szóm van elébb hozzátok.
Idegen lettem már én azon a földön,
Nem is ösmertek rám, ha oda vetődöm.
Tán az idősbe közt még szóba hozódik
„Itt született, itt nőtt; becsülete volt itt,
Kenyere is holtig; de világra zülle:
Ki tudja, ha lett-e, vagy semmi, belölle?”

18

Képzeletem szárnyán oda visszatermek,
S barangolom a tájt, kicsi sápadt gyermek;
Hallgatom a *három nyárfa* ezüst lombját,
S tanulom, amelynek tanui, a mondát:
Hogy telepedtek volt *hajduk* Köleséren,
Bocskaitól nyerve faluhelyet véren;
Azután hogy vették Toldi jeles várát,
Gulya s ezer tallér ütvén meg az árát.

Onnan a *háromszáz* - mikor s mez' iránt a
Haza, Bethlen, a két Rákóczi kívánta,
Táborba, mezőre, hadakozni hősen,
Hogy robbana mindjárt, - köztük az én ősem.

De békeidőn sem vala ottan béke:
Töröké volt Lippa, sőt Gyula vidéke,
S hogy el ne rabolja szpahi, préda-rántó,
Kardosan követte az ekét a szántó.

Onnan a végházak ostora és réme,
Jó Varga Mihály is hányszor aláméne,
Kinek a nevével immár török asszony
Csecsemőt ijesztget vala, hogy hallgasson;

Ablakon, azt mondják, így szokta kidugni:
„Kapt el, Varga Mihály! nesze, *iste bundi!*”
Megesett, hogy Mihály odakün hallgatta.
S jó lova nyergébe sebesen fölkapta.

Ott van a Szigettó, ma ugar, vagy pázsit,
(Noha én is szedtem vadréce-tojásit,)
Hova egy más hajdu a törököt hordta,
Tetemes váltságért adván ki gyakorta.

Szigetbe ladikján bekötözött szemmel
Vitte; soha szökni, bolond feje, nem mer;
Perdig a széles víz úgy megapadt nyáron,
Hogy hosszú doronggal evezett a sáron.

Ott van az Örhalma,¹⁰⁴ s még közelebb szintén
Testhalom, a Kender nevű érnek mentén;
Kisdéd halom ez már, horpadva, süllyedve:
Bár török ezrével van alá temetve.

Mert ott rakatá le, az *öt* kapitánnyal,
Már kész diadalmát *Győri* a pogánnyal,
Egri, Bakó, Torma, Csizmadia, Jőthe,
S *Jakab* a most élő Győriek előde.

¹⁰⁴ Ma, a nép nyelvén: *Strázsahalom*. A. J.

Támadt vala Bethlen, ama Gábor öccse,
 Fejedelmi székből hogy urát kiüsse,
 Rákóczi fejére a törököt hozván;
 Vele sok budai, temesvári ozmán.

S mivel, Élesden tul, fejedelme késik,
 Ibrányi fogá fel a török ütését;
 Akkor eszelt Győri egy ilyen furfangot -
 De lankad ez a húr: váltsuk fel a hangot.

1

*Szalontánál csaptak össze,
 Folyt piros vér alkonyatig;
 Megszaladt Ibrányi népe,
 Meg sem állt Nagy-Váradig.*

2

*Emiatt kemény haragban
 Rágja nyelvét Győri Jakab;
 Hadnagyok közt a legkisebb,
 Hajduság közt legderekabb.*

3

*Vesz török csuhát magára,
 (Volt elég a csatamezőn),
 Kontyot is köt, tarka turbánt,
 Patyolatból, piros fezés.*

4

*Harcsaszájú pisztoly kettő
 S hosszú handsár öve megett;
 Ajakán, bitang török szó -
 Hamis pénz, de jól peneggett.*

5

*Táboron így, ló-keresni,
 Egy kantárral végig halad:
 Hétezerre, úgy mint egyre,
 Becsüli a pogány hadat.*

6

*S hétezerből háromszázra -
 Mennyi jut csak egy-egyfelé?...
 Látja, hogy ma győzelemre
 Nincs egyéb ut, mint a cselé.*

*Ott a Kenderér, bizonyság!
Rajta innen a Testhalom:
Ott fehérlett Ali szerdár
Sátora az éroldalon.*

*Közelében egy lefordult
Csolnak - szellős tábori pad:
Csolnakon ült a bölcs díván
És - alatta Győri Jakab.*

*Váltig mondja Bethlen István,
Ősz hajára emlegeti:
Rákóczinak e csatával
Hogy' lement a becsületi;*

*Váltig mondja, hogy az ország
Fejedelmet másat kíván:
Rázza kontyát Ali szerdár,
Keveset szól a bölcs díván.*

*„Majd bizony, e légy-csipéssel
Úgy megszédült! alig, alig...
Csak az éjjel ránk ne üssön,
Fel ne verjen fris hajnalig!”*

*Hallja, mint fél a pogányság,
S visszaoson Győri Jakab:
Szalontára, a hajdúkhöz,
Megviszi a hallottakat.*

*„Fürge hajduk, jó vitézek!
Csöndes, álmos az éjszaka:
Jól behallik, amint ágyúz
Réteken a bölönbika:*

*„Nem süt a hold, gyér a csillag,
Ködben hamvad parázs tűzők;
Előálmot alszik ott lenn
A fölebb nem szított üszök:*

15

„Nosza, hajrá! a törökre!
Nem hibázhat merész cselünk:
Én vezetlek, ti utánam
Mint az árnyék. Jézus velünk!” -

16

A futásról én nem egyszer
Hallgatám a nép öregét:
Ifju lelkem szomjan itta,
Tej gyanánt az édes regét.

17

Kilenc helység - ma már pusztá,
Szalontai zsiros határ:
Népe gyakran tova züllött,
Míg előlte török, tatár.

18

Keszi, Kéza, két Vásári,
Gyarak, Vimer, Simonkerék,
Kölesér, Panasz - hol minden
Templomhelyet jól ösmerék.

19

És, hamikor futni kellett,
A nép kincse: kapa, kasza
Mind a várban lelte helyét; -
Ekkor is volt nagy halmaza.

20

E kaszákból sok szekérrel,
Győri gyorsan alávitet;
Messze a tart megkerüli,
Gyöpös az út, az éj siket.

21

Sok vizes rét, sok mocsár van
A pogány had háta megett;
Szerinszerte mind kaszával
Telehányják az ereket.

22

A sás kardja, buzogánya
Rejt halálos, fényes acélt; -
Nem kérdezik akik teszik
Maga Győri tudja a célt.

*Már sötétlik pitymalatra,
Hajnal előtt, éjfél után:
Lóra szálltak, lesbe álltak
Győri és az öt kapitány.*

*Osztva ketté kis csapatjok
A török két szárnya felől:
Százötven ló, s gyalog ami
Benszorult a pogány elől.*

*Hát csak egyszer, jeladásra
Perdül a dob, rézkürt riad;
Mintha ég-föld leszakadna
Tomboló zaj, sívás miatt.*

*„Rajta, rajta! hozzá, hozzá!
Jézus segíts! Jézus ne hagyj!”
De helyéből, a sötétben,
Nem mozdul a maroknyi had.*

*Csattog a kard, puska durrog,
Mintha folyna bősz viadal:
Kézre hurkolt vad lovának
Vonszolásán ébred a tar.*

*„Allah! Allah! itt az ellen!
A derékhad Rákóczival!”
Hát megől most nagy-sok sűrű
Daru rebben, vadlud rivall.*

*„Merre fussunk, hogy kijussunk?
Földön is kard, vízben is kard!
Allah! Allah! már fejünkre
Égből szórja le a magyart?”*

*Ekkor aztán: rajta! vágni!
Mint a vetést; egymás után,
Szigetenkint és egyenkint,
Győri és az öt kapitány.*

*Szigetenkint, lápon, éren,
 Másnap is még, sőt hetekig,
 Úgy vadászták, úgy halászták,
 Élve-halva, mérföldekig.*

*Sok, szájában kizöldellő
 Árpaszemmel, éhen veszett; -
 Szalontánál a háromszáz
 Hajdu dolga ekkép esett.*

Holtig ezért őket Rákóczi becsülte,
 Böjttel, imádsággal ez napot megülte,
 Hogy megerősíték ingadozó székét,
 S köthete szultánnal becsületes békét.
 Íra *kilenc pusztát* nekik adományon,
 Fel is gyarapodtak tetemes zsákmányon;
 Akkor emelték a várnak erős tornyát, -
 Ezután több útas nézze meg a romját!

Tudom én - el tudnám mondani, hogy épül
 Mező-Gyarak és több faluhely kövébül,
 Tilalma dacára gyaraki Pethőnek,
 Kit alkuval aztán magok közé vőnek;
 De akkor e szónak se vége se hossza:
 Igazítsuk rúdját az időnek vissza,
 S hátrafelé három öregebb századdal
 Toldi felől ismét így zöngedez a dal.

Otthon vala immár, s bástyáinak ormán
 Bús Toldi naponként elnéze mogorván,
 Mint élemedett sas, kit a világ bosszant,
 Szikláira bámul, egyedül, naphosszant.
 Négyszögbe kerített alkalmas erősség;
 Három felől a tájt szegi nagy erdőség,
 Nyúgotra mező s láp, be sem is látható;
 Fekete mély vízzel mossa tövét „a Tó”¹⁰⁵

¹⁰⁵ Régibb neve *Toronytó*, most már kiapadva. A. J.

Még most is alantabb völgyellik az utca;
 Hol falait hajdan árok koszorúzta:
 Megnézheti bizony négyszögbe határát,
 Ki nem hiszi nékem Toldi jeles várát.

Mellette a Toldi helysége, Szalonta,
 Falusi szűk földjén magát összevonta,
 Kölesértől fogva Kender nevü érig:
 Ötvennyolc telek az, ha igazán mérik.

Kongó palotában, tágas öreg csűrben,
 Hol unalom pállik, pók sző-fon, az űrben,
 Vonszolja egész nap Toldi sötét árnyát,
 S árnyéknál feketébb szivbeli magányát.

Oh mily egyedül van! igazán most érzi;
 Nagy-néha szobáit sorra körülnézi:
 „Ez az *asszony* háza! ez volna!” sohajtja,
 S elfordul, az ajtót szomorún behajtja.

Majd kerüli azt is, rázárja lakatját, -
 Mint, kinek elvitték szerette halottját,
 A terítő helyét kerülni ügyekszik:
 Hanem a lelkében szüntelen ott fekszik.

Vele virraszt későn, vele kél korán Ő,
 Bánattal együtt az unalom is ránő,
 Nap, nap után, hívva mint hóguja gördül:
 Toldi erős válla, súlya miatt, görbül.

Aztán meg ez a nagy, tehetetlen béke!
 Téli fakó színben, mint vára vidéke,
 Vagy az a nyirkos köd, mely soha nem mozdul
 Napok óta onnan: sem esik, sem tisztul.

Nem tűrheti: dolgot! valamit! akármit!
 S mintha ez ötlettől enyhülne parányit; -
 De amely zsákmányra eleven bú rontott,
 Haj! elmar az attól minden egyéb gondot.

Munkába mohón kap: rombol; ujít, tervel,
 Vára körül mindent, ami mozog, felver,
 Nagy rémületére az öreg várnagynak,
 Hogy neki, mint eddig, pihenést nem hagynak.

Ás-vés, farag, árkol, cölöpöl a jobbágy;

De lassu a munka, előre fut a vágy
S mint gyermek az úton; előre kifárad:
Csupa ördögárka környezi a várat.

32

Mibe tegnap kezdett, ma félbe' hagyatja,
Változik a kedve, de nem a bánatja;
Ez fekete színű fala a szövetnek:
Viseli ezt rongyig, virági kimennek. -
Majd téli vadászat örömhöz gondol,
Látva hogy a zúztól erdők haja kondor:
*Pata*¹⁰⁶ rengetegjén, mely még ősi, szűzi,
Medve, bölény, farkas szomszédait űzi.

33

Azután ez sem kell, riadása vadnak:
Belőle az esti lakomák maradnak,
Cimbora-csődítő hosszú nagy ivások,
Vadász társaihoz gyülekezvén mások.
Benyúlnak az éjbe, az arany hajnalba.
Át a munkatevő, isteni nappalba:
Orca-pirulással szégyenlik a fáklyák,
Hogy ezek a táncot szemtelenül vágják.

34

Mert asszony is ottan, kerül be leány is;
Vonzódva magától, de rabolt zsákmány is;
Fájdalom! azzá lesz a teremtes gyöngye
Amivé mi tesszük, „mi erősek”. Gyöngye. -
Immár az egész tél egy hosszú tivornya,
Nincs benne az éj s nap váltogató sorja;
Arra is a tündér kikelet rávradt;
De Toldi sebének mind nem hozza írat.

35

Borban, szerelemben noha mélyen gázol,
Amaz egy csók mérge el nem enyész százzal;
Olykor az édesbe belehal, míg issza,
De még keserűbben tér bánata vissza.
Ezt hogy kiszorítsa, eszeveszett fővel
Búja erős házában dűl minden erővel;

¹⁰⁶ Most a nagyváradi püspökség erdeje, de újabb időben nagyon elpusztítva. *Medve, bölény* ma nincs, de lehetett a XIV. században, mert onnan kezdve *Belényesig*, sőt Erdélyig, az én gyermekkoromban is folytonos erdőség volt, benne szigetenként szórva el egy-egy helység irtott határa. A. J.

Mit neki egészség, erkölcs, vagyon, élet,
Becsület, és jó hír, és örök ítélet!

36

Mely dolgot az anyja Nagyfaluban hallván,
Nem bir erőt venni szülei fájalmán,
Füle a rossz hírrel hetek óta telve,
Mintha körülzúgná erdők sűrű nyelve.

Izent is, elébb csak szerető szavakkal,
Majd komoly intéssel, majd feddve, haraggal:
Hogy fia mért nem jön, soha is, egy szóra? -
Hű Bence cselédnek egy napon így szóla:

37

„Fogj be, öreg, fogj be! nincs messze Szalonta:
Bosszant nagyon engem ez a mende-monda
Arra, kit én szültem és már az ölemben
Nevelék isteni igaz félelemben.

Apja se volt olyan - csak irigye költi!
Se apja, nagyapja, se senkije Toldi;
Tudná csak, amit rá hazudozni mernek!
Fogj be, Bence; lelkem' tépi az a gyermek.’

38

Oda-át meg a vad cimboraság dőzsöl;
Tenger sok italtól Miklós feje gőzöl,
Szeme bortul nedves, tekintete redves,
Előtte ledéren táncol az új kedves.

Most Bence ijedten, az *ifju*, belépe,
Toldinak ész nélkül ezt súgta fülébe:
„Jaj! engem az Isten mára se virasszon
Ha nem apám jó, meg a nemzetes asszony!”

39

Feltámolyodék a lovag, e szót hallván,
Látta is ablakból; együgyü alkalmán
Öreg anyját, amint várába befordul:
Rögtön kiocsúdott feje minden bortul.

Mereven pillantást vete az ivókra,
Nagy bor-pocsolyákra, odavert kancsókra.
Részegen a dühtől sírvafakadt nőkre:
S kiosont, mint árnyék; hátul a lépcsőkre.

Onnan ereszkedvést lerohant, az ólnak,
Szőrire, hátára zökkene Pejkónak,
S ki, az oldalajtón, megeredt felvágva:
Anyja elől futván a messze világba.

Ezalatt Bencével a nemzetes asszony
Törekedék fel, hogy semmit ne mulasszon,
Fiát igazoltan hogy mielőbb lássa:
Jaj! látnia sem kell: hisz' elég hallása!

Odalent még távol hallja miként bőgnek,
Trágár dala rikkant buja dőzsölőknek,
Nevetés, káromlás vadul egymást űzi,
Csapja meg a lépcsőn dohos ital bűzi.

Küszöbön undorral tántorodik vissza
Habozva kicsinység: be nyissa? ne nyissa?
Harag a fájdalomán hogy erőt vesz végre,
Belöki az ajtót, s löki azzal végre.

Ott halavány arccal, hosszú sötét gyászban
Áll (csak az árnyéka van belül a házban);
Keresi - a szíve öszeszorul fájva:
Ki elébe sem jött, hogy ott se' találja.

Nem tűrheti, látván az idegen renyhét,
Bosszúság töri meg felfakadó könnyét,
Arca pirul kissé, s karját fölemelve,
Bátran, erős hangon, így pattoga nyelve:

„Ki, ki orcátlan had! ez a *fiam* vára:
Nem hagyom a házá, javait prédára!
Én mondom, az anyja: el, el! haza innen!
Parancsolom! tüstint takarodjék minden.

Megver az Isten még - verjen is az átok -
Hogy az én jó jámbor fiam' elrontjátok.
Hanem annak vége: ki, herék, innen! ki!
Úgy; hamar, egy-kettő! ne maradjon senki.”

Egymásra, körül is, zavarodva pillant
A cimbora, látván hogy Toldi elillant;
Férfiak a hátsó küszöbön, a nők is,
Orr-fintorítással kisorolnak ők is.

Kiki az indulást várta elébb mástul,

De maradni aztán egy se akart hátul;
Csak a várnagy s Bence bújva egymást váltják,
Mint elülről mindig hátra rakott kártyák.

45

Látva öreg Bence, fia hogy' meghökkent,
Nosza minden vére süveg alá szökkent,
Keze gyorsabb még, mint szava, gondolatja:
Somnyelű ostorral, ahol éri, csapja.
„Te, te, részeg! korhely! ki vagy te? mi vagy te?
Jó nemzetes úrnak *elrontója* vagy te?...
Hogy áll a szemed? he? - ne, elől! ne, hátul! -
Ezt tanultad a te vén, *józan* apádtul?...”

46

Sirhatnék vala most Bence az ifjabbik
Mint kicsi korában; nem birta fel addig;
Köny, hiszen az csak volt, meg orrtekerődés:
De a hang nem váltott: lett nagy öreg bőgés.
Csillapodék aztán apai buzgalma,
Mérsékeli Bencét asszonya tilalma,
Ki előállítván várnagyot és szolgát,
Szigorún kikérdé fia élte-voltát.

47

Akkor egész estig s hajnal előtt másnap
Nincs hossza se vége a takarításnak;
Mint a pohár, mindent mosatott tisztára
Fiának, a *rossznak*, hazajöttét várva.
De hogy elmúlt egy nap, másik is, a hét is.
És Toldi sehol sincs, nem hallja hírét is:
Kulcsait a várnagy hite alá bizza,
S szomorúan hajtat Nagyfaluba vissza. -

48

Bujdosni azonban tova „nád-éren”
Úzte szegény Miklóst fiúi szemérem;
Szíve a benzápult sok ronda gyönyörrel,
Teli sok önváddal, nagy lelki csömörrel.
De maró vádjához a bős dac is ott van:
Vesztét maga érzi, veszni akar jobban,
Becsületén csüggött, s anyján, amaz egyen:
De ha becsstelen már... *az* előtt is... legyen!

49

Útnélküli földet sokat ő bejára,
Egyszer bevetődött hogy, hogy nem, Budára:
Pejkó eszes állat, vagy csupa véletlen
Vitte oda? vagy más: a feledhetetlen?
Látni: ha láthatná! - de nem is óhajtja:
Hallani: ezt végre óva sem óhajtja;
A hír, ha kivált rossz, mint levegő, terjed,
Nehéz kikerülni hogy bé ne lehelljed.

50

Tudja Piroskáról, s írja le mint képet:
Egy kiaszott csontváz, bár idomi szépek;
Hervadt liliomszál, - így hirdeti szerte;
Hozzáteszi súgva: „mert az ura verte”.
De talán a hír csak költve vala erről
Olyanok által, kik nem hiszik emberről,
(Ritka eset is volt, ha megesett, régen)
Hogy szíve szakadhat lelki vereségben.

51

Harcát ez a lélek nemesen megküzdte,
Lobogót feltűzte, rémeit elűzte,
Most diadalt ül már szentelt nyugalomban:
Jaj, de a szegény test - a csatatér - romban!
Virági taposva, díszei feldulva,
Nem éled azonnal, sem sok idő múlva;
Borult az egészre enyészetes árnyék;
Szárnyait a lélek lebbenti, - de vár még.

52

Toldi pedig érzé, hogy ütött az óra;
Kis varga kapusnak egy napon így szóla:
„Menj, kapus, e tollat sisakomról vidd el
Tarhoz, a Lőrinchez, ilyen üzenettel:
Holnap hajnal előtt Duna szigetében
Legyen ott, egyedül, vas öltözetében,
Velem ott megvíni életre-halálra;
Nehogy utcán verjem agyon, eb módjára.”

53

Megijedt a varga s megörült magában:
Félt is először, de bízott is urában,
Csiklandja ez ilyen lovagi követség,
Már csak azon töpreng, hogy módosan essék.
Vasárnapi köntöst feszíte magára,

Lábújja hegyén jár, sose' lép sarkára,
Út közben a hallott szókat betanúlja,
S bátran a vitéz úr szeme közé fújja.

54

Lőrincnek ugyan jött olyas gondolatja,
Hogy e hitvány embert fővel kidobhatja,
De legott megrettent a következtéstől,
Gondolja, tanácsot jobb kérni az észtil:
Mire használhatná e lenyelt kudarcot? -
Mutat a vargának nem haragos arcot,
Megkérdi: miféle mesterségen volna?
Kapott válasz után komolyan így szóla:

55

„Becsületes varga, tollát az uradnak
Vidd vissza; nem ez a sora kettős-hadnak;
Lovagi törvényben a *te* szavad semmi:
Vidd vissza a tollat: nem fogok elmenni.”
Kapus eltávozott ilyen üzenettel.
Lőrinc pedig még csak ezután szörnyedt el;
Toldi sosem nyugszik, hogy bosszút ne álljon;
Függ élete immár nyomorult hajszálon.

56

Köntöse alá vőn szemes acél inget,
Félve az ablakból s lopva kitekinget,
Napokig a házból sehova sem mozdul;
Nagy retesz őrizvén betörő gonosztul.
Végre a félelmet nem győzi, nem állja,
Mert az maga magát növeli, táplálja,
Mint az örök szomj a vízi-betegséget;
Megyen a királyhoz szabadulás végett.

57

Páncélba erősen öltözik az útra,
Kétélű gyilokját az övébe szúrta,
Köti oldalára legnemesebb kardját,
Úgy meri megjárni Duna népes partját
(Mely házak előtt van); onnan fel a várba,
Vizslatva szemével, sietett az árva;
S mikor, óra jöttén, palotába lépe,
Borúla ily szókkal a király elébe:

„Fegyveres ittlétem megbocsássa, Felség!
 Hanem üldöz engem bosszuló ellenség,
 Toldi erős bajnok, úton és útfelen:
 Életre-halálra vinni akar velem.

Csellel, erőszakkal rávett vala, rákért,
 Hogy helyettem ő ví a szép Piroskáért;
 Vítt; a leány nőm lett; azután megbánta:
 Örült szerelemre gyúladt fel iránta.”

Lajos összerántá homloka redőjét,
 Nem akart elhinni Toldirul ily dőrét;
 Még egyszer a dolgot kérdezi apróra,
 S miután elhitte, komoran így szóla:
 „Se *te* lovag nem vagy ezután, sem *Toldi*:
 Címered a könyvből *ma* ki fogják dobni,
 Becstelenül a dísz *ma* letépik rólad,
 Róla is. Elmehetsz. Rossz bőröd megóvtad!”

S parancsola egybe' testőr-kapitánynak:
 Elfogatására, mint úti zsványnak,
 Csapatot hogy küldjön Toldinak e percben,
 S tartsa nehéz vason, szigorú tömlőcben.
Az pedig otthon sem vala mílő héten,
 Bujdosik, erdők közt, mint bús bika réten,
 Mely töri a nádat rideg özvegy útján,
 Egész falu sem bir vele a nagy pusztán.

És mint csikasz ordas tél idején, hogyha
 Künt a havas tájék merevenné fagyva,
 Legelőn s erdőkön barom egy se' béget,
 Ő túri soká a kínos, fagyos éhet;
 De mikor nem győzi, faluba ront bátran,
 Útcai ögyelgőt elrabol arcátlan,
 Csecsemőt is néha kiragad bölcsőből,
 Mire a vasvillás falu összecsődül:

Toldi azonképen, hegyet erdőt bújván,
 Nem tud erőt venni, nem is akar, búján;
 Szüntelen a bosszút éhezi-szomjazza,
 De túri ha súlyosb gyötrelme, panassza;
 De mikor a vérszomj kerekedik felül,

Be-bejő Budára titkon a vad helyről,
Lest olykor az utcán, a Duna szerin, vet:
Ha kezére kapná valahogy Lőrincet.

63

Most is *az* után les, - míg a király népe
Hajtja üres nyomát erdők sűrűjébe.
Lőrinc pedig épen tér vissza Budáról,
Vagyis Dunaszerre, lefelé a várból.

Lovagi nevének nem töri úgy veszte
Ahogy a biztosság örömet érezte:
Toldi bosszújától sok ideig nem tart;
Jő hát le vidáman, még dúdol is egy dalt.

64

S íme sarok mellől Toldi reá fordul,
Ragadá nyakszirton s ráförmede mordul:
„Jössz velem itt mindjár’ Duna szigetére,
Vívni: ne kiáltson rám egy pulya vére!”

S vonszolta - hiába verdik erőlködve -;
Csónakot a parthoz találta kikötve,
Bedobá Lőrincet mint valamely zsákot
Maga evedzővel nagy habokat vágott.

65

Amint már közepén halad a folyónak,
Egyszerre nagyot rúg s fellibben a csónak.
Oda tekint Miklós, mellette mi csobban:
Hát foglya kiugrott s lemerül a habban.

„Bosszúm’ a Dunának nem engedem által:
Meghalsz, nyomorúlt: de az *én* kezem által!”
Kiáltá fel a hős, s lebukott utána;
S felhozá, mielőtt a fenékre szállna.

66

Ott az erős bajnok, noha csak fél karral,
Úszva elére a kis szigetet Tarral,
Letevé a fák közt egy szép tiszta helyen,
Megvárta sokáig, hogy jól kipihenjen;

Akkor szóla: „No Tar, itt az idő, víjjunk.
Halál ma egyönknek e szigeten dijjunk, -
Én csak e szál karddal, te egész fegyverben:
Viadalmunk ekkép van egyenlő szerben.”

Néz vala szét Lőrinc: a vízre, az égre,
 Látja, sehol senki nem jő segítségre,
 Megfutni hiába: közelébb jó kardja,
 Gyors lába Toldinak, mint a Duna partja.

Elbúsúlja magát, elszánja keményen,
 Bátrabbá teszi most az utolsó szégyen;
 Halnia kell, tudja; de a reménység is
 Felcsillan előtte: hátha talán, mégis!...

Kardját senye Lőrinc forgatja emberül,
 Sok szúrást ügyesen, sok vágást kikerül,
 Toldit e fonák harc majd hozta zavarba,
 Jobb kézre csinálván, amit amaz balra;
 Fogat csikorint, hogy csak levegőt szabdal
 (Vala jártas vívni hadakon *két* karddal,)
 Hirtelen a fegyvert veszi bal kezébe,
 S döfi hón' alatt Tar páncélja közébe.

Szörnyet halt. Azután kezde csak aggódni,
 Hogy' menekül gyorsan a szigetből, Toldi;
 Nem volt oka: mert a sekélyre vonuló
 Víz kiveré s ott várt csónaka, mint jó ló.
 Hamar átalhajtá a budai részre;
 Volt gondja, hogy addig ne kerüljön kézre,
 Míg a hegyek, erdők bűvóit eléri,
 Hol az üldözött vad' bús napjait éli.

Lőrincet azonban szigeti apácák
 (Lehet, onnan-túl a viadalt is látták),
 Vérben-fagyban, amint feküdt, meglelvén
 Elterjede a hír egész Buda nyelvén.
 Mindjárt fut az őrség várbul, a királyi;
 Hanem elébb jártak Rozgonyi szolgálai,
 Urokat zöld lészán a hajóba vitték,
 S otthon a nagy tornác földjére letették.

E percben az ajtó kifelé megnyílik
 (Mely az asszonyházba vive; tudniillik),
 Döbbenve Piroska küszöbén ott áll,
 Előtte a férje iszonyú halála.
 Sikolta egyet csak, mint ölyű, mint héja,

Mereven, ahogy néz; maradt szeme héjja,
Keze a szívére maradott kulcsoltan,
Térdei megtörtek: összerogyott - holtan.

72

Lett zavar és sürgés a Rozgonyi háznál,
Gondolhatni bizony, ily leverő gyásznál;
Két terítő mindjár', két ravatal készül:
Idegen sem állja könnyhullatás nélkül.

Egész Buda eljött nézni, halott látni,
Vala mit szegénynek, úrnak is, ott látni:
Ragyog a terítő aranytól, ezüsttől,
Körülte sereg pap imádkozik, füstöl.

73

Rozgonyi is megjött Kesziből harmadnap,
Alig bírja magát, inai roskadnak,
Jártányi ereje sem vala bűvába',
Karon úgy segíték maga szobájába.

De kiszökött onnan, mihelyest nem látták,
Útat töre a nép sorain; bocsáták;
S zokogó nagy testtel, csak könnyei hullva,
Szótalan a lyánya testére borúla.

74

Csókolgatta fejér, hidegült homlokát,
Már befogott szemét; halovány ajakát;
Majd nézte sokáig, főlegyenesevén,
Ameddig erőt vett sírni való kedvén;

De megint ráomlott, csókolta, ölelte;
Gyenge fehér kezét keze közt tördelte;
Így mult el egész dél, meg a délután is;
Megkönnyezte bizony még aki pogány is.

75

A papok, és némely hozzá tartozói
Egy darabig nézték, nem akartak szólni,
De mikor már látták, hogy több az elégnél,
El akarták hívni: várják az ebédnél;

Hanem ő nem mozdult, nem ügyelt a szóra.
Sem a szentirásból a vigasztalóra,
Úgy kelle utóbb is eltépni erővel,
Akkor is azt mondá, dakra emelt fővel:

„Hisz, *nem* siratom!... kárt se' teszek magamban.
Gyönyörködöm én csak, kedves halottamban,
Ránézni örömmel soha el nem únnék:
Mily szende, milyen szép! mintha csak alunnék.

Szebb bizony ő nékem most, mint vala élve;
Ne vigyétek sírba, hadd maradok véle:
Nem rohad - elteszem téli virágszálnak;
Hiszen úgy sincs rajta jegye a halálnak!”

Szólt, nagy öreg könnyén átalmosolyogva;
Hanem elszakíták végre, karon fogva,
Leányát pedig a koporsóba zárák,
Vele sok szép kincset: egész falu árát.

Másnap hogy' mene a nagy temetés végbe,
Nem volna leírni se hossza, se vége.
Gellérthegyi kőszál üregébe tették,
S húszan a nagy sziklát ráhengerítették.

Még azon éjjel két tolvaj lakatosnak
(Neve Hincz és Kuncz a két gyalázatosnak)
Az vala napközben kieszelt gaz terve,
Hogy az új sírboltot gonoszúl fölverje.

Mennek is, álkulccsal, éjféli sötétben,
Hamar a sok zárat kinyitották szépen,
Hanem a nagy kövel száz olyan sem birna:
Pedig attól nincs mód beférni a sírba.

Míg ezek ott ide-oda tébnek-lábnak,
Hallák dobogását súlyos erős lábnak,
Látták is - az egyik nyomba' megismerte -
Hol a hold egy sarkon a homályt elverte.

Nosza „vesd el magad!” lehet azt gondolni:
Jaj volna nekik, hogy tetten érje Toldi,
- Mert ő vala, nem más; kit az éji óra
Hoza kedveséhez bús látogatóra.

Vállait a szirtnek alája feszíté,
„Az nagy bálvány követ el-felemelíté,”
S bemene. Benn függő kicsi lámpa égett,
Melyet oda zártak lassu halál végett;
Szomorú fényt hinte a két ravatalra,

Hol jobbra feküdt Tar, szép hitvese balra;
Toldi a koporsó fedelét fölvette
S maga borult, nyögven, a holtra helyette.

81

„Itt vagy, *enyim* vagy hát én egyetlen-egyem!
Hült poraid közzé óh hadd elegyedjem!”
Zokogá tört hangon, forró öleléssel,
Áztatva szeméből nagy záporoséssal:
Karjába szorítá, szívét szíve mellé,
Eleven tűz lelkét ajkára lehellé,
Szívta, melengette hosszú erős csókkal:
S ím - a halott felnéz, felriad ily szókkal:

82

„Hol vagyok én?... Ki ez?...” s mozdúla, felúle.
Toldiban a vér is megaludt, meghűle;
Hátrafelé döbbsent sirató helyéről,
Bársony kalpaga is ledagadt fejéről.
De meg’ azt gondolja: „hiszen ez csak álom!
Nosza álmodjuk, hogy hamar el ne szálljon.”
Lassan szedi züllött gondolatit össze:
„Hátha nem is halt meg, el vala *rejtezve*.”

83

Piroska elébb néz - hordja körül szemét,
Tapogatja elhalt, merevült tetemét,
Motoz a terítőn, a koporsó leplén;
Olykor egy-egy sóhaj könnyít vala keblén.
Majd szeme a másik koporsón akad meg:
Emlékezetében iszonyún virad meg;
S vérehagyott arccal mint halovány viasz
Fordúl Toldi felé s kérdi megint: „Ki az?”

84

Toldi nem állhatja, odaomlik térdre,
Csókolja ruháit, kezét, ahol érte,
Szólítja galambnak, édesnek, övének,
Síri virágjának, szíve szerelmének;
„Enyim vagy, enyim vagy, te ki másé voltál,
Kit tőlem irigyelt az élet, az oltár,
Most a halál keze, a feltámadásé,
Ád vissza: enyim vagy! soha, soha másé:

„Jer velem!... elviszlek, angyalom, a mennybe,
 Örök új életre, boldog szerelembe!
 Maradj a világnak ezután is halva:
 Nekem élj egyedül, üdvem birodalma...”

De Piroska vissza-rezzene a szótul,
 Hidegen borzadt, mint sziszegő kigyótul,
 Kezeit, mindkettőt, emelé tiltóra,
 S nagy háborodással iszonyodva szóla:

„Fuss tőlem örökre, gyilkosa férjemnek!
 Nevét te ne említsd bűnös szerelemnek;
 Vér van miközöttünk, a sír fenekén is:
 Átkozott légy Toldi - és az legyek én is!...”

Elkábula Miklós e mennykő csapástól,
 Rohant ki vakon, mint hegy-rázuhanástól...
 S Piroska, miatta a nagy indulatnak,
 Ájúlva hanyatlék ismét le, halottnak.

Mire Toldi Miklós hajnalra magához -
 S vissza megint tére Piroska sírjához,
 Hogy a holtak közzül az élőt kimentse,
 S a Rozgonyi háznál valahogy jelentse:

Zárva lelé, zárral, a sziklai boltot;
 Nem tudja, mi történt? ki tette? ki volt ott?...
 Ül lesben egész nap, aggódva, tűnődve;
 Aztán nyomba elvész rengeteg erdőbe.

Mert, hogy a két rabló végre körülnézett
 S kifújta magából a nagy üres félszet:
 Gonosz indulatok megszállta viszontag,
 Leskődni a sírhoz meg' vissza osontak.

Füleltek az ajtón: csendes vala minden;
 Benéztek: a *holt* test ott feküdt szeliden;
 Egyik az ajtónál maradott jel-adni;
 Másik a halottat mene fosztogatni.

Összeszedé gyorsan, ami beccsest látott:
 Az arannyal áttört selyem- és brokátot,
 (Anyai jószága vala Piroskának,
 S ő most ide hozta síri palástjának;)

Leszedé karjáról az arany kősenyűt,

Nagyszemű gyémántost, és sok igaz gyöngyűt,
Ékes ajándékát a király-asszonynak;
Ki se győzném árát én mondani annak!

90

Gyűrűit ujjáról, nyakából a láncot,
Melyen drága kövek ezer színe játszott, -
Az arany pártát is, leánykori díszét
Vele temették el, s anyja letett pénzét.
Mind ezt, sok egyébbel, leterített ponyva
Módjára, kötö a terítő bársonyba;
Azzal odébb álltak, gondosan elrejték; -
Hanem a gaz munka *végét* se' felejték.

91

Mihelyest a préda vala biztos helyen:
Hogy az igaz törvény nyomára ne leljen,
Felzörgetik éjjel - kapuján lármáznak -
Apraját és nagyját a Rozgonyi háznak.
Toldi vitéz, mondják, a sírt kirabolta,
Ők látták, mikor a nagy követ eltolta,
S jöttek, hogy a dolgot idején jelentsék, -
Mint jó keresztyénhez illő kötelesség.

92

Kiált Rozgonyi úr: „lovat a hintóba!”
Fáklyával előre szalad a sok szolga,
Jó, hogy utóléri az öreg sietve,
Mert bizony a többi halálra ijedne:
Maga is megdöbbent, de meg is örüle
Hogy az édes lányát meglátta *felülve*;
Nem búsul az elvitt kövekért, ruháért:
Nem adná a világ minden gyémántjáért!

93

Ott az apa szíve, csordulatig telvén,
Hogyan áradott ki szemein és nyelvén,
Nincs szám kibeszélni, se' leírni tollam, -
S ideje, hogy a szót rövidebbre vonjam.
Piroska azonban nem örült, és nem szólt,
Hagyta magát vinni mint egy eleven-holt,
Sohajtva csak ennyit rebeg a hintóban:
„Oh, miért nem hagytak csendes koporsómban!”

Másnap a királynak is esett hírével,
 Rozgonyi sírboltját Toldi hogy' töré fel,
 Mire a két tolvaj hiteles bizonyság:
 Bíró előtt is, lám, esküvel azt mondják.

S kimene országgá; súlyos teher alatt,
 Megye-ispánokhoz a nagy parancsolat:
 Toldi veszett farkas, had-szerbe, nyomozzák,
 S élve avagy halva Budára behozzák.

Hirdete egyszersmind esztergomi érsek
 Toldira nagy átkot, szélyel a községnek:
 Legyen átkos minden betevő falatja,
 Még annak is, aki házába fogadja,

Aki befogadja, rögtön ki nem adja,
 Szabadon, életben, bújdokolni hagyja; -
 Megölni se' vétek, sőt érdem eloltni...
 Föld ha el nem nyeli, hova lesz most Toldi?

Hetedik ének

**,Vagyon Lajos király oly nagy készületben,
 Sok erős vitézek vannak seregében.'**

Ilosvai

1

A haragos hajnal köte vérszin övet,
 Hogy Lajost álmából felveri egy követ;
 Gyászos levelet hoz, sietős az útja,
 Mi van a levélben? a jó Isten tudja,
 Mert fekete azon a zsinór, a pecsét.
 Bontsd fel, király, bontsd fel: megölték az öcséd!
 Olaszok ölték meg, orozva, titokban,
 Önnön hitvese is részes a dologban.

2

Hamar átfutá az írás foglatját,
 Hamarabb a halál színe ábrázatját,
 Lehanyatlék búsán egy nagy zsölye-székbe,
 A könnyű levelet sem birta kezébe'.

Könnyű volt a levél, de nehéz a bánat,
 Melyet abban *Károly* küldé rokonának;
 (Olasz herceg volt ez, más nevén Durazzó;)
 Végtére Lajosból így töre ki a szó:

3

„Jaj, szerelmes öcsém, boldogtalan Endre!

Hát ilyen koronát tettek a fejedre?

Jaj! ezér' kellett oly ifian megválnunk,

Hogy utolsó légyen az a búcsu nálunk?

Nem is búcsu volt az, nem is volt bánatja:

Mert, mikor két gyermek a játszást elhagyja

S megválnik: örökre? vagy csak néhány percig?

Az előttük mindegy, közönösnek tetszik.

4

Jut eszembe, oh jut! szende mosolygásod:

Te valál a „jámbor”, én voltam a „vásott”;

Emlékszem szavadra, szőke szép hajadra,

Fekete szemedre, tetszetős magadra,

Mikor atyám elvitt, játszani kis társat

Kis leányt ígérve - igen, ölő nyársat!

Vitt, hogy növekednél a királyi székre,

A nápolyi trónra - igen, mészárszékre!

5

„Mit használt a gyűrű; melyet a hív anya,

Hogy acél ne járjon, az ujjadra vona?

Mit az egész bűbáj, csudatékony varázs?

S a minden varázsnál jobb anyai tanács?...

Fekszel, temetetlen - ha csak elbukásod

Helyén idegen kéz a földbe nem ásott;

Ki fogá be szemed? ki siratott végig?...

Oh, ez iszonyú bűn feljajdul az égig!

6

„Nem szablya, hegyes tör: gyalázatos zsineg

Vete véget; korán, ifjú éveinek!

Nem világos nappal, hanem éjjel, orvul,

Megejtve, kicsalva hűtlen női karbul!

Johanna, Johanna, átkozott feleség!

- Nem feleség: buja, rothasztó feneség! -

Hogyha ezér' Isten, s karom meg nem büntet:

Nincs több a világon, megtorlani, büntett!”

7

Így önte ki Lajos, hogy tudtára esett,

Szíve telijéből valami keveset,

De azért bús gonddal tele maradt színig:

Soká lesz az, mikor bánata megszűnik.

Azonban a rossz hír, s ki a rossz hirt hozta,

Minden élő lelket nosza felriaszta!
Felzúdúl Budavár, mint a darázs-fészek;
Urokért, Lajosért élni-halni készek.

8

Zendül a sokaság, a hírt adja-veszi,
Kit elébb s tovább lél, tudja-e? kérdezi;
Sok már ugyanannak beszéli negyedszer,
Akitől maga is hallotta nem egyszer.

Ez lovát keresi, szalad az nyergelni,
Mintha már egyenest harcba kéne menni;
Csörög a kard, páncél, fenyeget a lándsá:
„Háboru! háboru!” a nép riadása.

9

Nem soká Budáról, széles haza-szerte,
A hadra-hívó kard fejét fölemelte,
Majd ösi szokással: mártva meleg vérbe,
Majd *írva* pirosan királyi levélbe;

S valahol átvitték, valamerre mentek,
Lőn háborodása minden rangnak, rendnek:
Pap a papi széken, nemes a nyeregben
Festi a közös gyászt fekete színekben.

10

Azt tartá a levél, hogy bizonyos napra -
Legyenek felgyűlve Budán, Szent-Jakabra.
Időközben a vas mindenfelé duzzadt,
Röhögött a kohó, a pöröly is izzadt;

Eke, boronástul, betegen hevernek:
Másra kell az acél, gyilkos hadi szernek;
Hadi hirtől hízik a paraszt a húsön:
De meleg a műhely, bár a nap ne süssön.

11

Lajos is mindegyre készüléshöz látott,
Csakhamar elhagyta fényes Visegrádot,
Hova édes anyját látogatni volt fel,
Kölcsönös panaszban nem sok idő mult el.

Most Budán székelve, éjt-napot eggyé tesz,
Bú-elfelejtésül ezer dolgot végez:
Tart tanácsot; ír, vagy csapatokat szemlél,
Nincs olyan időperc, kibe' dolgot nem lél.

És már a *királyi* hadak egy dandárja
 Budai vérmezőn az indulót várja,
 Zászlói lobognak keleti szellőben,
 Liliom virággal teleírva bőven.

Büszke nyakát a struc magasan felhordja,
 Aranyos patkóját orra között tartja,
 Mellőle a négyes szalag se' hiányzik,
 A kettős kereszt is fodorodva játszik.

A király madara s liliomi mellett
 A vezéri zászlót lengeti a szellet:
 Dült paizs a címer két fejr galanddal,
 E fölött koronás, szárnyas ezüst angyal.

Hédervári Kont az, - Miklós főpohárnok,
 Kít Lajos vezérül ada e dandárnak;
 S hogy az indulásra nem hiányzott semmi:
 Lejöve a király, tőlük búcsut venni.

„Nem járatlan út az, ismeretlen vadon,
 Hova nektek - úgymond - indulástok vagyon:
 Mentek Sztiriának és Gyula-Vásárnak,
 Hol vitéz szomszédim nyílt karokkal várnak.

Amerre ti jártok, azt a földet ott a
 Magyar had, fiaim, másszor is tapodta:
 Hova im e strucok mostan vezérelnek,
 Ott lenge *turulja* dicső nagy Etelnek.

„Értek Udinába, Etele halmára,
 Most is áll a tetőn régi mesés vára;
 Balfelül a tenger s Akviléja¹⁰⁷ marad,
 Eszetekbe hozván ama jós madarat;

Akkor vette magát a mocsarak népe
 - Hol ma úgy fennhéjáz - vízi Velencébe:
 Kerüljétek, mondom, e mocsárt s lakóit,
 Víznek és száraznak kétszinű csúszóit.

¹⁰⁷ Idegen helynevek leírásában, *népies* műnél, nem követtem se az illető nyelv orthographiáját, sem egészen a magyar kiejtést. Hagyék rajta némi idegent, péld. a *c*-t nem írtam *k*-nak, - annyit mindenki tud, - vagy az olasz *g*-t *dzs*-nek, mert nagyon elrútítja a neveket; de már a *qu*-t *kv*-nek írom, s a hangzókat ékezem. A. J.

„Hanem Páduába útatok vegyétek,
A szegény versköltőt el se feledjétek,
Ki, midőn Etelét istenekhez mérte,
Kicsibe’ hogy máglyán nem lakola érte.

Jobbfelé marad egy völgyi kies róna
Ott fekszik Milanó, Mántua, Veróna,
Melyek nagy Etelét most is emlegetik,
Soha, míg világ lesz, el sem is feledik.

„Akkor más idő volt: de ti most már békén
Jártok Olaszország innetső vidékén;
Sorba jó Ferrára, Faenza, Rimíni,
Hol az út a tengerpartra fog levinni.

Valahol útaztok, valahol átkeltek,
Azt ne halljam én, hogy bántsatok egy lelket,
Vagy sarcot vegyetek, vagy ragadozzatok!...
És szent koronámra szennyet ne hozzatok.

„De mikor a Trontó vizén áthaladtok,
Jusson eszetekbe, hogy *Nápolyban* vagytok!
Ott Akvila vára fogad, a hegyen túl
Ellenséges földön visz az út ezentúl.

Ott a sötét zászló kibontva dagadjon,
Melyen írva öcsénk *halál*-képe legyen!
Vitézek, fiaim: bízom tibennetek!
Isten vezéreljen. Jó utat. Menjetek!”

Ezt hallván a tábor lelkesedve kiált:
Éltesse az Isten, éltesse a királyt!
Zendül a zeneszó, ropog a had lába,
Fényesen kigyózik görbe völgy torkába.

A király ellenben visszament Budára,
Hova országgyűlést rendelt Péter-Pálra;
Nem lesz ott kímélve se’ csapat, sem költség:
Egy hang lesz a gyűlés, abban semmi kétség.

Másfelül az udvar, királyné udvara,
Régi Vizsegrádon gyászba merül vala,
Mert mostan az özvegy - Károly nagy királyé -
Ott tartja lakását, Erzsébet királyné.

Vizsegrád, Vizsegrád! hol hajdani fényed?

Magas fellegvárads? parti építményed?
Dunapart hosszában kerti ékességed?
Mérföldekre nyuló, párduclakta nyéked?

21

Ott, hol négy királynak azon idő tájba'
Mégfért volna minden udvari pompája,
Meg sem töltve bizony negyedfélszáz termét:
Most rókafigyűnnyel, ássa kicsiny vermét.

Nem néz le kevélyen a Dunára kapu,
Belül is a zöld tért gaz veri fel, lapu;
Oda van a lépcsők márvány büszkesége:
Nyolc egész nagy ölnyi pazar szélessége.

22

S a négyszögű udvar eme lépcsők felett,
Negyven láb magasán - hej! az is oda lett,
Nem ragyog a földje márványkirakással,
Nincs beárnyékolva illatozó hárssal,

Nem is veszi környül nagy paloták szárnya,
Száz meg száz ablakkal a kies Dunára;
Maga a koronát féltő hegyi fészek,
Az is összeomlott, letörék a vészek.¹⁰⁸

23

De mihaszna borong rajta képzeletem!
Sirató dalommal föl nem építhetem. -
No s hát, a királyné vizsegrádi háza
Endre herceg után öltözött mély gyászba.

Ottan a csillámló fejedelmi pompa
Büszke ábrázatját feketébe vont,
S a bú, mintha ülné királyi ünnepét;
Felvette magára legszebb öltözetét.

24

Hallván a gonosz hirt; seregesen gyűltek
Királyné asszonyhoz nemes úri hölgyek,
Hajadon és özvegy, és kinek a férje:
Fő-fő rangot visel, fiatalja, vénje.

Jártak hosszú sorral a nagy palotákban,
Vetekedve mintegy szomorú pompában,
Szaporíták versent a királyné jajját,
Hangosabbá téve szózatok fájdalmát.

¹⁰⁸ A régi Visegrád leírását Oláh Miklós után adom, amint még ő látta. A. J.

Számtalan sok gyertya, mint egy-egy szövétnek,
Hófejér viaszból, éjjel-nappal égnek,
S nagy öreg harangok, virradattól estig,
A tornyok falait szinte megrepesztik.

Vége-hossza nincsen a gyászos menetnek:
Mindennap, azt vélnéd, egy királyt temetnek,
Mondatik mindennap búsan zengő mise, -
Annyi pazar pompát nem látott senki se!

Maga a királyné, földig gyászruhába',
Mindennap misére megy a kápolnába,
Mely a paloták közt áll vala közében,
Remek építéssel, a várhegy tövében.

Koldusok, szegények, fölemelt süveggel,
Gyülekeztek oda minden áldott reggel,
A királyné pedig alamizsnát osztja,
Ki után a sok pénzt három leány hozta.

Azelőtt sem sajnált ugyan ő felsége
Adakozni bőven Isten-dicsőségre:
De most adományát tízszeresen adja,
Hogy legyen istennél több a foganatja.

Klastrom emelkedik, fényes templom épül,
Ne kiméljék, úgymond, telik az övébül;
Jut is abból minden papnak és barátnak:
Az Isten szolgái szűk időt nem látnak.

De mikor bevonúl éji rejtekébe,
Nem hagyja nyugodni véres multak képe:
Ősz férfi vonaglik ágykárpitja megett,
S haldokolva hörgi: „gyermekért gyermeket!”

Zács Felicián az, követi családja:
Őket hosszú sorral a királyné látja.
Szomorú az eset, miről egy időben
Zeng vala bús ének lantban, hegedőben.

Zács nádor, ebédnél, palotába ronta,
Amért a királyné, lányát, ifionta
Átaladá öccse buja szerelmének, -
Így tartja felőle a hegedős ének;
Kardrántva rohant a gyermekinek érte,

De csak a királyné jobb ujjait érte:
Zácsot ezért örök ott helybe' levágák -
Aztán negyedízig minden rokonságát.

30

E *kép* üldözi most, a Feliciáné;
Emiatt nem nyugszik Erzsébet királyné,
Hogy szörnyű halált halt kedves fia Endre;
Csak egyéb csapás is ne követné rendre! -
De Lajos (ártatlan emez átkos tettben)
Vala bosszuálló kemény készülletben;
A nemesség is már csapatait hozza,
Száz, vagy ezer számmal, - kire hogy van osztva.

31

Oh, ha ecsetem most méltó lenne rátok,
Lajoshoz sereglő régi nagy családok!
Összefoghatnálak egy búbajos körben,
Hol magát az utód lássa, mint tükörben!
De sem a képirót süker nem biztatja;
Sem az idő és hely mostan ki nem adja:
Legyen elég, pusztán nevek érintése,
Mint tavon a föske szárnya legyintése.

32

Ott lebeg a Laczfi hószinü sárkánya,
Messze kis Erdélyből hozta ezüst szárnya,
Maga István vajda feje a csapatnak,
Fiai, testvéri tőle nem maradnak;
Mint egy büszke folyam ága-bogát vonja,
Követé a vajdát sok hősi rokonja:
Laczfi Endre, Miklós, Pál, Mihály testvérek.
Osztályosi *Apor* László nagy nevének.

33

Ő az, István vajda, koronás Erdélyé,
Kit Lajos e harcban teve fővezérré;
Nem ifiú, nem vén: haja vegyes ősszel:
Barna férfi-erő, tiszta ezüst ésszel.
Bölcs vezér, tanács, - de bátor, erős harcfi
Példabeszéddé vált: „ez második Laczfi!”
Így szokás, nagyítva, hímet varrni róla,
Nem szokás azonban venni szórul-szóra.

Ott van a hű Miklós, a nádor Giléti,
 Vele jött az öccse, és két fia néki;
 Címerül egy rózsa, hat levelét hozta,
 Benne pajzs, fehérre, feketére osztva.

Mit jelent e két szín, mi jóslata ennek?
 Ember! a sors útját mondod véletlennek:
 Két mező fekete, ugyanannyi tiszta:
 E négy bajnok közzül kettő nem tér vissza.

Ott van a Geréni s Homonnai Druget,
 Nádor öccse, Miklós; vezeté ezeket:
 Olasz vér, de vegyült magyar anyatétjjel,
 Lobogója díszlik a hét seregéllyel.

Távolabb csoportoz Budaméri Konya,
 Szécsenyi ős fának hajtása, rokona;
 Címere jelenti: az oroszán rajta
 Keresztet emelvén, hogy Széchenyi fajta.

Hozza Bánfi büszkén busa ökre szarvát,
 Miklós, fia bánnak, maga is bán, horvát.
 Andrási Temesből címert hozza szinte:
 Koronás két arszlán és kardos levente.

Amaz *Andorástól* származik e család;
 Hirdeti a címer ennek viadalát
 Mikoron fejére szálla Szent Istvánnak
 Az első korona, az első királynak:

Ünnepel Esztergom, mint a haza szíve,
 Ott az ország nagyja, meg a külföld színe:
 Papi és világi fejedelmi vendég,
 Kemény láncsatörő, bajvívó leventék.

Az nap örömére víttanak egymással
 Egy idegen bajnok székel *Andorással*,
 Ki fejét amannak vállastul leszelte:
 Címerét Istvántól ím ez okon nyerte.

Ott lebeg a zászlón Drágfi vasmacskája,
 A Nádasdi nádja, koronás kacsája;
 Ott a hegedű-pajzs, melyet ama gazdag
 Bebek István és György, Dancs fiai, hoztak.

Jól juhászcodott ám ősapja ezeknek,

Hol Sajó vizével összefoly a Csetnek:
Tündér adományból raka hét szép várat;
Címere a tündér,¹⁰⁹ csuda asszonyállat.

39

Messziről mutatja Lukácsot, Bertalant
Fekete mezőn *le*, három fehér galand,
Hogy ők ama híres nagy Héderváriak,
Kont Miklóssal vérént való atyafiak.

De Ugrin fiának, mert ez már Ujlaki,
Paizsán *keresztbe* folynak a szalagi,
Melyet egy koronás, szárnyas angyal őriz;
Törzsapja ez ágnak Hédervári Lőrinc.

40

Hozza Szécsi Miklós a maga dandárját:
Kétfejű nagy sassa teregeti szárnyát.
Vele bajnok öccse, az ifju Ivánka,
Ivánka az ifju, Vasmegye virága.

Szubics fia Pál is - már új neve *Zríni* -
Siet apja derék hadait felvinni:
Paizsán a két szárny Zríni-serénységet -
Jelöl a kő-bástya Zríni-keményiséget.

41

Hegyezi saskörmét Kanizsai János,
Fekete félszárnya vérmezőben szálldos,
A Rozgonyi féniksz fürödik tollában,
Draskovicsén két sas, páros oroszlány van.

E zászlós urakkal sok nemes dalia,
Összegyűlt sok régi nagy nemzetség fia:
Csapi, Gúti, Kemény jelesebb közüle,
S két Forgács-fiu, kit Bebek Anna szüle.

42

Pajzsukon a tenger aranyhaju lánya,
(Nem *Mária*, bizony, magyarok királya!)
Meztelen a karja, vállai és melle,
Mintha övig épen a habokból kelne.

Festés: de ki látja, nézi elevennek;
Ha leány, elfordúl, ifju örvend ennek,

¹⁰⁹ A *groteszk* alakot tündérnek vagy angyalnak nézhetni Bebek címerpaizsán, melyet csak rajzban láttam. A. J.

Szeme egy-két percig rajtavesz a képen;
Forgács Andor kapta; elmondom, miképen:

43

Omlik a *tatár* nyíl felhőszakadása,
Messzi-földre hallik jégeső-zúgása,
A Sajó út nélkül tántorog, mint részeg:
Vérökkel itatják jó magyar vitézek.

Vérbe alkonyúlt le a nap is Muhinál,
Veszve, veszve minden! Béla fut, a király!
Futtába' két Forgács fődözi testével,
Majd csak egyik: *Andor*, - bátyja elestével.

44

S már nem biztos vára: se Znió, se Gimes,
Tovább a királlyal fut az ifjú nemes,
Távol Adriába, tenger szigetére,
Hol Béla, mint vert vad, kipihenhet végre.

Ott egy nap az ifjú hogy a parton jár:
Ím, zátonyon ülve, tenger habléánya!
Nagy haját fésűli, - arany tündöklésü
Hajából aranyport szikráztat a fésű.

45

Hattyu-ingét Forgács mihelyest meglelte,
Neki sem kellett több, gyorsan felölelte;
Megijedt a habok Tündér-Ilonája,
Hogy idegen kézben hattyúi ruhája.

Kérte, adná vissza, nagyon szépen kérte;
„Od'adom - szólt Forgács - ha megcsókolsz érte!”
„Nem, halandó, azt nem! jobbat teszek annál
Egy tündéri csóktól hamar elhervadnál.

46

„Nem, halandó, azt nem. De ha tudni vágyol,
Mit rejt a jövődő, ez a sűrű fátyol:
Ám halljad.” Azonban, övig a ké kellő
Vízben, közelebb jött s így danol a sellő:
„Egy fiatal fának látom erős törzsét,
Melyet annyi század vihara sem tör szét,
Inkább lombosítja minden újabb tavasz:
Örvendj ifju ember! te vagy az, te vagy az.

47

„Nőni fog családod fényben és hirnévben
Gyökere izmosúl királyi hűségben
Valamíg az Árpád fejedelmi vérit
- Már csak harmadízen - sirba nem kísérik.

Akkor új király fog érkezni habomon
S fölemeli székét az előbbi romon;
Lajos, Lajos, Lajos leszen fia ennek,
Kit nevez a magyar Nagynak, egyetlennek.

48

„Negyven év forog le, közel egy fél század
Hogy ő sirba viszi a királyi házat:
Haj! mert e családon vér nehezül s átok
Melyet a leányán teljesedni látok.

Forgács leszen az is, *Forgács*, ki megóvjja,
Hogy bitang kézre ne jusson árva trónja...
Hiába! hiába. Sulyos a vér-átok...
Zavarodik a víz: zagyva képet látok.”

49

Így zeng, de süketnek, vízi leány dalja,
Mert az utólját már a vitéz nem hallja:
Lebocsátá lankadt tetemít a fűre
S elaludt, mint a tej, szépen, ahogy üle.

Most a leány kiszállt - nem habozás nélkül,
Szégyellte magát az aluvó vitéztől, -
Hattyu-ingét gyorsan szép testire ölté,
Szárnya csattogása Andort is felkölté.

50

Mohón kap az ifju a szép sellő után...
Mintha álom után... hiu szellő után...
Soká még a parton tünelődve járja,
Majd iratta képét őse paizsára.

Örömet engedte azt hordani Béla
Mindenütt, hol később megfordult acéla:
Hadban, öklelésen, párbajon és tornán,
Sátoron, pecséten, zászlón, sírja ormán.

51

Most utódja Miklós, vele öccse András,
Viseli a címet: két fiatal *Forgács*.
Berényi pedig jött furge mókusával,
Révai tátongó fene farkasával;
Sárkány-fogakat hoz Bátor, Szokoli,

Butkai, s ahányan e törzs ágrokoni;
Csáki fölismerszik véres emberfőrül;
Lóránt fia Lóránt fakadó fatőrül.

52

Hozza homály ökrét kék mezőn Balassa,
Zászlós Frangepánnak röpi tarka sassa;
Garai kígyója mérgesen növekszik,
Ama Bethlenéhez hasonlónak tetszik.

Egyszerű a Zudár sejtes ablak-ólma
Mellyeszi galambját a Telegdi sólyma;
Nádasdi-rucája Gersei-Petőnek
E két nemes ágat hirdeti egy tőnek.

53

Hát még ama nyilas Bocskai-oroszlány!
A Majtényi teve, a Viczai sas szárny!
Büdi bújdosója, a Csetneki halak!
Kisvárdai kígyó, mely farkába harap!
Mondjam-e Szentgyörgyi zászlaját, csillagját?
Apafi szőlőjét, kardra szúrt sisakját?
A Derzsfi-oroszlánt, a Szirmai-rákot?
A Rajcsányi medvét? az egész világot?...

54

Ki győzné ezeket szedni laistromba,
Hogy a dal szövése ne legyen goromba?
Nagy erdő ez együtt: ennyi sok családfa,
Viruló díszében mind egyszerre látva!
Emez fiatal még; az terepély immár,
Sudarán sas fészkel, barna felleg himbál;
Csonkítva, lenyesve hajt amaz új ágat:
Mai nap is élő díszes unokákat.

55

De ti, kiknek ösét a dal édes gondja
Nem hizelgő verssel koszorúba fonja:
Felhat-e hozzátok az egyszerű ének,
Egyszerű kebléből a nép emberének?
Vagy hazai lantra fületek már gyöngye?
Föl sem veszitek, bár *neveteket* zöngje?...
Sír bennem a lélek és e mai kortul
Vigasztaló a múlt dicsőséghez fordul. -

Most a kopasz róna Rákoson virágzik!
 Most buborékot hány: sátortul nem látszik;
 Most lobog a zászló ezerféle színben
 Rajlik a vidor nép, csillog-villog minden.

Messze a mezőnek fakó meze füstöl,
 Porfelleg kavarg, melyben a ló prüsszöl,
 Egy út az egész táj: a csapatok gyűlnek,
 Mint haragos felhők, egymásba vegyűlnek.

Ott van ami csillog, ott van ami ékszer,
 Mit csak a szem láthat, s nem láthat elégszer;
 Ott hányja virágát mindenik nemzetség:
 Kitesz a királyért a magyar nemesség.

Maga, lova fényes; paripája kényes,
 Arábia szülte, vagy tatár vadménes:
 Nem sok a gyalogszer, legtöbbje lovas had;
 Kiféle? miféle? címerén olvashadd.

De a vármegyéből szinte sok jó láncsa
 Gyüle gyalogszerrel, hogy Nápolyt meglássa:
 Itt is, ott is mozog, hullámlik egy csapat,
 Mint búzavetés, ha szélben árad s apad.

Ezek nem címerrel, bokrodzó sisakkal,
 Jöttek suta fővel, egyszerű sipakkal,
 De azért kemény nép: szívők mind huszári,
 Nem tehetnek róla, ha gyalog kell járni.

Ti is feljövéték, barna kunok, jászok,
 Szemes, ügyes, virgonc nyilvető íjjászok,
 Vagy nehéz ostromban faltörő bakosok,
 Mikor öklelőznek a várdöntő kosok.

Lajos e hadakkal maga tábort járat,
 Legelébb talpon van, legutólszor fárad,
 Futtatja egész nap, zavarja seregét,
 Porolván a pusztá fakó köpönyegét.

Hej, micsoda roppant óriás madár ez!
 Széles szárnyaival csak a földön jár ez,
 Kiteríti néha, mint valami héja:

Mérföldet kanyarít egyszeri karéja,
 Összezsapja megint, hegyesen, mint fecske,

Úgy búvik előre hosszú vékony teste;
Kanyarodik, szélt vesz, ritkul, összeforrad:
Mintha *egy élő test vón'* az egész sor had.

61

Mintha egy élő test: földön csúszó sárkány...
Mintha bárányfelleg... sokszínű szivárvány...
Lendül a sok zászló maga-fogta szélben
Majd egymás után, majd ezer is egyszélben.
Sárga lován Lajos maga úgy cikázik,
Mint mikor a gyermek tükörfénnel játszik:
Futos a had előtt, mint egy futó csillag;
Ragyogó sisakján nagy fekete tollak.

62

De izzó nap után, mikor a hév enyhül,
A lovag is fáradt, meg a ló is renyhül:
Vissza sátraikhoz, vidám lakomára
Széled a poros nép, a lihegő pára.
Füstkoronát tesz fel valamennyi sátor,
Majd egy-egy tüzfény is, a sötétben, bátor;
Kuncsorgó juhász nép, támogatva botját.
Messzünnen irigylí ezek állapotját.

...

Nyolcadik ének

„Klastromban Gárgyántól barátruhát véve.”

Ilosvai

1

Toldiné azonban, Toldi Miklós anyja,
Fia bújdosását nehéz szívvel hallja;
Hírül adják néki kolduló barátok,
Hogy fején vérdíj van, irtózatot átok.
Azóta sem éje, sem napja szegénynek:
„Én bizony” azt mondja „Budára felmégyek:
Tán szíve királynak megesik a jajra
S megkönyörül, - hiszen neki is van anyja.”

2

Szándéka elébb is az özvegy királynét
Megkérni, hogy lenne szószólló fiáért,
Vizsegrádra menni, elibe járulni,
Egy kis ajándékkal lábához borulni.
Rögtön is ahoz lát, késedelem nélkül,

Elrendeli házát, maga útra készül,
Mezei munkának úgy is szűnt a nagyja,
Ami hátra van még, a cselédre hagyja.

3

Azután egy belső régi szekrénybe nyúl,
Melyet ifionta hozott menyasszonyúl;
Nehezen nyiták ki, nekiestek hárman:
Feledé a járást kulcsa is a zárban.

Gondosan felhajtá felső takaróját,
Régóta beszerzett „halálra-valóját”,
S keze-fejét óvást ezek alá dugva,
Keresgél odalenn valamit egy zugba’.

4

Legelőbb az arany koszorút vevé ki:
Anyai jószága volt e párta néki,
Úgy szállt az örökbe leányról-leányra,
Bajos lenne hamar megmondani, hányra.

Gyémánttal, rubinttal a cifrája ékes,
Smaragd benne szép zöld, opál benne kékes, -
Anna odagörbül, lélekzetet sem vesz,
Szeme-ragyogása a kövekén túltesz.

5

Azután kösöntyű, szinte olyan áros,
Kerüle ki onnan, összeillő, páros,
Melyeket a férje adott jegybe, Lőrinc,
Melyeket azóta bánatosan őriz.

Anikó hirtelen Toldiné karjára
Felcsatolá egyik perecet próbára,
S hamisan felrántá, feljül a könyökén -
Mosolyogva feddi öreganyja szegény.

6

Majd elővevé a színehagyott övet,
Lefeszíté róla késheggyel a követ,
Drágakövet, gyöngyöt, mellyel az kirakva:
Ezt is a többihez, kosarába rakta;

Arany láncot is még, s több ily csecsebecsét,
Melynek nem az érték adja csupán becsét;
De, bár eladó nem volna egy világért,
Mit oda nem adna egyetlen fiáért!

Most az eleséggel megrakott szekérbe
Széna ülést töm az öreg Bence térde,
S od'adá a gyeplőt a Bence-legénynek,
Bölcs tanácsaival se' maradt fősvénynek:

Ezt így tegye, azt úgy; - mutatá, hogy lássa,
Mi a ló-hajtásnak bibéje, fogása;
Maga is mellé ült fő felvigyázónak,
Nehogy baja essék kocsinak vagy lónak.

Unta pedig a szót fia, a tanítvány;
Néha az ostorral nagyokat suhintván
Meg-megcsapja lábát a lógós lovának
S megrántja a gyeplőt, hogy ne szaladnának.

Végre felült aztán a nemzetes asszony,
Hogy az ülésből is rendeletet osszon;
Mellé unokája; míg egy asszonycseléd
Be-limlomolá a kocsi első helyét.

Haj! repülne szárnyon Toldi édes anyja,
Bence is, az ifjú, vágatna, rohanna:
De apja fiáról nem veszi le gondját:
„Ne zavarod a *lovam!*” mondja neki mindjárt.

Jó úton ügetve, ha göröngyös, lépve,
Lassítani minden partocska elébe,
Minden kikopásra, kicsi földhajlásra:
„Ez a magyar lónak igazi hajtása.”

Értek ebéd tájon csak közel egy rétet:
Bence azon volt már, az öreg, hogy étet,
Meg is állt, le is szállt, s gondviselő kézzel
Lovai üstökét megrángatta kétszer.

Majd, míg fia dolgát végezi a lónál,
Ő avart szed össze, abba tüzet csóvál...
Így van ez, ebédre, délre, uzsonnára...
Isten tudja, mikor verődnek Budára. -

Feljutottak egyszer valahára mégis,
De már a had elment, maga a Felső is,
Anyja mellé adván Telegdi Csanádot,
Akik igazgatnák itthon az országot.

Igy maga Erzsébet lejöve Budára,

Nem kell Toldinénak menni Vizsegrádra;
Most hát a királyné lábaihoz járul
S panaszát így kezdi üldözött fiárul:

12

„Felséged a szavam bántásnak ne vegye:
Vagyok Toldi Lőrinc elmaradt özvegye.
Egy fiam van, Miklós, a vitézlő rendben -
Széles Magyarország ismeri különben.

Szerze magának hirt, földi dicsőséget,
Nekem ugyan több bút, szív-keserőséget:
Haj! mert ki fiat szült országnak-világnak,
Búbánatot szüle az asszony magának.”

13

„Tudom” - a királyné felel ily zok-szóval -
„Mit kérkedel itt a sírfosztogatóval?
Tudom a szép híret, micsodás ember ő:
Asszony-elcsábító, gyilkos, szentségtörő.

De majd az igazság keze utóléri,
A főpapi átok már nyomba' kíséri:
Törvényt ha kikerül, fennakad egy ágon,
Meglakol e földön, meg a másvilágon!”

14

„Nem igaz... (Felséged' megkövetem szépen:
Nem szavára mondám ily szeme-szöktében)
Nem igaz, ha még oly kikiáltott vád is,
Még ha Csanád érsek maga vádolná is.

Az *én* fiam, Miklós, cselekedett olyt...
Ismerem a szívét: ő nem tehet aljast,
Csepegtettem abba isteni félelmet:
Bátran merem a' részt kérni a kegyelmet.”

15

S lábához omolva töredelmes csókkal
Könyhullatva könyörg és rebegő szókkal:
Lenne közbejáró fiáért fiánál,
Toldi vitézéért a felséges királynál.

Egyszersmind, szavai nyomatéka végett,
Elkezdi kirakni „ezt a csekélységet”
Reszketve motozó kézzel a zsámolyra;
Hanem a királyné szigorúan szóla:

„Vidd az ajándékod, jó asszony, előlem!
 Arany is, gyémánt is van nekem itt bőven;
 Mondass rajta misét a fiad lelkéért;
 Nem tehetem, hogy szót szóljak a vétkéért.

Ártatlan is elvész: bűnös ne lakoljon?
 Anya-sors, hogy szüljön fiat és gyászoljon -
 (Így végezi, s tompább lesz hangja, sivárabb)
 Másénál bizony a te fiad se' kárabb.”

Vérbe, lángba borult Toldiné orcája,
 Mozdula, de hangot nem adott a szája,
 Csak felállt és indult lábadozó-formán,
 Görnyedve, ölében kezeit kulcsolván.

Anikó, (mert várta,) mihelyest kilépe,
 Rémülve szaladt jó nagy-anyja elébe:
 Mi baja? mi lelte? minő véletlenség?...
 S tartja átölelve, hogy földre ne essék.

Haza jutta mégis unokája karján;
 Úton is, otthon is mind kérdezi a lány.
 „Nincs szíve” - csak ennyit felel utoljára -
 „De nem mondok rosszat királyom anyjára.

Maga, tudom, jámbor, kegyes és kegyelmes,
 Nincs is előttem út olyan veszedelmes,
 Hogy föl ne keressem messzi táborában,
 Ha mindjárt térdig is elkopik a lábam.”

Erre Anikó, meg Bence, meg a többi
 Kezdenek a dolgon igen szörnyülködni:
 Mit akar? mit gondol? ilyen idős korban?
 Oly messze? világra? - gondolja meg jobban,

De az öreg asszony makacsul azt mondja,
 Reggel is azzal kél, este is az gondja:
 Hogy öneki nyugta, maradása nem lesz,
 Míg oda el nem jut, - a fejedelemhez.

Végső éveiben háromszáz-negyvennek
 Rómába sokan már nagy-búcsura mennek,
Kelemen amelyet hirdete, a pápa;
 Mind a világ készül, megyen is, Rómába.

Ezekkel az özvegy majd az olasz földig

Valahogy - gondolja - lassan elvergődik;
S mind azt tudakolja, azt járja ezentúl:
Ki, mikor, minémű alkalommal indul?

21

Ezt Anikó látván, hogy öreg-szüléje
Készül a nagy útra, nincs ki lebeszélje:
Egy kalandos tervet kohol a bátor lány,
De nem mondom itt el; majd kijön a sorján.

Titkon összebeszéli fiatal Bencével,
S nagy-anyját csak azon kéri nappal-éjjel:
Gyenge öreg testét ne törje oly messze,
Hanem *őt* az ifju Bencével eressze.

22

Hallani sem akart róla eleinte:
„Éppen, - oly fiatal, dőre leány, mint te!
Vakot világtalan Bencére bíznaalak!
Mi okost tudnál te szólni a királynak!...”

Monda sok ilyet, - csak *egy* nem jut eszébe,
Sohasem is hallá világ-életébe’:
Hogy abban különös lenne, avagy szégyen,
Ha férfival egy leány közös útra mégyen.

23

Hasztalan ijeszti a veszélyes úttal;
Gyöngé nemére is mind hiába útal,
Teste töredelmét hiába nagyítja:
Mert Anikó a szót rá visszafordítja.

Ha *neki* veszélyes: hát a nagyanyjának!
Ha *nemének* is baj: hát *öreg* korának!
Többet bír-e az agg, mint a fiatal test? -
Rém-képet elébe így hasztalanul fest.

24

Mind ráestek; - amíg, sok szóra-beszédre,
Toldiné sem tudott mit felelni végre:
Mind kevesebbet szól, közbe nagyot hallgat:
Csak baj is a vénség, az erőtlen alkat.

Maga nem mehet, - de Anikót oly messze
- Egy leányt egyedül - mégis hogy’ eressze?
A maga tanácsán? egy fejetlen lábén?...
Mire Bence vitéz sértve felel: „hát én?”

Nagy-nehezen csak ráfanyalodott mégis,
 Útra tanács bőven, de jutott költség is;
 Anikó és Bence, a zarándok-bottal,
 Készen vala, egész úti állapottal.

Maga elkísérte a gyűlő-tanyára,
 Búcsút veve tőle, áldást ada rája;
 Most érzé Anikót, milyen elveszett kincs:
 Zokogva tér haza: „kettő közül; egy sincs!”

Indulása után a jámbor csapatnak
 Anikó és Bence nosza félre csapnak!
 Buda szűk utcáján sietve, vigyázva
 Beosontak egy kis félreeső házba.

Ott Bence a titkon előre beszerzett
 Holmit előkéri: vala kész fegyverzet;
 Ötven aranyából maga Bence vette,
 Most Anikó vígan megfizet érte.

Míg Bence a lóért kiszalad az ólba,
 Öltözni odabenn vala kemény próba:
 Segítne, ha tudna, a házbeli asszony.
 Vita tárgya, hogy mit, hova alkalmazzon.

Bajjal, de elég jól megleve, elsőre;
 Könnyü vasing símul puha szarvasbőrre
 S domboru mellének mérsékeli halmát,
 Fénylő sisak rejti haja bonyodalmát.

Mire a két lovat fölvezeté Bence,
 Anikó ott állt, mint szép ifju levente,
 Csak még körülnézi hűségese apródja,
 Igazítván, hogy hol peckelje, hol oldja.

Azután mindketten paripára kaptak,
 A nagy komoly útra vígan elvágattak:
 Elül, forgó tollal, sisak-ellenzővel
 A *lovag*, - utána Bence sutább fővel.

Mikor észrevette a csapat zarándok,
 Hogy Anikó s Bence nincs sehol utánok,
 Lett rajta beszéd sok, de sükere semmi:
 Könnyebb találgatni, hogysem visszamenni;
 Mint madarak lombrul, seregenként lombra:

Szálltak, énekelve, templomrul-templomra,
Míg az olasz földnek határiba értek,
Hova búcsujáró összefoly, temérdek. -

30

Rozgonyi azonban nem örült sokáig,
Hogy lánya halálból új életre válik,
Csak, mint ki nagy útról haza ér, s a házba
Lép nevetős arccal, de leli mély gyászba';
Ideje sincs búcsút venni a mosolynak,
Ott lepi a nyers bú, s vadul összefolynak:
Úgy döbbene meg s vált mindig komorabbra
Rozgonyi, ha lányát nézte naprul-napra.

31

Mert, bárha Piroskát visszaadá sirja,
Ott ég a haláljegy bús képire irva:
Halovány arcára hirtelen pirossal;
Nincs már köze földdel, sem földi lakossal.
Egy az ohajtása szomorú szívének:
Eljegyzetni magát Isten jegyesének,
Vonúlni világtól egy félre-zugolyba,
Koporsója helyett néma kolostorba.

32

Szigetén Margitnak, a királyi szűznek,
Fogadák testvérként fogadást tett szűzek;
Maga a királyné javallta, dicsérte,
Látogatásával tisztelte meg érte.
Sőt - teszi kegyelme azt is lehetővé -
Teszi, az elhunyt helyt, fejedelemnővé,
S hogy elébb a szerzet rögtön fátyolozza,
Érdeme a tört szív, nem az idők hossza.

33

Oda gyakran hozzá szép Örzse kijárván,
Múlatja panasszal a bosznai bán-lány,
Kedve ugyan - mint tört tükör apró fénye -
Csillog: de a szívnek nincs semmi reménye.
Lajos elment: tudja, hazahozza nőjét,
Nincs lelke bevárni boldog esküvőjét,
Csak azon van mindig: fátyolt veszen ő is,
Helyesli bizonnal majd a királynő is.

34

Ám váltig akarná lebeszélni róla
Piroska, de nem hajt semmi tanács-szóra;
„Jut eszedbe a *tű?*” felel olykor: „Válassz!”
S lesújtja Piroskát e mosolygós válasz.

Nem is ellenzik már, - Erzsébet, az épen
Már többre becsüli a leányt szívében;
Nincs akadály, - csak még Piroska ürüggyel
Áltatja, halasztja, noha bajjal-üggyel.

35

Toldira ha gondolt - s hogy' ne gondolt volna?
Piroska, de nem szólt - s hogy' szólana róla?
Más sem merte nevét említni a háznál,
Látva, hogy nem egyéb holtan-élő váznál.

Nem tudja, hogy amit szerelemből vétett,
Az fordult fejére, mint alacsony bűn-tett,
Átkát hogy az egyház mennyire megtoldta. -
Szegény Toldi Miklós, hol lehet azolta?

36

Bújdosott vadonban, Vértesen, Bakonyban;
Nem nyomorú éltét tengeté azonban:
Nem akart halálba gyáván menekülni,
Se' gonosztévőként bitóra kerülni.

Kínnal az életét kinyújtani vágyik,
Szerelemért, bűnért vezekelni váltig,
Vezekelni önként, szabad indulattal:
Nem a törvény előtt, lelki gyalázattal.

37

Hosszú napok, éjek gyötrelmeit hordván,
Talála monostort, Bakony egyik ormán,
Magas hegyen ülő régi barátfészket:
Oda az atyákhoz, gondolá, benézhet.

Ott az üldözéstől ótalom alatt van,
Mégbánhatja bűnét, böjtben, alázatban -
Gondolta, tevé is: bezörgete mindjárt,
S kapu megnyiltával kérdezi a gárgyánt.

38

Elibe vezették a monostor-főnek;
Toldi magát mondja nagy gonosztévőnek:
Szánni-bánni előbb vétkeiket ohajtja
S *beállni*, ha Isten megkönyörül rajta.
„Jól van, fiam, jól van! Isten előtt érdem

A megtérő szándék, (nevedet nem kértem):
S mivel egy hű szolgánk közelébb meghala,
Ám légy te, helyette, a *fráter Mikola*.

39

„Hozzatok egy seprút!...” „Látd e poros eszközt:
Alábbvaló léssz most te az emberek közt:
Fetrengeni sárban, fogsz te gyalázatban,
Míg megtörik szived igaz alázatban.”

Toldi fejet hajtván ezt mondja csak: „Értem.”
Haja érintését elfogadá, térden;
Azután lehányta vitézi ruháját
S fölvette a szerzet durva szőrcsuháját.

40

Ott neki a tisztét mindjár' kijelenték:
Konyhára vizet, fát kell hordani mindég,
Söpreni az udvart, kapálni a kertet,
Segíteni szakácsnak, ha parancsol: *jer, tedd!*

Toldi aláveté magát türelemmel,
Megyen is már vízért, földre süttött szemmel,
Ragad „öreg kondért”¹¹⁰ kezeibe kettőt,
S hegyre, fel a völgyből, hozza mikor megtölt.

41

Erején barátok átélnéknak vala:
„Derekabb legény ez, mint *fráter Mikola!*”
Dicsérik, azonban egymásra nevetnek;
Nem örült Miklós az ilyen dicséretnek;
Hanem azért tűrte; hisz' alázatosság
Most beteg lelkének keserű orvosság;
De mikor megsejté, ki volt e „Mikola”?
(Hegyre a barátok vízfordó számara):

42

Mint a tüzes mennykő, agyvelején átjárt
Egy ösztön: hogy eléb leüti a gárgyánt,
Azután a többi veri csúfúl agyon,
Kő kövön az egész házból se maradjon...
Megbírálta magát nagy-nehezen mégis:
Ám, hadd „törje szivem” ez a kisebbség is!
Kojtorga magában: de ha hallá, vére
Azután is felforrt a „Mikola” névre.

¹¹⁰ Ilosvainál a király udvarában végez Toldi konyhai szolgálatot az „öreg kondérral”. A. J.

Napot így munkában, éjet imádságban
Tölte szegény Toldi, nagy alacsonytságban;
Nem is volt neki már, csak a csontja-bőre,
Mégsem akart enni, hogy kapjon erőre.

Már terhet alig bír, de mindazonáltal
Sok vizet a völgyből s fanyalábót hátal,
Csorog arca csontján babszemnyi veríték:
Igazán csuda, hogy már ki nem teríték.

Egy nap alámenvén, találta bitangul
Lovat az erdőn, hogy útvesztve csatangol;
Tele bojtorjással nagy gubancos szőre,
Hátul csupa csípő, csupa fej előre;

S Toldira oly szánó, szomorú szemekkel
Néz, hogy ő se' hagyá első tekintettel:
Álmélkodva ütött maga két combjára,
Hogy az ő lova ez, a hűséges pára.

„Pejkó, eszes állat! hol jársz? hova lettél?
Gebekint gazdáddal vezekelni jöttél?
Ki reád sem gondolt immár hetek óta;
Mikor elcsapott, hogy hazamenj az ólba.

Jer hát, velem a kint, gyalázatot osszad,
Hegyre föl a kondért s tüzelőfát hozzad;
Lesz a barátok közt odafenn nevetség:
De csak átkom szűnjön, azok hadd nevéssék!”

Lett is röhögés, nagy, a Toldi gebéjén,
Mulattak a *fráter* furcsa szerencsájén;
„Majd érte jön, aki hagyta bitangjába,
Addig hordjon nekünk vizet a konyhába.”

Hordta is a jámbor; noha nem dús réten,
Csak az udvar lábán tengődve, *szeméten*,
(Nem kellett neki más); míg egyszer a háztul
Eltűnt, nyoma veszett, odalőn - gazdástul.

Ugyanis egy reggel, mise-mondás tájban,
Papi személy állt meg, kint a kapu-aljban,
Hivatta a gárgyánt s a többi barátot,
S kapura szegezvén, olvasa ily átkot:

Mi Csanád, a primás, esztergomi érsek,

Hirdetünk nagy átkot mind a magyar népnek
(Ránk ruháztán Krisztus földi helytartója)
Toldi Miklós, gyilkos-, sír-fosztogatóra.

48

„Átkozott, ahol jár, átkozott, ahol kel;
Átkozott, ki szolgál neki szentségekkel,
Átkozott, ki rejti, vagy odább bújtatja;
Élve is, halva is legyen átok rajta!”

Elsápad a gárgyán és mind a barátok:
Hátha biz’ őket is terheli az átok,
Amér’ helyet adtak ama vezeklőnek
Ki mondotta magát „nagy gonosztevőnek?”

49

„Hol van izé?... hol van a *fráter Mikola*?”
De sehol már nem volt, se maga, se lova.
Még ekkor ijedtek nagyot a barátok,
Nem azért, hogy bennök kárt tenne az átok,
Hanem amért csúful bántanak a hőssel:
„Ha visszajön - úgymond - agyonüt, felperzsel!”
S mint aki aludva nagy veszélyben forgott,
Szörnyítik az elmúlt s a lehető dolgot. -

50

Ezalatt Anikó és fiatal Bence
Mentek, - közel is volt már vízi Velence,
Merre búcsujáró özönle temérdek,
Sok csapatot immár elhagytak, elértek.
Amint haladának szép ligetes rónán,
Mond Anikó: „nosza Bence, édes szolgám,
Nagyon éget a nap; szálljunk le, deleljünk;
Van patak itt, árnyék s jó legelő helyünk.”

51

Bence lovaikat pányvára ereszté,
S vallasni a nyergén az iszákot kezdé;
Amiök volt, abból, mint útasok, ettek;
Mond Anikó ismét, hogy megelégedtek:
„Oly álmos vagyok én, Bence fiam, hogy még...
Te ne aludy’ - állj őrt, hahogy elszunyadnék.”
El is szenderedett a szép puha fűben,
S Bence a láncával őrt áll vala hűven.

Amint ide-oda vigyáz, halgatódzik:
Hallja egy bokron túl említeni *Toldit*;
Oda figyel jobban, közelébb is megyen,
Hogy észre ne vegyék, lassan, lábujjhegyen.

Két potom emberke, zarándokruhában,
Jött a poros úton s vala nagy vitában;
Bence is leshelyből fülel minden szóra;
Társának az egyik már azelőtt szóla:

„Hallod-e, Kuncz, íme, vagyunk bátorságban,
Biztos olasz földön, nem Magyarországon:
Osztozzunk; akarom tudni, mi a részem.”

Felel az: „Mondtam már: osztozzunk a *pénzen*;

Ne bomolj! egy ugrás elérni Velencét
Ottan az ötvösnél próbálni szerencsét...”

De nekem mindjárt kell, ami az enyém, Kuncz:
Fele!... szegődött bér - tudod-e? - osztott konc!”

„Fele neked, fészkes... hiszen *én* raboltam,
Te csak őrt álltál, míg én a sírban voltam!”

„Hát nem te futál meg, hogy ahol jó Toldi?
(Bár segítne, mondok, a követ eltolni;)

De te most is futnál, ha én nem biztatlak.
Ide hát a felét! különben feladlak,
Hogy te raboltad ki Rozgonyi sírboltját,
Fel én, ne legyek Hincz!... a keserves voltját!”

Ekkor olyat húzott amaz a szent bottal
Fejére, hogy elnyúlt, ködös állapottal,
S ott akará hagyni, de láncsa-szegezve
Odaugrik tüstént, elibe áll Bence:

„Meghalsz!” riadott rá, „ha csak egyet mozdulsz!
Hol az a rablott kincs? vagy igyót elpusztulsz!”
Tagadta először, de ocsúdás közben
Hincz morog: „ott van, ott! derekán egy övben!”

Megtalálá Bence az övét a bőrén,
Azután hajtotta lovaikhoz pőrén,
Kezeit szorosan hátraköté fékkel
S a pányva-cövekhez csavarintá véggel.
Társával is úgy bánt. Anikó a zajra

Fölserkene, s kérdi, mi dolog ez, hallja?
Bence előadta az eset mivoltát,
Hogy ezek ám, akik a sírt kirabolták.

57

Megörült Anikó, s az övet kibontá:
„Mennyi rubint, gyémánt! soha ennyit!...” mondá,
„De nem a kincs!... bátyám jó híre megépül;
Mitevők legyünk most!” kérdezi Bencétül.
Bence felel: „már hogy mitevők legyünk most?
Két szép fára legitt vonom a két cinkost,
A kincs az enyém lesz... no, vagy a kettőnké;
Hisz’ varju se károg ezek után többé.”

58

„Nem úgy, Bence, nem úgy! Hát, fiam, a gazdád?...
Azt te gyalázatban, átok alatt hagynád?
Szükséges, hogy elébb bíró előtt valljon
Ez a két gazember, meg azután haljon.
S minthogy legközelebb útunkba’ Velence
(Van igazság ott is,) oda visszük, Bence,
Hátrakötött kézzel lovak előtt hajtva.”
„Ist’ az atyám! úgy van.” szólt Bence, sohajtva.

59

Így be Velencébe sarkalva kísérték:
„Ki itt az igazság fő embere?” kérdék,
Megmutaták tüstént, hol lakik a *dózse*,
Nem szájtáti *legény* volt ám Anikó se:
Elmondta: Lajoshoz megyen a táborba,
S hogy fogta el e két gazot egy bokorba’,
Kik Magyarországon a sírt kirabolták,
S a király legelső vitézére tolták.

60

Vereté a dózse vasra legott őket,
Vallatta keményen a gonosztevőket,
Nem mernek tagadást tenni a dologban,
Mihaszna tagadnák? az öv úgyis ott van.
Megíratta mindjárt súlyos rablevelők’,
Akarván Lajosnak kedveskedni velök,
Nehogy visszajövet neki haddal ártson,
Tart tőle bizony, mert sok van a rováson.

Fegyver alatt rögtön, szoros őrizettel
 El is indítá, egy udvari követtel;
 Anikó és Bence velök ered útnak,
 Így Nápolyba egész bátorsággal jutnak.

Ezalatt Lajos már Kontot utólérte,
 Maga derékhaddal mind nyomba kísérte
 Nagy félelem és hír fut előtte Kontnak:
 Már útban, előre, sokan meghódoltak.

Mikor aztán bent, a nápolyi határban
 Volt az elő-dandár, hol Akvila-vár van,
 Kiterült a zászló nagy fekete szárnya,
 Endre halott képe vagyon írva rája.

S benyomult a dandár hadi gyors léptekkel,
 Buzdítja haragját amaz új énekkel
 (Hozzá dobog a láb, csörög a fegyverzet),
 Melyet egy hegedős ilyenéknép szerzett:

„Mit kötögetsz? mit fonsz selyem-arany szállal
 Én szép feleségem, Johanna királyné?”
 „Neked, uram, látod, hímezék palástot
 Koronázó napra: zsinórt verek arra.”

Mosolyog az asszony, de csak szeme, szája. -
 „Endre fiam, félek: gonosz itt a lélek.”
 Gyanús szeretet az, sohase' visz jóra:
 Nápolyba, vitézek! boszúra, boszúra!

„Fiam édes, Endrém! nincs e dolog rendén:
 Jer vissza hazádba, szép Magyarországba.”
 „Nem, anyám: meghalnék, szívem kiszakadna;
 Szeret is Johanna mint a maga lelkét:

Hímezte palástom selyem-arany szállal,
 Rá mentekötőt is gyenge tíz ujjával.”
 Hímes szeretet az, sohase' visz jóra:
 Nápolyba, magyarok! boszúra, boszúra!

Búcsút veve anyja, Erzsébet királyné:
 „Ime, az ujjodra köves arany gyűrű;
 Felvonom azt mindjár': s méreg, acél nem jár
 Ősz remete adta, pápa megáldotta.” -

- „Lakol is hát nékem, asszony-feleségem,

Mind, ki az udvarnál gonosz ellenségem!”
Bolond bátorság az, sohase’ visz jóra:
Nápolyba, vitézek, boszúra; boszúra!

66

Kulcsos Averszához, daliás nagy garral,
Az egész udvarral, megy Endre vadászni.
Fogadá ott sokszor éjjeli szállásra,
Lakoma-, hálásra, egy régi kolostor.
„Édes uram, most is ott legyen a *háló*.”
Veti azt Endrének a sok lesben álló.
Rettenetes éj ez, sose’ virrad jóra:
Nápolyba, magyarok! boszúra, boszúra!

67

Meghitt kamarása szólítja ki Endrét
Éjjeli órában, felesége mellől;
Nosza csak rátámad kívül a zsvány had,
Megfojtani kézzel, másképp sose’ vész el.
Lehánya magáról gyilkosait karja,
S hogy nyitni akarja, nem nyílik az alvó.
Áruló szeretet sohase’ visz jóra:
Nápolyba, vitézek! boszúra, boszúra!

68

Másnap egész udvar régi kolostorbul
Vigan haza fordul palotás Nápolyba;
Szép Endre királyfit holtan, temetetlen
Leli majd a kertben aki elébb rányit:
Szorítva nyakára egy drága zsinór van
Zöld selyem fonálból, fényes arany szálból.
Gyilkos szeretet volt, búra vive, búra:
Nápolyba, magyarok! vérbeli boszúra! -

69

Most Akvila várnak kapitánya, Lalli,
Látva, mi had készül seregét felfalni,
Fehér lobogóját kitüzé a bástyán,
Lajos hűségére maga átbocsátván.
De közelget Károly, az olasz Durazzó,
Ki Lajost felhívta (mint odafenn van szó)
Hogy Johanna s férje *Lajos* ellen jönné,
Endre halálának boszúlója lenne.

Közelít nagy haddal (különös jelenség)!
 Nem mint igaz barát, de ravasz ellenség,
 Ki a zavarosban szeretne halászni:
 Valahogy Nápolynak trónusára mászni.

Köpönyegét most is ez a szél forgatja:
 Csak színre Johannát s férjét támogatja,
 Kiktől - majd kiderül, *milyen* feleséget,
 S nyerte Kalábria főfő hercegséget.

Ellene indítá Lajos ennek Kontot.
 Csata előtt Miklós atya misét mondott
 A nyitrai püspök, s felugorván lóra,
 Vezeti társával népét riadóra.

De harc is alig volt - nagy-hirtelenébe'
 Megszalad a Károly szedett-vedett népe,
 Mint ha cseresznyefán seregély-had csődül,
 De megint szétrebben puszta kereplőtül.

Azután *Szulmónát* ostromlani mentek
 Miklós atya Konttal, s a vitézlő rendek.
 Károly pedig népét nem gyűjti magához,
 Futni hagyá széllyel, kit-kit az anyjához;

Maga is a megvert, fogyaték sereggel
 Oldalt, a hegyekbe, visszavonult reggel,
 S minthogy Lajos ellen, látja, kicsit bíra:
 Mást gondol, s nekie ily levelet ír:

„Felséges uram és vérszerinti bátyám!
 Jönni elébed nem ilyeténkép vágyám;
 Híved vagyok - Isten az igazlátója!
 De Johannának is *még* alattvalója:

Nem tehetém, *színből* hogy harcra ne keljek,
 Parancsolatuknak hogy visszafeleljek;
 De mihelyt az első összecsapást tettem,
 Hadaim' mind széllyel, haza eresztettem.

„Fogadásom módján hát ne csudálkozzál,
 Sőt bennem ezentúl szorosabban bízzál:
 Mert, bármit mutatok, színelve, Királyom!
 Elleneid közt is javadat munkálom.

Eddig is, önként már, tudod, amit tettem:

Öcséd gyilkosait üldözőbe vettem,
Iszonyú kínok közt leve mindnek vége, -
Johannát fölmenté pápa őszentsége.”

75

Így írt a Durazzó. Lajos olvasá azt,
Kinn várja követ, de nem adott rá választ,
Csak ült nagy-komoran puha zsöllye-székén,
S öklivel a semmit fenyegette, végén.

Azután még egyszer-kétszer elolvasta,
Szemeit egy könnyecsepp ragyogóvá mosta;
Azután felugrott s a senkivel szembe
Dühösen fordult: „Várj! kerülj a kezembe!...”

76

Tudom, mire gondolt Lajos, ekkép szólván:
Mert az olasz főbbek, részire pártolván,
Mind a *Forli* urak és a *Malateszták*,
Károly dolgainak furcsa hírét hozták.

Mihelyest Johanna (cinkos a cinkoshoz),
Férjhez ugrék, terhben, Taránti Lajoshoz,
Akiért előbbi férjét megölette:
Károly is a másik testvért elszöktette.

77

Ki vala e testvér? öccse Johannának,
Jövendőbelije a magyar királynak,
Mária, mint Róbert ősz király meghagyta
Végrendeletében, kettejük nagyatyja.

Károly elcsábítá, hogy ezen a jusson
Nápolynak idővel birtokába jusson,
Meg is esküdt véle, balgatagul hívén,
Hogy kicsi seb már ez nagy Lajosunk szívén.

78

Ugyanis hallotta (s volt valami ebben):
Hogy Lajos, alkudván országos ügyekben,
Károly cseh királynak leányát, a gyermek
Margitot, eljegyzé, s vége lőn a pernek.

De Lajos *nem ért rá* jegyváltani menni,
Elhal a lány, nem lesz a dologból semmi:
Mária ellenben nagy szívbeli gondja,
Lelke az ő képét, csak az övét hordja.

Mint róka, az által esik kelepcébe,
 Hogy nagyon is bízik a maga eszébe
 S ravaszul sokat mer: Károly is úgy jára,
 Hívta Lajost, hogy majd felteszi trónjára;
 De Johanna s férje, hallva, mi veszély jön,
 Károlylyal, azon volt, ki hogyan béküljön:
 Neki adák hát a rablott feleséget
 S mellé hozományul a nagy hercegséget.

Teszi magát Károly ide-oda hűnek:
 Kezdé nyomozását ama gyilkos bűnnek,
 S leleményes kinnal öleti sorjába'
 Mind', ki a gáztettnek keze volt, vagy lába:
 Lajos iránt így hú: mert „ki bűnös haljon!”
 Johanna iránt is: „hogy senki se valljon
 Rá és társaira”; kik közt maga fő-fő
 Károly vala épen, mint Endre-gyölölő.

Ez volt a nagy hűség, a Lajos iránti. -
 Johanna pedig, és férje, a Taránti,
 Hallva, mikép vált a Károly hada köddé:
 Megijedtek, hogy már nincs menedék többé.
 Mindjárt is az asszony szép levelet íra,
 Hízalgve könyörgöt, s könnyet bele síra,
 Endréhe' szerelmét hazudozva, bókka;
 Mire Lajos aztán válaszol e szókkal:

„Szemtelen életed, bitor országlásod,
 Elmulasztott boszúd, férjhez szaladásod,
 S ahogy első férjed megölése vádját
 Tisztázni akartad: mindez tanuság rád,
 Mind ellened vall, mint férj-gyilkosa ellen.
 Hanem él az erős boszuálló Isten,
 Tudd meg!... s hogy ezúttal én leszek a karja.
 Megbüntetni téged, ahogy Ő akarja.”

Nem teszi ablakba Johanna ez írást,
 Látja, hiában kezd újra hazug sírást:
 Férjével azon lett, hogy ahol csak vár van,
 Mind sereget gyűjtsön, bent és a határban. -
 Hanem egy kevésbé fogjunk ki, pihenjünk,

Vissza, csekélyebb nép dolgaira menjünk:
Ott folytassuk, ahol, elhagyva Velencét,
Útjára eresztők Anikót meg Bencét.

84

Dózse követjével, kit nyomba' kísérték,
Biztosan Akvila városába értek,
Hol az, - emberit a lovag-hajadonnal
Künn hagyva, - Lajoshoz kéredzik azonnal.

Mondja, hogy a dózse tiszteletét küldte,
S kérdi: jövet mért hogy Lajos elkerülte?
Hazamenet várja, szívesen is látja
Tisztelni magánál régi erős vágya.

85

Azután átnyújtá a levelet, melyben
Hincz, Kuncz dolgairól foly a szó a perben;
Lajosnak ugyan nőtt a szeme-nyílása!...
Beparancsolá a rabokat, hogy lássa.

Reszketve kivallák, hogy a sirt meglopták,
Aztán esküvel is, jó Toldira fogták;
Mire ítéletét a király kimondta,
Őket meg a hóhér ösztörűre vonta.

86

Ekkor Anikó is félve odajárul,
Tesz rövid említést árva nagyanyjárul,
Ki az ő atyját és Toldi Miklóst szülte,
És most kegyelemért esedezni küldte.

„Ki vagy te, öcsém, hát? lovag-e, vagy gyermek?”
„*Fia* vagyok, - mondá - fia Toldi Györgynek.
Az én nevem is *György*, és Toldi a vérem:
Hagyjon itt Felséged hadakozni, kérem!”

87

Monda Lajos: „Gyenge vagy, öcsém, így szemre:
De, ha kedved tartja, nincsen ellenemre;
Hanem, ami bátyád ügyebaját nézi,
Ne is áhitozzék soha kegyelemre;

Kiderült ugyan már, s áll, hogy nem ő volt a'
Ki a Rozgonyiék sirját megrabolta,
De *orozva* ölt, s még *nagyobbat* is vétett:
Nincs, ami lemossa e lovagi vétket.”

Anikó nem érté Toldi eme bűnét;
Szomorún hagyá el nagy királya színét,
De nem akart hazamenni a táborbul,
Remélve, hogy bátyja ügye jobbra fordul.

Miklósra magára sem keveset számol:
Lehetetlen úgymond, bátyja legyen bárhol,
S ne fogja le börtön vagy testi betegség:
Ily nagy háboru hogy nélküle megessék.

Hej! pedig annak most (Anikó nem tudja)
Nem is arra véggel a szekere rúdja;
Hallott ő az olasz háborúról, hallott,
S gyalázata jobban szívébe nyilallott:
„Nem vagyok én méltó kardra, hogy viseljem,
Nincs, lány-megölőnek, lovagok közt helyem.
Hordozva szívemben Piroska nagy átkát,
Kinek eltemettem fényes ifjuságát.”

Bakony erdejéből, rossz lován, a rajta
Maradott kámzsában, éjszak felé tarta,
Hegyen és völgyön, - fel Trencsénnek, a Vágnak,
Utban (ahol már járt) Morva-, Csehországnak.

Gondolá, a törvény ott nem lesi nyomban,
Kedvire búsulhat valamely klastromban,
Se a magyar törvény, se az érsek átka
Nem hat el odáig, messze Csehországba.

Vág vize mentében nagy csapat emberre
Talált, kik üvöltve és magokat verve,
Viszik - mint madarak költözve ha szállnak, -
Fekete hírét a *fekete halálnak*.

Hirdetik a gyónást, töredelmet, börtöt,
Mert a világ vége, bűneinkért, eljött,
Verik önmagokat rengeteg ostorral:
Toldi közójök állt, s megyen a táborral.

Megmezteleníté széles erős vállát,
(Fürtös barna haját, fekete szakállát
Még a barátok közt lenyiratta bőrig)
S ostorozá testét a húsig, a vérig;
De nem a világnak várt végire gondolt

(Nem bánja, ha mindjárt rászakad az égbolt):
A maga bűnéért, a maga dolgáért,
Vezekel szerelme *átkozott* voltáért.

93

Délről ez a népség indult valahonnan,
S mint hógulya, meggyült iminnen-amonnan,
Ki paraszt, ki műves, kinek odva szerzet,
Mindenféle kor, nem, állapot és nemzet.

Faluról-falura, városrul-városra,
Éjszakra haladnak, Jablunka szorosra,
S kinozzák magukat, hogy borzad a lélek; -
Vitéz Toldi Miklós ott vezekel, vélek!

Kilencedik ének

„Rettenetes haddal ezentől induljunk.”

Ilosvai

1

Célja felé immár közelít az ének,
Indult völgynek-alá esése vizének,
Mint folyamé, amely tenger fele futván
Halmot, hegyet elhagy s kikerül az útján.

Elöttem is állnak nagy hegyek és halmok:
Száz ütközet és harc, fényes diadalmok,
Együtt is, külön is, a magyar seregben;
Hogy' férne meg az mind e rövid énekben?

2

Mint akadályát a folyam is sietve
Érinti csupán, és nem időz mellette:
Tegyen úgy - ha útban nagy meredek dombok -
Dalom is, kit „Toldi szerelméről” mondok

Fogja kötőfékjét röviden a szónak,
A vitézek dolgát említse futólag;
Hisz' külön énekre méltó valamennyi -
Hanem én tovább is akarok még menni.

3

Míg Lajos ekképen Akvilában mulat
S vár vala olyan hírt, hogy elébb nyomulhat:
Kont, az előhaddal s a vitéz püspökkel,
Szulmóna falait törí minden reggel.

Mert nem adá azt fel annak kapitánya;
Pedig a seregnek épen útját állja

Két hegyi nagy lánc közt beszorítva völgybe,
Nincs jobbra, se balra, hadi-járó tőle.

4

Szándéka először az vala itt Kontnak:
Idejét nem várja sok henye ostromnak,
Gyepre az őrséget harcolni kicsalja,
Szaladók nyomán a várost megnyargalja.

De hiába! merni kellene azt, merni:
Nem csap ki az őrség, hasztalan ingerli
Gúnnyal, kihívással a büszke magyarság;
Ami, vitézektől - gondolja - cudarság.

5

De bezzeg a falról, kőpaizsok mellől,
Nyíllal a magyarból, kít szemre vesz, ellő,
Követ is a hágcsós katonákra görget:
Égszakadás lesz ez, ki arra közelget.

Távol az íjászok, fennállva karéjba',
Falról, ha ki ott áll, veszik ugyan célba
S lelövik mint fecskét, - bizonyosra lönek:
Hanem kicsit árt ez, alig egy-kettőnek.

6

Látva ezért s tudva Kont; hogy sikertelen
Nyíl, kopja, vitéz kard erős falak ellen:
Külde Lajoshoz, hogy jöjjenek a jászok,
S egyéb várbakosok és számszerijászok.

Hogy ezek megjöttek, leve is fordulás,
Oldalt a hegyekben fenyüfa-pusztulás,
Ácsoltak különös nagy bakoló gépet,
Számszerijat dárda- s kőhajítás végett.

7

Töves vége felől öreg fenyűszálnak
Hamar a kovácsok vasfejet formálnak,
Mint a kecskebaké, - aztán hevederrel
Karikázzák a fát, sok mázsa teherrel;

Ötven erős váll ezt viszi majd - vagy többen,
Fejjel a várfalnak, hogy külseje döbben,
Belseje megrendül átalig, fenékig;
Hanem a készülést mondom elébb végig.

Számszeriját, minden nemüt és formáját
 Ácsolnak; ezek közt vésnek erős vályut,
 Melybe fenyősudár hajlik daru módra,
 S nagy követ ellódít, zajjal kirugódva.

Van más is: akasztó lába nehéz baknak,
 Milyennel az ácsok hídcölöpöt raknak:
 Húzza csigán sok kéz, s mikor lezuhantja.
 Gerendára esik, mely a követ hajtja.

Ugyanis, favánkos tetején keresztbe
 Hosszu gerenda van oly módon eresztve,
 Hogy rövidebb vége alá megy a kőnek
 S a hosszabbra nehéz teher üt, úgy lőnek.

Van egyéb szerszám is, íjj módra csinálva:
 Húrja feszes kötél, íve rugós szálfá,
 Kereken húzzák fel, s ha megindul pecke,
 A követ, a dárdát löki nagy-fel, messze.

Mindjárt is a bakkal tesznek vala próbát;
 De elébb a falhoz kellene futó-gát,
 Mert védi körösleg vízzel teli árok:
 Míg betemetnék, nyíl s kő omlana rájuk.

Kont esze deszkából nagy szín-folyosókat
 Gondol ki, a sánchoz kereken tolókat,
 Melyek alatt a nép hord követ és rózsét.
 Úgy végezi bajjal a sánc betömését.

Ámde, miként jég hull sűrű darabokban,
 Veri kő a színt, hogy rettenetesen koppan
 S beszakad helyenként; de legott beföldják,
 Jól értik az ácsok ennek is a módját.

Földet is a gátra visznek kosarakkal,
 Tetején símára döngetik agyaggal,
 Ugy szögezik a nagy vasbakot a falnak.
 Száz ember erővel adva lökést annak.

Kont látja, hogy ez még így is sükertelen
 Ember-erő mit tesz kemény falak ellen?
 Tornyot erős fából magasra csináltat;
 Melyből kicsi résen a bak ki-bejárhat;

Függeszteti láncra derekát a baknak,

Így hajtva, nagyobbát lódul a falaknak;
Fönn lecsapó hídat is hagytak a tornyon,
Melyről, ha ki merné, a falra ugorjon.

13

Összedugott kézzel nem nézi azonban
A várbeli őrség, de az is talpon van,
Szór követ és égő koszorút, kanócot
Bak elé nagy zsákban gyapjut ereszt, kócot,
Nagy sor a vívóknak küzdeni ez ellen,
Oltani a lángot egyszerre sok helyen,
Az elégett eszközt újítani mással,
Söpreni a párkányt sűrű nyilazással.

14

Hull oda rettentő zápora a nyilnak,
Dolgoznak erősen a nagy számszerijjak,
Követ is, dárdát is hajigálnak egyre:
Ember legyen ott, ki áll ma körömhegyre!
Be is a városba sok kődarab elhat,
Rémület az utcán, leve nagy hadd-el-hadd;
Hát mikor a szurkos, tüzes üszkők mennek!
Istennyila-zápor méltó neve ennek.

15

Füstöt is a várban itt vagy amott látni,
Kezd bokra sziporkát és lángot okádni,
Hanem oltják gyorsan; dolga van a kéznek,
Mert a falakra is kell jutni vitéznek.
Még így sem ez egy nap, se' kettő, se' három
Lessz az, hogy erőt vesz Kont ezen a váron;
De töri minden nap, mert tudja, királya
Hadai mozdultát mily nehezen várja.

16

Dolgozik a vas bak, veri fejét falba,
Vezeté Kont népét újabb viadalba,
Deli bátor hősök a toronyba mennek:
„Fiaim, csak rajta! *ma* vége lesz ennek.”
Lecsapó résen át odafenn elszelik
Kaszával a gyapjus nagy zsákok kötelit,
Meztelen az omló falat egész hévvel
Döngetheti a bak, nagy busa fejével.

17

Más felé is a harc születék most újra,
Eddigi mivoltát messzi felül múlja,
Borul a bástyára nyilból sűrű felleg,
Közte szurokfáklyák villámi röppennek;
Csattog erősen a számszeríjjak pecki,
Nem tudom, ki állná a falakon ezt ki;
Bent is elolthatlan lánggal ég a vár ma:
Künn-benn szitok, átok, rettenetes lárma.

18

Ámde a bakoló torony is már lángol,
Tetejéből a tűz mardosva alább foly;
„Le, fiúk! le onnan!” de nem állva szónak,
Falra veték horgát lecsapó ajtónak:
Első vala Szécsi, a bátor Ivánka,
Ki a falra ugrék a tűzbe, a lángba,
Követé fiatal Hédervári kettő
S Ujlaki (mind tegnap jöttek, a seregtől).

19

Falra szökött Iván, meg is állott rajta:
„Csak utánam, Ugrin! ide Lukács, Barta!”
Mennek is, Ivánkát megvédik azon túl,
Ki csupa sündisznó leve már a nyiltul.
S mint hangya, ha kettő vezeti vagy három,
Foly be a magyarság a falon, a váron,
Közepette lángnak, fojtogató füstnek,
A torony ég: nem hagy senkit lenni restnek.

20

Mire a bakszerszám torony-alkotmánya
Annyira gyult, hogy nincs mód lépni reája
Odafent már jó kis csapat áll a bástyán;
Fehér lobogót tűz az olasz, ezt látván.
Mindjárt is a várnak kapuit feltárják,
Élteti az őrség magyarok királyát;
Kont bemegy, a várost hada megtapodja: -
Így nyílt meg e völgyben Lajosnak az útja.

21

Ezek alatt Károly, ama Durrazó,
Várta: Lajos mit fog levelére szólni?
Rossz jelnek alítá, hogy nem ada választ:
S gondolta, tanácsosb, ha ellene lázzaszt,
Háta megett a harc tüzeit felgyújtja,

Egész *Apuliát* mind ellene bújtja,
Engedi Lajost, hogy Nápoly fele menjen
(S elűzze Johannát) de vissza ne könnyen.

22

Íra tehát ismét levelet Lajosnak:
Ne vélje gyanúsna, se csodálatosna,
Ha most Apulia városit megszállja,
Elvonni Johanna részéről próbálja.
Maga diadalmas seregével menjen,
Johanna erejét megtörheti könnyen,
Mert hada csak zsoldos idegen jobbára,
No meg, a *Voltur* körül egy-két vára.

23

Ekkor, az *Abruzzi* nagy hegyeken által,
Mene délkeletnek, fogyték hadával,
Amerre Lucéra, Foggia, Canóza
Áll, s a tengerparti erős várak hossza;
Ki Johanna híve, azt felbátorítja,
Ki Lajosnak hódol, visszatántorítja,
Gyűjt hadat és zsoldos katonát szegődtet; -
Ám győzze le Lajos Johannát, ne őtet.

24

Kémei s az olasz pártos urak közzül
Aki Lajossal tart s most seregéhez gyűl,
Károly ez új dolgát bevivék naponkint:
Tudja Lajos, hol jár, mibe' fárad ottkint.
Mindjárt is, amely nap jó hírt veve róla
(Kont maga hozá), hogy elesett Szulmóna,
Tanácsba vezérit maga mellé gyűjti:
Melyik uton lesz jobb seregét leküldni?

25

Ott vala Kont, Laczfí, - István, meg az Endre -
Giléti, Bebek György; pap urak is rendre:
A nyitrai püspök (ma övé lesz Zágráb),
Kanizsai prépost kardja sem áll hátrább;
Világi urakból: Szécsi, Bánfi, Druget,
Draskovics - Miklósnak hívták mindezeket;
István is (ama György atyjafia) Bebek;
Az oráni perjel Moriál, s egyebek.

Kezdi Lajos a szót: „Miután Szulmóna
Mintha csak a Nápoly-ország kulcsa volna:
Hadaink leszálltát nem gátolja semmi:
Csak az a kérdés, hogy merre fogunk menni?

Van rövidebb út, a Volturno folyamnak,
Alig az országban, csak a szélén annak;
Így hamarabb érünk, bizonyos, Nápolyba:
De hátul az ország nem lesz meghódolva.

„Hosszabb: ha mi balra egy kerülőt tévén.
Ugy hatolunk át e nemes ország szívéen,
Meghajtva derékban tengertől tengerig¹¹¹
Mint mikor a hajtók a vadat fölverik.

Az rövidebb munka: ezt maradandóbbnak
Endre kis fiára hiszem állandóbbnak,
Kéért, csecsemő bár - ha élteti Isten -
Jövök egyrészt, hogy majd trónjára segítsem.”

Szóla, körülhordván szemeit a végén;
De tovább nyugtatta valahogy Gilétin,
Az pedig elpirult s kezde föl is kelni,
Gondolva, hogy előbb neki kell felelni.

Különben eszes nagy férfit és bátor,
Vala csak most három esztendeig nádor;
Francia-olasz vér nyomait mutatja,
Még Lajos atyjával jött volt be az atyja.

„Felséges uram!” mond „a magyar azt tartja:
Egyenes út legjobb, hamarabb is rajta:
Mit törnéd sereged hosszú kerülővel,
Ha eléred Nápolyt kevesebb erővel?

Nem árthat a kígyó, ha fejére hágtál:
Nápolyt ha bevetted, tied az ország már;
Vagy, ha mi zendülők odakinn támadnak
Elnyomni mi lesz a diadalmas hadnak?

¹¹¹ E kissé, megvallom, különös diversio oka megérthető az előszóból. A. J.

„Netalán attól félsz, *kevés* a dicsőség,
Ha az ország szélén, hol nincs nagy erősség,
Behatolsz Nápolyba, lopva miként tolvaj:
S várakat és várost kell hogy elébb foglalj?

Hidd meg, az az út sem csupa búcsu-járó:
Ím, ott van előttünk *Venáfro*, *Tiánó*,
Cápua nagy város, - de kivált *Aversza*;
Hidd el, uram Felség, kemény dió lessz a.”

Így szólt; helyeselte néhány, az idősse.
Nem is ellenezné, mondja Lajos, ő se,
Hanem ellenkező okai is vannak,
Ezeket is szembe kell vetni amannak.

„Tudom - így folytatja - hogy ez asszony férje
Valami hadakat fogadott fel bérbe
S *Cápua* mellett vár, hogy útamat állja,
Hol a *Volturnónak* ömlik sebes árja.

„De tudom azt is, hogy *Miklós*, *Cajetáni*,
Fondi vitéz grófja, ellene bir állni,
Maga is; még inkább, ha segítség innen -
Ez olasz hivemhez, akarom is, menjen!

Azonban a vétkest, már az igazándit:
Johanna királynét s vele a *Tarántit*
Nincs semmi reményem, élve hogy elfogjam,
Mert úzni hajóm nincs, és a tenger ott van.

„De ha meghódítom az egész országát
S kikiáltom árva fia királyságát,
S magam is helytartót hagyok, amíg felnő:
Bárha nem eléggé, lakol így is e nő.

Hanem *egy ember* van, agyafűrt és álnok,
Kit üznek örökké nagyratörő álmok,
Kitől - ha rövidre szabja Isten éltém? -
Kicsi *Mártell Károly* örökségét féltem.

„Értitek, úgy sejtem, kirül vagyon a szó.
Bujtogat, ím, most is *Károly* a *Durazzó*:
Ezt megtörni - nem úgy: ezt össze kell törni,
Érte az országot végig kisöpörni...”

Így szakítá félbe Lajos a beszédet,

Arca neki sápadt, szeme vadul égett;
Néztek az urak rá; mi ez? oly szokatlan,
Soha még nem látták ilyen indulatban.

35

Miután a király csillapodni látszott,
Arca pirosabb lön, cimpája se' játszott;
Kezdek emelkedni helybenhagyó hangok,
Hogy a király célja sem puszta kalandok;
Méltó ezen útat venni fontolóra,
S nem hagyni bitangul amaz árulóra
Lajos háta megett az egész országot,
Hanem elébb ott kell oltani a lángot.

36

Most Laczfi, az István, a vajda felállá;
Vegyes ősz csíkkal már szép barna szakállá,
Szeme, arca nyúgodt, hangján, ahogy kezdi,
Érzeni, milyen vón' mikor megereszti,
De fékezi folyvást, s halkan emígy szóla:
„Ha Lajos hercegnek nagy serege volna,
Lovagi, zászlósi, hadbatanult népe:
Javasolnám, menjünk mindnyájan elébe.

37

„De mivel Johanna ereje nem ott van
Nápoly körül és a Volturno sarokban,
Hanem országszerte, várakban elosztva,
Ahogy ezt a pártra szakadás okozta,
S ki az ő pártján van, ki Felséged mellett,
Ki ma itt, holnap ott, ahogy fű a szellet:
Szükség, hogy erőnket több felé mutassuk,
Rémítsük az ellent, híveid' biztassuk.

38

„Nem mondom, ne küldjünk hadat a hercegre,
Fontos, Averszának birni jó kezekre,
De, magyar hadunkhoz, van sok német ember,
Kit vezet a Wolfhárd, meg a zsoldos Werner.
Ha mi ezekből is ide-oda osztunk:
Két-háromfelé is könnyű hadakoznunk,
Teszem: Averszához menne Gilét nádor,
Balra más, középen a királyi tábor.”

Mind helyeselték ezt, amit Laczfi szóla:
 Közös újak legyen, javálák, Szulmóna,
 Azután is még a Volturino fejéig,
 Keresztbe az ország' mintegy közepéig;
 Ott Giléti nádor dél felé elválna,
 Keletre a többi sereg együtt szálljon;
 S hogy idő ne múljon, holnap Akvilából
 Mozduljon előre mind az egész tábor.

Végezék; úgy is lett: le a völgyben másnap
 Indul az egész had eleven mozgásnak,
 De mivel Szulmónát aznap el nem éri:
 Mezőn üte táborát Lajos és vezéri.
 S ottan, az *Aterno* kies vize mentén,
 Mely Szulmóna felé veszi útját szintén,
 Sátor előtt ülve magyarok királya:
 Ím, különös foglyot vezetnek hozzája.

Kocsiját kísérik idegen embernek,
 Kit fenn a hegyek közt zsoldosi Wernernek
 Fogtak el, és gazdag jutalom fejébe
 Maga Werner hoz most a király elébe.
 Olasz urak mindjárt - Malateszta, Forli,
 Mántova - kezdenek a királyhoz forni,
 Megsugák, kicsoda, akit ezek hoznak,
 S mily nyereség az, mily szerencse Lajosnak.

„Felséged azért nem juthat igazába”
 Mondák, „mivel ott künn ellenzi a pápa,
 S megvédi Johannát ezer papi csellel,
 Hisz' azért kell mostan vívnia fegyverrel.
 De ha *ezt* a foglyot kezére bocsátod:
 Nagy fordulat esik ügyeden, meglátod,
 Tán nem is lesz szükség több kiontott vérré -
 Hanem a fogoly már épen oda ére.

Vala Miklós Lőrinc - vagy *Cola Rienzi*,
 Amint az olasz név magyarul jelenti,
 Tavaly egész Róma kegyeltje, *tribúnja*:
 Most a hegyek, erdők vadonait bujja.
 Róma szabadságát lobogóra tűzte,

Népét fölemelte, zsarnokit elűzte:
Most számkivetésben, sujtva nehéz váddal
Bujdosik - épen a római nép által.

44

Halál, ha kezet rá tehet a lakosság;
Halál, ha a pápa - vagy sanyarú fogság.
De Lajos megfeddé szigorúan Wernert:
Zsoldosi mért bántják a védtelen embert?
Dorgálta keményen, szóval, hanggal, szemmel,
Fojtva dühét, kullog el a német ember:
„Mit adna e rabért Róma, vagy a pápa!” -
Foglyával a király bemene sátrába.

45

S kezdi azon: „Nemes római! szabad vagy,
Míg Nápolyban leszek, védelmem alatt vagy:
Hadamat, ha tetszik, útjába' kövessed,
Vagy menedék-várba magadat vitessed.”

Köszöné Miklós a kegyes ajánlatot,
Ábrándos nagy szeme könnyre is fakadott;
Nem tudá a sorsot, mely idővel rá vár:
Hogy *kiadja* Károly cseh király és császár.

46

De Lajos nem úgy tett: este vacsorához,
Emberelé bizony maga asztalához,
Soká fenbeszéltek a pohárnál ketten,
Cola is a szívét kinyitá meghittén:

Beszéle római régi dicsőségről,
Mai gyávaságról s eladó hűségéről;
Cáto akart lenni, igaz erkölcsbíró:
De a mai népnek nem egyéb kell - *Néró*.

47

Mond Lajos: „Én tudtam, hogy erre megyen ki:
Az idő kerekét nem tolhatja senki
- Legyen bár az élők legnemese, bátra -
Se' nagyon előre, de kivált nem hátra.

Láttam követ én is, oszlopot Rómában,
De régi lakóit keresém hiában:
Így előttem, kinek fegyverem a hité,
Nem *Cáto* képe leng - hamarább a *Cidé*.”

Mond több ilyet is, mert ifjonta Rómában
 Forgott, s vala jártas deák tudományban.
 Hanem, az idő már későre haladván,
 Elereszté Miklóst, nyughelyet adatván.

Reggel pedig - minthogy nincs kedve maradni
 Rendele örséget vele indíttatni,
 Maga István vajda érette feleljen,
 Hogy baja nem lesz, míg nincs a kívánt helyen.

Mozdula egyszersmind hajnalban a tábor
 Kiki lovat nyergel, rakodik, nyalából;
 De míg azok a tett helyeikre érnek,
 Írnivalóm úgy sincs - hát Toldira térek.

Mikor ő beállt az ostorozó hadba,
 Mondák neki: nálok törvény, ki van adva,
 Hogy kiki meggyónjon valamely társának,
 Ne tagadja bűnét, s ne tartsa magának.

Toldi elébb a szót veszi csak félvállra,
 Nem köti a titkát senkinek orrára;
 De midőn unszolták, hogy nem lehet *testvér*,
 Köztük se maradhat, ha szabályt nem esmér:

Kiválaszta egyet, ki előtt kész gyónni
 Fiatal ember volt, nem idősb mint Toldi,
 Többször azelőtt is tűnt már neki szembe,
 Nem is illett sehogy e gyülevész „rendbe”.

Mosolyogni látszott nyílt arca szünetlen,
 Nyájas bizalom ült a nagy kék szemekben,
 Homloka is tiszta, lepi bár gond, álom,
 S odaírva mintegy ez a szó: „nem bánom!”

Hangja, ha megszólalt, szeretetre készítte;
 Öltözetét Toldi olaszosnak nézte,
 Olasz is, kivált ha hozzáveszi kobzát,
 Melyen a szent népnek zeng ajka zsoltosmát.

Ezt szólítja külön társaitul, óvást,
 S kezdette cseh nyelven jó Toldi a gyónást,
 De biz’ a „csehül” ment, noha lábbal, karral
 Segítene rajta, - segíté magyarral.

Megörült a másik: „te magyar vagy, látom!

Akármi bűnöd van, *ezért* megbocsátom,
Szólj magyarul bízvást, mert nyelvedet értem:
Egykor én is azon a nyelven beszéltem!”

53

Toldi csodálkozva bámult az „olaszra”:
„De ha így van, tőlem sohase’ maradsz ma,
Ki, mi vagy? azt nekem gyónd meg előbb szintén
Akkor az enyém is hallhatod őszintén.”
„Ki vagyok? nevem nincs - csak egy sehonnai
Szerda napon lettem: hívj’ úgy »Szeredai«;
Nevemet különben, mint a ruhát, váltom:
S eldobom a régit, ha idejét látom.”

54

Ráncba futott Miklós homloka e szóra:
„Ne ítélj hallatlan!” az idegen szóla,
„Nincs nevem, azt mondám: nincs, mivel elvették,
Csihéssé, cudarrá, átok alá tették.
Magyar volt az, - anyám vére ama Zácsnak...
Ha hallottad hírét annak az »irtásnak«,
Mikor egész erdőt, ágastul-tővestül,
Három ivadékon irtottak keresztül.

55

Nemes apám ott halt; - engem egyik vére
Futva hozott tenger olasz szigetére,
Maga is ott élt, halt bús számkivetetten;
Én bujdosni kelék, mikor eltemettem.
Hontalan azóta járom a világot,
Kobzom ad élelmet s lelki vidámságot.
Ennyi az én bűnöm, - s ha van egyéb gondom
Se nem mutatom, se panaszul nem mondom.”

56

Megölelé Toldi a fiatal erre:
„Jól van! te se légy most kíváncsi nevemre,
Egyebet meggyónok, s ha megismerkedtünk,
Közös lehet a név titka is közöttünk.
Lovag-ember voltam s játék-viadalban
Álfegyvert viselék - nincs semmi rossz abban -;
De személyem’ aztán soha föl nem fedtem:
Hogy ravaszúl a díjt más nyerje helyettem.

„Vala pedig díjja e győzedelemnek
Mátka-leány, szép, mint angyala Istennek,
Ki szeretett, és csak engem a világon!
Kire már későn gyúlt szívbeli nagy lángom.

Fölfedni magam *most*: vala bölcstelenség
Lovagi törvényben nincs ellene mentség;
Nem földni fel: a lányt csupa méltatlannak;
Dobom feleségül, kit nem szeret, annak.

„Kisebb vala bajnok-nevem odavetni,
Mint a leányt, élve, halálba temetni:
De lekötve tartott sanyaru mély börtön
Persze az országtól, erre, a cseh földön.

Mire hazaértem, késő vala, késő!
Férj, feleség volt már az ál-lovag és ő;
Mit tettem azontul, nem tudom, ne kérdjed -
Párbajra szorítám s megölém a férjet.

„Látva megölt férjét, s tudva, hogy én tettem,
Mint holt rogya össze az én szeretettem;
Igen! ravatalra, sírboltba helyezték.
Én pedig, úgy hiszem, örvöngeni kezdék.

Lementem utána, le a sziklaboltba,
Körmömmel is onnan kikapartam volna:
Egyszerre csak éled az én édes szentem
S megátkozta magát és elátkoz engem.”

Toldi zokogással fordula itt felfelé;
Hamar a kobzos sem tudta, mire vélje;
Mint zavaros főre, válla hegyét vonta:
„Álom ez a rész már, sose búsulj!” monda.

„Tudom, mire célzasz! - Toldi felel - „vártam;
Bizony kicsi híjja, hogy úgy is nem jártam:
Magam is azt hinném, csak képzelet álma,
Ha halottam most is élők közt nem járna.

„Hanem él, - tanúja egész Buda ennek,
Tőn szüzi fogadást örökre Istennek;
Én is az ő átkát vivém kolostorba,
Ha szívemen e seb valaha beforrna.

Befogadtak mindjárt valami barátok,

De elűzött onnan papi súlyos átok,
Mintha, megölvén a férjét gyilkos módra,
Özvegye sírját meg kiraboltam volna.

62

„Nem tudom, ez hogy lett; nekem a világon
Senki tanúm nincsen, semmi bizonyágom,
Mert már rég-ideje, nyomon üzve járok,
Élve vadak közt, fán madarak közt hálók.

Bűnöm ez: van-e rá irgalom és mentség?” -
„Nem annyira bűn volt, mint szerencsétlenség”.
Válaszol a kobzos - „ha te csak párbajban
Ölted meg a férjet, igaz viadalban.”

63

Toldi felel: „Hívtam, de reá nem álla,
Tudva, hogy az néki bizonyos halála;
Hanem erőszakkal kézre kerítettem
S igazán megvívtunk, tanu nélkül, ketten.”

„Hm, hm!” a kobzos szólt, „csak ez így ne volna,
A többi alighogy érdemes a szóra:
Álviadalt vívtál? magadnak, vagy másnak?
Mi köze avval az anya-szentegyháznak!”

64

„De bánja, nagyon ám, a lovagi törvény,
Rendjébül az ilyet csúful kitörölvén!”
Toldi riad - „s bánja »lovagok« királya:
Nincs nála bocsánat, kegyelem reája.

Hanem oldj fel, szabj rám néhány miatyánkot,
Én pedig tovább is vezeklem az átkot,
Nem az egyházét: a szerelem nagy átkát,
Hogy, akit szerettem, megölém a mátkát.”

65

Ezzel a szent tábort elérni siettek,
Mert már be se’ látták, el is esteledtek.
Egyszer a kobzos csak jobbra mutat: „hallga
Immár letanyázott és dőzsöl a falka.”

Menet aztán, amint arra kanyarodtak,
Elmondá a kobzos, hogy ezek így szoktak:
Szemöket forgatják, koldulva, fehérre
S valamely vadonban nagyot isznak, félre.

Falun és városban alamizsnát gyűjtnek
Szörnyítve csodáit a babonás hitnek,
Rettentik a népet - s az összegyűlemlő
Adomány árából megtelik a tömlő;

Barmot is az erdőn legelni ha látnak,
Jó szerivel friss húst lakomára vágnak;
S ha tanyát vernek - „no, Isten irgalmazzon!
Közös ott multság, étel, ital, asszony.”

„Megutáltam őket” - hevesebben szóla,
„Régen is e csürhét odahagyta volna,
Ha az előttem nincs, hogy így réven, vámon
Átjöhetek bizvást egykori hazámon.”

De már tetejére értek a hegyhátnak,
Honnan egy üstforma szűk völgybe lelátnak;
Micsoda látvány ez! - Toldi csak elképed:
A pokol se' nyújt már undorítóbb képet.

Vér-köde a völgyet lepi füstgomolynak,
Alatta rekedten, részegen gajdolnak,
Ölelik egymást, pór, müves, barát, asszony,
Tűzvilág s buta kék vöröslík az arcon.

Töltözik a sok has - *meg' ujra*, ha bánja
Együtt foly a lakzi tisztese, ocsmánya,
Ha ugyan lehetne mondani tisztességeknek
Azt az evés-ivást, amit ezek tesznek.

Szitok és trágár szó szemtelenül ordít...
Elfutja a méreg, viszi is már Toldit
Lefelé a lejtőn: „hát ezek így tesznek?
Ha mi bűnt megbántak, száz annyit vétkeznek?

Hirdetik a börtönt és a világ végét:
S maguk így tobzódnak, öntözik a gégét?
Várjatok (az ostort a nyakából kapja)
Megmutatom, milyen az ítélet napja!”

Toldi a nagy ostort rengeti kezében,
Üti őket hátba, szembe, hason, képen,
Döfi vas öklével, rugja tova lábbal,
Verdesi egymáshoz, markolva nyalábbal.

Nosza! lába is kél az egész seregnek,

Az kelne halottnak, vagy a holt részegnek,
Úgy szélyelüt ádáz Toldi Miklós közte; -
Szedi-e magát; vagy soha, e nép össze?

71

Kobzosnak azonban elállt szeme-szája
S mond Toldinak, amint odaért hozzája:
„Ily dolgot az ember nem hinne regében,
Orlando ha tenné, olasz' énekében.

Vásáron ezek most kezdenek gajdolni
Egy magyar vitézről, neve *Cola Toldi*,
Ki malomkövekkel hajigál a harcon,
Láttam is: egy ponyván mutaták, a rajzon.

72

„Nem *az* vagy-e?” - kérdi enyelgve a kobzos,
„No hisz', a malomkő konyit a dologhoz!
De barátom, földi, ha az alku áll még,
Nevem te se kérdezd... s álnév helyen, álnév!

Hívj, ahogy a barát (ebszeme!) csúfola:
Ide épen jó név a fráter *Mikola*;
De meg is éheztem ebben a munkában:
A szent maradékot ne hagyjuk itt, kárban.”

73

Monda, s a jó tűznél neki-heveredtek,
(Hogy elűzzék onnan, Toldi kicsit retteg)
Hust szelnek a nyársról, s bort is ahoz lelvén,
Nagy lakomát csaptak a diadal helyén.

Ott meghálva, együtt másnap elindultak,
Nyugotra, Csehország tájára vonultak;
Toldi azt mondá, hogy kolostorba mégyen,
S hogy addig a kobzos utitársa légyen.

74

Több helyre benéztek; de a kolostorban
Mind azt veti a pap, hogy nem olyan sor van:
Malmuk is elállott, s ha forog, *egy* kőre:
Nincs ma sehol szükség több kenyérevőre.

Így fel s le bolyongtak idegen országon:
Dalt penget a kobzos falun és csárdákon,
Szűken a szükségest ha beszerzi kobza:
Mégis örül, hogy van kivel azt megossza.

Egy nap - a sok közzül mely útba' letellett -
 Föl amint ballagtak *Éger* vize mellett,
 Űti a fülöket víg dalokat játszó
 Kürt, s messzire láncsán lebeg a sok zászló.

Nézte, a mély útban merre felé térhet
 Toldi ki, is monda: „udvari kíséret
 Jó itt szembe, talán hercegi, királyi:
 Míg elhalad, jó lessz e partra kiállni.”

S megálltak egy dombon, a csapatot várván,
 Míg elvonult, hosszan, mint tarka szivárvány,
 Színes lobogókkal fénylő hegyü rúdon,
 Maguk is sok színben - a szűk hegyi úton.

Lovat is egynéhányt burkolva vezettek,
 Kopóbul, agárból sokat összeszedtek;
 Azután egy hintó, zökögve-zokogva,
 Jött a gonosz úton, nyolc ló belefogva.

Köves az út, de a természet kövezte,
 Itt-ott a hegyekről árkot is ereszte,
 Mely, rajta keresztül, az *Éger*be tartott
 S iszapot az útba, sárt eleget hordott.

Tudom, a nagy hombár oldala megbánja!
 Mert vala nehézkes ennek alkotmánya,
 Noha mennyezetes, tornyos, - és rugóra
 Vala már készítve, azaz *magyar* módra.

Hó! egyszerre megáll, hogy se té, se tova
 Nem bírja mozdítani nyolc nagy erős lova,
 Ugy megragad a záp agyagos mély sárban,
 Szirt is van előtte hegyi vízmosásban.

Ütni a lovakat kezdik elébb, verni,
 De kiszól az utas: hogy olyat csak merni!
 Így ezeket hámból sunnyogva kifogják
 És hányják-vetik a dolog állapotját.

Vala ott kocsis négy, s valami tíz csatlós,
 De egynek a lábán sincs lábbeli patkós,
 Csak néztek a lóról hol az öreg sárra,
 Hol száraikon a selyem harisnyára.

Menjenek el mind szét, - arra határozták, -

A kocsihoz hídnak keríteni deszkát
Ökröt is falukból tízet avagy húszat;
Addig a szép hintó pocsolyában úszhat.

80

Toldi nem állhatja, nem nézheti végig,
Leugrik a partról, odamondva nékik,
Körülnézi sorát a kocsinak, útnak
S próbálja először a végit a rúdnak;
Mozdult is, de mivel meredek a kotymány,
Félt, hogy összetörik az egész alkotmány:
Így a kocsi alá bebújni sem áttal
S feszítve „juhának” felnyilalja háttal.

81

Kiemelte szépen s kitevé a partra,
Hol az út egyenlőbb, mehet immár rajta.
Ekkor odainté a kocsiiban ülő,
Kérde nevét, rendjét s mely föld neki szülő?
„Ilyen erőt egyet tudok a világon,
Azt, ki a rablóktul kisöpré országom”
Monda, - hanem Toldi megismerte ám már,
Hogy ez maga Károly, a cseh király-császár.

82

„Az én vagyok” úgymond „megkövetem, Felség.”
„Ha *te* vagy, hol jársz itt? s rajtad ez a szentség?”
„Bújdosom, üldözve átok alatt” monda,
„Félrevonulnék itt valamely klastromba.”
Kérdezi a császár, mért kell bujdokolni?
„Lovagi nagy bűnért” mond röviden Toldi. -
„Azt nem a szentelt víz, az imádság, kar-dal
Mossa le, - azt könnyebb letörölni karddal.

83

„Vőm, a te királyod, olaszok közt harcol:
Hát te meg itt majd egy bagolyvárban alszol?
Vagy, ha uradnál most nem vagy kegyelemben:
Míg bevesz, ám szolgálj az én seregemben.”
Köszöné Miklós, de szomorúan monda,
Hogy üdülést óhajt lelki fájdalomba’. -
„No hisz’ azért épen klastromba beülni!...
Jöszte velem vissza: itt fogsz felüdülni.

„Vadászat ez erdőn lesz napokig nálam,
Nézd, ama hegytetőn áll királyi váram.
A neve »Könyökvár«. (így jó ki magyarul),
Szívesen elvárlak ottan az udvarban.”

De már a csatlósok jöttek nagy hűhóval,
Ökrökkel, s kocsihoz deszka kiszállóval;
Csak elálmélkodtak, hogy ezt *ember* tette!
S beragasztván, indult a kocsi ügetve.

Toldi ama várat hagyta immár hátra,
S látta, hogy az épült meredek hegyhátra
Mely az Éger vízbe *könyököl*, és lábat
Vet neki tréfából, s karikát csináltat.

Oda visszanéz most, - valami úgy vonja,
A kobzos is egyre „nosza, gyerünk!” mondja,
„Az én mesterségem úgyis olyanféle.”
Hagyta fejét Miklós, hogy tele beszélje.

Fogadá udvarnok a várkapu alatt,
Mert vala már hagyva neki parancsolat:
Hogy Toldinak adjon tiszta szobát hálni,
Öltözetet, fegyvert, lovat is használni.

Társa felől nincs szó; de semmi rövidség
Nem esett: daláért ellátta a tisztség;
Toldi megújultan ébrede föl másnap
Zsivajára kürtnek, kopó-ugatásnak.

Hamar öltözködvén, udvarra leméne,
Ott várta bizony már nyereg alatt méne,
Hátára szökött s a vitézi csoportba
Ugrata, mely, látja, olyan maga-forma.

Valamivel később lejöve a császár,
Biccent a csapatnak fővel, amely rá vár,
S Toldinak, indulván, odaveti e szót:
„Hadd lám, tudsz-e üzni vadat úgy, mint rablót!”

Ezzel az egész raj fordúla keletnek.
Fent, az erdős háton kocogva mehetnek,
Mert a magas fenyvek királyi vadonja
Alján a parasztfák bokrait elnyomja.

Hamar egy „tízágút” az ebek fölverték

Mit maga a császár legközelebb kerget,
El is üti szépen, hajítva gerellyel;
Örül a császár: hogy jó napra lesz e jel.

89

Toldi elérhette volna: de tisztesség
(Gondolta), hogy e vad a királynak essék;
Ő hát a lovat csak lépésben ereszté,
Míg kebelét fenyvek illata éleszté;
S látva magát újra lovag öltözetben,
Fejedelmi, fényes, harcias menetben,
Kürtriadás mellett, paripán ügetve:
Szinte felocsúdott régi lovag kedve.

90

Im szarvas előtte, második is, bukkan
S rónának ered, mely délre alattuk van;
Toldi nyomon űzi: „*ott* azt be nem éred!”
Mond, s kart dob utána az egész kíséret.
De nyomja erősen, lova már-már pedzi;
Toldi a nagy ostort sугárra ereszti
(Mert hozta nyakában) s csattantva hurokba:
Rántja nagy erővel, ágainál fogva.

91

Nyaka szegett mindjárt a nemes állatnak;
Császár meg a többi mind odaszaladnak:
„No ilyet nem láttam, se’ semmi elődöm!”
„Így szoktuk ezt, Felség, a magyar alföldön.”
Azonban a kopók már futnak a hegyre.
Visszhangzik az erdön ugatások egyre;
Nosza mind utánok, legelől a császár,
Ritka jelenség az, mi odafent rá vár.

92

Fut a koszorús gím maga-halálából,
Követi ebfalka ina-szakadtából,
Míg a hegyi párkány legszélire érnek,
Hol meredek kőszál vet véget a térnek:
Onnan a mélységbe, hol zúg patak árja,
Veti gyors futtában le magát a pára,
S szörnyet hal a gránit fenekű siváron,
Utána ebekből lepotyog vagy három.

Károly s a vadászok, lejtőn lekerülve,
Keresik a gímet a völgyi sűrűbe',
Követve nagy bajjal ebeik szaglását,
Nézve is a sziklák torony-alkotását.

Zubogás egyszerre hallik olyanforma,
Mintha valamely nagy rotyogó üst forna,
S tele az egész táj sűrű fehér gőzzel,
Melyben a napfény is haloványan vész el.

Arrafelé tartván, terepély bikkfáknak
Tisztásán, a patak mentibe', mit látnak!
Vizet a sziklából forró-meleg árral
Törni elő, buzgó, hét ölnyi sugárral,¹¹²

Tetején ez oszlop ragyogó virágba
Foszladoz és hull mint szomorúfűz ága,
Szikrázik a naptól, s patakba lefolyván,
Zöld, veres, meg barna kérget rak az alján.

Ezalatt a gímet az ebek meglelték,
Vidám csaholással hirt adva jelenték;
De *Károly* a völgyet megszereté nagyon,
Lön gondja utóbb, hogy neki *nevet* adjon:

Csatola még hozzá két falu határát,
S ahol a forró víz kilövi sugárát,
Emele ott *fürdőt*, telepíte várost
Az egész világnak gyűlőhelye már most.¹¹³

Ott, honnan a szarvas lezuhant a mélybe,
S hol a fürdő épült a forrás fölébe,
Ötszáz évvel utóbb - vagy igen, már többel,
Sokat ábrándozott egy beteg ősz ember;

Megáldotta vizét nagy jótéteményért;
Ha nem új életért, új élet-reményért,
S ha valaha célhoz bir jutni ez ének:
Köszöni e forrás csuda hévvizének.

¹¹² Ily erővel tört ki, e század tizes éveiben, mikor a többiek be voltak rekedve, az úgynevezett *Hygiéa* új forrás. A. J.

¹¹³ Karlsbad történetírói régibb korra vitatják a forrás ismert voltát s a hely keletkezését: de én a népmondát követem, mely a forrást is IV. Károllyal fődözteti fel, a leírt módon. A. J.

Így folyt a vadászat másnap is, és mindég:
Kedvét leli benne háromig a vendég,
De azontul akként érzi magát Toldi,
Mint ki nagyot múlaszt, hogy idejét tölti.

Nem tudja miért, de nincs ott maradása,
Kérdezi egy estve: jön-e vele társa?
Szívesen a kobzos maradna, de kész is:
„Nem hagylak el” úgymond „akárhová méssz is.”

S öltözve lovagból újra csuhás szentté,
Károly előtt magát búcsúra jelenté,
Hogy holnap elindul, űzi tovább gondja:
„A lovat, a köntöst kézhez adám” mondja.

Sajnálta a Felség, hogy az udvart únja;
„De tied a ló” mond, „s tied az a gúnya;
Hogy pedig útközben mint lovag ne sarcolj,
S mint barát ne koldulj”: nesze még e tarsoly.”

Megköszöné Toldi, meg is örült ennek,
Pedig nem örülne máskor az ilyennek;
Reggel az úton is vala vídám kedve,
S mond utitársának, vállát veregetve:
„Tudod-e mit?... hátha ál-sisakot tennénk,
S Nápolyba Lajoshoz hadakozni mennénk?
Csak az a baj, engem ott nagyon ismernek:
Tudom, legelébb is a király ismer meg.”

Szól társa: „van erre a batyuba’ nálam
Kész holmi: ehol rőt bajuszom, szakállam,
Felrakom ezt, s szeplőt annyit az orcádra,
Hogy szülő anyád sem ismerne, ha látna.”
„Ha! fiú, mit mondál?...” Toldi nagyot retten,
„Ezt az öreg asszonyt már szinte feledtem,
Kinek én okoztam sok keserű percet:
Ne haljon meg, amíg örömet nem szerzek!

„Csak ezért is, menjünk!... Paripa és fegyver
Neked is lesz; könnyű, ha gazdag az ember;
De nini! a Pejká, a lovam, a hátas!
Akármi legyenek, ha nem igazi tátos.”
Csakugyan a Pejká, fényesre kihizva,

Termett valahonnan egyszeribe vissza;
Kísérte-e Toldit hegyi legelőkön?
Vagy repült mint tátos? mi haszna tünődöm!

102

Így, hogy a szénájok vala már jó renden,
Délre a két bajnok elindula menten,
Pejkót lovagolván maga a gazdája,
Nem is javasolnám, hogy más megpróbálja!
Kobzos is örvend a katona életnek,
Tudja, hogy ott víg dalt örömetst pengetnek;
De meg, úgy fordulhat, nem esik hiába:
S vissza becsülettel jut régi honába.

Tizedik ének

„Ott az város kívül táborát futtatá.”

Ilosvai

1

Honnan gyors folyami Apennin hegyeknek
Északra, keletre, délre lesietnek;
Hol ma is ezer nyáj legel izzó nyáron,
Mely alatt telet ki, a *tábla*-lapályon,¹¹⁴

S az olasz - mint a móc cafatos bundáját -
Nyárra fel, őszön le, hajtja selyem nyáját;
Hol zamatos fűvön a nemes sajt, túró
Harmattal születik: - ered a *Voltur*no.

2

Hajts le, juhász, hajts le! dér lepi az ormot,
Jobb a meleg síkon föl- s le barangolnod;
Hajts le, juhász, hajts le! barmod olyan félénk
Ím közelít harcraj, kürtriadás élénk,
Ím tüzet ont egyre a tüzes mén lába,
Ahogy acélkörmét veri a sziklába;
Nincs nyugta madárnak, kövön-ugró vadnak,
Mind égbe röpködnek, mind völgybe szaladnak.

3

Érkezik a tábor, által a gerincen,
Hogy délre, keletre vágyva letekintszen,
Délre, hol Aversza eshetik és Nápoly,

¹¹⁴ Tavoliére di Puglia: az apuliai sík föld. Puglia: Apulia. A. J.

Keletre, hol alföld hegyek alatt zsámoly.

Hadait a király eléri, bevárja,
Míg összeverődnek a völgyi lapályra,
S miután fejenkint maga megszemléli,
Két sereg áll rendben: keleti és déli.

4

Tetemesb az első: a királyi tábor.
Gilét az utóbbit vezeti, a nádor,
Vele zsoldos Wolfhárd s népe ötezernyi,
Képesek a zsoldért nemzetöket verni.

Ezt a király elsőbb útjára bocsátá,
Merre a Volturnót tekeregni látá;
S várni be hirt róla, bizonyos ujságot,
Pihenteti még a többi lovasságot.

5

Jött is, a hét végén, szerencse kívánó
Követ egy folt: küldé *Venáfro*, *Tiáno*,
Hogy e városok az őrséget elűzték,
Lajos lobogóját, strucait feltűzték.

Jött azután más hír, hogy *Cápua* mellett
A magyar seregnek ütközni se' kellett,
Mert, ki a Volturnón ellen akart állni,
Szétveré a hadat Miklós, *Cajetáni*.

6

Fondi nemes grófja - üzené Giléti -
Tudva, hogy a hidfőt zsoldos erő védi
Innen is a vízen, túl is a szorosban,
S Taránti Lajos bent *Cápua* városban:

Hadaiból, amint Fondi felől hozta,
Keletre, nyugotra egy részt kiszakaszta:
Keljenek át a hegy, és a tenger felől
S hátban támadjanak, mikor ő majd elől.

7

Úszva hogy átkeltek csillagtalan éjjel,
Hajnalban uroknak jelezék lángfénnel,
Csak mint mezei tűz gömbölyü csilláma,
De tudva előre azok szeri, száma.

Visszafelelt arra *Cajetáni* mással:
Egy domb tetején gyúlt nagy máglyarakással,
Jel vala egyszersmind közös riadóra,
Hogy talpra ki gyalog, és a lovas lóra.

Szembe a hídőrző csapatokat (mert még
Széltére aludtak) pacuhán fölverték;
- Ezek ugyan tudták, hogy jó Cajetáni,
De fog ez éjjel négy mérföldnyire hálni.

Most, a veszedelem nyakukba szakadván,
Rohannak a hídra, csunya hátat adván,
Százan is egy szélbe', bár nem elég tíznek -
Rohannak bizony a kész halálnak, víznek.

S lett volna veszély nagy, *most* csak igazándi,
Ha észre nem veszi tulnan a Taránti;
Hanem ez csatán nőtt zsoldosait hozza
S hidon a futókat nyomja velök vissza.

Harcoltak az ígért s kétszerezett bérért,
Mintha csak a honért, vagy az édes bőrért,
Szembe saját vérök, a szaladók ellen,
Míg viasszaszoríták, hogy csudát műveljen.

Ugyanis belátván a hídra futó had,
Hogy itt a haláltól csak a halál óhat,
Fordul az ellennek megkövesült arccal
S mint az oroszlán, küzd; ki esik, ki harcol;

Ki elesett, mint dőlt fátövön, átlépve
Háta megőrl más-más ugrik a helyébe,
Így a legelsők közt sohasem lesz csorba,
Míg Taránti s népe bevegyül a sorba.

S bizony, Cajetáni, harcolva, de hátrál,
E pihent erőnek helyet adna már-már;
Hanem a vízen túl nagy riadás támad,
Csatazaj, üvöltés vadul onnan áthat;

Döbbenve Tarántit viszi ez az ujság,
Rendeli: a hídnak kanócait gyujtsák,
S mire Cajetáni odaér, már lángban
Áll a Voltornó-hid egész hosszóságban.

Időt - tudja miér' - nem halaszthat, húzhat,
Tűz alatt a vízen hamar általúsztat
De nem a város már égő kapujának,
Hanem oldalt, jobbra s balra Cápúának.
„Szomorú lőn ott a Taránti szüretje”

Mond, ura szavával, Giléti követje:
Cápuát ennek már be se kellett venni,
Csak az égő várost oltani bemenni.

13

„Oda épen arra ért uram, a nádor,
Hogy szét vala verve a mezei tábor
S Cápuát felgyújtá a szaladó őrség;
Most Fondi kezén van, s mienk az erősség.
A nádor Aversza falait kerüli,
De idő kell, csak míg rendesen megűli,
Mert erős mód nélkül a hely, és derekabb
Hős nem védhetné, mint kapitánya, *Jakab*.” -

14

Lajos ezt a jó hirt nyomba' kihirdette,
Új győzelemre foglalónak vette,
S megajándékozván Giléti követjét,
Fondinak is küldé méltó köszönetjét.
Azután vajdával s a többi vezérrel
Régi tanácsukhoz új terveket érlel,
Hogy az árulást is gyökerén elmessék,
Meg az árulót is kézre keríthessék.

15

Az vala itten baj, hogy a Durazzói,
Mint gyermeki játék ügyesebb bűvői,
Nincs sehol is szembe tetemes táborral,
Van mindenütt mégis, szakadást bújít, forral.
Íme Lucérát, mely már Lajost uralta,
Elhíteté, pártos lobogó leng rajta,
Foggiát, Canózát megerősíttette,
Ugy tovább, a tengerpartra, magát vette.

16

Oka, miért szemben sereget nem láttat,
Hogy Lajosunk ő rá ne tehessen vádat;
De azért ez tudja, mi dologban sántít,
S gyűlöli jobban, mint előbb a Tarántit.
„Csavaroghatsz, róka, csavaroghatsz!” monda,
„Követünk száguldó paripákkal nyomba,
S el-ütünk vagy futva, vagy utánad ásunk:
De ki nem kerülöd nagy boszuállásunk!”

17

És, mint hegyen ülő vészviharos felleg,
Mely veszteg az ormon napokig is el-leng,
Majd fölkerelkedvén, levonúl a sikra,
Hogy, fönt nézve, *alább* villámlik a szikra,
Fönt napos a csúcs már, de alant a rétség
Déli verőfényét elnyomta sötétség,
Vonaglik a felhők idege, a villám,
S a megszelelt zápor ködlik aláhullván:

18

Úgy a magyar tábor *Púlyia*¹¹⁵ síkjára
Sötét haragjában lassan alászállá,
Csak fegyvere villog, hamidőn por-ködtül
Fönt a magas bérceken láthatja, ki ott ül;
Odalent már kényén terítheti szárnyát,
Ellepi e rónák dombjait és hátját,
Arra nyomulván, hol közelebbi célja
Még jó tova fekszik, a pártos *Lucéra*.

19

Fekszik az egy halmon, s falai e tájban
Lerontva heverték régebbi csatában;
Károly lovalá fel, hogy ujonnan rakják,
Megtörni ez által magyarok haragját.
De nem volna még kész, csak, mondani, félig:
A város atyái jobbnak azért vélik
Nem várni be daccal Lajos közeledtét,
Hódolni előre, bánva maguk tettét.

20

Követ indul mindjárt és fényes ajándék,
Mellyel a pártütést szépíteni szándék.
Hanem a *fellegvár*, egy kiseded erősség,
Mást gondola, mint a városbeli őrség:
Taránti Lajosnak embere van benne
Valami háromszáz, többre alig menne;
Kapuját e fészek bátran becsukatja,
S Johanna zászlóját fennyen lobogtatja.

¹¹⁵ (Lásd tizedik ének 1. szakasz jegyzetét)

21

Lajos az esdőknek mutat komoly arcot,
S vete a városra vétke miatt sarcot,
Hogy, mire odaér, ki legyen teremtvé,
Pedig indítá már a seregét rendbe.

Ott, a város alatt, tábort üte várván,
Hogy megváltsa magát tizede-becsárán;
Közben az elfáradt hadait nyugtatja,
S vidám lakomákon éteti-itatja.

22

Maga is a főbbek díszes seregében
Szabad ég alatt ül mindennap ebéden;
Hosszu rakott asztal s királyi teríték
Körül ott szolgálnak mind úrfi leventék.

De az alsóbb rend is, széllyel a mezőben,
Apróbb tüzeiknél lakomáznak bőven;
Nézi falakról ezt mind az egész város,
Még a fellegvár is, bár kapuja záros.

23

Nem vala e kis vár fönt a fellegekben,
Csak a város mellett, külön, egy öt-szegben,
Nincs árka, fala sem roppant nagy erősség:
De *lovas* tábortól nem félti az őrség;

Most, látva naponkint, odalenn hogy' élnek,
Elbízta magát, hogy nyoma sincs veszélynek,
Odalenn mulatság, étel-ital járja;
S könnyü hadijáték kezdi, avagy zárja.

24

De Lajos szemét már e kis erősségen
A nápolyi zászló szúrja vala régen,
S mond egy nap ebédnél: „Csak az olasznak higgy!...
Fiúk, ez a kis vár, úgy-e nekünk *bakfitty*? -

Nosza, játsszatok ma egyet ilyen, Dénes!”
Szólt vajda' fiához - „futni a hely téres,
Sugd meg Szécsinek és többi cimborádnak;
Ezek a taljánok olyat úgy se' láttak.”

25

Hamar az ifjúság színe néhány százig
Össze is verődött, és „bakfittyet” játszik,
Csak könnyü ruhában (így szabadon nyargal),
De az öv mellé szúrt rövid éles karddal.

Ritka, hosszú sorban kiki helyre lépe,

Azután más-más sor utána, elébe,
S mikor így fennálltak mint egy laza négyszeg,
Várták a jeladást az ifju vitézek.

26

Kürtjelre a sorok elseje megindul
Futni ahogy telik hősfi rugós intul,
Kőhajításnyira egyszerre megállnak
S térdre feszült kézzel „bakhátat” csinálnak.
Ezt a követő sor, mintegy ugrógátúl
- Mint lóra ki pattan a csipején, hátul -
Vállra vetett kézzel szöki át futtában
S kürtszóra megállnak kicsi távolságban.

27

Majd a harmadik sor, negyedik is így tett,
Az előtte hajlót átszökdösi mindet,
Valamíg álló sor marad egy is hátra:
Most futni jön a sor az *első* bakhátra.
Így, mintha sok ember szénarendet forgat,
Vagy szaladó felhő árnyékot borongat,
Vagy hullámra ha kél tengeren új hullám:
Váltja sor a sort, mind messzebbre nyomulván.

28

El-fele a vártól volt a futás hossza,
De most jeladásra fordul neki vissza,
Összedugott kézzel a falakon nézik
S nevetik Lajosnak ugrándi vitézit.
Sor, sor után hogy' jó falaik tövébe,
Hova már le sem lát a Taránti népe,
S nem látja, mi a cél (madarat sípszóval):
Bevenni a várat *emberi* hágcsóval.¹¹⁶

29

Rögtön az *első* sor, hogy a falig ére,
Bakháttal, a karját feszíti kövére,
Ugrik a másik sor, vállaira ennek,
Hogy lépcsője legyen, kik utána mennek;
Így rendre amíg a felyül állók karja,
Testök' egy ugrással vetheti a falra;
Lett odafönn bezzeg zavar és ijedség:
Most veszik észre, hogy nem tréfa, nevetség.

¹¹⁶ Super scalam humanam, idest, unus scandendo super scapulas alterius. Chron. Dubn. A. J.

Kardjok - de ha volna!... ezeké már villog,
 Megettök az új sor szeme is már csillog;
 „Fegyverre!” kiáltják s kiki szalad érte;
 Ezalatt a párkányt más-más sor elérte.

Lenn tároгатó, kürt, síp, dob zaja roppan,
 Hozza Lajos népét hadi zárt sorokban,
 Fenn a falon állók szaporodnak egyre
 Hogy az őrségből már egy ha esik egyre.

Körülnézi magát Laczfi fia Dénes,
 Látja, hogy a sok szem ragyog, a kard éles.
 Nosza, míg az ellen rakásra verődik;
 Kaput elfoglalni, tární ki faltőig.

Úgy is lett; mire a várbeliek jöttek,
 Harcolni hiába, későn erőlködtek,
 Mert a kapu csak rés, melynek üregébe
 Ezerenkint tódul már a halál képe.

Ottan kegyelemre magukat megadták,
 Leborulván arcra mind az istenadták;
 Lajos a fegyvert-mit tőlük elszedette,
 S enniök adatván, szélnek eresztette.

Ezalatt a város kifizetvén sarcát,
 Másnap az egész had megnyomta piarcát,
 Hogy rajta keresztül indulva keletnek,
 Új tárgyat, új szárnyat adjon ez éneknek.

Foggia, szomszédát hallva, hogy és mint járt,
 Követet, váltságdíjt küld elibök mindjárt;
 De *Canóza* bátor kapitánya, Rájmond,
 Nem olyan ember, ki minden „*igent*” rámond:

Makacs ellenállást, nagy viadalt készít,
 Falait foltozza, biztatja vitézit,
 Tetemes földhányást megrak cölöpökkel,
 Körülveszi várát védelmi övekkel.

Hírét Lajos ennek útban ahogy vette,
 Nem várt akadály a bosszantja fölötté,
 S mond Laczfinak: „Itt mi jó-hosszan elölünk;
 Addig hova tűnhet a *fő vad* előlünk!

Nosza, te a tenger városait hajtsd meg,

Amit ő ott felfűtt, a tüzeket fojtsd meg;
Maga is, légy rajta, hogy kézbe kerüljön;
Én addig e város falait meg-ülöm.”

35

S még aznap elosztván a sereget ketté,
Vajda egyik résszel indúla keletté,
Másikkal az úton magyarok királya
Canóza felé tart, délies irányba;
De azért nem lesz nagy köze a két hadnak,
Mint folyam két ága, társ módra haladnak,
Lajos a sík földön, part-szélien a vajda:
Segíthet ez annak, az emennek, bajba’.

36

Alig eredt utnak Laczfi Apor István,
Külde Averszától hírt a nádorispán,
Kéri Lajost, haddal segítene rajta,
Mert már a mezőn is magát alig tartja;
Nem hogy bekerítné, sőt néha Jakabnak
Emberi elsáncolt fészkeire kicsapnak;
Taránti Lajost is hallja, hogy Nápolynál
Új zsoldosokat gyűjt, új sereget formál.

37

Lajosna ez a hír okoz erős gondot:
Kénytelen hadától leküldeni Kontot,
Gilétivel együtt hogy magukat tartsák,
Míg ő odajuthat, és mind a magyarság.
Igy a csapatjával - melynek olasz, német
Zsoldost (amit Laczfi otthagya) mellé vett -
Miklós *Benevento* útjára kiválván:
Ostrom előtt nagyot gyengíte királyán.

38

De azért, Canózát mihelyest eléri,
Nekifog, a vajdát se’ várja se’ kéri;
Ha bevehetné, míg Laczfi meg is tudja;
S minden nap a síkot döngeti és futja.
Nem nézi henyén ezt árka megől Rájmond,
Sőt a lovas népre gyalogival ráront,
Vas sulymot is éjjel, fogas eszközt szórat,
Ami által bénúl a lovon járó had.

Ám Lajos a népét tanítja gyalognak:
 Leugrani lórul, s vissza megint, szoknak,
 A második ember, ismert jeladásra,
 Addig paripáját tartja neki társa.

Fejszét ezek, ásót lovaikon hoznak,
 Hova őrség nem jut, sebesen dolgoznak
 Rést ütni az árkolt, becölöpölt helyen,
 S lóra megint kapnak, ha közelg az ellen.

Így, de nem első nap, nem is egy próbára,
 Ásóval az árkot temetik símára,
 Az erős palánkon nagy kapu-rést törnek,
 S tele már lovassal elseje a körnek;

Ez előtt a gyalog - mint szélnek a polyva:
 Hajtja tömött rendben, öli és gázolja;
 Kénytelen a belső övbe magát vetni
 S nyíl-, kopjabetéssel onnan verekedni.

De Lajos, megvetvén odabenn a lábát,
 Szaporítja mindig, s váltja lovasságát,
 Míg a második öv esik ép' úgy kárba:
 Mi által az őrség beszorúl a várba.

Most nagy munka, paraszt napi-szám néz rájuk.
 Mert a falat védi széles teli árok:
 Azt lebocsátani, le az *Ofántóba*,
 Sok napi fáradtság, hosszú kemény próba.

Alólrul az ásást a folyamnál kezdik,
 Ezer meg ezer kéz viradattul estig,
 Ugy viszik apránként közelebb, a várnak,
 Hol már szikla- és nyíl-zápor alatt járnak.

Itt dolgozni lehet csak nehezen s éjjel
 S befödik az ásást hajnalra földéllal,
 Földet is a hídló-deszka fölé húznak;
 Mely alatt a várhoz mind közelebb csúsznak.

Lajos ezenközben készül az ostromra,
 Nagy fali hágcsókat gyűjt össze halomra,
 Számszeriját, álgyu-, bástyatörő gépet,
 Ácsai bárdolnak minden efféléket. -

Hírt vajda felől is hoza már követje,

Hogy erős *Bárlettát* harcolva bevette,
Mert a kicsapott ör-hadakat üldözve,
Népe vegyest omlott a nyílt kapu-közbe.

44

„Két dolog itt történt” szól a követ „Felség! -
Mielőtt futásra vette az ellenség,
Söt emberül, azon melegébe’ harcolt
S fordíta, ha nyomtuk, vissza megint arcot:
Honnan! az égből-e, vagy a föld gyomrából?
Mert nem láttuk jöni se’ közel, se’ távol,
Pej paripán köztünk terem egy rőt barát
S zúgatja temérdek karikás ostorát.

45

„Zúgatja, rohanván szembe az ellennek,
Nincs arc, se’ merészség helyt állani ennek,
Maga egész dandárt, csapatot megfuttat,
Örül, aki még lát, örül, aki futhat.

Buzogánya is van rengeteg a kápán
S ha kit azzal érhet, egy se’ marad lábán,
De ugyan ki merne hozzá közelíteni,
Mikor ostor-villám, kör módra, keríti?

46

„Nyilat ugyan, kopját szórnak vala rája,
Hanem úgy kell lenni, hogy a nyíl sem járja,
Vagy nem is érnek rá nagyon célba venni,
Lova oly könnyű, hogy ahol ő, ott semmi.

Megszalad az ellen, mi sarokban üzzük;
S futva vegyest közte: »hol a barát?« nézzük:
Nem volt sehol is már, se’ elül, se’ hátra,
Úgy tűnt el, ahogy jött, mert senki se látta.

47

„Ily módon a várost nyargalva bevettük,
Várbul is a férget hamar kivetettük;
Ezt örzeni Konrád’ zsoldosira bízta
S mezei táborba tér a vajda vissza.

Érkezik azonban tengeren öt gálya,
Vele a Felséged kincses *szenesálja*
Lesták uram, hozván sok ezer jó márkát -
Sejti a németiség, mit hoz, az öt bárkát.

„Nosza követekkel vajdára üzennek,
Zsoldot nekik osszon, máskép haza mennek,
A hátralevőt is csúf módra nagyítván,
Előre is *ennyit*. Nem ad nekik István.

Váltig csilapítja Konrád, a vezérök,
Hogy a bátyja, Wolfhárd, kifizette bérök:
Az oda van, távol, nem mondhatja szembe;
Öccsét megkötözik s lökik egy verembe.

„Azzal fegyveresen a városba törnek,
Polgárt, papot, asszonyt fosztanak és ölnek,
Szalad a nép, veri a harangot félre:
Vajda riad, béront; hány sokat kardélre,

Konrádot a lyukból ereszti szabadon,
A főcinkosokat mind' vágatja agyon,
A többi ujonnan esketi nagy hittel,
S rakja meg a várost magyar őrizettel.”

Lajos az első hírt ráhagyta csodásnak;
Gondolt valamit, de sose' mondja másnak; -
Hanem a másik hír keserűn bosszantá:
„Több velök a baj, mint a nyereség” mondá.

S rendeli, a zsoldot, ha való, fizessék,
Ki rabol vagy sarcol, szigorún büntessék,
„Hisz nevem így átok környezi, gyalázat:
A föld népe reám csoda-é, ha lázad?”

Izené vajdának, *Bári* felé törjön;
Azt nem, hogy Canózát ostromlani jöjjön:
Maga személyében ezt hajtani végre -
Lángol az ifjú szív ilyen dicsőségre.

Laczfí tehát a part mentibe' folytatta
Utját, ahol *Tráni* hódola, s *Melfetta*,
Ugy hogy csata nélkül elérhette Bárit,
Hanem ostromhoz kell készülnie már itt.

Érkezik azonban nagy társzekerekkel
Lesták is, a Laczfí adta kísérettel;
Megörült a kincsnek Lajos hadi népe,
Még serényebb a várt jutalom fejébe.

Már kész is az árok, csak kicsi földnyelvet

Hagytak vala gátul a vár vize mellett,
És csak a döntő nap közeledtét várják,
Hogy megeresszék a víz lefutó árkat.

53

Eközbe' Lajoshoz hajtanak egy kémet:
Nem tudni, ruhája olasz-e vagy német?
Azt mondja: „magyar volt az apám, az őszám”,
Maga jött, úgy fogták a végbeli őrsön.

Kobzot vere távol régi magyar dallal,
Köszöngete rájuk vidáman itallal:
Kopjavesnyiről, intve, oda csalták,
S borát megivák, de magát megvasalták.

54

Lajos egy-két szóval magyarul kérdezve -
Négyszemközt valamit, mondja, fölfedezne;
Parancsolja tehát, bőrig kimotozzák,
S ha ártó szere nincs, sátrába behozzák.

Mikor ez meglőn és semmit se' találak:
Lábához a kobzos esik a királynak,
Fogadja be, kérvén, dicső seregébe;
Mert alattvalója szívébe', lelkébe'.

55

Hadra ugyan nem nőtt a daliás honban:
„Vétek miatt - úgymond - kizüllöttem onnan
Mielőtt elmult a gyermeki esztendő:
Bűnöm csak olyan hát, mint az eredendő.”

Kérdi Lajos, mi az? - „Eljön az órája
Kérni a kegyelmet, ha lesz érdem rája,
Azt szerzeni jöttem, ha bevesz Felséged;
Különösen most egy fölfedezés végett.

56

„Bujdosva, Canózát széltire megjártam,
Tudom a dürgést jól odabent a várban,
Ha valami hasznát veheti Felséged,
Leirhatom szóval ezt az erősséget.”

Lajos ígért neki aranyat százával,
Ha igaz s hű kémnek bizonyul szavával.
„Igaz leszek és hű; a hazáért *kém* is:
De az arany nem kell: fia vagyok én is”.

Érdekli Lajost már nagyon ez az ember:
S rendeli, hogy tartsák ugyan őrző szemmel,
De ne állják útját, ha menni kívánna,
Csak, hova jár? mit tesz? lessenek utána.

Csakugyan, a kobzos leirá mindenkép:
Mi, hogy' van? a várfal hol erősebb, gyengébb?
Hágcsót hova könnyebb, hol bakot használni?
S új akadály nélkül odabent leszállni?

Napot a király hát tűz ki rohanásra,
S éjet hogy a földnyelv által legyen ásva,
Sikerült is: foly már a vize, mint tenger,
Alig ugrálhat ki előle az ember.

Folyam-oldalon most, hol tábora fekszik,
Mutatja Lajos, hogy ostromra törekszik,
Állít oda sok nagy várbakoló gépet;
S kő-dobni, nyilazni váltva özön népet.

Másnap is ez ál-harc, harmadnap is így ment.
Oda hordat Rájmond védelemre mindent,
S vissza király' népét veri önbizottan,
Mert a fal erősebb, magasabb is ottan.

Ámde Lajos éjjel, negyedik hajnalra,
Viteté hágcsóit a tulsó oldalra,
S fiatal hősökből kiszemel pár százat,
Kikkel, hiszi, bátran a falakra mászhat.

Fő vala ott *Szécsi, Ujlaki* (mert távol
A Laczfi-rokonság, s Dénes az apjával),
Barta, Lukács, mind a kettő *Hedervári*,
Kanizsai János: nagy törzsek sudári.

Apróbb nemesekből: a *Nercsei, Vesszős*
A király testőre, vala még föltetszős,
Dobai, Soós, Lengyel, Moroczok, s több számos,
S vice-lovászmester *Besenyi* János.

Parancsot is ad ki: ha ő a falon van;
Mi történjék akkor. Jelentik azonban,
Hogy a kobzos eltűnt nyom nélkül az éjjel:
Megdöbbsent a király, mért is ereszté el.

Habozott, a tervét ne vesse dugába?,

De szégyelte is már, bízott is magába:
„Ejnye! pedig az *most* nagyon kellett volna:
Nosza, teremtsétek ide mindjárt” - szóla.

62

Hajnal előtt kisded, bátor csapatával,
A déli mezőre lopózkodik által,
Hol az ostromhágcsók lerakva hevernek;
S várja riadását *tulsó* hadi-jelnek.

Mikor az megroppan, s túl már csata bömböl,
Lárma, üvöltés zúg, kő hullva dörömböl:
Ő viszi hágcsóját legelül a falnak,
Társai, tett rendben, utána rohannak.

63

S íme, barátot vesz most a király észre,
Hármas, erős hágcsót támogat félkézre,
Vele a kobzos, de nincs nála kobozza,
Csak társa nagy pajzsát, buzogányát hozza.

Megnézi keményen Lajos a barátot
(Nem szokta feledni, akit egyszer látott),
S mikor a hágcsó fenn éri a vár falát,
Odakiált: „hó várj? s jer *utánam*, barát.”

64

Ezzel maga indul a király előre,
Teszi gyorsan lábát s szalad a lépcsőre,
Utána paizzsal a barát s bunkóval,
S mind a vitéz, itt, vagy a többi hágcsóval.

De szelét vevé már Rájmond is a bajnak,
Sokan az őrségből ide átrohannak
Követ a hágcsókra, nyilat, üszköt szórván,
Hágcsóstul az embert vissza hanyatt tolván.

65

Hengeredék nagy kő rettenetes szála
A lépcsőre, melyen maga Lajos áll; álla;
Ütni buzogánnyal a barát azt félre
Akará, de *hátról* nem esett kezére,

Oldalt szegi mégis, kívül a lajtorján;
De jaj! egyik csúcsa királyt lesodorván
Veti alant a mély, iszapos árokba,
S mint holt hever ottan, sok lábnnyira bukva.

Barátot is a kő mintha lesöpörné;
 Szökik azon percben talpra Lajos mellé,
 Megnézi, tapintja, felkapja ölébe,
 Pajzsát kövek ellen mind' tartva fölébe,
 S kiált, hogy eresszen le valaki hágcsót:
Akkor veszik észre, miféle bukás volt!
 Létrát a fenékre vetekedve nyújtják,
 Ijedve a hősök a királyhoz futnak.

„Él, él! csak elájult” s viszik a táborra,
 A mai várívás - marad az máskorra,
 Marad, mikorára jó Istennek tetszik,
 Mert a király ágyban, nagy-betegen fekszik.
 Vette neszét rögtön Rájmond a zavarnak,
 Hogy a falon így járt királya magyarnak.
 S ütni vasat izzón - kicsap és kiomló
 Hada ostromlottból leve ím ostromló.

Támadja merészen a kerített tábort,
 Ha ma visszaverték, holnap meg' aláront;
 Mindennap a király a viadalt hallja,
 S csak nyög, de a várat hagyni nem akarja,
 Se' hogy a vajdának hírt adjanak erről,
 Hallani se' róla, mint neki szégyenről,
 Mintha gyalázat vón' ami nevén szárad:
 Ha be nem vehetné maga ezt a várat.

Sokan a tábort már, kincseivel, féltik,
 Jobban urok drága szabadságát, éltit;
 Kérve Lajost kérik az urak, hogy hagyja
 Máskorra e várat: de nincs foganatja.
 Egy nap azonban csak nem üte ki Rájmund,
 Nem győzi talán már, s pihen avagy ráunt?
 Nem, hanem ormáról látja magas foknak,
 Hogy messzi keletről csapatok mozognak.

István hada volt ez, ki bevévén Bárit,
 Jön, s megközelíté Canóza határit,
 Seregét félkörben szétrendeli túlhan,
 Maga jó, s királyát kérdi, hogy' és hol van?
 Mikor elmondák a szomorú ujságot,

Nem birta lenyelni ezt a bosszuságot,
Hanem a királynak sátrába belépve,
Dorgáló szavakkal állt ágya elébe.

71

Mint atya dorgálja szeretetből fiát:
Feddi szeretve, de szigorún a királyt,
Hogy drága személyét, köz módra kitette,
Míg ő oda harcolt, s győz vala érette.¹¹⁷
„Azt vártam” Lajos így fordítja meg a szót,
„*Kötözve* hozod már nekem a Durazzót:
De csak elkésett bölcs tanácsokat hallok.”
Nem felel a vajda, szomorún kiballag.

72

Odakinn azonban - mert dolga temérdek -
Nincs ideje lomhán búsulni vezérnek:
Vár körül az összes hadakat megnézi,
Holnapi ostromra rendeletit teszi:
De szegény Rájmondnak leesett az álla,
Mint ki Durazzótól mentő-hadat vára,
S most e helyen ím jött négyszeres ellenség,
Kint az nyomja körül, benn gyötri az inség.

73

Látja, hogy e sok nép a kerített várban
Megtörheti őket, akar egy mozsárban;
Követet Lajoshoz küld hát izenettel,
Hogy megadja várát - szabad elmenettel.
Így már tetején leng király lobogója,
S hada tovább indul (magát viszi kólya)
Melfi alá, délre; de míg oda érnek,
Ászkoli és *Trója* hódol a vezérnek.

74

Lajos a barátról nem szólt eleinte,
De most, hogy az útban tétova tekinte
S nem látja sehol sem, kérdi lovászául:
Hova lett? s mi történt vele aztán hátul?
„Felséged után az árokba, iszapba
- Leesett úgy véltük - de leugrott abba

¹¹⁷ Barones et milites sibi nimium improperebant, quod ad talia se ingessit, quae non decent regiam majestatem. Chr. Bud. A. J.

S felhozta, kövektől paizsával védvén;
Hova tűnt? nem láttuk, szörnyű zavar lévén.

75

„Hanem az a *kém*, vagy fegyver-hordozója,
Az itt van - ahol megy! tudna talán róla -”
De Lajos nem akart szólni a kobzossal:
Hadd vezekeljen még amaz orgyilkossal!
Hadd lézengjenek itt a tábora mellett;
Meglátja, ha *kér*ik tőle a kegyelmet,
Kell arra sok érdem, többféle fogantyu:
S érdemre, ha *volt s nincs*, legerősb sarkantyu.

76

Kapuit azonban Melfi ki nem nyitván,
Tábort ver alatta Laczfí Apór István,
Pihenést az útból hadainak enged,
Mialatt csak szóval a várba izenget.
Királynak is együtt várja üdülését:
Nem birja feledni minapi feddését,
Az ostrom, akarja, szeme előtt folyjon,
Dicsősége, ha lesz, *reá* háramoljon.

77

Lajos a kő-zúzást viseli vállába',
S fáj még az eséstől ficamult ballába,
Így lóra nem ülhet, hanem azért kólyán
Megszemléli hadát, mind' kiparancsolván.
Mikor ezt elvégzé, s már vissza, bekészült:
Ime, hallik távul megriadó rézkürt,
Odanéz mindenki, fegyverhez is kapnak,
Azt híve, hogy a vár védői kicsaptak.

78

De nem az volt: egy űr jelenti királynak,
Hogy lovasok, ketten, tábor előtt állnak,
Hirnők az elsője, társa fuvall kürtöt:
„*A nápolyi király* - mondják - ide küldött.”
„Ki az?” veti Lajos: „ez már szemtelenség!”
Rendeli mégis, hogy elébe vezessék,
Azalatt a hirnők, az *övé*, készüljön;
Címer-köpönyegben paripára üljön.

Kajdásza¹¹⁸ Lajosnak hamar is készen lett,
Fehér köpönyegén, a királyé mellett,
Kivarrva selyemmel, arany-ezüst hímmel
Ragyog a sokféle birodalmi címer.

A nápolyi szintén címer-lepedőben
(Lilioma, strucca ennek is van bőven)
Érkezik, és távol, a királlyal szembe,
Kiáltja beszédét olaszul ily rendbe’:

80

„Királya Nápolynak - két Sziciliának
Jön elibe haddal a magyar királynak;
De hogy a nép vérét ne ontsa, kimélje:
Kész a hadi kockát így dönteni véle:

Párbajra kiszólít *Páris*-, *Avinyon*ba,
Vagy *Perugiába*, vagy ide *Nápoly*ba,
Szabad a választás előtted e négyben:
S aki győztes marad, Nápoly *azé* legyen.”

81

Meghirdette Lajos e szavak értelmét
Saját hirnökével, aki tudja nyelvét;
Azalatt a választ érleli, fontolja,
Mind veszedelmes hely, hová amaz csalja:

Párisban: a király anyai nagybátyja;
Avinyonban ismét a pápa: barátja;
Perugia, Nápoly; az *övé*, kész csapda:
„Azt hiszed” így dörmög „belémegyek abba”?

82

„Kiálts neki, hirnök, a nevemben választ”.
Szava után, hirnök így váltogatá azt:
„Uram-fejedelmem fölötte csudálja,
Ki lehet Nápolynak mostani *királya*?

Taránti Lajost nem illetheti Nápoly,
Örököse annak kicsi Mártell Károly; -
Különben a *herceg* lovag is, vitéz is;
Vele uram harcra kiállani kész is.

¹¹⁸ A *praceo* (keryr) értelemben használom e szót, mely Marktschreier Ballagi szerint. A. J.

„De nem a négy helyen; e világos okra:
Kettő az övé most, kettő pártját fogja;
Hanem a császár, - vagy Londonban a király,
Vagy akviléjai főpap előtt - kiáll.

Azonban, e harcot ő nem azért kezdte,
Hogy amolyan hosszú pórázra eressze:
»Megyek« - úgymond - »várjon: ott szembe kihívhat
Velem, a két tábor s Isten előtt, vívhat.«” -

Hírnök magyarul ezt s olaszúl kiáltván,
Elvágat a másik, fehér lova hátán.
Lajos pedig készül ostromlani Melfit,
Vitatja naponként vajdával a tervit.

Maga is már zsendül; - mikor aztán fent ül
Paripáján egy nap: ég föld belerendül,
Kap olyan *éljenzést*, hogy bent is az őrség
Ijedve fut össze: „oda az erősség!”

Még nincs; de jelenti ez az öröm-lárma
S harckedv, hogy oda lesz Melfi jeles vára.
Hanem a készülést minek irjam hosszan?
Toldit is egy percre kell hogy előhozzam.

Hogy megjöve, tudjuk legelőbb Bárletta
Mezején, próbául, erejét mutatta;
Azután a kobzost küldötte be kémnek,
Hogy nézze ki sorját király seregének.

Tőle Canózánál éjjel a hirt kapta,
Mikor a halálból Lajost kiragadta;
De azóta nem jött: „Nem akart ismerni!
Nincs tőle kegyelmet se’ várni, se’ nyerni.

Ismert pedig, ismert: ha nem ismert volna,
Teszi, ugyan, lábát *velem* egy hágcsóra?...
Bizza *reám* éltét?... Most, hogy megmentettem,
Nagy feledékenység csap össze felettem.”

Így panaszol gyakran. Kobzos, ha jön éjjel,
Szép szót neki, víg dalt hoz teli reménnyel;
Ketten a tábortól félre; odább laknak,
Hol pányva-cövekjét verik a lovaknak,
S kunyhót gabalyítanak hol Toldi pihenjen;

Kobzos a föld-népét elfüstöli könnyen,
Arra egyéb sem kell odavetett szónál:
„A *Cola* ez! aki malomkővel górál.”

88

Vajda pedig, várván ura felgyógyultát,
Nem nézi henyén a drága idő multát,
Hanem, ami tervet kieszelték ketten,
Azt végzi naponkint, munka-feszítetten.
Ásata elébb is száraz, öblös kútát,
Honnan a vár alá hajt egyenes utat,
Mely a várdomb és a kőfal alatt menne;
Száraz agyagdomb; nincs vízfakadék benne.

89

Mint földi vakondok túrva sötét lyukban,
Hol nem is alítnád, egyszer előbukkan:
Úgy kezde a várba fúratni al-utat,
Melyen az ostromlók dandára befuthat.
Nyiltan is emellett készületi folynak:
Sűrű rekettyéből lésza-sövényt fonnak;
Mely földje nyilaktól fal-megrohanáskor, -
Sok öreg íjj, hágsó készülé, mint máskor.

90

Hanem észrevette a vár kapitánya,
Hogy ama földtúrás mire való bánya:
Kinézte, kimérte, hova szolgál vége
S kifelé belülről aknát visz élébe.
Foly, halad a munka sűrűgő mécs mellett,
Hova nem hat napfény, sem az élő szellet,
Már hallik is, amint - sírt ásva magoknak -
Innen ezek, túlról amazok dobognak.

91

Vajda hogy ezt hallá, monda: „hisz’ ez pompás,
Minekünk segít, ha szembe velünk ott ás;
De ha már a tulsó dübögés átrendül,
Egymásra ma-holnap bukkan a nép szemtül.
Rohanás ezt rögtön a falra kövesse,
Felséged a külső viadalt vezesse,
De ne elüljárjon, csak utánok nézzen;
Én majd a sötétség dolgait intézem.”

S nem sajnálva magát, se' tulajdon vérit,
Szólítja fiát és ifiabb testvérít:

(*Miklós* vala, *Mihály*, és *Pál* ezek öccse)

Bátor, erős népet válasszanak össze:

Maguk ezt fáklyával harcolni vezessék,
Vissza saját útján, s ki az ellent vessék,
Ki az aknából és be megint a várba, -
Ha belül rekednek, az sem esik kárba.

Mert már is, alatta rohanó lészáknak,
A király vitézi falra imé hágnak;
Ott látom Ivánkát a csapatok élén,
S mind a javát-színét, ha sorra beszélném.

Sárga-kesely lován a király vezérel,
Küldözi parancsát mindenhova szélyel;
Buzdít, a köz embert szólítja nevéül,
Maga is vágatva fordul avagy térül.

Hágcsót a falon már, eleven teherrel,
Kit félig, kit odább rakva meg emberrel,
Látni, miként kúszó növényét karóján,
Csakhogy ez a kúzás nagyon borzasztó ám!

Fent a várbeli nép forró vizet, ólmot,
Szurok égő fáklyát, nyilat, követ szór ott,
Nagy villa-doronggal, hosszú csapófával
Feldönti a hágcsót, emberi súlyával.

Egy létra tűnék most szemébe királynak,
Félre, hol a védők kevesebben állnak;
Legfelül a kobzos, négy-öt ha kíséri,
Keze a párkányt is már csaknem eléri.

Hanem észrevette egy őr s nagyot ordít,
Követ a hágcsóra hevenyén lefordít,
Ugranak - a többi még jókor - előle:
Kobzost leüté... úgy hiszi a fal őre.

De nem: - *alulfordult* bátor ügyes ésszel,
Létra fogát alul megragadá kézzel,
Úgy csüng vala teste, míg legurult szépen
A nagy kő, s maradott maga, keze épen.

Ekkor a lépcsőre rugta magát vissza,

S, fent, a falon áll már, hol az épen tiszta
(Mert az az egy őr is oda ment, hol baj van);
S lefelé kardjával integet a zajban.

97

Egyedül ott villog - csak percnyi jelenség:
Mert nagy riadás lett: „Falon az ellenség!”
Száz szem nézi agyon, száz fegyver, a kobzost:
Gondolja szegény, hogy futni se’ szégyen most:
Le megint a hágcsón, függve alul *kézen*
Szalad és futását így végzi merészen,
Nagy kő- s fa-culáptól, mely görgene rája,
Megvédi a hágcsó kettős oldalfája.

98

Míg kobzos az őrt így maga ellen csálja,
Azalatt Ivánka, Szécsi nemes sarja,
Sűrű vasas néppel, mely követi nyomban,
Fel birt verekedni, és már a falon van.

Harcolva keményen, a maga hágcsóját
Megvédi, bevárván csapatja utólját,
Melyet aztán mások folytába követnek;-
Így dőlt sora el a *fali* történetnek.

99

Iszonyúbb a *másik*; az a földalatti,
Hova erős dandárt vezet a négy Laczfi
Olyan uton, hol még az erős sem bátor,
Mert a „halál völgye” az a szűk sikátor.

Dolgozik a csákány, zúg tompa ütése,
Mindjárt kész a halál nyílt, pokoli rése;
Némán a vitézek kebele is dobban,
Nem fél, de rebeg: hogy *kire mi* vár ottan?

100

Vak dúlakodás, holt tetemekre hágó,
Hol fegyver a csákány, kapa, veremvágó,
Honnan a megtorló hullát, sebesültet
Úgy kell takarítani, mint az ásott földet;
S mint víz ha erősen fakad a bányába,
Úgy tapos a vérben a vitézek lába,
Úgy foly ki az ásás alacsonyabb végén -
A nap is elszörnyed rettenetességén!

Így a Laczfiak itt, fenn a király népe
 Behatolnak a vár kellős közepébe;
 Látja az őrség e két folyamat fenn, lenn,
 S könyörög éltéért, nem is áll már ellen. -
 Hanem én, követve a bős hadi kockát,
 Nagyon is felejtém Rozgonyi Piroskát:
 Kell mondanom egy szót, maga helyén, róla,
 Bár ez az ének már untig elég volna.

Piroska, Piroska! szép hajnali álmom!
 Így kell-e tetőled végre is megválnom?
 Pünkösti virág, kit e dalomnak bájul
 Tűztem homlokára, így kell hogy aláhúlj?...
 Más volt az idő, hajh! más *akkor* az ég is,
 Felhős, borus ámbár - de *tavas* volt mégis:
 Most fagyos őszöm, mely nem engedi nyílnod,
 Arravaló csak, hogy elsöpörje szirmod’.

Érzi közel végét, már kész is az útra;
 Vissza, derült arccal; néz a rövid multra,
 Meggyóna világi bűneit... szerelmét:
 Maga Csanád érsek vette le a terhét.
 Egy gyötri csupán még: ama *síri* átok,
 - Bárha ezért Csanád szintén megbocsátott, -
 S mond Örzsinek (aki gyakori mellette,
 Mert csakis a fátyolt hogy még föl nem vette):

„Oh, Örzsé; galambom! a kezem oly gyenge:
 Írnál egy levelet, édes, a nevembe’,
 Hogy Toldit a törvény ártatlanul üldi; -
 Királynak az érsek, ígérte, elküldi.”
 Örzsé egy asztalkát odatolt az ágyhoz,
 Tollat, íróeszközt... olyan *új* hártját hoz,
 Mely nem is állatbőr, hanem úgy csinálják; -
 Bizalommal ekkép szólítja királyát:

„Felségedet (úgymond), terhére ne váljon,
 Üdvözlöm utószor, a halálos ágyon;
 Mert szívem egy átok, - kései vád nyomja,
 Nem mehetek azzal örök nyugalomra.
 Toldi vitéz, hallom, oda bújdosik most,

Üldözi törvény, mint fosztogatót, gyilkost,
Üldözi az egyház rettenetes átka,
Hogy engem kirabolt, férjemet levágta.

106

„Mi esett közöttünk a temető-boltban:
Isten előtt - kihez indulok - meggyóntam
Fő lelki-atyámnak Telegdi Csanádnak; -
Nincsen ahoz többé köze a világnak.

De, hogy őt nem hozta oda rabló szándék,
Azt tudom, azt vallom, - hitet is ajánlnék,
Eskü-tanúságot (de tilos) amellet,
Lenne bár utolsó ajkamon e szellet.

107

„Hogy esett a rablás? nem tudom azontul;
Elaléltam ismét erős fájdalomtul
(Ugy kell lenni) mikor Toldit *elátkoztam*,
Mert gonosztevőül én is őt okoztam.

Oh, ne érje utól, ne soha, ez átok!
Visszavonom, s mindent neki megbocsátok:
Nem tette orúl; mint gyilkos, utonálló,
Bajt-víva tevő, mint *nő* boszuját álló.

108

„Későre tudám meg, hogy titkon a fűzek
Rejtekeiből nézték idevaló szűzek,
Toldi hogyan vívott sok ideig Tarral,
Ez egész fegyverben, amaz egy szál karddal.

De tanúnak őket senki be nem híván,
(Fogadásuk tiltja, mit az ily pör kíván):
Mostanig ezt őrzék hallgatva magokban,
Nem érhető érőt szavuk e dologban.

109

„Esedezem hát - ki földi képe Annak,
Ki kegyelem-forrás - Felséges uramnak:
Kegyelemből Toldi lovagot feloldja,
- Ne legyen hős kardján alacsony bűn foltja.

Érsek is az átkot leveszi, igéri;
Felséged' is árva szolgálója kéri,
Nyúlak szigetében, hol apáca (most a
Fejedelem-asszony) - Rozgonyi Piroska.”

Levelet így rendben a királynak szerze,
 S kérte; mikor meglett, olvassa el Örzse:
 „Jól van; de utána még valamit toldok,
 Írjad, - nem vihetem sirba ezt a dolgot:
 »Itt, ahol a szívek hallgatva megtörnek,
 Egy deli, vitor szűz - ugyan, inkább gyermek -
 Készül kezeimből venni örök fátyolt;
 Nem mert a világnak méghalt s ide vágyott...«”

„Nem irom!...” ugrott fel s kacagott fel Örzse
 Zokogásba együtt s könyekre kitörve,
 S kiszaladt, orcáját kézzel betakarja,
 Nincs azután szép szó, ami vegyen rajta.
 Piroska tehát a levelet bevégzi,
 Lezárja viasszal, vánkos alá teszi,
 Hogy, ha Csanád érsek a királyasszonnyal
 Átjő, odalopja, - elküldi biztonnal:

Reszketve kipótlá: „... nem, mert ide vágyott,
 Hanem mert *közel* volt, udvari leány ott,
 Hol, aki lehetne szívének az írja
 Az nem lehet. Oh jaj! a kezem nem bírja...”
 Csakugyan az érsek jöve nap estével,
 Átveszi, felküldi ország levelével,
 Maga sem sajnálta egy rövid írását,
 Benne az apácák tanuvallomását.

Hogy e szerint Toldi nem orozva ölvén,
 Hanem viadalban, mint lovagi törvény;
 Sírfosztogatásnak is elesvén vádja,
 Mint a haza küldött levelekből látja:
 Érsek az egyháznak feloldja nagy átkát,
 Vissza neki adja lelki szabadságát;
 Kegyelmet a legfőbb világi bírāja
 Adjon - ő is kéri -: Felséges királya.

Tizenegyedik ének

„Igy állá boszúját meg...”

Hosvai

1

Kémeitől Lajos megtudá azonban,
Hogy Durazzó Károly ott volt alattomban,
Mikor Trója várost a vajda bevette:
Elfoghatta volna, úgy hiszi - s nem tette.

A dolog így történt: király lobogóját
Kitüzé a város s küldötte adóját,
Hogy Laczfi hadával oda bé ne menne:
Sietve urához, megegyezett benne.

2

Pedig ott volt Károly s gyűlevész csapatja,
E színmutatásnak ő vala az atyja:
Ha sikerül, hát jó; ha nem, ő halálig
Védi ezen várost, népe is egy szálig.

Sikerült; a vajdán megesett e csorba,
Nem tudta, mi rejlik ebbe’ a bokorba;
S csak azért hallgatja Lajos neki ezt el,
Mert szinte gyanakszik s komolyan neheztel.

3

Most meg az a hír jött, hogy Beneventónál
Új sereget Károly toborzani próbál,
Zsoldjába elébb is felfogadá Wernert,
Kit Lajos rablásért Melfi alól elvert.

Onnan Averszához? vagy Lajos elébe
Készül-e a Károly s a Taránti népe?
Semmit is a kémek ez iránt nem tudnak,
Se, mezei haddal szembe mikor jutnak.

4

De a vár-vivásnak nincs vége, se’ hossza
Legelőbb az útban meghódola *Conza*,
Azután *Conturszi* város alá mennek;
Sarcot vet a király lakóira ennek,

Mert részire állt volt, elvette aranyját,
Most ellene fordult s élteti Johannát;
Vete hát birságot rá, s két napig üle,
Míg azt lefizették, hada is körüle.

5

Ez alatt, mint szokta, a táboron által,
Lovagolni, olykor kevesed magával,
Olykor egyedül is, hogy a helyet lássa,
Merre, mikép légyen hada mozdulása:

Talált egyedül most lovagolni messze,
Hol a *Szele* víznek folyása van össze
Magánál öregebb s hosszabb folyamokkal,
Ő véteti mégis nevét fel azokkal.

6

Hanem a folyócska vala mostan áradt,
Lónak is a sodra veszedelmes járat;
Nézte Lajos; nincs-e porondja, fűzesse;
Hol seregét holnap bizton átvezesse:

Kunyhót veve észre gabalyítva galyból,
Egy olasz ifjút is, hogy kijöve abból
S két lovat, amely ott legelt vala pányván,
Eloldva, itatja a folyam lapályán.

7

Intett neki kézzel s hívta olasz nyelven,
Távol se' gyanítva hogy reáismerjen;
Amint közelebb jó: kobzos ez, úgy látja,
Ki hadánál cselleng, mint Toldi barátja.
„Nosza ugrass beljebb, szolgám Szeredai!”
„Elkap a víz, Felség! sebes ár e mai.”
„No, ne félj: akarom látni, vajon reggel
Át lehet-é úszva kelni a sereggel?”

8

Maga lován kobzos, ahogy üle s féken
Vezeté a Pejkót kézi vezetéken,
Befelé megindult a ragadó árnak -
Már hasig a lovak, már szügyig is járnak,
Már a hab elomló serényökkel játszik,
Úsznak egész testtel csak a fejük látszik;
Már libeg a kobzos; nem is ülhet szőrén,
S elbuggyan, a gyors víz árja lesöpörvén.

9

Sarkantyúba kapá holdas arany pejjét,
S hol elébb a kobzost látta, meg a helyét,
Lajos azon *alul* a folyamba ugrat,
Mely ott karikára sebes örvényt forgat
S tajtékká törik a habot őrlő habban;

Most íme a kobzos felütődik abban,
Lajos a fuldoklót ragadja hajánál,
Bár érzi, hogy ő is kengyelbe' lazán áll.

10

Kengyelbe', nyeregbe' már ő se' maradhat;
Magyar köpönyegje annyi segílyt adhat,
Egyedül a partot hogy elérné úszva,
De nehéz ólom test mind' lefelé húzza.

Elereszthetné, de nem akarja, nem, mert
Ha veszélybe küldte; megmenti az embert
Vagy maga is ott vész hogy hír se találja; -
Ilyen ember volt a magyarok királya.

11

Hanem a Pejko ezt nem nézi sokáig,
Oda úsz; mint egy hős, urának uráig,
Szép barna sörényét, hosszú nyakát tartja,
Hogy abba fogódzzék, ha nem ülhet rajta.

Megragadá Lajos nyakon egyik kézzel
Az állatot, aki néz rá okos ésszel;
Pejko meg az örvényt hasítja keresztül,
S leteszi a parton a királyt terhestül.

12

Nyerítve azonnal maga és felvágva
Hírt adni urának siet a lankákba;
Királynak is ott áll holdas arany pejje,
Rápattan, a kobzost nem hogy elemelje,

Hanem, hogy az élet ápolása végett,
Hozzon az örszemtől neki segítséget;
Késő vala: kobzost fürkészve se' látja:
Megmenté azalatt remete barátja.

13

Menet a kunyhóba betekint, de senki
Odabent nem látszik, hívásra se' jön ki,
Ordas paizs ott csak jelenti a kobzon
S gyermekfejü bunkó, hogy: „nincsenek otthon”.

Vissza tehát Lajos siet a táborba:
Hozza-e Conturszi adaját hódolva?
S feledtetik (amit oly örömet mondok)
Efféle kalandját a királyi gondok.

14

Mert küldje Giléti kulcsos Averszából
Követet, hogy nem bír helyt-állni a tábor,
Vissza Jakab már a *Lányi* folyón verte:
Ha segítség nem jó, veri épen szerte.

István csak azon volt, hogy az egész haddal
Szálljon Averszához kora virradattal;
De Lajos azt mondá: „van ember elég ott:
Szem nincs, vezető nincs... ha magam volnék ott!

15

„Nosza, háromszáz jó lovagot kiválassz,
Sereget te még most oda ne is fāassz,
Magam Averszához átrusszanok innen,
Mert hogy elég had nincs, képtelen elhinnem.

Te haladj, amint az eredeti terv volt,
Le a tengerpartig és vedd be *Szalernót*;
Mezei csatát is állj, ha talán Nápoly
Körül a Taránti szembe fog, és Károly.”

16

Íme, az indulat mikor erőt vészen
A legnemesb szíven, a legokosb észen!
Ím a boszu, melynek tisztátalan gözi
A fényes napot is néha befelhőzi!...

Szerelem, magában is elég kegyetlen;
Szerelem mint *bosszu*, csupa telhetetlen,
Míg jajba nem űzi, gyakran mind a kettőt:
A tárgyat, a szívet, amely vele megtölt.

17

Lajos úgy értette, hogy Beneventótul
Károly kicsi haddal délre ugyan lódul,
Nem tudni: Szalernó? Aversza? Nápolynak?
Mivel utak onnan háromfele folynak.

Ennek hogy az útját valahol elvágja,
Teszi most ki éltét magyarok királya;
Istvánnak azonban nem mond erről semmit:
Azt hiszi, hogy benne bízni nincs mit.

18

Vajda elébb nem hisz a maga fülének,
S ellene szól (mintha nem is értené meg),
Hogy a király oly kis hadat által *küldjön*
Ellenséges földön, a nápolyi völgyön.
„Vezetem, nem küldöm” Lajos riad - „érts meg.

Lebeszélni róla te ne is kísért meg,
Hanem a háromszáz lovagot jó karban
Készítsd velem útra, holnapi hajnalban.”

19

Mit volt tennie más? Vajda kiszemelte,
Ki az ifju hősök java, lángja, lelke;
Mellőzve csak önnön Laczfi rokonságát,
Mert a király szívét - érzi - gyanúk rágják.
Útra nehéz szívvel hajnalba' bocsátja; -
Toldi Lajost reggel megütődve látja,
Holdas arany pejjén hogy a háromszázzal
Az apadni térő folyamon átgázol.

20

„Nosza, kobzos, nyergelj! s utánok eredve
Hirt te nekem hozz, ha kerül is éltedbe:
Király hova indult e maroknyi haddal,
Külön a seregtől, kora virradattal?”

Szót fogad a kobzos, s noha el nem éri,
Szemmel a porfelhőt s nyomokat kíséri
Szintén öreg estig; akkor irányt veszve,
Elbódorog, a vad *Cserríti* hegyekbe.

21

Olaszul német hang üti fülét nyersen,
Kopja nyeles vége is a hátát versen:
„Ki, mi vagy, és hol jársz? Le, hamar!” Leszálla,
Most kell, hogy a kobzos magát feltalálja!

„Vagyok olasz ember, a Tarántó híve,
Magyarok sergétől jövök épen íme,
Hogy az ellenségről hírt vigyek uramnak:
Hol, hogyan és merre, mi szándékkal vannak?”

22

„Áj, hisz ez a kobzos!... (igazat mond szája,
Kém ez, lesi mit tesz magyarok királya,
Aztán »köd előtte köd utána« menten,
Járt a magyar hadnál, míg én vele mentem).

Most igazat szólj, mert a fejeddel játszol:
Szokott-e Lajos még, mint azelőtt másszor,
Kevesed magával lovagolni félre?
S hada hol van? meddig haladott már délre?”

„Az titok, azt tőlem megtudja - nem ám ti,
 Hanem egyedül csak uram, a Taránti.” -
 „Nem-e? majd meglássuk! de ne légy oly gyermek:
 Mi vagyunk, háromszáz gyalogi Wernernek,
 Kinek ura mostan Durazzói Károly,
 (Titkot előttünk hát nincs mi okért zárolj)
 S esküt teve annak, mi pedig utána,
 Lajosnak eladdig leskődni utána...”

„De felelj nekünk az előbbi kérdésre:
 Hol időz? miben jár? mit vehetél észre?” -
 „Igen! elárultok, haszonért eladtok,
 Tudom, a zsoldért ti sok ház ebe vagytok.”
 „Ejnye bolond! értsd meg velejét a szónak
 Hogy az urunk esküt teve Durazzónak,
 Hogy a magyar királyt élve elfogatja,
 S Nápolyba' bilincsen a kezébe adja.”

„No, ha így van, most hát -” válaszol a kobzos,
 Mialatt a szája' s szeme' vége fodros -
 „Megmondhatom én is, de nem a *lábának*:
 Hol is a gazdátok? *neki*, vagy urának.”
 „Károllyal a gazdánk levonult már délre:
 Csak *oldd meg a zsákot!* vagy eme kardélre
 Esküszöm, hogy mindjárt, e szempillanatba'
 Markolatig döföm jó kardomat abba!”

Megszeppen a kobzos, úgy látszik, erősen:
 Ha ez így van, titkát nem rejtheti ő sem,
 „Jöttök” felel „épen a készre, kapóra,
 Soha ily szerencsés hely, alkalom, óra:
 Lajos át *fog* kelni száz főnyi csapattal,
 Holnap-e, még kétes, vagy utóbb pár nappal
 Conturszi alól, a másik táborához
 (Gondolom), és *itt* vág által Averszához.”

Vágtak bizony erre hunyorított szemmel
 A zsoldos katonák egymásnak örömmel:
 Három is egy ellen: könnyű ez a játék
 És a szegődött bér, mondhatni, ajándék.
 „De mérthogy a dolgot jobban meg nem tudtad?

Most mi nap-éj számra lessük temiattad?
Térj nyomodon vissza, s hozz hírt: mikor indul?
S nem hoz-e több népet, a száz lovagin túl?”

28

„Uraim!” felelt ő, s görnyede, has-fogva -
„Ne küldjete *engem* e sárkánytorokba!
Most is csak nehezen szabadultam én meg:
Magatok közül egy jobb lessz oda kémnek.”

De szegény (kivált így) hiába szabódik,
Pihenjen, azt mondják, a felkelő holdig,
Akkor, ahonnan jött, lovagoljon vissza,
De ne késsék, a hírt szaporán meghozza.

29

Vajda pedig kedves ura miatt gondban,
Öccseit és Dénest hívja alattomban:
„Fiam és testvérim, a király ma reggel
Maga is elment a parányi sereggel.

Veszedelem éri utban, igen tartok,
Mert Károly és Werner, meg a zsoldos kardok
Ha Beneventótul a sikra leszálltak,
Félek, hogy azóta egymásra találtak.

30

„Nosza hát, egy-kettő! paripát nyergeltek,
Amerre király ment; ti is útra keltek:
Nincs-e hamar szükség innenti segélyre?
S hogy a Durazzói levonult-e délre?”

A négy fiatal hős gyorsan fogadá azt.
Maga mellé ötven jó lovagot választ,
S merre Averszának a völgy öle tágult
A király nyomain sebesen elszáguld.

31

Toldi meg, a kobzost várva türelmetlen,
Maga is épen már vala készülletben,
Mikor a négy Laczfi kis csapatát látja:
Nosza, Pejkót ő is utána bocsátja:

„Már megtudom - úgymond - mi az oka ennek.”
Akkor egész este, éjszaka is mennek;
Hajnal előtt rájuk szembe jön a kobzos,
Körülállják a hírt, amelyet ő most hoz.

Elmondja: királyt itt hogy akarnak fogni?
 S hogy szedte reá? most az első dolog mi?
 „Csak az a baj (szétnéz), hogy kevesen vagytok.”
 „Nem!” - felel egy mély hang - „hol ez ostor csattog.”
 S pattanta erőset egy valaki hátul.
 Tudják, hogy a hang jött a veres baráttul,
 Aki ha velök tart, ötvenen se' fáznak
 A szemibe nézi három gyalog száznak.

Vezeté a kobzos oda, hol fektőkben
 Feketéllnek immár, sűrű völgyi ködben;
 „Talpra!” kiált egy ör; - dejszen, ugorhatnak:
 Álmos ijedtség néz egy katonát hatnak.
 Körül-körül, mint a jó csikós szokása,
 Tereli tömegbe Toldi karikása,
 S míg ő üti szélről, ha ki mozdúl, képen:
 Kötözi, mint kévét, a többi középén.

Útra legott Dénes erőlteti nyáját,
 Viteti mind hátán a cepe-cupáját;
 Lesz nevetés, lesz taps a magyar tábornál,
 A „királyfogókat” gúnyolni kört formál.
 De Lajos minderről nem tud vala semmit,
 S hallva, Durazzót, hogy várnia nincsen mit,
 Mert az Szalernónak vonult e vidékrül:
 Folytatta az útját, s odaért baj nélkül.

Toldi pedig vissza nem mene Dénessel,
 Hamar útat vesztett koboz-énekessel,
 S monda: „tovább nincsen Laczfí körül helyünk:
 Jöszte, Averszához mi is általkeljünk.”
 S minthogy ez a kobzát, amaz is fegyverét -
 Hordja hátán házát, kebelén kenyerét:
 Hosszu tanakodás erre nem is kellett,
 Hanem elkocogtak, eleven fütty mellett.

Gondolta-e? vagy nem álmodta meg ő se'
 Ki van e tábornál közel-ismerőse?
 Szerető rokonja, szép unokahúga?
 Gyöngyszem, zordon acél foglalóba dugva?...
 Kont kis seregével ide Averszához

Szakadott, s azóta (noha fűhöz-fához
Fordul bátyja iránt), maga sem remélve,
Szegény öreganyját biztatja levélbe’.

37

Mert, bár soha szóval nem mondta királya,
Ezer gondjai közt is jut szeme rája:
„Kár még ez a gyerkőc ide a halálnak,
Maradjon ez élve, hős csemete szálnak!
Nosza, vidd el, bátya, s te viselj rá gondot.
(Szólt, mikor út közben elereszté Kontot),
Nincs a fiú harci hajszára megérve:
Könnyebben egy várnál ülhet, oda-félre.”

38

Hallott Anikó hirt a csoda-barátrul,
De annyi mesével toldva, elül, hátul,
Hogy abból sohasem hámozza szegény ki
Bajnok erős bátyját, aki *test-szerénti*.
Várta tehát, majd várt (ha várta, ha nem), mert
Kegyelemszó nélkül hazamenni nem mert:
Tán harcai végén, ha könnyörög szépen,
Megadja király azt, győztes örömében.

39

Még a viadalnak sem próbálta sorját.
Volt alkalom erre, de nem volt bátorság,
Képelete olykor ha nekibogárzott,
Az elinduláskor remegett és fázott.
De lángba csapá most a király megjötte,
Ki az egész tábort karéjba gyűjtötte,
S Lányi folyó hidján, melyet is Kont védett,
Tarta csupán ennyi tüzelő beszédet:

40

„Hát, magyarok, vert nyáj - másszor ugyan bátrak -
Ily messze a vártól biztosak a sátrak?
Ez a sarusziijnyi folyamocska véd-e,
Hogy haza nem futtok, anyátok ölébe?
No, imádkozzatok, hogy ki ne apadjon,
Ideig-óraig menedéket adjon:
Én magam a *régi* sáncok előtt verem
Királyi sátramát. Magyarok, ki velem?”

41

S fordítva serényen holdas aranypejjét,
Mutatá kardjával hada régi helyét,
Melyet új földhányás jelöl és nagy dombok,
Körötte lapályos, vizenyős rét, zsombok.

S indula háromszáz bátor lovagával,
Kit Conturszi alól hozott le magával;
Mellette királyi sötét lobogója,
Endre halottképe sápad alá róla.

42

Csak az ámulatnak mult el az a perce,
Míg tépett fonalát köti az ész össze;
Csak amíg a füst elszáll, mikor lőnek,
S visszajön hallása a siketült főnek:

Riadásba tört ki mind az egész tábor,
Megragadá harckedv és diadal-mámor;
Éjszaki szél szárnyán - mondják - ez a lárma
(Noha majd egy mérföld) elhatott a várba.

43

S hozta Jakab mindjárt a had-erősítést,
Megvédeni akik védik a kerítést,
Hol elébb Giléti s Kont tábora állott,
Ha nem siet, élve nem marad egy szál ott;

Mert már, a királlyal, az eleje harcol,
Hátulja sátort szed, igavonót hajszol,
Közepe nyúlt rendben, nyúló rohanásban
Szemmel, ohajtással résztvesz a vívásban.

44

Anikót elsodrá a vágy is, az ár is,
Csak visszakiáltott: „Bence, gyerünk, bár is!”
Nem állhata ellen a királyi szónak
S a deli, szép ifju, bátor buzdítónak.

Bence maradt volna örömejobb távol,
Motyogott is egy szót az agyafűrt lányrol;
De fejkavaró gond s karcos kötelesség
Csak utána rántá, nehogy baja essék.

45

Míg a háromszázzal maga ment előre
A király, helyt állt a tábortanya őre,
Fogadák népünket zárt fegyveres arccal,
Hogy majd visszavetik véres kudarccal
De mikor belátták, hogy több a kettőnél,

S hadat a sáskánál, hadat a felhőnél
Tetemesbet jőni, melynek soha vége:
Egyedül futás lőn szívök reménysége.

46

Lajos a futókat messzire nem űzi,
Győztes lobogóját egy oromra tűzi,
Hova majd sátrát is rendeli hogy verjék,
S ahova belátszik az egész vár-környék;
Hanem onnan azt is egyszeribe látja,
Hogy amit elfoglalt, még peres a gátja,
Perleni birtokból kell neki fegyverrel
S költeni sok jó vért a daliás perrel.

47

Mert Jakab, ugrasztván a futóit szembe,
Maga is közelg már rohanó harcrendbe;
„Ahol, itt nyom agyon” szól Lajos „ha késem!”
S szágulda fogadni a tág kapu-résen,
Mert egyebütt védi meredek part s árok,
Legalább, míg a had utána szivárog,
Melynek közelít már ugyan első része, -
S megered a harcok farkas-üvöltése.

48

Ott Lajos a három válogatott százzal
Jakabot bevárta, szívbeli fohással,
Hogy az Isten most is céljára segítse
S lovagi kalandban ritka szerencséje.
Foly iszonyu „kinn a farkas, benn a bárány!”
Betörni kívülről ezer élet árán,
Fordítani belőlről, sort sor után vissza,
Mint a barázdákat veti kormánydeszka.

49

Jakab ötször-hatszor, mint eleven falnak,
Fejjel nekiront a maroknyi magyarnak,
Sor sor után mindég vissza, hanyatt szédül;
S már gát van előtte maga emberébül:
Akkor veszi észre, hogy az oldalárok
Csak alig van védve, kicsi a dandárok:
Nosza! gyerekség ezt hátban megkerülni;
S kezd a diadalnak előre örülni.

50

De Lajos már látta, hogy hátratekinte;
Hogy teli a földvár csapattal szinte,
S Jakab seregébe, mielőtt bemászhat,
Veri, mint vas éket, ama háromszázat,
Vas éket, amelynek ő maga az éle;
Ugrat Jakab ellen, hogy megvíjjon véle;
Kétfelül is a harc foly szörnyű robajjal,
Mint erős hajó küzd recsegő jégzajjal.

51

Láncsára közel van az olasz vár nagyja,
Lajos a rúdat hát csipejénél hagyja
S karddal sújt le Jakab sisakos fejére,
Hétszeres halál volt amit odamére,
De kardját az olasz félreüti játszva:
„Hm! ha csak olyan kell, hát olyat is látsz ma -”
Mond Lajos, és hátrál; s meg előre törvén
Védi magát és ví, mint lovagi törvény.

52

S lón viadal, hosszas, váltva megújuló,
Hajszálnyi hibán vagy eseten forduló,
Hogy rajtafeledik, kik közelebb állnak,
Szemök' e játékan a szörnyű halálnak.
Hol az olasz támad és Lajos a védő,
Hol visszaszorítja makacs ellenét ő;
Kard, paizs, és lónak szája-ügyessége
Pontot se hibázzon, mert különben vége.

53

Vége is, úgy látszik, a bátor olasznak,
Társai, mert már dől, segítni szaladnak,
Lajos egy szúrását hóna alá lopta,
Hol a mell- s vállvértet kapocs összefogta.
Szécsi, az Ivánka, már emelé kardját,
Hogy dőlni segítse olaszok hadnagyát,
De király megtiltá neki szóval, szemmel,
S hagyta, hogy elvigyék, mondva: „vitéz ember!”

54

Hanem ekkor, mint nagy rengetegét sásnak,
Tipratja tömegét a gyalog láncsásnak,
Mely a lovak közt és lába alatt fetreng
S lelke szakadtából átkot és vért ökrend;
Vissza sok ott is még, mint taposott fereg,

Fordítja fulánkját - erőt ad a méreg -:
Sok jó lovat, embert orozva leszúra
E harc, mely a földből veri most fel újra.

55

De Lajos, nyíl-, kopja-sűrű zivatarban,
Nyomja elül, nyomja ellenit oldalban,
Serege utána s körül a sövényből,
Fut már ki, mint forró víz habja edényből.

Diadalon edzett bizodalma ernyed
A várbeli népnek, hogy a hír is terjed,
(Mint szélül az erdőt gyors láz ha kilelte).
Hogy elesett Jakab, az egésznek lelke.

56

Nem igaz volt; - tudják, akik álltak környűl,
Hanem a hír, amint távolodik, szörnyűl;
Sokan azt is mondják, hogy a csata veszve,
Fut a derékhad, s ők kirekedtek, messze.

Lőn háborodása az egész harcrendnek,
Csak az édes élet van előtte mindnek:
Azt ha belophatná mégegyszer a várba,
Fegyvere, jól szerzett neve - vesszen kárba!

57

S ekkor Lajos, amint kedveze az óra,
Kulcsos nagy Averszát megnyargalta volna,
De Jakab a hosszú ostrom alatt gáttal
Körül ásta-véste, ló nem mehet által.

Az egész környék egy össze-vissza árok,
Beléje vezetve nagy lusta mocsárok;
Gyalogja hol átbú s kicsi lovassága,
Ott is védi karók sűrű sokasága.

58

Lajos ezt belátván ameddig ellátott,
Nem akar ily drágán ostromlani gátot
Hadait mindünnen kürtölteti vissza,
S kicsi veszteséggel tanyára behozza.

Ott az utóhad már, - s az öreg Giléti
Szép aranyos sátrát fölvereté néki,
Fogadja örömmel, fogadja csudálva,
A többi vezér is ott süvegel állva.

S körülhordva szemét, szól az öreg nádor:
 „Hazajöttünk ismét! ismerős e tábor:
 De, ha király volnék (Felségedet kérem)
 Büntetném az ilyen tettért a vezérem.”

Mosolyog Lajos rá: „Van idő: bátorság
 - Jobban az ősz gondnál - dönti csata sorsát;
 Szerencse serényé; - no, de öreg, már most
 Kell ülni, kerülni rendesen a várost.

„Mert széles, erős öv veszi körül, láttam,
 Mindenfele árok, sűrű palánk, gát van;
 Hadunk, bekeríteni elegendő sem lesz:
 Küldök Laczfi után, másik seregemhez.”

Küldött is azonnal, megírta levélben:
 Jöjjön ereszkedvést, hagyjon mindent félben;
 Károlyt s a Tarántit, ha lehet, elvágva,
 Új zsoldosival hogy ne jusson a várba.

Nem vehetett részt e mai ütközetben;
 Mert tanyahelyéről most ért oda sebtén;
 Hol a hadat délnek látja lehuzódni
 S nem látja, ki ellen, hova mennek, Toldi.

Küldi tehát kobzost, lásson, tudakozzon,
 Neki e dologról szaporán hírt hozzon:
 De Noé hollója odavész hírével,
 Későn jöve csak meg, - már csata végével.

Hova lett a kobzos? - Amint futa délre,
 Hogy a harc folyamát közelebb szemlélje:
 Paripát vőn észre, mely nekivadultan
 Visszafelé száguld, s hozza urát - holtan.

Kengyele felcsúszván tartja egyik lábát,
 Maga, tört virágként verdesi a kápát,
 Fiatal, sőt gyermek nemes apród, látja,
 Megesett a szíve: „hátha megél, hátha!...”

Szembe lován a vad lovat addig üzte,
 Míg megállíthatta, vezetékre fűzte
 S vezeté jó távol egy szakadék-érre,
 Hogy megmossa sebét s bekötözze, félre.

Sebet ugyan kívül nem lát, se' pedig vért,

Tán sisak elrejti, vagy az acél ing-vért?
Azt levevé, ezt is már oldani nyúla,
Ki is oldta félig: de hogy' elámúla!

64

Sisak alól hosszú hajadonhaj omlik,
Kebele is duzzad, hogy a vért kibomlik;
Odakapott kézzel, noha öntudatlan,
S szeme nyílt a holtnak, másik pillanatban.

Kebelét baljával megijedve rejté,
Másikkal az erszényt öve megől fejté
S oda tartá esdő, néma tekintettel,
Ha menekülhetne a szüzi étellel.

65

Látva, felel kobzos: „Ne legyen félelmed!
Magyar vagyok én is, Lajos hada mellett,
Csal e ruha... de te, angyala Istennek,
Hol jársz közelében ily veszedelemnek?”

„Ha magyar vagy, akkor *lovag* is vagy” monda
A szűz „köszönöm; - de tégy *fogadást* nyomba’,
Hogy utánam nem jársz, nem tudakolsz, s ajkad
Ez egész dologról, míg akarom, hallgat.”

66

Fogadá ezt kobzos, noha fájló szívvel,
Mert bizony a lelkét lába elé hévvel
Odaöntené, ha nem tudja regéből,
Mily próbát követel leány a legénytől:

Volt, ki egész évig, háromig is néha,
Lőn az óhajtottért fogadásból néma;
Lóra segíté hát rendbe hozott fékkel,
S megvált a leánytól, vékony reménységgel.

67

Anikó pedig (mert ki nem ösmert már rá?)
Haza ment, hol Bence nagy szomorúan várá,
Miután a harctért hiába kutatta
Össze soká, most sír, kesereg miatta.

A dolog így történt: előre, csatára
Sodrá Anikót a rohanó had árja,
Pedig érzé magát ugyan átkozottul
Amint lova meg-meghorkant egy halottul.

Mert ahol most jártak, csata helye már az.
Anikó borzongott, szeme sem volt száraz
Maga körül látván iszonyát a hadnak,
Véresen és csonkán akik ott jajgatnak.

Vissza se' fordulhat - de kifelé, szélre
Törekedék, hogy majd ott eloson, félre;
Kijutott, megállt, hogy egy kicsit nézzen szét:
S látja, gyalog, vérben rogyini le, kit?... Bencét.

Felfordult a világ vele és előle,
Vissza, hanyatt, ferdén a lovára dőle
Ki hogy ezt megérezé, s nyakán laza fékét,
Nekivadult s vitte lomha nehezékét.

Bencének azonban hogy' esett eleste?
Maga ő magának ezt a bajt kereste,
Mert, hogy Anikóval lovagoltak szélről,
S búcsúzni akartak már a kapuféltől:

Láta halott-szerben feküdni egy tisztet...
No, Bence barátom, ki az ördög kiszett,
Hogy leugorj azt a holtat kizsebelni?
Hét számra fogod a seb helyét viselni!

Kardjával a *holt* - míg rajta motoz, görnyed -
Úgy üti orron, hogy hala mindjárt szörnyet,
Maga is azt hitte; - de hogy ez valónak
Nem bizonyult, most megvallja Anikónak. -

Vette Szalernónál királya parancsát
Laczfi vezér, hová odaért mostanság,
De falait máris körül özönlötte,
Hajóit a révben hamuvá égette,

Ugy hogy menedék nincs se földön, se vizen,
S a vár kapitánya titkon odaizen,
Hogy ezer aranyért a várost feladja; -
Nem lenne szavának máskor foganatja.

Hanem a királynak sietős parancsa:
„*Rögtön* az ostromot, bárhol veszi, bontsa” -
Kényszeríté vajdát urához sietni,
Liliomos aranyt ezret lefizetni.

Pedig ebben csel volt: a mestere Károly,

Ki beszorult, jövén a hegyesebb tájról,
Ide Szalernóba, hogy kikötőjében
Átvegye a zsoldost, mely érkezik épen.

73

Tudnillik az olasz parton e napokba'
A Taránti herceg, Genuától fogva,
Szedeté a zsoldos katonát hajóval,
Fényes ígérettel, de csak üres szóval;
S minthogy maga Nápoly nyílt tengeri város,
Ide Szalernóba, mely kikötős, záros,
Rendelte a zagyva sereget hogy gyűljön,
Durazzó hadával itt hogy egyesüljön.

74

Ami meg is történt; - hanem a gyors vajda
Hamarább, mint Károly vélte, ütött rajta,
Beszorítá őket, el is a tengertől;
Most hemzseg a város gyűlevész embertől,
Akik nem akarnak harcolni hitelbe,
Lázonganak inkább, zsoldot követelve;
Hogy ezt kiteremtse, Károly egyet próbál,
S a várkapitánynak maga ezért jót áll:

75

Tűzze ki nagy pénzért magyarok zászlóját,
Küldje a vajdának kenyerét és sóját,
Ha seregét innen másfele fordítja
S kapuit a város neki meg nem nyitja.
Laczfí siettében elfogadá, mondom,
S Aversza felé ment a nápolyi úton;
Károly meg, a pénzből zsoldosinak vetve,
Tolvaj hegyi hágón vezeté sietve,

76

Hogy elibe vágjon a királyi hadnak,
Mielőtt a szoros útba nyomulhatnak,
Hol a *Vezúv*-hegynek mossza lábát tenger,
Nehogy Laczfí elébb elzárja sereggel.
De hegyi mászásban annyira megkésett,
Hogy dugva találná haddal e szűk réset,
S ha másfele nem tér a vajda, valóban
Ott rekedne Károly ez egérfogóban.

De így a szerencse kisegíté Károlyt,
Idején elérte palotás nagy Nápolyt,
S hamar egyesülve Taránti hadával,
Siet Averszába, ezzel, s csapatával.

Johanna pedig már hajón, kikötőben
Az utolsó kockát várja lepergőben,
Hogy tengeren aztán szökve iramhasson; -
Csecsemőjét otthon hagyta a rossz asszony.

Laczfi a szűk útra benyomúlani nem mert,
Mely a hegy lábánál követi a tengert,
Nehogy a Taránti, ha kevés is népe,
Szárazon, vízen kárt tegyen seregébe’;

A hegyet is nézi, s erejét a szélnek,
Mely a hamut, füstöt leszitalja délnek:
Megijedhet attól az ember, az állat,
Ki olyan nem látott, s nagy zavart csinálhat.

Megkerülé hát e füst-tarajú hegyet,
Melynek tüze éjjel fölgyújtja az eget;
S lefelé haladt a nápolyi mezőre,
Szomma kicsiny várát hagyva balon félre.

Mikor elvonult már, csak utócsapatja
Vala hátra, melynek Dénes a hadnagyja,
Hát ime, a kis vár olasz őrállói
Követ, nyilat mernek a nyakukba szórni!

Csak leszökik Dénes: „Félre itt a lóval!
Utánam, ki legény emberi hágcsóval!”
S maga rohan, fejét paizsával fedve,
Ugrik is a falnál egy hosszú németre,

Akit ő tart zsoldban, s most a vállán tartja
Míg a fal eresztét kézzel megragadja,
De felyülről nagy kő németre zuhanván,
Ott függ vala Dénes, egy csonka gerendán.

Nem hazudok - mert nem az ujjomból szoptam -¹¹⁹
Várbeli, több száznál rohana rá ottan,

¹¹⁹ Laczfi Dénes tette történeti episod. L. Szalaynál. (II. 199.) A. J.

Láncsa veri vértjét, szekerce sisakját,
Ő mégsem ereszti bal kezével a fát,

Mialatt a jobbjá véd is, öl is, vág is,
Míg tiszta lesz a hely, és annyira tág is,
Hogy acél rugása hős ifju inának
Fölvetheti oda, hol elleni állnak.

82

Ott hamar oly szerűt nyese vitéz kardja,
Hogy bátran utána jöhet a csapatja,
Körül elfoglalni mind az egész párkányt,
S kitűzni a zászlót: Laczfi fehér sárkányt.

Eközben az atyja lehaladt Nápolynak; -
Ütheti helyét már Lajosnak, Károlynak; -
Őrhadat és rendet e városban oszta,
S magával a kisdéd árva királyt hozta.

83

Kit is a nagybátyja fogad a lelkébe,
Veszi a dajkától királyi ölébe,
Nézi, hasonlít-e néhai öccsére,
Szíve sugja neki, hogy ez az ő vére.

Öltözteti bársony aranyos ruhába,
Fényes követséggel indítja honába
Szerető nagyanyja hogy gondját viselje,
Megölt fia helyett fiává nevelje.

84

De különben Laczfit fogadá csak lanyhán,
Gyanuját, szó nélkül, egyre tovább fonván:
Hogy a hercegeket bebocsátá haddal,
Úgy tetszik neki, hogy késett akarattal.

Szomma is ingerli, - s ott a fehér sárkány
Mintha csúfot tenne liliom-virágán;
De hallgat ezekről, s vele, a vezérrel,
Mint azelőtt, tervet, tanácsokat érlel:

85

Gyűrűvel a várost körül ők hogy' vonják,
Mindenfelül össze, holtra hogyan nyomják,
Vizet, élelmet hogy' zárjanak el tőle
Szorítva csak égi, pusztá levegőre.

Laczfi javaslá ezt, mert az evő szájak
Megsokasodtak benn. Tetszett a királynak,
Bár maga hír-szerzőbb diadalért ége,
S hogy legyen a harcnak röviden már vége.

Laczfi tanácsában nem is leve kára,
 Belátta Lajos ezt maga nemsokára,
 Mert szökni a zsoldos, s állani nem bérért,
 Kezde által hozzá, csak pusztá kenyerért.

Ezek elmondák, hogy odabent az inség
 Nőttön-nő, lovát már eszi az ellenség,
 Egymást, ha Lajos még tartja tovább zárva
 A fejér zászlót hát bizonyosnak várja.

Nagyítva beszéltek; - hanem a városban
 Igazán nagy szükség, élelem is rossz van.
 Úgy hogy kiűt ottan mindennemű kórság,
 Eped a nép szomjan, s nagy a halandóság.

Megpróbálta ugyan egyszer a Taránti,
 Nem törhet-e délre, a Laczfi során, ki:
 De vissza szoríták négyannyi erővel,
 Sok leesett állal s vérbe borult fővel.

Össze tehát gyűltek az urak néhányan
 Jakabhoz, ki volt még sebe miatt ágyban:
 Lajos, Fülöp, Róbert Taránti vezérek,
 Károly, Lajos, Róbert Durazzó testvérek,

Mind királyi herceg, Lajosunknak vére.
 Kezdé a beszédet a Johanna férje,
 Jó szerrel az őrség hogyan menekülhet?
 Mert nagy az inség, de nagyobb a rémület.

Ugyanis egy zsoldos - nyomba reá többek,
 Kik minap a várba, s Genuából jöttek -
 Ledobban az örön melyet épen álltak,
 Pajtási is aznap, mind, kik vele bántak.

Hónuk alatt támad rút kelevény kéke,
 Egy óra, egy-két nap: s az erősnek vége;
 Ijedtében a nép nem tudja, hová lesz:
 Hogy a hírből hallott *fekete halál* ez!

Rettenet e szóra állt az urak közt be,
 Csak egy hirtelen ész nem pihen a közbe:
 Károly szövi tervét, az idősb Durazzó:
 „Hát csak feladásról lehet - úgymond - a szó?

Hisz' amennyire én ösmerem e várat

Van kifelé innen földalatti járat -
Igaz-e?...” a kérdést fordítva Jakabhoz,
Jól tudja pedig, hogy semmi remény ahhoz.

91

„Van” - felel a várnagy - „s vezet egy fülkébe,
Hol sebet orvosló szent *Január* képe
Áll, kicsi kápolna módjára, egy dombon,
Vár s az ostromlók közt mintegy középponton;
Sarkon lefelé jár tetemes kőtábla
S utat nyit... az ellen, a halál torkába;
Inkább menekülnénk szembe kitöréssel:
Király sátra előtt mit nyerünk e réssel?”

92

Közös értelem lőn, feladni a várat
Szabad elmenésre, ha kegyelmet várhat
Mind az egész őrség csupasz életével,
S a magyar király ezt igéri hitével.

Csak maga Károly nem akarja letenni
A fegyvert, - nem akar földönfutó lenni,
Hagyni Calábria főfő hercegséget,
Tekervényes utat gondol ki e végett.

93

„Igaz” - így szólítja Lajost a Tarántit -
„Volt hűhó valami bajvívás eránt itt,
Eldönteni a pert a magyar királlyal, -
Még volna idő: de nem lehet azt szájjal...”

Láng csapta föl erre a Taránti arcát,
Testvéri kiáltják: „Rokon, ez cudarság!
Ki hiszi, hogy *most* már Lajos elfogadja, -
Véren vett országát vissza nekünk adja?”

94

Taránti pedig szólt: „Legyen! én kiállok,
A magyar királlyal viadalt próbálok,
Nem is az országért, csak ennyi kevésért:
Fegyverrel, vagyonnal szabad elmenésért.”

Jakab ellenzé, mert nem ismeri, monda,
Azt a kezet, mely őt ide, ágyba nyomta:
„Akarom ismerni!... s ha mindennek vége:
Legyen legalább *ott*, becsületes vége.”

Hírnököt aznap még küldé izenettel,
 Vissza is a hírnök jött oly felelettel,
 Hogy Lajos a vivást, igen; elfogadja:
 Nézze kimért helyről mindkettejük hadja,
 Közepütt bajmester, mindeniké álljon,
 Három igazlító is közel a tájon,
 Olasz és magyar, kik a viadalt nézzék,
 S lovagi törvényben, igazán intézzék.

Ezek (a magyar Kont, Bánfi, Bebek - három
 Olasz úr is annyi) szélyel a határon
 Indultak keresni viadalra helyet,
 Találtak is - épen szent Január mellett.
 Semmi gyanút nem költ a kicsi kápolna,
 Mintha ez a lesre alkalmas volna:
 Mai élő ember kevés tudja eztet,
 Magyar és olasz vét előtte keresztet.

De tudja Durazzó, s hívja legott Wernert,
 Hogy venne magához ötven erős embert,
 Nagyot ígervén, ha éjjel a kápolna
 Régi fedett útján oda béhatolna,
 Hol a viadal majd közel esik reggel;
 Bántani azonban Lajos királyt nem kell,
 Csak *mutatni* mintha életére törne -
 Egy hajszála se' lesz tette miatt görbe.

Azután Lajosnak általúzen titkon:
 „Törbe sietsz, hagyd te a viadalt, rokon!”
 Ha elhiszi s nem jó: nyert ügye van nála,
 Ha nem hiszi s eljő: igaznak találja.
 Sok van a rováson, érezi szükségét,
 Hogy megkoronázza hazudott hűségét;
 Kegyelmet ezért, s ha *most* nem is országot.
 Endre' fia mellett remél gyámolságot.

Megütődött rajta Lajos eleinte:
 Nem állni ki, szégyen, mert már megizente,
 Kiállani... ej, mit! Károly szava semmi,
 Tán csak gyáva nevet akar őrá kenni.
 Mert ha veszély volna, ő meg nem izenné,

Inkább hiszi, csúffá hogy örömet tenné; -
Hallgat ezért erről, de vigyázó gonddal
A lehetőséget megbeszéli Konttal.

100

Fejét teszi rá Kont, hogy az lehetetlen;
Pusztá gyep, egy nyúl sem bújna el ott lesben.
Nézi a két tábor *belül* a két árkon:
Nincs kopja, nyíl onnét mely annyira járjon;
Ki van adva még is; jó lovagok száza -
Forgós süvegét Kont mihelylest fönn rázza,
Száguldva repüljön, hogy urát megmentse; -
Senki nem is gondolt az öreg kő-szentre.

101

Kötve tehát fegyver-nyugovás az napra,
S a kettős viadalt kitüzek holnapra,
Mit is a táborban megneszel a kobzos
S viszi a barátoknak: mit szól e dologhoz?
Toldi gyanítá, hogy nincs e sor őszintén,
S hajnalba' megindult, fel az árok mentén,
Kívül, - egyrészt, hogy a viadalt is lássa,
De, ha baj lesz, kell ott jó lova futása.

102

Felbukkan a várt nap kéklő hegyek ormán,
Két részben a két had sort veszen egyformán,
Bajmesterek futvást ide-oda járnak,
Közepütt a bírák zászló alatt várnak.
Oda néz minden szem, minden kebel elfül,
Minden fül a kürtszót lesi már, innen, túl;
Megharsan az egyszer Kont jeladására,
S két lovag egyszersmind rohan a tusára.

103

Páncél fedi testök, sisak az orcájok,
Úszni levegőben látszik paripájok,
Két lilium: két toll lebeg alá hátra,
Előre feszítve háromöles dárda:
Megül a Taránti - odanőtt a lóra,
Kengyelben Lajos áll, előre hajolva,
S hátrafelé messze nyújtja ki jobb lábát,
Hogy rúgva is azzal lódítsa a szálfát.

Már kőhajításnyi lehetett a távol:

Csak elejté lábát Lajos, a rúdjával:

Nyíl a jobb combjába sebesen fúródék,

S láncsövető lába ereje feloldék.

Ezt látva Taránti, kapja lova fékét,

Nem tudja, mi lelte nemes ellenségét,

S bámul, hogy előre látja törni Wernert,

Feddi kemény szóval: hogy jött oda? hogy mert?

De német a szóra nem ügyel semmit se,

Szalad emberivel, hogy körülkeritse

S boszut álljon végre magyarok királyán,

Maga szakállára, *nem színre*, csinálván.

„Árulás!” üvölt Kont s integet a száznak,

„Árulás!”... a bírák kardrántva vitáznak,

„Árulás!” a magyar tábor riadozza

S veti mint kopját, e szót az olasz vissza.

Vágtat elő a „száz” ura védelmére,

De vége Lajosnak, mire oda érne,

Ha barát - hogy merről? nem ügyelt rá senki -

Ott nem terem és a királyt meg nem menti.

Veri le a zsoldost, közel érc bunkóval,

Szét is az ostorral, nagy ökörhajtóval,

Hogy dög módra hever keresztül egymáson, -

Maga Werner eltűnt a sötét nyíláson.

Kont veszi, a százzal, királyt védelembe;

De már az olasz is indult vala szembe,

Mikor a lovasság kitörését látta:

„Elárult a magyar!” dühösen kiálta.

Harc ottan az elsők közt iszonyú támad,

S foly bele két részről mindig had után had,

Míg az egész síkság úgy hánytorog attól,

Mint a sötét árvíz rút iszapos habtól.

De nem a Taránti viszi népét harcra:

Sisak alatt lángol büszke lovag arca,

Érzi, hogy ez Károly embere és dolga,

Szégycelli halálból, hogy így megcsufolta.

Érzi, hogy a vár is, ügye is ma vesztén,

Kisiet a harcból hamar útát vesztvén,
S megered nyom nélkül egyenest rohanva
Nápolynak, a révbe, hol várja Johanna.

109

Rést a magyar had közt futni talált erre:
Mit ügyel sívó harc egy rideg emberre,
Ki, szorúlt kócsagként, leszakítva tollát
Ragad egy halottról s tűz magyaros csalmát?

Mindenki előre vágja magát karddal,
Mindenfele harsog a boszus magyar dal,
Mindenfelül összébb szorul a vár alja,
Sáncait magyarnak előzőnli rajja.

110

Ott a falon kívül, mint külön erősség,
Áll régi kolostor, benne olasz őrség,
Ugyanaz, hol Endrét orozva kiolták;
Giléti-fiúk ezt hárman ostromolták.

Atyjok akará így, s tüzelé dandárját,
Hogy oda szállítsa sebesült királyát
Addig is, míg a vár maga be lesz véve;
Nagy bút neki szerzett szomorú hűsége.

111

Mert, hogy a kastély már el vala foglalva,
Ime, hozzák öccsét s egyik fiát halva,
Domokost a fiát, meg az öccsét, Jánost:
Képzelve akárki e jelenést már most!

Maga a király is esetét megszánta,
Hogy kitevé öccsét, fiait, dorgálta:
„Felséges uram!” szolt inkább zokogásképp -
„Ha előre tudom, se cselekszem másképp’.”

112

Urok’ így elhelyezék tiszta, földött helyen,
Hol védve nyilaktól s hulló kövek ellen,
Mert már beszorúlt az olasz őrség nagyja
S falairól most a viadalt folytatja,

Nem, hogy meg akarná tartani a várat,
De tudja, halálnál egyebet nem várhat;
Kívül is azonban a kapuknál harc foly,
Melyekért az őrség esze-veszve harcol.

Mikor aztán a hirt bevivék Jakabnak,
 Hogy déli kapun már magyarok becsapnak:
 Nagy kegyelem-zászlót vonatott tornyára,
 S megadá a várost életre-halálra.

István, ki a harcnak vezeté e részét,
 Percre megállítá hada betörését
 S futa királyához, hova gyült egyszerre
 A többi vezér is a megadó jelre,

Megtudni, hogyan kell az olasszal bánni.
 Volt, ki javaslá, mind' kard élire háyni;
 De Lajos megtiltja: semmi se' történjék,
 Csak a kaput tartsák megszállva, és védjék;

Benyomúl ni nem kell, mert belül a várban
 (Szökevénytől tudja) *fekete halál* van;
 Őrzeni a várat, mostanra elég ez:
 A többire nézve majd ha üdül, végez.

Táborral a várost keríték hát övbe,
 Haddal az elfoglalt kapukat megtömve;
 Madár ha keresztül, szellő ha repülhet,
 Vagy az illanó füst, - más nem menekülhet.

S mindjárt, sebe amint enyhületet vészen,
 (Nem volt veszedelmes ama húsos részen)
 Jakab esdeklőit bocsátja magához
 A király, s a várnép felől így határoz:

Adja ki a várnagy - s még ma jelenjen meg
 Színe előtt minden fejedelmi herceg,
 Taránti, Durazzó - Lajos úgy, mint Károly,
 Hallani tetszését a maga sorsáról.

Adja ki a zsoldos katonát is, Wernert,
 (Kit az áruláskor egyszerre megismert):
 Azután az őrség, lerakott zászlóval,
 Kivonúlhat békén, a rajtavalóval.

Öröm és aggodás tért ezzel a várba:
 Nagy öröm a népnek, mely a halált várta;
 Zavar és aggodás a királyi vérnek,
 Mint kiket, úgy szólván halálra, kikérnek.

Lajos eltűnt: most ők lakolnak miatta,

Wernert se' találják (Károly eliktatta
Még a harc elején, mert ily tanu nem kell,
De szívesen ugrott maga is meg Werner).

118

Biztatja azonban őket a Durazzó:
Az egész dolog nem oly igen borzasztó,
Ismeri nagylelkét a magyar királynak,
Rokonit nem bántja, ha elibe állnak.

Ha Johanna esnék kezibe, vagy férje
Nem állana jót, hogy valami ne érje:
De hisz' *ők* mit tettek?... s ha szólni találna,
Őerte megenged, van érdeme nála.

119

Lajos a Tarántit nem annyira bánta,
Nemes ellenfél volt párbajban iránta;
De a zsoldos Wernert - az iránt nincs mentség -
Parancsolja, rögtön hogy előteremtsék.

Csak midőn Jakab és a hercegek esdve
Bizonyítják, hogy nincs, keresték keresve;
Akkor valamicskét engedve johádzott,
Rokonit jobb szemmel tekinteni látszott.

120

Ezeket rangjokhoz rendeli hogy illőn
Étellel-itallal meguralják kellőn,
Lakják a kolostor egyik üres szárnyát,
Tiszteletül örök folyosóit járkák;

Jakabnak ajándék, s útra gyalog kólya -
A népnek adassék háromnapi zsoldja,
S fegyvereket, zászlót kapunál lerakván,
Fegyveri közt nyisson utcát nekik István.

121

Így ezek áldással kivonultak szépen:
De félelem és-vés az urak szívében:
Mint a kalickás vad, ide-oda járnak,
Szökni lehetetlen, kegyelmet se várnak.

Képzелhetni tehát, hogy' ütődtek által.
Mikor a királytól, sebe gyógyultával,
Izenet jött egy nap, hogy öröm-pohárra
Rokonit ma-este szívesen elvárja.

Oszlopos és szellős, írott palotának
 Kapuján testőrzők elibök nyitának,
 Belül is kétoldalt állnak vala sorral,
 Összevegyülvén sok füstfogta szoborral.

Elül mene Károly, - arca nagyon sápadt,
 Látva körül e sok eleven kőlábat;
 Ismeri a termet: hiszen ott dőzsöltek
 Endrével, kit azon éjjel meg is öltek.

De megéledt aztán róka merészsége:
 Magyar urak jöttek főhajtvá elébe,
 Kik ott a királyra várnak vala többen,
 S rokonit uroknak fogadák legszebben.

Lajos akará így; - most maga belépe,
 Mosolyogva jött, de homloka' környéke
 - Mint nap ha alásüt fekete felleeknek -
 Látszott e mosolytól annál sötétebbnek.

Lajos az asztalfőn, - oldalt s vele szemben
 A királyi vérség ült le szabott rendben;
 Hátrább e kicsinyénél, s lentebb egy arasszal
 Magyar uraknak volt terítve nagy asztal:

Ott Laczfi elől, s a püspök a zágrábi,
 Giléti, Bebek, Kont, Kanizsai, Bánfi,
 Szécsi, Druget s mások ülnek vala többen,
 Amint öregebbek rangban vagy időben.

Nem tiszte a lantnak olyatén szolgálat,
 Hogy megénekeljen minden egyes tálat:
 Tudnivaló, hogy volt sok is ottan, jó is,
 Drága nemes bortól megeredt a szó is.

Kelyh az urak előtt csak arany, ezüst áll,
 Hanem a királyé velencei kristály,
 Hátra nyujtván, abba *masszai* bort töltet,
 Rémséges a jókedv, mit arca erőltet.

„Herceg uram!” - fordult szembe Durazzónak -
 „Állj mostan elébe hamar e szép szónak:
 Piroslik ez a bor, mint az öcsém vére:
 Így csapom a földhöz e nap örömére!”

Elképed a vendég, magyar, olasz egyre,

Haja Durazzónak mered és áll hegyre,
Makog is, de torkán szava görcsbe fűlad;
Mire Lajosból így tör ki az indulat:

127

„Gaz herceg! ez óra halálad órája.
Te valál az első - emlékszel-e rája?
Ki a pápa szívét Endre ellen birtad -
Ím leveled róla: tagadd, ha nem irtad!
Azután, hogy öcsénk - nem királyi székhez -
Juta cinkosidtól gyalázatos véghez:
Nem te valál aki, vádolva Johannát,
Sietél, hogy bosszunk' ellene lovalnád?

128

„Húséget ajánlál írott leveledben,
Míg azt, ki miénk volt végső rendeletben,
Mária hercegnét elrabolád tőlünk:
Azt hitted, ez a seb beheged, míg élünk?
Majd nyomozást kezdél - farkas a juhok közt -
Hogy előlünk eltégy minden tanut, eszközt,
Mi által a bűnnek megeljük a szálát,
Igazán büntessük jó Endre halálát.

129

„S hogy bejövénk haddal: avagy Akvilánál
Nem te valál, haddal ki elibünk állál?
Ki, magad tettétven ide-oda hűnek,
Akarád gyümölcsét szedni ama bűnnek?
Leszakad e gyümölcs, *ma* szakad le: érett...”
Károly szemet égre fordíta fehérét,
S bizonyítja esdő eskü-bizonysággal,
Hogy iránta nem volt szíve hamissággal.

130

Eleve hogy Endrét gyűlölte a pápa;
Vétett-e, hogy haddal behívta jogába?
Máriával, úgymond, bátran kele össze,
Miután Lajosnak más lön eljegyezve;
Színre Johannáért harcolnia kellett,
De hadát szétküldé már Akvila mellett:
„Bízom a Jézusban - vére nekem zálog,
Hogy nálad kegyelmet, irgalmat találok.”

„Igen, eloszlattad Akvilánál serged”
 Vetí Lajos vissza „miután szétverték;
 S szaladtál, hogy üszköt szórj ellenem újra,
 Hogy lángba borúljon lábam előtt *Púlya*.
 Közelébb, hogy törbe csálnak, megizented:
 Ki veté azt a tört? nem a *te* bérenced?...
 De veled én hosszan mit feleselgetek:
 Biráid előtt állsz: *urak, ítéljete!*”

E szóra, legények lekapák az asztal
 Tetejét, amint volt terítve damasztal:
Fekete alatta marad a felsőnek
 Feszületet arra s egy kaponyát tőnek.
 Térdre az olasz hűll, kiki széke mellett,
 Magyar uraknál is szűkül a lehellet,
 Csak néztek az egymás halavány arcára -
 De szavazni kellett, életre-halálra.

Életre ki merne?... kezdé az utolsó:
 Jön feljebb és feljebb az az egy komor szó,
 Mint a haldoklónak elébb lábába áll,
 Ugy csúsz mindfeljebb a komor, hideg halál.
 Mikor a szavazás kerül utoljára
 Laczfí Apor István erdélyi vajdára,
 Feláll nyugodtan, erősen, mint szikla,
 Szava mérsékelt, de szemiben egy szikra:

„Felséges uram” - mond - „a győző jogával
 Kénye szerint bánhat a király, foglyával:
 Hanem ez ítélet a törvényben semmi,
 Bíró e dologban csak az önkény, nem mi.
 Lakomára jöttünk: minek e feszület?
 Magyar olasz ellen törvényt nem is ülhet;
 De, ha úgy akarja, teheti Felséged;
 Esedezünk mégis bocsánata végett.”

„Ugy-é, vajda uram?...” komoran Lajos szól -
 „Most értem a dolgot, értem nagyon is jól:
 Meghagyom, e cinkost rögtön kivezessed,
 S magadé ha kedves, fejét leüttessed!”
 Laczfí a zokszóval indúla előre,

Vezeté Durazzót a király testőre,
Megragadá *Vesszős Fülöp* az ajtónál -
Most, a merész élet nem egyéb vértónál.

136

Vajda jelentéssel mire visszatére,
Meghallá, hogy már Kont a had *fő* vezére,¹²⁰
Amiért kimondta „vakmerően a szót,
S pártolta előbb is, *bújtatta* Durazzót.”
Lajos ezt megtiltá, hogy el ne temessék,
Ablakon a kertbe oda alá vessék,
Hol temetetlen várt késő kegyelemre,
Mint utcai koldus, öccse, szegény Endre.

Tizenkettedik ének

„Ifjúságabeli több sok dolgairól
Én mostan nem szólok semmit az többirül.”

Ilosvai

1

Meglakolt Durazzó, meg is érdemelte;
De sötét s kietlen Lajos király lelke,
Mintha most ocsúdnék buta, nehéz borból,
Oly érzés maradt fenn a bosszu-mámorbul.
Küszködik Károlylyal, - sujt reá száz vádat:
Hanem egy hang - egy hang mellette is támad;
Nem tudja, ez érzést ki hogyan törölné:
Ha feltámaszthatná?... ha újra megölné?...

2

Igazolja tettét, okra okot halmoz:
Egy fuvallat! összedől e kártyahalmaz,
Hogy veséig borzad a hús fuvalomtul;
De újra, meg újra építi azontúl.
Igy reggelig ágyban szemét le se hunyta,
Akkor fölkel, hogy majd enyhíti a munka,
S asztalához ült, hol (mi nála szokatlan)
Nagy halom levél gyült össze felbontatlan.

¹²⁰ Quod factum (István letevése) multis dicplicit et ipsum Stephanum voivodam exacerbavit. Chron.
Bud. A. J.

3

Figyelmét az ország vaskos irományi
Közt magára vonta kettő, csak parányi,
Fekete pecséttel van mindegyik zárva,
Nem hagyná az ilyet senki utoljára.

Lajosnak az elsőn a címer, a zsinog
(Rajta vörös, arany és fekete színek),
Mely keresztül fogja, megmondá előre,
Hogy szomorúság itt vár reá, mint *vőre*.

4

Ugy is lőn: keserves szivből Károly írja,
Hogy szerette lányát elszerette sirja,
És mivelhogy más nincs, nincs az ő Margitja
A kötött szerződést a sors szétszakítja.

Keserű mosollyal vont Lajos rá vállat.
S fölmetszé a másik, a fekete szálát,
De vajh-hogy elámult, amidőn olvasta
Előbb is az alján: „Rozgonyi Piroska”.

5

Majd, hogy végig futott szeme a levélen.
Az apáca sorsa megillette mélyen:
Ez a vidor élet!... mikor elgondolta,
Érte nemcsak Toldit - magát is okolta.

Mikor ott meglátta először, a kútnál -
Oh ember! ha mindent így, előre tudnál:
Bizony a király sem játszott volna tűzzel,
Főbenjáró kockát egy falusi szűzzel.

6

Meghatá bár, amint Toldi pártját fogja,
Toldi ellen most még jobban gyúlt haragja.
S bár személyes hála szól Piroska mellett:
E percben nem adna Miklósnak kegyelmet.
„Igen! viadal volt, nem gyilkosság, tette:
Én tudom, miért vitt: rákényszerítette,
Trónomig üldözte, - már, akárhogy mossák:
Egy sincs a világon, ha ez nem gyilkosság!

7

„De legyen bajvívás, (mentsük kegyelemből,)
S nem vad bosszuállás gyilkos szerelemből...”
Lajos itt megdőbbsen: felkele, járkála,
S parancsolta lovát, a szokott sétára.
Toldi György *fiát* künn látja meg véletlen,

Odainté, s egy szót vete néki sebtén:
„Mondjad a bátyádnak: nincs már ellenemre,
Ha jelenti magát nálam kegyelemre.”

8

Szólt, s tovább iramlék csettentve lovának.
Anikó csak bámult: mondja? ő? bátyjának?...
Hol van az? - Ő tudja? vagy a király tudja?
Vagy csak füle csengett? képzelet? álmodja?
Meggyőződött róla, hogy igaz, nem álom:
„Vagy tudom - azt hiszi - vagy, hogy feltalálom
Rejteket Miklósnak: s ím maga felszólít
Megvinni kegyelme első hírmondóit.

9

„Kegyelmes szavait hogy’ adom tudtára?
Sietek anyjának megírni Budára -
Nem! magam viszem meg, ha szerit találok,
Úgy is ide Miklóst már hiába várom.”
S kezde hallgatózni, táboron mit hallhat?
Tudakolni haza induló alkalmat,
Ha menne valamely csapat, vagy követség,
Hogy Bencével azt ők biztosan kövessék.

10

Megtudá, hogy másnap, ebéd tájon reggel,
Indul egy kíséret fogoly hercegekkel,
Vizsegrádra vívén tisztességes rabnak;
Szívesen mennek, hogy életben maradnak.
Velők útra kelni engedelmet kére,
Megadá Kont Miklós, a had fővezére,
S Anikó, örömmel a sátrába menvén,
Szól Bencének, ki ott hűsöl vala renyhén:

11

„Láss, Bence, utána hamar a két lónak;
Buda felé útra eredünk már holnap.”
- „Háj! be jó lesz: így majd haza jutunk télre.”
Kacag a leány s mond: „mit beszélsz te félre?
Hiszen a tél elmúlt, tavasz fele járunk,
Tudom, a gólya is hazajött már nálunk.”
- „Ugyan!... hisz’ színét se’ láttam hónak, szánnak,
A tele is kófic ennek a taljának!”

Monda, és egyenkint tagjait fõlszedte;
 Legelõn a két ló: menni kell érette,
 Oda, hol a tábor lovai legelnek,
 Locsogó zöld rétben, Lányi folyó mellett.
 Meglelte, kifogta a magokét könnyen,
 De megakadt szeme a lovak közt eggyen,
 Szólt is neki: „Pejkó!” - az fülelt a hangra:
 - „Nem hagyom a gazdám jószágát bitangra!”

„Valaki ellopta... vagy, akárhogy’ történt,
 Szent, hogy ez a Pejkó, s nem jött ide önként:
 Haza lopom én meg.” S közelít vigyázva,
 Mint zabos tarisznyát, a süvegét rázva:
 „Pejkó! ne ne Pejkó!” Oly kezes az állat,
 Hagya néki csípõt, veregetni vállat,
 (Mert hányszor itatta, meg vakarta régen!)
 Fel is ült, a kettõt fogva vezetéken.

De mihelyt a szórén ülepedve fenn lett,
 Nosza, futni Pejkó, fel a folyam mellett!
 Karját a vezeté-k-pányva majd kirántá,
 „Pejkó te, nem arra!” fêkezve kiáltá.
 Leugrani nem mer, nyaka szegnék mindjárt;
 Csak röhögi a ló szegény Bence kínját,
 Neveti magában tátos ravasz ésszel,
 Hogy félve sörényét markolja két kézzel.

Értek vala kunyhót, amely egy kúp nádhoz -
 Benne meg egy ember, hasonló baráthoz;
 Két lábon a Pejkó ott egyenest szökkent
 S leteremté Bencét földre, csak úgy nyekkent.
 „Mi dolog ez, Pejkó? ilyen sose’ szoktál:
 El akartak lopni? és te tolvajt fogtál?”
 Dörgi erõs hangon a barát, - s hogy lássa:
 Képpel az ott fekvõt gördíti rugása.

Bence tápászkodva nagyot ühmget erre,
 Dúlyesztli szemét az idegen emberre:
 „Megleltem a gazdám paripáját, *hangját*”
 - Mormog cihelõdve - „de maga hol van hát?”
 „Bence, az én volnék; hanem aztán hallgass!

Mert lesz ugatás, hogy kert alatt a farkas;
Ki vagyok, mi vagyok, azt senki ne tudja.
Csak te, ha már itt vagy, meg ez a rőt csuklya.

17

„De te, *te* hol jársz itt?” - Bence fölös szóval
Elkezd, miért jött, hogy’ jött Anikóval:
- „Ne zavard egymásba, kit elül, kit hátul!
Hívd ide, ha itt van: megtudom magátul.”
Bence nem is lőn rest ravaszul tudatni:
Igért Anikónak „valamit” mutatni
Lenn a folyó partján, hogy a lelke nevet -
No csak üljön lóra (hazavitte menet).

18

Anikót az ujság hidege is lelte,
Eszébe is jut egy - az ifju levente,
Ki megszabadítá minap a veszélyből,
Kit azóta sem tud kivenni eszéből.
Hátha csak azzal függ valamikép össze!...
Felpattana gyorsan: „Bence, tehát jöszte!”
S mire az esthajnal nekisápadt volna,
Rá is akadának a hegyes kunyhóra.

19

„Hm!” csóválta fejét Toldi az ajtónál:
„Lánchordta leánya, helyre-legény volnál!
De ne bámulj hát rám, jer, ölelj meg szépen -
Vagy letegyem ezt a mondvacsinált képem?”
Hogy levevé a szórt, mely rőt vala, borzas:
Pattant Anikó rá, mint mágnesre a vas,
Kulcsolta nyakára kezeit keresztbe,
Édes bátya-urát csók-árba feresztve.

20

Aztán vége se lett, hossza se’ a szónak,
Toldi merész útján bámúl Anikónak,
Hogy harcba is indult, most hallja csudára -
Hanem épen megjött kobzos a tanyára.
Ráismert Anikó, el is pirult mélyen;
„Nem idegen” - Miklós biztatja, ne féljen,
Neki hű bajtársa, olyan hű, hogy ritka:
Közös a kettőjük minden java, titka.

21

Feddő szemet a lyány vete az ifjúra:
„Nem, nem! az a titok nincsen elárulva,
Ugy-e lovag?” - Toldi „mi az? mi az?” kérdi,
„Uccsegen, e kettő egymás dolgát érti!”

Kobzos Anikótul engedelmet nyervén,
Az odatapadt szó megeredt a nyelvén:
Toldinak elmondá a húga kalandját, -
Azzal félrevonult, igazítani lantját.

22

Arra határozták: Anikó ott háljon,
Bence meg a kobzos más tanyát csináljon,
Toldi Anikóval tartsa meg a régit, -
Hol nem hamar érnék a beszédnek végét,

De kívül megajdul Szeredai kobza,
Epedő szerelmét a hang ide hozza,
Hogy magát is Toldit meghatá a nóta:
„Nem fájt így ez a seb - nem tudom mióta!”

23

Ezek így tanyáztak. - A sereg azonban
Tespéd Averszánál henye unalomban,
Sok témonda beszéd, sok szófia támad;
Rosz jelek és hírek adván neki lábat.

Elosztani sergét falu-, városszerte,
Sűrű halálhírtől a király nem merte,
Csak tartja rakáson, tábori életben,
Ott a kolostornál, messze kerületben.

24

Hallja sötét hírét a nép e halálnak,
Minden egyéb kórban „feketét” találnak;
S kinek eddig nem volt hazamenő vágya,
Rögtön eszébe jut az otthoni ágya:

Halni ha már meg kell, ott akar ő halni,
Pedig a halált csak meg szeretné csalni,
Nem hiszi, hogy e rém mindenhova kerget
Akar egyes embert, akar egész serget.

25

Most a *hegy* is, amely fekszik alatt, délre,
Rettenetes hajnalt derít minden éjre,
Vérláng-sugarakban szökőkutat játszik,
Négy mérföldnyire az - táboron is látszik.

Megbószul az állat, meg az ember ettől,

Hullámzik a föld is alanti tüzeztől,
Repedez itt és ott, s rotyogással égő
Gyomrából pokoli büzt lehel a kénkö.

26

Rengés az öreg föld tetemeit rázza,
Hamari közökben meg-megújul láza,
Nem biztos a láb, hogy rajta egyet lépjen,
Mint mikor a gyermek „hajlókázik” jégen.
Udvara kél napnak, szivárványa holdnak,
Veszedelmes párák, csunya felhők lógnak;
Senki a táborban lefeküdni nem mer,
Éji tüzek mellett agg - s bomlik az ember.

27

„Hajrá! ma vigadjunk, ma legyen egy jó nap:
Ki tudja, ha élünk s vigadunk-e holnap!
Itt a világ vége: nosza, vegyük hasznát
Mielőtt ránk omlik, vagy cserél új gazdát!”
S foly széltire immár lakozás éjente,
Bomladoz a tábor régi szoros rende,
A vezér büntet, de fogamatja kétes,
Mikor ily nagy vádlott: „Mindenki”, a vétkes.

28

Elmult három napja, ma negyedik este,
Hogy kidobva fekszik a Durazzó teste:
De király szemére még nem szállt le álom,
Csupa vívódásban telt éjjele három.
Ma korán elnyomta nagy tompa levertség,
Kezdé is az álom újítani testét,
De nem üdül könnyen az elkínzott elme,
Kínjait álarcban hozza ismételve.

29

Lajos előálmot valamicskét alván,
Kép álla eléje, dísztelen és halvány,
- Milyennek utolszor látta vala Károlyt -
Nyaka mély sebjéből ontva piros sávolyt;
És szóla, sohajtván nehezet és hosszút:
„Király! a halálban sem szünik-e bosszúd?
Mire tartod még azt a nyomorult testet?
Útra szegény lelkét miért nem eresztet?”

„Johanna boszúját; most te be nem végzed:
Négy férjnek szánta őt az isteni végzet,
(Mert igaz a jóslat), ezek: A. L. I. O.
András (azaz Endre), *Lajos*, *Iakab*, *Otto*.¹²¹

Durazzó lesz az is, rokonom közeli,
Testvérem fia, vőm, s nevemet viseli,
Ki elfogja Ottót véres, erős harcon,
S kitől büntetését elveszi az *asszony*.”

31

Igy szólt, - de Lajosnak, hogy veje miatt a
Lyánya baja meggyűl, Károly elhallgatta:
Hogy Mária ellen koronáért lázad.
S vére bemocskolja a királyi házat.

Felriadt Lajos, de a kép nem enyészett,
Ímette is rá még jó darabig nézett,
Felugrik az ágyból, nincs több nyugovása,
Ablakhoz először mene, hogy ne lássa;

32

Majd, a sereg elszórt tüzei láttára,
Nyakbavetőt, olcsót, teríte magára,
Lehaladt a lépcsőn, ki is a mezőre,
Közrendű vitéznek nézte saját őre:

Ottan egyik tűztől a másikhoz átcsap
Árnyékban, hol az éj összebukik s bátrabb.
Itallal is olykor, tegezve, kínálják,
Senki nem ösmervén magyarok királyát.

33

Több helyt csak ivásba' mennek elő, dalba',
Rúgják is a port, - meg a „feketét” falba;
Másutt komolyabb már, hevesebb is a szó,
Belékerül a had, a király, Durazzó;

Nem, mintha valaki védné az utóbbít,
Hanem a boros nyelv gáncsol, okol, tódít;
De kivált a Laczfí, az erdelyi részen
Hangzik a szabad száj zúgása merészen.

¹²¹ Maritabitor A. L. I. O. (alio). E baljóslatot ki használja fel, ha nem a népköltő? A. J.

Lajos ott egy tűznél állt tovább, mert e
Zúgolódók közt a kobzost megismerte,
„Ez is, a hálátlan!” - gondolta, és várta,
Ha vajon ennek is lesz panasza már rá.

De a kobzos nem szólt, csak csendesen ült;
Annál teletorkúbb vita foly körül:
Laczfira mit tudhat a király, mi vétket,
Hogy levevé róla a fővezérséget?

„Megalázta király (mond az egyik) hőjét,
Hogy övé maradjon az egész dicsőség.”
- „De biz’ ezért bosszús, (másik ezen mulat)
Haddal neki mért nem foga el egy *nyulat*.”

- „Kár is a vezérnek lenni olyan hünek,
Hol az érdem fordul vissza reá bűnnek -”
Riad egy s elmondja a „királyfogókat”. -
Lajos *ma* először hall ilyen zokszókat.

„Vártuk, a magyarnak *most* jön fel a napja:
Hát csak olasz ez is, mint épen az apja!”
S felkerül az eset, a Feliciáné,
S a lófarkon hurcolt ártatlan leányé.

Kobzos is rápendít egy szomorú dalra:
„Királyasszony kertje kivirult hajnalra -”
Ide írom, ámbár régi, kopott nóta,
Tudja fiatal, vén, húsz esztendő óta.

Zács Klára nótája

1

*Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra;
Fehér rózsá, piros rózsá...
Szőke leány, barna.*

2

*„Királyasszony, néném!
Az egekre kérném:
Azt a rózsát, piros rózsát
Hajh, beh szeretném én!*

3

„Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lések!”

4

„Jaj, öcsém, Kázmér!
Azt nem adom százér’ -
Menj! haragszom... nem szégyelled?...
Félek, bizony gyász ér.

5

„Sietős az útam
Reggeli templomra;
Ha beteg vagy, hát fekügy’ le
Bársony pamlagomra.”

6

Megyen a királyné,
Megyen a templomba,
Szép virágok, deli szűzek
Mind követik nyomba.

7

Könyörögne, - nem tud,
Nem tud imádkozni:
Olvasóját honn feledé:
Ki megyen elhozni?

8

„Eredj, fiam, Klára!
Hamar, édes lányom!
Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem a diványon.”

9

Keresi a Klára,
Még sem akad rája:
Királyasszony a templomban
Oly nehezen várja.

10

Keresi a Klára,
Teljes egy órája:
Királyasszony a templomban
De hiába várja!

11

*Vissza se megy többé
Deli szűzek közé:
Inkább menne temetőbe,
A halottak közzé.*

12

*Inkább temetőbe,
A fekete földbe,
Mint ama nagy palotába,
Ősz atyja elébe!*

13

*„Haj, lányom, lányom!
Mi bajodat látom?
Jöszte, borulj az ölemre,
Mondd el, édes lányom.”*

14

*„Jaj, atyám! nem, nem...
Jaj, hova kell lennem!...
Hadd ölelem lábad porát -
Taposs agyon engem!”*

15

*Harangoznak délre,
Udvari ebédre:
Akkor mene Felicián
A király elébe:*

16

*A király elébe,
De nem az ebédre:
Rettenetes bosszuálló
Kardja volt kezébe’.*

17

*„Életed a lányért,
Erzsébet királyné!”
Jó szerencse, hogy megváltja
Gyöngé négy ujjáért.*

18

*„Gyermeke mért, gyermek!
Lajos, Endre halj meg!”
Jó szerencse, hogy Gyulafi
Rohan a fegyvernek.*

„Hamar a gazembert...
 Fiaim... Cselényi!...”
 Ott levágák Feliciánt
 A király cselédi. -

„Véres az ujjad,
 Nem vérzik hiába:
 Mit kívánsz most, királyi nőm!
 Fájdalom díjába?”

„Mutató ujjamért
 Szép hajadon lányát;
 Nagy ujjamér' legény fia
 Borzasztó halálát:

„A más kettőér'
 Veje, lánya végét:
 Piros vérem hullásáér'
 Minden nemzetségét! -”

Rossz időket élünk,
 Rossz csillagok járnak,
 Isten ója nagy csapástul
 Mi magyar hazánkat.

„Rossz időket élünk, rossz csillagok járnak -”
 Harsog bele hangja valamennyi szájnak,
 Azután: „Megvirrad... kezdik ama régit;
 De Lajos ennek már nem várja be végét;
 Hazatér bosszúsan, adja ki parancsba:
 Hogy térdig a kobzost verjék neki vasba,
 Régi baráttömlőc fenekére vessék, -
 Úgy sérti ez anyján megújult kisebbség.

Reggel imádkozni mene harangszóra
 Oda, hol misét mond saját gyóntatója,
 Minorita János, kicsi kápolnában,
 S buzgón neki meggyónt, sekrestye zugában:
 „Rettenetes álom bűnt vallani késztet:
 Gyanakodás, bosszú, netalán fertőztet,

Tán lelke a vértől sem egészen tiszta,
Melynek csöppjeit a föld odalenn issza.”

39

De leírom, mit gyónt, nem volna erányos.
Megbocsátá bűnét - ha mi bűn volt - János,
Sebeit megmosta, beköté balzsammal:
Ama fogyhatatlan égi irgalommal.

Könnyebbedve Lajos tért haza, s nyugodtan;
Követ, és az a hír fogadá már ottan,
Hogy Durazzó herceg özvegye, *Mária*,
Bebocsátást kér, s a tábor előtt várja.

40

Megrezzent, de hamar össze magát szedte,
S izené, hogy jöjjön; küldé is érette
Nagy főembereket, püspököt és Kontot
És kit az udvarnál szeme megpillantott.

S jöve már sok hintón, jöve a tornácban
Hosszu sor asszonnyal, földönuszó gyászban;
Sűrű fátyol alól kiragyog gyémántja,
Jobban *az*, mi nemcsak a szemeket bántja.

41

Mintha nem is kérni - hódítani jönne:
Járása, megállta, szeme hulló gyöngye,
A fájdalom, a bú, a harag is nála
Mind hatalom, melytől növekedik bája.

Tudja, mi történt, de mintha fogoly volna
Kéri megölt férjét, mintegy számot róla,
Kéri szabadságát, s teszi, hogy vár, remél:
„*Mária!*” mond Lajos - „hiszen férjed nem él”.

42

Szédülve hanyatlék asszonyi ölébe;
Majd dühösen ugrott Lajosnak elébe,
Nevezé tigrisnek s minden fenevadnak,
Átkaitól még az egek is borzadnak,

Most nagy zokogással könnyre fakad ismét.
Kéri legalább a férje halott testét;
Mostani fájdalom és régi szerelem
Hangján veti szemre: „mért tetted ezt velem?”

„Mért tetted ezt velem?”... Lajos is így váltja:

„Mária, küldd kissé asszonyidat hátra.

Hűséged igaznak, bizonyosnak véltem...”

- „Szabadságot adál: én csak avval éltem.”

- „Mária, Mária *ezt* mondani, nékem.

Gyermekekre valál te? *te* valál féltékeny?

Te riadtál vissza egy pusztá kalandtól?

Kit meg is üzentem Lökös Bertalantól.

„Ne tagadd, hogy tudtad, - követem meghozta

Micsoda játék volt az a merész kocka,

Minőt fejedelmek gyakor ízben vetnek,

Vele az országnak ha mit elérhetnek.

Azután?... a frígy is visszára bomolhat,

Vagy a lány sem tetszik... vagy elébb meghalhat.

Mint ez esetben is hamar értünk olyt:

Kell hogy bizonyítsam? itt a levél, olvasd.”

Szólt, császár levelét feltartva elébe.

Lobbot vete rögtön Mária bús képe;

Lajos pedig ismét: „Oh, mire juttattál!

Egy nyarat, egy őszt csak!... de te nem várhattál.

Most az a csábító lón örökös gátunk,

Boldogságom előtt sebes örvény tátong:

Mindent a boldogság töröl - az egy vért nem!”...

Fátyolt emel a nő, s azt leheli: „*mért nem?*”

Tántorodást érze Lajos e kis szóra,

A szép, közel arca, szembe mosolygóra,

Tán csókra is ajka látszik vala késznek:

De kivillan fénye, homlokán, az észnek,

Vissza parancsolja ifju tüzes vérét,

Megösmeri a nőt... *Johanna testvérét*:

„Ne felejtse, hogy férjed tetemiért esdel:

Ott fekszik a kertben: Mária, temesd el!”

Így utalá vissza egykori szentképét.

Azt hitte, szivéből kidobá most végkép:

De boldogan is majd visszaver az rája:

Mária lesz első születendő lyánya.

Megadatá oztán férjét Máriának,

Teve tisztességet, mint királyfiának,
Zászlós hadi pompa Nápolyig kísérte,
Táborán misét is szolgáltatata érte. -

48

Ettőlfogva nyugodt, fejedelmi kézzel
Fogja meg a gyeplőt, s egy percre se' vész el.
Hogy az új országot jó rendibe' hagyja,
Hogy hazatérhessen seregének nagyja.
Örült is e hírnek hada-szerte minden,
A zúgolódásnak ina-szakadt menten,
Már a haláltól sem remeg úgy, remélve,
Hogy ő lesz az egyik, ki haza jut élve.

49

Kedvét a magyarnak már az is éleszti,
Hogy Lajos fejenkint tudakolni kezdi:
Ki, mi jeles dolgot vitt véghez a hadban:
Nagy könyvbe hogy írja, kilenc deák ott van.
Nem marad el érdem, akárki fiáé,
De tetézi mindet az Apor Istváné,
Kire Lajos nem hall egyebet a jónál,
S gondolja: „te ehhez háladatlan volnál?”

50

Vonata fel sátort messzelátó dombra
Szépet, nagyot oztán, - mit akar, nem mondta,
Csak, hogy egész hada másnap ebéd tájon
Körül a domb mellett négyszögbe felálljon.
De mi meg amellet Toldit se' felejtsük,
Süveges kunyhóját még ma útba ejtsük:
Mi dolog, tábornál hogy nem látja senki?
Kegyelemre magát hogy még se' jelenti?

51

Igaz, hogy Anikó első örömében
Feledé, sok szó közt, amit akart épen:
De másnap-olyankor csakugyan megmondta;
Mire Toldi vállát keserűen vont:
„Jól tudom, ő király, én pedig egy főreg:
De *kérni* kegyelmet tőle sosem kérek.”
Beszélhet Anikó! nincs több szava rája,
Csak az álla duzzad, s alul a tokája.

Mikor aztán Bence hazajött rossz hírrel,
 Hogy láncon a kobzos, beszélt is az őrről:
 Toldi meg is rettent, dühös is lett szörnyen;
 Elszánta magát, hogy szabadítani menjen.

S táboron át, éjjel, magokat kivágva,
 Bujdossank ismét a messze világba, -
 Anikó Bencével úgy is haza térve,
 Hírt vihet anyjának, látta fiát, élve.

De húga örökké - ne tegye azt - kéri:
 Kettejük' ily merszen ki tudja mi éri!
 Hátha kegyelméből részt vehet a pajtás?
 Ó érte az anyja meghal, azért meg - más!

Toldi nem állt még rá, de pörölt már szóban,
 S vala is, úgy tetszett, nagy gondolkozóban
 Mikor, úgy estenden, jöve kunyhójához
 A király lovásza, Besenyei János.

„Toldi vitéz! vesd le szőrcsuha-foszlányod -”
 Szólt köszönés nélkül - „*ezt* küldi királyod,
 S hagyja neked: holnap légy ott jelen ebben,
 Hol serege gyűl majd, négyszög-kerületben.”

De amíg ezt mondá, azalatt szolgálja
 Leszedte lováról; ami vala nála:
 Új sisakot, páncélt, ragyogóat, ékezt,
 S egész lovag-öltőt mást is, ahozképest.

Toldinak ez mostan úgy jöve, mint álom,
 Nevetett és így szólt: „nosza, felpróbálom!”
 Bevívé s magára szedte a kunyhóban,
 Hanem egy nincsen: kard; tudja miért: „jól van!”

Hétrét a nyakába veti karikását,
 Köti rá, mint kardot, busa fegyvertársát
 Fejjel alá csüngvén, - s azt mondja, kilépve:
 „Elmegyek, így állok a király elébe.”

S bizony, fura ésszel meg is tette volna,
 - Ma legalább nem hajt semmi okos szóra:
 De mikor a hadhoz közeledett másnap,
 Nem mert nekimenni egy nagy kacagásnak,
 Hanem ostort, bunkót leszed a kápára,

Odavegyült oztán s hallgata, szót várva:
Körbe fogák mindjár' testőrző baráti:
Csupa kérdés: „hogyan vagy?” és felelet: „hát ti?”

57

„Tudtuk mi, ki vagy te, régen megösmertünk:
De király mérges volt, szólni nem mertünk -
Folytak volna tovább efféle beszédek;
De más fele fordul arc, figyelem, érdek:
Ropogó *éljen*-ből közeledék útca,
Mint mikor égzengés nagy szekérét húzza.
Királynak, ahol jó, hirdeti az útját,
Előtte a hirnők emel országbotját:

58

Vele urak jönnek: papok, a vezérség,
Hátul a ma éppen fenszolgáló őrség;
Csak Laczfi, a vajda, nincs ott az urakkal,
Csapata élén vár, behamvadt haraggal.
Most a király felment, magas trónra üle,
Mind állva maradtak az urak körüle,
Kürtszóval a hirnők sátor előtt jelt ad
S hangosan kiáltja Laczfi-Apor vajdát.

59

Jöve az, s vontatva sátor alá lépe,
De király a trónról leszálla elébe,
Fogadá hős fiát, elején sábornak,
Atyja-koronázó híres nagy Apornak.
István, tüzes arccal, megindula mélyen,
De körül, bent és künt, ráharsog az *éljen*;
Mikor elhallgat, szólt meleg bizalommal
A király, úgy bánván vele, mint rokonnal:

60

„Bátya! heves voltam, most kezedet kérem:
Te légy ezután is - s ne különb vezérem;
Vagy királyul hagylak, ha maradsz, képemben,
Hogy ez új országot vegyed és tartsd rendben.
Tudom a hűséged, de meg is hálálom;
Egyelőre, amíg jobb szerét találok,
Tiéd legyen otthon - ha levelet osztok -
Két szép uradalom: Csáktornya és Osztróg.”

61

Laczfi fejét hajtva hódola fél térden;
Kötelesség volt csak, azt mondja, nem érdem;
Köszöni új tisztét, a helytartóságot:
De nagyon áhitja szép Erdelyországot.
„No tehát az öcséd maradjon, az Endre,
Hogy ezáltal is dísz háruljon nevedre -”
Szólt, s elereszté az örvendő urakhoz,
Maga Kont, jobb karján, vezeté azokhoz.

62

Kürtszóra hogy ismét várakozás leve,
Hangzott s visszahangzott Toldi Miklós neve.
Vissza ezer szájból (tizedét se’ mondva),
S hogy elibe térdelt, a király ezt mondta:
„Vétkeztél, fiú, de lakolál is hétszer,
Uradat veszélyből kisegítéd kétszer:
Most ez övet, kardot, jer! az oldaladra, -
Többször el ne veszítsd, úgy vigyázz magadra!”

63

S drága övet, kardot neki általnyújta,
Ami azt jelenté, hogy már lovag újra,
Illeti, mint régen, udvari tisztesség;
Testőrzőinek int, hogy helyre vezessék. -
Azután szemlélni a seregét fogta,
Csapatonkint, főnkint, ahogy másszor szokta;
Jó-délig e munka a királyt megtartá;
Hazamenet Toldit újra megpillantá.

64

Intett neki fejfel, hogy haza kövesse,
Toldi örült, mert már szerit-módját leste,
Hogy’ jutna királlyal valamiképp szembe,
Óerte ha venné kobzost kegyelembé.
Odabenn hát mindjár’ könyörge alásson:
Egy hű társa van itt, hallja, nehéz láncon,
Kivel együtt történt minden bujdosása, -
Ő felsége hogy a bűnét megbocsássa.’

65

„Igaz!” a király mond - „azt szinte feledtem:
Hozasd ide tüstént, s jöjjetek be ketten.”
Toldi meg is tére hamar a kobzossal:
„Ki vagy te, gaz ember? fizetsz jóért rosszal?”
„Nem a bosszu vitt rá, csak ez a *mesterség*:

Orditanom kelle farkasok közt, Felség!
Bár nekem e dalban van szomorú részem...
Hagyján!... életem' itt lábaihoz tészem.”

66

Kobzos a királynak ada ilyen választ,
Hogy kegyelmet nyerjen, sose' hitte már azt.
De Lajost ingerlé ez a fásult mentség:
Nagy bűn lehet itt, vagy nagy szerencsétlenség!
Szóla tehát hozzá újra szelidebben:
„Ki vagy, ifjú? mondd el rövid feleletben,
Bujdosol egy bűnért, nekem azt vallottad:
Mi az? add elő most, ha élted id'adtad.”

67

Bizalommal kobzos emelé királyra
Szép nagy kék szemeit, könny pereg arcára.
S hajtva le, a földig, összecsucó térdét,
Onnan alázattal így kezdi beszédét:
„*Barkóc* volt az atyám Felmagyarországon,
Barkóc faluban, hol megnyíla világom;
Zácsnak egyik húgát birta feleségül,
Ezért hala szörnyet - hanem ezt majd végül.

68

„Záccsal együtt atyám, míg Zács vele tartott,
Mátyus uram mellett forgat vala kardot;
Egy *Kolos* ellenben, ura szomszéd várnak,
Vala híve Károly néhai királynak.
Harcban a két kastély állt vala hát mindig.
De, hogy atyám megtért - Zácscsal tudniillik
Kolos a házunkat bántani nem merte,
Régi bosszúságát odahaza nyelte.

69

„Egy este Kolosnak az egész várnépe
Tör elé, sok pórral, hídunknak elébe,
Felvonatá jókor az atyám, és kérdi:
Nyílt harccal a békét hogy mi okon sérti?
»Akibe' Zács-*vér* nincs, az örüljön, éljen:
De kibe' egy csöpp van, folyjon el kardélen! -
Kiált Kolos, írást mutogatva messze,
Hogy király nevében atyám beeressze.

„Vete egy pillantást még szép hitvesére
 Az atyám, és ránk is hét fiutestvérré,
 Kik közt a legidősb is csak alig serdül,
 Hogy minekünk veszni kellene fegyvertül.
 »Nem!« (annyit se' tud, mint ma született gyermek)
 Fegyvert szegez, úgymond, ellene fegyvernek;
 Kürtölteti össze hajduit, cselédjét,
 A kaput, a kastélyt hogy halálig védjék.

„Maga elül, öccse, hat kis fia talpon,
 S véres viadalra száll a veres alkony:
 Engem anyám ölbe szorongata sírva,
 Kis kezem a kardot mert még fel se' birta.
 Künt iszonyú sívás, kardrecsegés hallik;
 Olykor egy-egy tűzfény hozzánk benyilallik;
 Egyszer atyám öccse berohan, hogy: „Vége!”
 Hívja anyám', fusson, engem kap ölébe.

„Futott is anyám, de visszafutott, arra;
 Hol urát meglelte s hat szép fiát, halva.
 Mi pedig a kerten, nem látva, nem üzve
 Szaladánk! - emlékszem a szép piros tűzre.
 Ez régi bünöm; - csak kegyelemért esdem:
 Büntesse Kolost a bosszuálló Isten!
 Birtokom elvette, családfám kivágta:
 Fogja meg a Barkócz név örökös átka!”

Sohajtva király szól: „most is ez a régi!...
 Állj fel!” (de tovább nem magyarázta néki)
 „Birtokod' elvette - nem Kolos: a törvény,
 De kegyelmet adok, vétked letörölvén.
 Birtokodat már más, jó hiszemű, birja,
 Ki nevét faludról levelemmel írja:
 De ne félj! csak húnek lássalak irántam...
 Melfi nevet, s címert már is neked szántam.”

„Nevet és jószágot majd adok én, Felség!”
 Beleszóla Miklós, - „csak neki úgy tessék,
 S Felséged is adja kegyes irományát,
 Hogy fiuvá tészi Toldi György leányát.”
 „Micsoda?” mond Lajos: „kit fiusíttatnál?

Hisz' *van* fia Györgynek, láttam is e hadnál.”
„Lyány az, Felséges úr! lyány a köszülette,
S hirem-tudtom nélkül *ezt* meg is szerette!”

75

„No ha lyány, derék lyány, méltó fiaságra:
Megadom.” - Bíz a levelét deákra,
S eleresztvén kobzost, visszafogá Toldit:
„Ne csak! ez a levél tefelőled szól itt.”
Átalveszi Miklós, nem valami bízvást,
Hogy: „tud ő olvasni, de csak *öreg* írást”.
„Olvasd neki, deák!” - Toldi oda görnyedt,
Ejte is rá egy-két borsószemű könnyet.

76

Mikor a legvégső soraihoz ére:
„Mi az?” - kérdé Lajos - „azt nem vettem észre -”
S kivevé az írást a deák kezébül,
Kétszer is a négy sort elolvasta végül.
„Itt, ahol a szívek...” gondolkozott rajta;
Majd böki meg ujjal, mosolyog rá ajka;
Látszott, hogy ez ujság neki ujság nagyon:
Elereszté Miklóst, hogy maga maradjon.

77

Kimenet azonban szólt még a deáknak:
„Írjatok az érsek-, Telegdi Csanádnak:
Hirdessen országúl királyi kegyelmet,
Valakik bűnhődtek Felicián mellett;
Hogy ne legyen többé, mire haza érek,
Emiatt elzüllyve sehol is egy lélek;
Törvényt is az ország olyat javasoljon,
Hogy apáért többé gyermek ne lakoljon.”

78

Toldit Anikó már s Bence kívül várta
S meghívta magához; jó nagy az ő sátra,
Lakjanak ott együtt; - kap ezen a kobzos:
„Hahó, öcsém! más is szól még e dologhoz:
Van anyám nekem s a lyánynak öreganyja:
Idegen vagy köztünk, míg ő nem javallja -”
Mond Toldi; - az ifju laposat pillantott,
S külön egy sátorban pengeti a lantot.

Már úgy se' soká: mert foly a nagy készüllet.
De szárnyon egy tábor haza nem repülhet:
A király, lám mondom, szedi, válogatja,
Mely részét vigye el, ott melyiket hagyja.

Várakban is ül sok szélyyel az országon,
Váltani azt fel kell ki nemes, jobb-ágon,
Rakni be zsoldost, vagy maga katonáját,
Ha nemes önkint nem szolgálja királyát.

Teszi tehát hírré Laczfi a táborban:
Ki akar hűségből maradni Nápolyban?
S csuda ez! nincs több szó fekete halálról,
Csak a magyar névről, s a derék királyról.
„Egy halállal” mondák „tartozunk mindnyájan:
Akar itt talál meg, akar otthon várjam!”
Fele is, vagy több, a Laczfi-Apor hadnak
- A zúgolódók - most versengve maradnak.

Kit Lajos is hallván, örvende felettébb,
Hogy szereti újra, mint másszor, ez a nép;
De nem fogadá el maradását annak,
Kinek otthon nője, gyermekei vannak.
Mikor ez mind megvolt, indítá a tábort,
Megtaposá egyszer hadaival Nápolyt,
Onnan ereszkedvést Róma felé hajta,
Nápolyban az Endrét; Endre helyett, hagyta.

Hát, mikor odaért Róma közelébe;
Két mérföldnyire már jönnek ki elébe:
A *tribún*, ki ismét jutott hatalomra,¹²²
A Tanács, özön nép, s fogadák hódolva.
Odabenn harangok, *evvivá*-k zúgának,
Nevezzék őt Nagynak és „Róma urának”,
Szállásra vivék egy pompás palotába,
Kit úgy is üresen hagyott volt a pápa.

Gyászshirt legelébb ott hoza egy követje,
Anyja Budáról azt, Erzsébet küldötte:

¹²² „Tribunus cum Romanis potioribus” mondja krónikánk. Higgyük el neki, s ne tudjuk e percben, hogy Rienzi csak jóval későbbén tért vissza Rómába. A. J.

Hogy csecsemő Károly nincs már a világon,
Temetését várja régi Vizsegrádon.

Elbúsulta magát Lajos igen rajta,
Mihelyt egyedül volt, nagyokat sohajta:
„Így az egész bosszúm véres buborék volt,
Elpattana; most már helye - csak egy vérfolt!”

84

Más követi aztán érkezének vissza,
Kikre a Johanna elleni pört bízta,
Hogy azt Avinyonban újra fölvetessék,
Pápával a gyilkost, újra-itéltessék.

Ezek azt hozák; hogy pápa feloldotta:
„Meg vala büvölve, mit csinál, nem tudta,
Háromszázezer jó aranyat hát adjon
Johanna Lajosnak; - országa maradjon’.

85

S Johanna követi jöttek is valóban,
Háromezer aranyt hozva foglalóban:
„Se háromszázezer aranya, se három
Nem kell: öcsém vérét nem adom el áron!”

Szólt a király, és ment Péter-búcsujára,
Aranyát négyezret teve ott oltárra;
S még aznap üzent is Laczfinak, Endrének:
Hozza maradványát utána sergének.

86

De mi Lajos királyt lassan ne kövessük:
Gondolat egy szemfény: Budára mi vessük,
Hol Toldit az anyja (hírt kapva levélben)
Várja szegény, s fél hogy meghal örömében.

Hallja, hogy az udvar készül le Segesdig
A király elébe, - de nem indul estig,
Mert a királynénak árt nappal a hőség:
Ha ki reggel indul, egy nap az elsőség.

87

„Hol van az a Segesd?... biz’ utána járok:
Nekem is van fiam, kit nehezen várok -”
S küldi öreg Bencét tudakolni mindjárt.
Bence haza térvén, azt mondja: „asz’ondják:

Menni Fehérvárnak, le a Balatonnak;
Somogyvár felé kell: nem messze van onnat.”
„Fogj hát szaporán be!” ami, nagy csudára;
Hamar is megtörtént, úgy kis-ebéd tájra.

Bence szokott módon hajtana „lebtibe”,
 De füleit folyvást riadás tölti be:
 „Hajts, kocsis! nem tiéd sem ostor, sem a ló -”
 Akarva se’ tud most lenni nagyothalló.
 Így, mire az udvar, ők is odaértek;
 Nép is a vidékből összegyűlt temérdek;
 És már a toronybul lefelé kiáltják,
 Hogy az elődandárt közeledni látják.

Erre királyné, az udvara-járókkal,
 Indul ki a gyepre aranyos hintókkal;
 Maga ült az elsön s Örzsike mélázva,
 Feketében, mint már leendő apáca;
 Ősz érsek utána, mint képe királynak,
 Azután sok hintó, nincs vége sorának;
 Falusi szekér is mennyi maradt hátra,
 Ki fiát, ki férjét, ki rokonát várta.

Mikor elnézték az elejét a hadnak,
 Hát nagy tárogatók, obojok riadnak,
 Zászlós kopiáktól a levegő tarka:
 Maga a király lesz már ennek a magva.
 Sárga lován jött is elül a seregben,
 Anyja látására szive nagyot rebben;
 Odaugrat mindjárt, kezeit csókolja,
 Meg az ajkát, meg a csonka kezét újra.

Azután, hogy Örzsét vele megpillantá,
 Mosolyogva csípte meg az állát, s mondá:
 „Beh szép vagy ma, te bús rózsája Budának!
 Mily messze kereslek, s mily közel talállak!”
 Dícsérve az anyja hozzászól: jó is,
 Amiért eljegyzé már a megváltó is.
 „De nem addig van a! de nem ám, ha mondom!...
 Hanem erről többet majd beszélünk otthon.”

Majd otthon - vagy elébb, szemmel is, az úton:
 Mi lett a beszédből, akar itt megsúgom.
 Megszereté bosznia fejedelem lányát,
 Neki ajánlá fel szíve adományát.
 Hosszu időn boldog leve Örzsikével;

Nem is országolt már hirtelen elmével,
Hadaít sem vitte kalandról kalandra:
Amit ésszel győzött, nem ereszté kardra.

93

Hanem a királyt én bocsátom előre.
Elég nekem Toldi a hátralevőre,
Kit az édes anyja vígyáz vala szörnyen,
Szeme is kaprodzott és lábbada könnyben.
Annyi ezer nép közt tán észre se' venné,
Toldi is az útját haza bízvást tenné:
De alatta Pejko nyerit egyszer, tombol,
Vissza ösmerős hang nyihogott egy hámbol.

94

Arra tekint Miklós, - hogy ugrat is arra,
Elhiszi azt bárki az első szavamra;
Vele Anikó is, Bence is - a vendég
Őrzi csupán hátul, hogy ő idegen még.
Ott hamar az egymás nyakába hogy' estek,
Arrul ugyan képet én hiába festek,
Se', hogy szóhoz jutni nem birtak a szótul,
Mint szűk edényszájon víz ha igen tódul.

95

Kiörülvén magát s meg újra, meg újra,
Ügyet vete most az idegen ifjúra,
S hallva fiától, hogy utitársa, régi;
Fogadá szép szóval, kezet ada néki.
Bencét is az öreg asszony megölelte,
Hogy Anikójának jól gondját viselte;
Mond apja kevélyen: „mert én tanítottam,
Gyenge vesszőcskémet jóra hajlítottam.”

96

Toldi Anikóval anyjokhoz ülének,
Bence meg a kobzos a lovas legények,
Úgy mennek Budára mint egy menyegzőre,
A vége is az lesz, gyanítom előre;
Legalább az úton Miklós meg az anyja
Súgva beszélnek, hogy Anikó ne hallja,
Nem is ő!... kivált hogy, félútra sem érve,
Kobzosnak is jut hely az öreg szekérbe.

Buda már ott lévén, Toldi anyja nevet:
 „Kétszer ilyen hosszú volt ez az út menet!”
 Zengő citerával kinn a kapus várta,
 De kapuja úgy van, mint este bezárta.
 „Tedd le, csiriz, azt a cincogó micsodát:
 Vagy *magam* szálljak le kapu-nyitni? - No hát! -”
 Bence a kapusra az öreg így mordul,
 S nézte, ha nézik-e mikor ő befordul.

Így Toldi, elérvén budai otthonját,
 Szegre akaszthatta bujdosása gondját,
 Szegre a nagy buzgányt, a paizst, az ostort,
 Melyeket ő harcban még ezután is hord;
 Az öreg kámzsát is pihenőbe tette,
 (Oly durva daróc ez, hogy a moly sem ette):
 Majd felveszi később negyven-ötven évvel,
 Ha magát is már holt számba' feledték el.

Anikó meg visszaalakulván nőnek,
 Most látja a kobzos, kit szeretett ő meg!
 Ha eddig a báb volt, most a szép pillangó,
 Ha eddig szerette, most a feje bangó.
 Meg is kérte rögtön s Toldiné kiadta
 Gyűrűvel a gyűrű helyét változtatta;
 Nem irígylé Miklós, de feszült a dolmány
 Maga bús szerelmét ehez elgondolván.

S bárha Piroskáról se' halla; se' kérde:
 Mióta Budán van, szíve sajog érte,
 Hiszen azt se' tudja, él-e, hal-e vajjon?
 Bizonyost mégsem kérd, nehogy *mástól* halljon,
 Hanem, ajtót húzván a szerelmes párra,
 Kiosont estenden a Duna partjára,
 S karját evezőnek négyszer-ötször vetve,
 Átrugja magát az apáca szigetbe.

Ott a kolostornál kémleli, hogy' lásson
 Fel is az ablakra, be is a szűk rácson,
 Ha elébe a sors - ne Piroskát hozná,
 Csak egy olyan szűzet, ki hasonló hozzá.
 Mind hiába! - hátra kerül, a kert megé,

Fala nem volt, csak mély, öles árok szegé;
Odabenn a fák közt Toldi megpillantott
Valami keresztet s domborodó hantot.

102

Átlépi az árkot csak kicsi ugrással,
Látja, kereszt kettő: az egyik írással,
A másikon semmi, csak Jézus betűje:
Térdre borult mindjárt az előtt, a fűre.

Mikor olvasóját rendre leolvasta,
Ábécé-betűkkel amazon olvasta
Hogy: „Ez a gyászos sír a Rozgonyi Pálé:
Ide fáj a szíve, jó leánya mellé!”

103

„Piroska!...” zuhant most körül a keresztre
Kebléhez szorítva, záporba főröszte,
Csókolta, ölelte azt a hideg szirtet,
Míg vele a nagyján valamit enyhített;

De tovább is egyre zokogott bánatja,
Mint mikor a sírást el a gyermek hagyja;
Majd szemeit törle, s a csillagos égre
Fölnézve sokáig, így szólala végre:

104

„Tiszta vagy, *ott* is vagy! hiszem erős hittel,
Oda vársz - meggyógyítsz *boldog* szeretettel;
Addig soha e szív asszonyt ne ösmérjen:
Fogadom, s megállom, Isten úgy segéljen!”

Most kele - négy gödröt vájt neki jó kardja,
Két keze markával földjét kikaparta,
Felránta tövestül négy fiatal fűzet;
Ezek árnyékolják az apáca-szüzet.¹²³

¹²³ (Az eredetiben a 104. szakasz után még ez a versszak következett; Arany a végleges szövegből kihagyta.)

*A négy fűz elárvult sarjai tán élnek
Ma is, oltalmában fejedelmi személynék,
Ki, hogy e szép sziget rászálla idővel,
Beszövé nagy multját virányos jövővel,
S hagyta, hogy a környék agg fülemiléje
Éneke utolját ott elzengicsélje,
Azután hallgatva ott várja halálát;
De kövessük Toldit és a rege szálát.*

Hogy látta-e mind ezt a kolostor népe,
 Ki tudja? hisz' ennek ötszázharminc éve;
 Lehet az, hogy látták, vagy meg is ösmerték,
 De megháborítani a nagy hőst nem merték.

Amely uton jött volt, azon is ment vissza,
 Piroska torát már szomorúan issza,
 Piroska' torában szerelme utóját,
 Együtt az Anikó vidám kézfogóját.

Nagyfaluba másnap, és le Szalontára,
 Készülni Anikó nagy lakodalmára;
 Új boron azt mindjár', tudom, meg is ülik,
 Meghíva reája mind, akiket illik.

Toldi felajánlá tág palota-házát,
 Nyomtatni lehetne abban, úgymond; búzát,
 Mellette a szalmát felrakni kazalba:
 Három vármegye is eltáncolhat abba'.

Csakugyan, egy napra gyűlt is a vendég, - és
 Három vármegye lett: Bihar, Arad, Békés;
 Ennyi csak a hívott; hát még a hivatlan:
 Ki, ha szépen múlat, teheti bántatlan:

Amelyik ellenben részeg, vagy garázda,
 No! abbul a násznagy a lelket kirázza;
 Toldi az a násznagy; - de ha békén hagyják,
 Szótlan az asztalfőn öntözi bánatját.

Hitre az új párt kis templomba vezették,
 Melynek Toldi adá aranyos keresztét;
 Azután kezdődött lakozás, mulatság,
 Hogy a menyasszonyt is rendre megugrassák.

Majd a párnatáncnak következvén sorja,
 Legény is, leány is a térdvánkost hordja,
 Keres egyet: csókért leteszi elébe,
 Megforgatva kissé, az marad helyébe.

Anikó, fehérben mint egy virágos fa,
 Ott forog, a vánkost feltartja magosra,
 Lesi csalfa szemmel, kit hívjon? ne hívjon?
 „Csókra, násznagy uram! ne csak mindig vivjon.”

„Mondom én!” mond Toldi - „férfi kell már ennek,

Olyan asszony ez, kit jó ha sűrűn vernek -”
Csókra magát mégis, táncra is elszánta:
Halkan, öregesen, násznagyosan járta.

110

De a mulatságnak már vége szakadjon,
Toldi a háznéppel magára maradjon,
Hadd rendelje el, hogy ki hajsza, ki csára:
Anyja Nagyfaluba, ő maga Budára;
Kobzos a várkastélyt Anikóval birja,
Nevét maga, míg él, Szalontárul írja,
Ha fiok lesz, az már György legyen és *Toldi*,
Anyjának a másik fiat is pótolni.

111

Ami úgy is történt: gyarapodott névvel
Háromszáz esztendőn át mindenik évvel,
Nem is hagyta Miklóst homályba borulni
A Nagyfalusi és Szalontai Toldi.

Szolgált a királyát, - majd a fejedelmet,
Kinek én ezt írák *tört* címere mellett
Zárt sisakon s pajzson kézbe’ kivont kardú
Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.

112

Egyéb dolgairól hű Toldi Miklósnak
Nem érzem magamat énekkel adósnak,
Könyvbe’ sem olvastam, nem is tudakoztam;
Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam.

DALIÁS IDŐKről mit még barna hajjal
Kezdtém, s félbe’ hagyék küzdve kórral, bajjal.
Most mikor agg lettem, hajam is fehérül:
Ímhol a bús ének TOLDI SZERELMÉről.